
TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH RE-
PUBLIC

Sayı/Issue: 14

Yıl/Year: 2024

Kış/Winter

Mart/March

E-ISSN: 2587-2117

2024

İZMİR

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

E-ISSN: 2587-2117

Derginin Sahibi - Owner of Journal: **Prof. Dr. Kemal ARI**
Sorumlu Müdür - Responsible Director: **Prof. Dr. Kemal ARI**

---

www.dergipark.org.tr/tarihvegunce

Sayı Editörü/Issue Editor
Doç. Dr. Esmâ TORUN ÇELİK

Uluslararası Akademik Hakemli-Altı Ayda Bir Yayınlanır.
International peer-reviewed journal - Published every six months.

E-Posta/E-Mail
tarihvegunce@gmail.com

Yayımlanan makalelerin bilim ve dil yönünden sorumluluğu; çeviri makalelerin her türlü telif mesuliyeti yazarına/çeviren kişiye aittir. Makalelerde yer alan fikirlerden ve çeviri telif sorunlarından kesinlikle editör sorumlu tutulamaz. Makalelerde belirtilen görüşler, Tarih ve Günce Dergisi'nin görüşünü yansıtmaz. Dergide yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları Tarih ve Günce Dergisi'ne aittir.

Tarih ve Günce Sayı/Issue: 14 (Kış/Winter 2024)

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

- Prof. Dr. Kemal ARI - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet AYSAL - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Cihan ÖZGÜN - Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nuray ÖZDEMİR TİRYAKİ - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA - Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Önder DENİZ - Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Asil KAYA - Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi
Doç. Dr. Hasan Taner KERİMOĞLU - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Resul YAVUZ - Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Semih ÇINAR - Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Mustafa KIRIŞMAN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Derya GENÇ ACAR - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Erdal İNCE - Gençlik ve Spor Bakanlığı
Dr. Özlem YILDIZ - Milli Eğitim Bakanlığı

Tarih ve Günce Yakınçağ ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi alanlarında hazırlanan çalışmaları yayımlayan uluslararası hakemli bir dergidir.

•

2017 yılından beri yayın hayatını sürdürmektedir.

•

Derginin amacı, tarihçilerin bulgularını açık erişimli olarak paylaşabilecekleri bir zemin hazırlamaktır.

•

Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır.

•

Yazarlardan makale başvurusu sırasında hiçbir ücret talep edilmez.

•

Dergide çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır. Hakem listesi her sayının jeneriğinde belirtilmektedir.

•

Açık erişimli bir yayın politikası izlenmektedir.

Tarih ve Günce Dergisi; Acarindex, ASOS Index, Paperity ve Arastirmax tarafından taranmaktadır.

Yurtdışı Temsilciliklerimiz / Country Representatives

Amerika Birleşik Devletleri

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU
Michigan State University, Case Hall 842 Chestnut Rd Room N352 East Lansing, MI
48825
517-353-3538

Prof. Dr. Gül CELKAN

Middle Georgia State College, Department of English, Adjunct Faculty

Prof. Dr. Aytül ERGÜL

6487 Silk Leaf Lane Jacksonville, Florida, 32244

Murat GENÇ

2014 Bedford Av. Apt. 3, 11226, Brooklyn NY.
(917) 561-9295 muratagenc@gmail.com

İngiltere

Tuncay İNAN

19 st. Kilda road West Ealing W13 9DF London United Kingdom Contact:
+447754549145 tny2007@gmail.com

Almanya

Prof. Dr. Raoul MOTIKA

Universität Hamburg/Orient-Institut İstanbul

Halil Fehmi DAĞ

halilfehmidag@hotmail.com

Dr. Johannes HEINRICH

Uğur Berk KALELİOĞLU

Essen Üniversitesi

İtalya

Prof. Dr. Fabio L. GRASSI

Sapienza University - Rome Dept. Of History Cultures Religions
Faculty of Humanities, 2nd floor, Modern and Contemporary History wing, room 3

Fransa

Yüksel ÇELGİN

42, rue Joseph Python 75020-Paris/France celginy@gmail.com

İran

Doç. Dr. Mansumeh DAEI

Azerbaycan

Doç. Dr. Subhan TALIBLI

Doç. Dr. Naile ASKER

Rusya Federasyonu

Doç. Dr. Ahat SALIHOV

Kazakistan

Prof. Dr. Nuruşat JUMADILOVA

Afganistan

Dr. Firuz FEVZI

Hindistan

Prof. Dr. Arshi KHAN

Ukrayna

Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA

Bulgaristan

Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA

Macaristan

Dr. Öğr. Üyesi Alev DURAN

Makedonya

Prof. Dr. Redzep SKRIJELJ

Yunanistan

Ass. Prof. Dr. Paschalis VALSAMIDIS

Komotini University

Dr. Georgios LIMANTZAKIS

Atina Üniversitesi

Polonya

Prof. Dr. Danuta CHMIEŁOWSKA

Varşova Üniversitesi

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Kemal ARI

Yayın Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Kemal ARI - Dokuz Eylül Üniversitesi

Yayın Kurulu Üyeleri/Editorial Board

Prof. Dr. Fatma ACUN - Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Osman AKANDERE - Necmettin Erbakan Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet AYSAL - Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Gül CELKAN - Middle Georgia State University

Prof. Dr. Danuta CHMÍEŁOWSKA

Prof. Dr. Aytül ERGÜL - Kean University

Prof. Dr. Fabio L. GRASSI - Sapienza University

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU - Michigan State University

Prof. Dr. Raoul MOTİKA - Orient-Institut İstanbul

Prof. Dr. Cihan ÖZGÜN - Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Cavid QASIMOV - Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Prof. Dr. Yenal ÜNAL - Bartın Üniversitesi

Ass. Prof. Paschalis VALSAMİDİS - Komotini University

Doç. Dr. Neval KONUK - Marmara Üniversitesi

Dr. Hasan DİNÇER - Ankara Üniversitesi

Arş. Gör. Murat KAYA - Anadolu Üniversitesi

Yönetim Kurulu / Management Board

Prof. Dr. Kemal ARI

Prof. Dr. Necdet AYSAL

Doç. Dr. Neval KONUK

Doç. Dr. Üyesi Resul YAVUZ

Dr. Derya GENÇ ACAR

Dr. Özlem YILDIZ

Dr. Hasan DİNÇER

Sekretarya/Secretariat

Arş. Gör. Murat KAYA

İbrahim AYDIN

Cihan ÇATAL

Bilim ve Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Kemal ABDULLAYEV – Azerbaycan
Prof. Dr. Fatma ACUN – Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Osman AKANDERE – Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ARI – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent ATALAY – University of Mary Washington
Prof. Dr. Gövher BAŞSELİYEVA – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Evangelia BALTA – National Hellenic Research Foundation
Prof. Dr. Nizami CEFEROV – Azerbaycan
Prof. Dr. Gül CELKAN – Middle Georgia State University
Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA – Varşova Üniversitesi
Prof. Dr. Fabio L. GRASSI – Sapienza University
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU – Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA – Bulgaristan
Prof. Dr. Nurşat JUMADİLOVA – Kazakistan
Prof. Dr. Dosay KENJETAY – Kazakistan
Prof. Dr. Arshi KHAN – Hindistan
Prof. Dr. Dimitri KİTSİKİS – Yunanistan - Kanada
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU – Michigan State University
Prof. Dr. Zafer KOYLU – Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Raoul MOTİKA
Prof. Dr. Rafael MUKHAMETDİNOV – Rusya Federasyonu
Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Aytül ERGÜL – Kean University
Prof. Dr. Mustafa ORAL – Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Cihan ÖZGÜN – Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Alfina SIBGATULLINA – Rusya Bilimler Akademisi
Redzep SKRİJELJ – Makedonya
Prof. Dr. Salih TUNÇ – Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan UZUN – Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet AYSAL – Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Mansumeh DAEİ – İran
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA – Ukrayna
Doç. Dr. Cavid QASIMOV – Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Sübhan TALIBLI – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Yenal ÜNAL – Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU – Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Resul YAVUZ – Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi
Ass. Prof. Paschalis VALSAMİDİS – Gümölcine
Dr. Öğr. Üyesi Metin AKSOY – Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ – Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALEMLİ – Nevşehir Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Derya GENÇ ACAR - Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan DİNÇER - Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alev DURAN
Dr. Bülent DURGUN
Dr. Firuz FEVZİ - Afganistan
Dr. Johannes HEINRICH - Almanya
Dr. Neval KONUK - Marmara Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Yakup Özkaya - Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Özlem YILDIZ

Çalışma Kurulu/Working Board

Nimet ALTUNTAŞ
Şavgu AYDIN
Rüya BAĞIR
Ferit BAKIR
Murat BALON
Aytaç BOZKUYU
Cihan ÇATAL
Efe Ömer ÇULHACI
Halil Fehmi DAĞ
Gamze GÜLGEN
Kaan KATMER
Nejla PÜREN
Ceren TAŞÇI
Ercan YALÇIN

İçindekiler

Esmâ Torun Çelik

Editörden..... 1

Araştırma Makaleleri / Research Article

Göktuğ İpek

Masqueraders” of İstanbul: The Apokries Carnivals in the 1930s

İstanbul’un “Maskaraları”: 1930’larda Apukurya Karnavalları..... 3

Bengül Bolat - Nagihan Delimanlar

İlan Edilişinden Günümüze Değişen Algı ve Söylemi ile “Cumhuriyet”

“The Republic” with its Changing Discourses and Perceptions in its 100th

Anniversary..... 35

Muhammet Güçlü

Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Bodrum ve Çevresi

Bodrum and its Surroundings in the First Half of the 19th Century According to

Travels 57

Mekki Uludağ

The Armistice of Mudania in the American Press

Amerikan Basınında Mudania Mütarekesi 79

Efdal Sevinçli

Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan Kurtuluşa (30 Ekim 1918 - 9 Eylül 1922)

İzmir’de Sanat, Kültür Etkinlikleri

From the Armistice of Mudros to the Days of Occupation (October 30, 1918 -

September 9, 1922) Art and Cultural Activities in Izmir 101

Rüya Bağır

II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki’ye Muhalif Bir Gazete: Volkan

Gazetesi

An Opposition Newspaper during the II. Constitutional Monarchy Period: Volkan

Newspaper 147

Duygu Yılmaz

Kıbrıslı Türklerin Dayanışma Çabalarına Bir Örnek: Türkiye’de Yaşanan

Depremlere Yapılan Bağışlar (1940-1950)

An Example of Solidarity Efforts of Turkish Cypriots: Donations Made to the Earthquakes in Turkey (1940-1950)..... 177

Kitap Tanıtımları / Book Reviews

Uğur Berk Kalelioğlu

“Muzaffer Andaç, Die 2000jährige Krise des Abendlandes: Die Suche der Menschen nach Glauben und Liebe“ 203

Nurettin Kutluyuva

“Kemal Arı, Bruno Taut“ 207

Sinan Zorlu

“Kemal Arı, Atatürk’ü Anlamak ve Tamamlamak“ 215

TARİH VE GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi

Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic

Sayı: 14 (2024/Kış)

Issue: 14 (2024/Winter)

Editörden

2017 yılında yayın hayatına başlayan “Tarih ve Günce” dergisi, akademik hayata katkılar sağlayan bir dergi olmak yolunda ilk sayısından itibaren önemli bir yol almış ve kalıcı olmak yolundaki iddiasını ortaya koymuştur. Uluslararası bilimsel bir dergi amacına da sadık kalarak, 14. sayısıyla okuyucularının karşısına çıkmaktan büyük bir gurur duymaktadır. Akademik camiada yer edinmenin ve kalıcı olmanın zor olduğu bir dönemde büyük emeklerle çıkarılmaya devam eden dergi, Yakınçağ ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi alanlarına ciddi katkı sağlayacak tarafsız, bilimsel ve özgün çalışmalara yer vermeye gayret göstermektedir.

“Tarih ve Günce” Dergisi’nin 14. Sayısında daha önceki sayılarımızda olduğu gibi kıymetli ve alanına katkı verir nitelikte bilimsel çalışmalar yer almıştır. Bu çalışmalar derginin yayın politikasına uygun biçimde Yakınçağ ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanlarında sosyal, kültürel ve siyasal niteliklidir. 14. Sayımızdaki çalışmalardan ilki Göktuğ İpek’in ““Masqueraders” of İstanbul: The Apokries Carnivals in the 1930s İstanbul’un “Maskaraları” başlığını taşımaktadır. Cumhuriyet dönemi kültür yaşamı açısından oldukça ilginç olan bu çalışma özgün niteliktedir. Dergide yayınlanan bir diğer makale ise, Bengül Bolat – Nagihan Delimanlar tarafından kaleme alınan “İlan Edilişinden Günümüze Değişen Algı ve Söylemi ile “Cumhuriyet”” başlıklı

çalışmadır. Bu makalede 100. yılını deviren Türkiye Cumhuriyeti'nde dönemlere ve siyasi rejimlere göre toplum ve siyaset ekseninde cumhuriyet düşüncesindeki değişimleri inceleme konusu edinilmiştir. Yakınçağ tarihi alanına yönelik olan ve Muhammet Güçlü tarafından yazılan "Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Bodrum ve Çevresi" başlıklı çalışma, dergide yer alan özgün çalışmalardan birisidir. Mekki Uludağ tarafından kaleme alınan "The Armistice of Mudania in the American Press" başlıklı çalışma ise, Mudanya Mütarekesi'nin Amerikan basını tarafından nasıl yorumlandığı ve okuyucularına sunulduğu aktarılmaktadır. Efdal Sevinçli'nin mütareke günlerinde İzmir'deki kültür ve sanat etkinliklerini incelediği makale "Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Kurtuluşa (30 Ekim 1918 - 9 Eylül 1922) İzmir'de Sanat, Kültür Etkinlikleri" başlığını taşımaktadır. İşgalin acısını en derinden duyan bir kentin yaşamına ışık tutan bu çalışma hem yerel hem de ulusal tarih alanına katkı sağlayacak niteliktedir. Rüya Bağır'ın II. Meşrutiyet dönemine olumsuz izler bırakan bir gazete olarak tanınan Volkan Gazetesi'ni konu ettiği "II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki'ye Muhalif Bir Gazete: Volkan Gazetesi" başlıklı çalışması hem İslamcı muhalefetin niteliği hem de 31 Mart olayına etkisini ortaya koyması açısından önemli bir çalışma olarak dergide yer almaktadır. Duygu Yılmaz'ın "Kıbrıslı Türklerin Dayanışma Çabalarına Bir Örnek: Türkiye'de Yaşanan Depremlere Yapılan Bağışlar (1940-1950)" konulu çalışmasında ise yavru vatan Kıbrıs'ın Anavatanla dayanışması konu edinilmektedir.

Bilimsel makaleler dışında "Tarih ve GÜNCE" dergisinde kitap tanıtımları da yer almaktadır. Bunlar; Uğur Berk Kalelioğlu tarafından yazılan "Muzaffer Andaç, Die 2000jährlige Krise des Abendlandes: Die Suche der Menschen nach Glauben und Liebe", Nurettin Kutluyuva'nın kaleme aldığı "Kemal Arı, Bruno Taut" ve Sinan Zorlu'nun "Kemal Arı, Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak" başlıklı kitap incelemeleridir.

"Tarih ve GÜNCE" dergisinin 14. Sayısının yayınlanmasında öncelikle yazılarıyla katkı veren yazarlarımıza, makaleleri inceleyerek değerli görüş ve önerilerini bizlerle paylaşan hakemlerimize ve yayınlanmasında titizlikle emeği geçen dergi ekibine teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Esmâ TORUN ÇELİK

22 Mart 2024

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 14 (2024/Kış), ss. 3-33.

Geliş Tarihi: 20 Haziran 2023

Kabul Tarihi: 26 Şubat 2024

Araştırma Makalesi/Research Article*

“Masqueraders” of İstanbul: The Apokries Carnivals in the 1930s

Göktuğ İPEK**

Abstract

Some contemporary carnivals, such as Rio and Venice carnivals, date back to pagan and ancient times. However, another carnival, which is not as well known as these two carnivals, but has a long history, was also celebrated in İstanbul. This carnival was Apokries (Apukurya), now known as Baklahorani Carnival.

Apokries was a Greek Orthodox carnival tradition. It was celebrated in places such as Galata, Pera, and Tatavla where the Rums densely populated. Especially, Tatavla was identified with this carnival. While Apokries traditionally came to end after three weeks, in Tatavla it was extended for another day. On its final day, the carnival entertainment was reaching a peak, with people coming from all over the city, as well as those who had been walking around İstanbul in various costumes for three weeks. Those who dressed in these costumes were called “masqueraders”.

The number of masqueraders gradually dwindled towards the end of the 1930s. The carnival started losing its importance in the early Republican era due to state policies against minorities and it was prohibited by a general law of the early 1940s, excusing the Second World War. The aim of this study examines how carnival was celebrated in the 1930s, the Turkish approach to the carnival, and the participation of other communities in the city. For this purpose, the İstanbul Press, which contains the most important information on the subject, was used as the

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Ph.D., Independent Researcher, (goktugpek@hotmail.com), (Orcid: 0000-0001-8467-3410)

main source, considering that there is very little information in other sources.

Keywords: Carnival, Apokries, Masquerader, Baklahorani, İstanbul

İstanbul'un "Maskaraları": 1930'larda Apukurya Karnavalları

Öz

Rio ve Venedik karnavalları gibi bazı çağdaş karnavalların geçmişi pagan ve antik dönemlere kadar uzanmaktadır. Ancak bu iki karnaval kadar bilinmeyen ama tarihi oldukça eskiye dayanan bir karnaval da İstanbul'da kutlanıyordu. Bu karnaval Apokries (Apukurya), yani günümüzden bilinen adıyla Baklahorani Karnavalı'ydı.

Apokries bir Rum Ortodoks karnaval geleneğiydi. Bu karnaval Galata, Pera ve Tatavla gibi Rumların yoğun olarak yaşadığı yerlerde kutlanıyordu. Özellikle Tatavla bu karnavalla özdeşleşmişti. Apokries geleneksel olarak üç hafta sonra sona ererken, Tatavla'da bir gün daha uzatılırdı. Son gününde, şehrin dört bir yanından gelenlerin yanı sıra üç hafta boyunca İstanbul'da çeşitli kostümlerle dolaşanlarla karnaval eğlencesi doruğa ulaşıyordu. Bu kostümleri giyenlere "maskara" deniliyordu.

Bu maskaraların sayısı 1930'ların sonuna doğru giderek azaldı. Karnaval, erken Cumhuriyet döneminde azınlıklara karşı uygulanan devlet politikaları nedeniyle önemini yitirmeye başladı ve 1940'ların başında II. Dünya Savaşı bahane gösterilerek genel bir kanunla yasaklandı. Bu çalışmanın amacı, 1930'larda karnavalın nasıl kutlandığını, Türklerin karnavala yaklaşımını ve şehirdeki diğer toplulukların karnavala katılımını incelemektir. Bu amaçla, diğer kaynaklarda çok az bilgi olmasını da dikkate alarak, konuyla ilgili en önemli bilgileri içeren İstanbul Basını ana kaynak olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karnaval, Apukurya, Maskara, Baklahorani, İstanbul

Introduction

The word "carnival" defines a liturgical period for Christians. Nonetheless, there is a difference for Catholic and Orthodox in terms of terminology. The Greek Orthodox used the word "Apokries"¹ instead of the word carnival. "Apo" means "from", "kreas" means "meat".

The first week of the Apokries is the fast-free week. The second week, named "Kreatini", is the last week to eat meat. The third and last week, named "Tyrofagou", consumes dairy products. Sunday is the last day of the third week as well as the last day of Apokries.²

However, in Tatavla, Apokries was not ending after three weeks. It was celebrated with one extra day. This Monday of Lent is called "Kathari Deftera" (Clean Monday). Although the main purpose is to clean the house and mentally get prepared for fasting, the revelry was peaking and ended at a fair in Tatavla on Kathari Deftera.³ This day was also called "Baklahorani" used to name the Tatavla Fair. Thereas no such event using this name at other carnivals.⁴ Following this day, Lent began, and it was Easter time 40 days later.⁵

Although this carnival was intrinsic to the Rum Orthodox community, all ethnic, religious, and socio-economic classes of society were interested in it.⁶ This interest and embracement caused some expressions among the Ottoman public. For example, poor-quality paint of the fezs would run down the neck of the person wearing it when it rained. Colloquially, these people were called

---

¹ The Turkish version of this word at that time is Apukurya. However, the original Greek word was preferred in this study.

² Naz Vardar, *Carnival Celebrations in İstanbul: The Changing Perception and Experience of Apokries and Baklahorani*, Unpublished Master Thesis, Boğaziçi University, 2020, p. 16.; Sermet Muhtar Alus, "Apukurya", *Hayat Tarih*, 72, December 1955, p. 4228.

³ Ibid., pp. 20–25.

⁴ Ibid., p. 25.

⁵ Reşad Ekrem Koçu, "Apukurya Maskaraları", *İstanbul Ansiklopedisi*, Volume 2, Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, 1959, p. 892.

⁶ Sada Payır, "Umumda Mahremiyet: Geç Osmanlı İstanbul'unda Tatavla Karnavalı," *Toplumsal Tarih*, 321 September 2020, p. 32.

“masquerader of Apokries”.⁷ Masquerader is the name given to people who dressed in different costumes and walked around during the carnival period.⁸ These costumes consisted of various animal heads and masks. This costume and carnival tradition was grounded in the Dionysus festivals (Great Dionysia) in ancient Greek.⁹

The oldest well-known visual of the carnival and masqueraders was published in L'illustration magazine on May 19th, 1855.¹⁰ In the Ottoman archive records, we observe the issues related to carnival were happened for the first time in the 1800s. This period coincided with the years of Westernization movements. Ottoman, Turkish, French, and British sources indicate that the carnival celebrations were concentrated in Pera, Galata and Tatavla.¹¹ As a matter of fact, these districts were the places where the Christians were most populated.¹² These two areas had different social, cultural, and economic structures. European envoys, merchants, and aristocrats were living in Pera and Galata. Masquerade balls were organized for the carnival in the opera house, theaters, and embassies.¹³ The ones organized at the Odeon Theater were the most lively and suitable for everyone were.¹⁴ Balls, music halls, and coffeehouses burst at the seams.¹⁵ In addition, İstanbul looked like a city of the “Frenk”¹⁶ in many aspects. It even surpassed its cities in some points. When the festive season arrived, the

⁷ Ahsen Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Başlık Olarak Fesin Kullanımı ve Feshane-i Amire (1829-1850)*, Unpublished Master Thesis, Sakarya University, 2019, p. 24.

⁸ Although the word carnival has a more general meaning, in this study, it is used to refer to Rum Orthodox celebrations. Additionally, “masquerader” is used to describe the people walking around the city in different costumes during the carnival.

⁹ Cengiz Kahraman, “Maskara’lar Sokakta”, *Atlas Tarih*, 45, 2007, p. 98; Payır, *ibid*, p. 33.

¹⁰ Kahraman, *ibid*, p. 94.

¹¹ Naz Vardar, “Dönüşen Şehrin Dönüşen Eğlencesi: Osmanlı’dan Günümüze İstanbul’da Karnaval.” in *Semtlerle Şehrin Hafıza Katmanları: Şişli*, pp. 28-29, <https://www.karakutu.org.tr/wp-content/uploads/2022/02/Semtlerle-Sehrin-Hafiza-Katmanlari.pdf>, (accessed: October 21, 2022).

¹² Zehra Hamarat, *Ahmed Rasim'in Eserlerinde İstanbul Folkloru*, Unpublished Master Thesis, İstanbul University, 2010, p. 396.

¹³ Vardar, “Dönüşen Şehrin Dönüşen Eğlencesi”, p. 29.

¹⁴ Sermet Muhtar Alus, *Masal Olanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, p. 71.

¹⁵ Ahmet Rasim, *Şehir Mektupları*, Lacivert Yayıncılık, İstanbul, 2007, p. 54.

¹⁶ The origin of this word is “Frank”. However, it has been translated into Turkish as “Frenk”. Frenk simply meant Western European in Ottoman era.

As in this example, many Greek words of that period were used in the press in Turkish form. In addition to this, journalists would also write as they heard them on the street. In other words, when colloquial language was included, Greek-Turkish became intertwined. In this study, these words are used as they appeared in the press.

"Frenks" saw how to be a masquerader! Because during the carnival season, the Turks even outreached them in terms of entertainment.¹⁷

Contrary to Pera and Galata, Tatavla had its own qualifications. It was the residence of the workers and middle-class Rum Orthodox. In addition to this feature, its geographical structure made Tatavla indispensable for Baklahorani celebrations. The Tatavla hill had both rural and urban characteristics.¹⁸ For these reasons, there were two different types of entertainment in Tatavla and Beyoğlu. The celebrations in Tatavla had a particularly bad reputation, which made many people curious about the entertainments there. The rich were secretly passing by and watching the events, looking through their own vehicles. At this point, it should be said that not all Rums accept these entertainments in Tatavla.¹⁹

The witnesses of the period say that the carnival entertainments and irregularity reached its peak during the Armistice Period.²⁰ After the Turkish War of Independence, there was a Turkish-Greek Population Exchange in accordance with the Treaty of Lausanne. Although the Rums in İstanbul were excluded from this exchange, they had to deal with many pressures, problems, and alterations during the nation-building process of the early republican period. One of the alterations specifically happened in Tatavla. A fire that broke out in Tatavla on January 21st, 1929, gave the state the opportunity it was looking for. The fire, which coincided with a period when the negotiations between Turkey and Greece reached a deadlock on the issue of the Greeks of İstanbul, was used as a political opportunity and, it was not the only.²¹ Following the fire, Tatavla was marginalized by the İstanbul press as "Little Athens" for two months.²² Finally, the name of Tatavla was changed to Kurtuluş.²³ But the carnival still resisted.

---

¹⁷ Ahmed Rasim, *Muharrir Bu Ya*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1969, p. 310.

¹⁸ Orhan Türker, *Osmanlı İstanbul'undan Bir Köşe Tatavla*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 1998, p. 25.

¹⁹ Vardar, "Dönüşen Şehrin Dönüşen Eğlencesi," pp. 29-30.

²⁰ *Ibid*, p. 31.

²¹ Aytek Soner Alpan, "Bir felâket olan yangın meğer pek hayırlı bir sabahın aydınlığı imiş": Tatavla nasıl 'kurtuldu'?", *Toplum ve Bilim*, 158, 2021, pp. 225-227.

²² Hüseyin İrmak, "Tatavla'dan Kurtuluş'a," in *Semtlerle Şehrin Hafıza Katmanları: Şişli*, p. 26, <https://www.karakutu.org.tr/wp-content/uploads/2022/02/Semtlerle-Sehrin-Hafiza-Katmanlari.pdf>, (accessed: October 21, 2022).

²³ The Turkish name, Kurtuluş, means salvation.

The Apokries Carnival Celebrations in the 1930s

Azrael of the 1931 Carnival

Since the Carnival in 1930 and 1931 coincided with the Ramadan Feast, the city was even livelier. Masked groups with colorful costumes were visible on the streets of Beyoğlu, Harbiye and Taksim until midnight.²⁴ There were many stores renting out carnival costumes. However, some second-hand costumes had to be rented out making sure they were clean. The police took precautions for those who did not follow this rule. It was forbidden to rent costumes if there was no stamp showing they had been cleaned. Those who did not comply with this rule were penalized.²⁵ When the ebullience increased among some incidents at the carnival in 1930, the police had to take further precautions in this regard.²⁶

According to the Yenigün newspaper, the carnival was stagnant for a long time in that year. Even though it was the last week of the carnival (week of the 18th), there were masquerader groups in groups of two thirds almost everywhere in Beyoğlu. Nevertheless, while there were masquerader people from seven to seventy, now only young girls and boys attracted attention.²⁷

Another newspaper claimed that the carnival lost its religious character and had become an international entertainment. According to the newspaper, it was astonishing that everyone was so cheerful, despite the economic crisis caused by the Great Depression. It was written, "our nerves were shot, our consciousness got numbed, we turned into junkies because of bad straits. We are laughing, dancing, and having fun."²⁸

---

²⁴ *Cumhuriyet*, March 4, 1930; "Karnaval Mevsimi," *Son Posta*, February 18, 1931.

²⁵ "Karnaval elbiseleri temizlenecek," *Cumhuriyet*, February 11, 1931.

²⁶ Kahraman, "Maskara'lar Sokakta," p. 99.

²⁷ "Karnaval mevsimi bu sene hayli hararetli," *Yenigün*, March 18, 1931.

²⁸ "Karnaval bugün artık dini bir âdet değil, beynelmilel bir eğlencedir," *Milliyet*, February 22, 1931.

Figure 1: Four masqueraders at the carnival celebrations in 1930²⁹

Some journalists wrote their impressions of the carnival in 1931. One of them was Osman Cemal Kaygılı. He heard some noises such as “The funeral is coming, the funeral is coming”, while he was walking to Kurtuluş with the crowd. There were candle holders and hymnists in the front, the coffin in the middle, and weepers in the back. He realized that this cortege was a masquerader group, while he was worrying about how the cortege would pass inside this crowd.

Despite the cold weather, the Apokries celebrations were better than last year. Crowds were pouring out of both inside and outside of the prairie music halls. There were funambulists in the square right side of the music halls. One funambulist was on a rope the height of a minaret. An Albanian music band was playing in front of the Hrant’s music hall. The small music hall which was on the left side of the tramline was like a doomsday place. Woman masqueraders were dancing with mandolin and accordion there. The most famous violinists, clarinetists, and lute players of İstanbul were in the other music halls. The crowd scattered around in the other districts towards the evening. Those who were drunk sometimes tottered and sometimes sank into the mud.³⁰

Another journalist who joined the carnival in 1931 was Hikmet Feridun. He went to the district via Kurtuluş tram to join the Tatavla Fair on the last day of the

²⁹ Suna and İnan Kırac Foundation Collection, Inventory no: FA_004169.

³⁰ Osman Cemal Kaygılı, *Köşe Bucak İstanbul*, Can Yayınları, İstanbul, 2019, pp. 325–327.

carnival. There were 30-35 horsemen around the tram: “Cossacks in red dresses, white caps and long boots, Italians in broad hats holding the bridle of his horse with one hand and playing the guitar with the other, bullfighters with long sideburns, medieval knights in cardboard armor.” The horses, like its horsemen, were made into masqueraders. Some of them were wearing glasses, some of them were dressed in a kind of cutaway. From time to time, the carriages adorned with red, green, and purple ribbons, passed by the tram. From time to time an old song was heard, mixed with a hurdy-gurdy and a guitar:

“Koroçeri trava

Napane sta tatavla

Oooooh travaaa!”³¹

Finally, the tram stopped at Sinemköy station. It was not possible for the tram to move because of the crowd. Everyone went towards the small, blue-painted holy spring on the side of the creek on the slope of the Kurtuluş hill. Masqueraders dressed in red, green, blue, and purple clothes took off their hats and cones and entered the holy spring. If you looked through the door of this small temple, you would see these colorful people praying with painted hands and faces. And when they were done with praying, they suddenly began to act crazily. Dances, songs, cavortings, yells...³²

Figure 2: A group of masqueraders in 1930³³

³¹ This is an old Rum song.

³² Hikmet Feridun, “Eğer Kurtuluş’ta Güzellik Müsabakası Yapılıyorsa,” *Akşam*, February 26, 1931.

³³ Suna and İnan Kırac Foundation Collection, Inventory no: CFA_004176.

Different and interesting costumes were worn during the carnival. One of these costumes amazed those who saw it. If a competition was held, this costume would be the one to win it. Imagine a person in a skeleton suit, holding a sickle. Sometimes he pretended to attack the public with his sickle, sometimes he turned his back against the crowd. When he turned his back, you would see the word "Terkos" on his back. This costume was subtly and humorously criticizing the water company whose name was Terkos Water Company at that time. Nobody was content with this company. As this example shows, some used the carnival as a means of protest while others were attributing different meanings to it.³⁴

At night, a few "cross-eyed drunk masqueraders" were molesting people in the middle of the street. One of the police officers in the neighborhood started chasing them. Therewith, the masqueraders started to run, and the police officer shot them behind in order to stop them. However, the bullet accidentally hit another person who was passing by.³⁵

Some journalists did not like the walking of the masqueraders in Beyoğlu. For example, a journalist whose pen name was "Felek"³⁶ stated, he had never seen as many masqueraders as in 1930 in Beyoğlu. The crowd was so huge that it was impossible to find a way to walk on İstiklal Street. The residents living in this neighborhood could not sleep because of the noise of the masqueraders. A friend asked the journalist why the masqueraders were on this day of the year. He responded, "to hide their foolery on the other days of the year". The following year he complained about the same issues. However, he also added that celebrations like European carnivals could not be done. At the carnival in İstanbul, the brightest idea was to walk around with a broom, but the municipality was disturbed by it.³⁷

---

³⁴ "En güzel maske", *Cumhuriyet*, February 26, 1931.

³⁵ "Maskaralar," *Akşam*, February 26, 1931.

³⁶ This is the surname of the journalist. It means destiny.

³⁷ Felek, "Maskara hikâyeleri!" *Milliyet*, February 23, 1931.

Figure 3: The masquerader dressed as Azrael³⁸

Another Turkish journalist, with a pen name “Pin”, said it would be unpleasant and meaningless to walk around as a masquerader in Beyoğlu. Many were singing bad songs and making a fuss. According to him, a lot of people were waiting for this carnival just to show their own ugliness and drabness.

The night before, he witnessed some children following and yelling “Voyvo!”³⁹ a masquerader group in Nişantaşı. Normally, nobody wants to hear this word, but he enjoyed it when the children spoke behind the group.

The journalist actually wanted to say, “Masks down!” to masquerader. However, he feared the Rum “Aneksartitos” newspaper since, so-called, this newspaper was waiting for an opportunity to be provocative and give the image of heroism.⁴⁰

A newspaper, on the other hand, states that the carnival, celebrated every year by the Christian minorities living in Turkey, was not inappropriate to Turkish-Muslim traditions. According to this newspaper, it is also odd and

³⁸ Hikmet Feridun, “Eğer Kurtuluş’ta Güzellik Müsabakası Yapılsaydı,”

³⁹ Toğlu İğne, “Maskaralara voyvo!,” *Vakit*, February 14, 1931.

⁴⁰ *Vakit*, February 14, 1931.

meaningless to walk around in a masquerader dress. After giving information on the history of the carnival, it underrated the carnival as a "commons entertainment".⁴¹

"Joy, Dance, Laugh"

Hikmet Feridun mentioned the carnival the following year thrice. One day while walking, probably in Beyoğlu, a store caught his attention. The sign above the shop read "All kinds of masquerader dresses are ready for rent and masks are available for purchase." Stockings and handkerchiefs were also sold in the store. He went in on the pretext of getting a handkerchief. Since not much time was left for the carnival, masquerader products were available almost everywhere. There was an ox head on the shelf. Next to it stood a donkey head. If there was a demand to be a masquerader as a couple, there was also a donkey body.

On one side, there was a broom with a red tip and a gilded handle. The price was 3 liras. There were red, green, blue, yellow, and purple dresses on the walls. A couple liked a masquerader outfit for themselves. A young woman bought a half mask made of red silk. A fat husband could like any of the clothes. He tried the ox head, then put on the bear head and, tried the ox head again. Finally, when he put on the donkey head, his wife shouted:

"It fits very well!"

"Really?"

"Of course. Look at the mirror."

As many old shoes and ripped dresses as there were in İstanbul, they were all sold in this shop and too expensive. In fact, their value was due to their age. Bargaining here was also strange. If you wanted to be a donkey, it would cost 3.5 liras, and if you wanted to be a mule, it would cost 2 liras. Being an ox was 1.5 liras, while a witch cost 3 liras.

---

⁴¹ "Bugün hayretle seyrettiğimiz maskaralar kadim Yunanlıların içki ilahına yaptıkları şenliklerin tekrarıdır," *Vakit*, March 8, 1931.

Figure 4: "Carnival Season"⁴²

"Mr. Hasan - What a happy people, there is no longer any fear of meeting a payee."

Most of the people who came to rent clothes were Turks. From time to time, a group of young girls were coming to the store. Girls could not share animal costumes.

"You should dress like a donkey!"

"Being a donkey does not suit me. I would rather be a mule."

"It is true."

"I was a donkey last year. When the garbage man's donkey saw me, he thought it was a real donkey, it would bray after me for a long time."

"It likened to its girlfriend!"

⁴² *Son Posta*, February 28, 1933.

Expensive masks and dominos⁴³ were rented, brooms were bought. People were filling up the store.⁴⁴

One morning, he encountered some masqueraders on his way to work on the tram that departed from Tepebaşı. In fact, there was no one else on the tram who was not a masquerader other than himself and the ticket inspector. The chicest of these masqueraders were coming to Beyoğlu for the carnival from other places. These masqueraders were laughing, enjoying and talking all the time. Some of them were not suitable for a second-class tram like this one because of their dresses. There was a Spanish nobleman wearing a wide hat. He was all the time calling out to the ticket inspector "10 liras! Don't forget the 10 liras!". There was a countess sitting next to the nobleman. The countess suddenly said, "Pish! These shoes are tightening my feet too much. I can make it to the bazaar." and she took off her shoes. The socks of the countess were too old. Just then the nobleman, who was taking a nap, woke up. He looked at the sock of the countess and said:

"I see those ten toes of your feet are bored. I think your ten toes teared ten windows for themselves in the socks!"

The countess was angry.

"Go away, lizard face! These socks came from Paris!"

While Hikmet Feridun was getting off the tram, the masqueraders were there with bells on.⁴⁵

When he went to Tatavla Fair on the last day of the carnival, he came across a large crowd. People chasing each other with broomsticks, South American cowboys on horseback, gentlemen in top hats made of stove pipes... When he came in front of the fair, suddenly a rider appeared before him. Actually, the donkey which was continuously whipped by a woman was not real. It was just a man disguised as a donkey. He was crawling. He lifted one's head for a moment:

"Please baby, get down and let me take a walk. The saddle hurt my back a lot."

His wife got very angry.

"What an impertinent man you are! We are having great fun. Walk, giddy up!"

---

⁴³ A long, wraparound, hooded dress.

⁴⁴ H. F., "Âlâ büyük patlıcan burunlarımız, iki karış kepçe kulaklarımız var," *Akşam*, February 10, 1932.

⁴⁵ Hikmet Feridun, "Maskaralar," *Akşam*, February 28, 1932.

“Ah my darling, don't whip my buttock!”

At the carnival in 1932, most noticeable to Hikmet Feridun was the emptiness of the music hall and other entertainment venues. However, in front of the casinos, beer crates were piled up like a mountain, waiting for their customers. Nobody was sitting on the chairs to watch the acrobats; all were watching them outside of the hall. When he asked an Armenian passer-by the reason for this situation, the answer was “indigence,”. Meanwhile, a red-masked girl with red lips approached him and handed him a plate of boiled broad beans. The taste of broad beans was awful. He later learned that it was a tradition at the fair.

Christians were required to attend the ritual via attending a small monastery on one of the hills of Tatavla. A woman dressed as a Mexican cowboy began to sing in Greek on her horse as the crowds of masqueraders were heading towards the monastery. Her voice was sonorous and beautiful. Everyone was silent, listening to her. When the group arrived in front of the monastery, she stopped, got down and, continuing to sing, entered the courtyard. There was a crowd of women in front of the monastery. Some had taken off their masks. When he looked at their faces, he saw that they were more beautiful than the European beauty queens. The ritual took short, and the group started the journey again. By the time they arrived at the fairground, the hurdy-gurdies had already started playing and the songs were rising toward the sky.⁴⁶

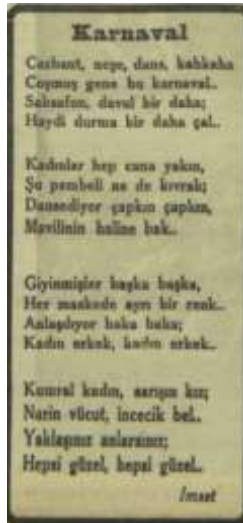

Figure 5: A poet was written for the carnival in 1932⁴⁷

⁴⁶ H. F., “Tatavla Panayırı,” *Akşam*, March 15, 1932.

⁴⁷ İmsat, “Karnaval,” *Akşam*, February 25, 1932.

The Carnival

Jazz band, joy, dance, laugh
This carnival gushed again
Saxophone, drum once more
Come on, don't stop, play again.

Women always are friendly,
How lithe is this pink one
She is dancing flirtatiously
Look at the posture of the blue one

They dressed up differently
Various color in every masks
You can see it when you look
Woman man, woman man.

The brunette woman, the blonde girl
Delicate body, slim waist
Come closer, you will get
All beautiful, all beautiful.

"Felek" also mentioned masqueraders in 1932. He actually was using the word masquerader as allusive and implicitly ridiculed those who dressed in masquerader attire. Besides, he made some observations in this article.

He thought that there was no need to identify which class or religion those who aspire to be masquerade. In the past, being the masquerader was common to Christians, but now, the Jews were also participating in the carnival. Despite economic depression and poverty, there were quite pretty costumes. The writer could not understand why most of the masqueraders were women. He attributes people, especially young people, for the demand of becoming masqueraders so as to be deprived feeling of shame. He draws the following conclusions on this situation:

1. Being a masquerader is a stylish habit that allows the need for shamelessness and indecency to be satisfied.
2. Masquerader owes its freedom to its mask.
3. It is good to have a mask in one's life, since no one condemns the masked masquerader.
4. Masked and dressed masqueraders are seasonal masqueraders. Constant masqueraders use leather masks! Nonetheless, they do not have costumes and seasons.
5. If every abashed person put on a mask, the world would always be like a carnival.⁴⁸

Figure 6: The last day of the carnival was on February 27th, 1933, Tatavla (Kurtuluş)⁴⁹

⁴⁸ Felek, "Maskaralar," *Milliyet*, March 15, 1932.

⁴⁹ Kahraman, *ibid*, p. 96; Cengiz Kahraman Archive.

"Masquerader is so's your old man!"

The day prior to the last day of the carnival in 1933, a group of masqueraders hung around while they were singing songs and yelling with their guitar and mandolin until the sunrise in Beyoğlu. After some fuddling, they took the road to Kurtuluş for the last day of the carnival.

Since the beginning of the early morning, people were coming to Kurtuluş via trams and automobiles. It was not possible to get on the Kurtuluş tram from Taksim. Lots of masqueraders who dressed in various costumes had been seen around Pangaltı. After passing through Feriköy, the atmosphere was like a feast place. The tram could not move forward because of the crowd and was stranded. The windows and balconies of houses were full of people. There were tables set up in the open air. On one table, there were two friends of Paskal, wearing curly mustaches and playing the harmonica, closed-eyed. On the other table, there were women who covered their faces dancing "çiftetelli"⁵⁰ with zurna.

"From below baby, from below!"

"Come on happatis, happatis!"

"Trava, trava!"

A woman who was riding a horse and dressed in a white jockey costume with a covered face, was yelling in the street:

"Get out of the way! Here I am, Miss world! The queen is coming!"

---

⁵⁰ This dance is a traditionally folk dance. It emerged in İstanbul and then spread to all Anatolia. There are different versions between Greece and Turkey. Samet Kozanoğlu and Habib Derzinevesi, "Kuzey Kıbrıs Halkdanslarında Anadolu Esintisi", *The Journal of International Social Research*, 47, December 2016, p. 125.

Figure 7: Masqueraders in 1934⁵¹

"The carnival has begun. Despite snow and cold, masquerader groups are often gathering in Beyoğlu"

Madam Katina who had been watching the masquerader walking from Dolapdere to Kurtuluş since the morning yelled at her neighbor on the opposite sidewalk:

"Girl, look over there! God damn you! Did you see the original masqueraders? These are gentle masqueraders. The inferiorities ride on the donkeys backwards!"

So indeed, two masqueraders, one of them with a blue with indigo-painted face and the other with a black face painted with coal, were passing accompanied by many children. Madam Katina could not endure:

"Wouldn't it be better if you also painted the donkeys?"

One of the masqueraders asked:

⁵¹ *Akşam*, February 16, 1934.

"How do we paint the donkeys?"

"You will paint it the way you paint your own face."

Therewith, the masqueraders had to get the children two cans of paint near the hardware shop because they wanted to amuse those around. But the owner of the donkeys objected to that and did not want to get the donkeys painted. So long as he resisted, the crowd was laughing. The masqueraders also insisted on painting. Finally, they convinced him with 25 piastre tips. While they were painting the donkeys with colors of green and blue, the audience plumbed the depths with joy.

The steep road from Dolapdere and Yenişehir to Kurtuluş after 2 pm was crammed. Also, half of the Beyoğlu population was there. It was not possible to find any musicians in Sulukule and Ayvansaray because all of them were in Kurtuluş. Especially women masqueraders were walking accompanied by the musicians. Others were coming through horses and automobiles via Hamam and Tepeüstü from tram street.

Almost none of the masqueraders in 1933 had those old masks. Women and men covered their faces wearing short veils. "The great unwashed" and "cavalacoz⁵² group" painted their faces with indigo, chalk, coal dust and coffee grounds. In fact, one of them was constantly smearing yogurt on his face while the other was continuously licking his friend's face.

Because of the fine weather, people turned into portable musicians or swarmed in garden cafes and taverns that could not do much business in winter. Hawkers tried to find a way to dress as masquerader. Nevertheless, I think it was the tram company that made the most money, carrying too many passengers.⁵³

---

⁵² This is an Ottoman Turkish word. It means worthless and insignificant.

⁵³ Ayak Muhabiri, "Dün Tatavla'da ve caddelerde bir kepezelikti gitti!," *Vakit*, February 28, 1933.

Figure 8: Masqueraders in the 1930s⁵⁴

From 1933 onwards, “Felek” started considering being a masquerader as a “disgrace”. In fact, being masquerade entered the calendar and made masquerade the calendar. He says that while masqueraders were as quiet as a mouse, they woke the people up, shouting and singing at night. Apparently, he was angry with these masqueraders walking in the streets of Beyoğlu and described them as “impertinent”. Although he did not know the history of the carnival, he said it was not a Turkish tradition and entertainment. Since it was the carnival season, nobody wondered, “What the noise was about?”. However, no one had the right to wake another one up during his sleep.

At dusk, people were still flooding into Papaz Bridge and Feriköy side and one could hear the songs at the fair from a distance.

“My brunette, my darling...”

“My Recep, I will give you money...”

⁵⁴ This photograph was originally taken in 1931. It was published in the above-mentioned issue of Yenigün newspaper. It was also re-published in the following issue of Milliyet newspaper. It was used here because there are more photos above.

Milliyet, February 19, 1934; “Karnaval mevsimi bu sene hayli hararetli,” *Yenigün*, March 18, 1931; *Baklahorani Tarihçesi*, <https://karnavaltatavla.org/hayde-tatavlaya/>, (accessed: October 23, 2022).

"Trava, trava..."⁵⁵

During the celebrations of 1933, an incident occurred when a young Turkish man dressed as a masquerader was walking in İstiklal Street on the last day of the carnival. One of those who saw him mockingly said that "Look at the masquerader!" When the young man heard that, he got angry, and he replied "Masqueraderi is so's your old man!" Things went out of control, the young man took off his dress, beat the person who dissed him as well as his friend.⁵⁶

"Tatavla died, long live Kurtuluş!"

A lot of masqueraders who dressed in "bizarre" attires, ate and drunk, and had fun all day. There was some news in the newspapers in 1934 that some masqueraders molested people when they were walking around on the street.⁵⁷ It was determined that some criminals, dressed in masquerader clothes, were wandering around Sirkeci and Beyoğlu. Apparently, the criminals were either using masquerader costumes to camouflage themselves or were just having fun. Because of this situation, it was decided that the police should strictly control the masqueraders.⁵⁸

On the last evening of the carnival in 1936, which was less joyful than in previous years, a fight occurred. Haçık, Eleni, Koço and Kalyopi, dressed in masquerader, went to a bar in Beyoğlu and started having fun loudly. Three people in the bar named Kemal, Mustafa and Cahit (they were Turks) are disturbed by this situation. They asked the masqueraders to be quiet. Therewith, when the masqueraders started making even noise, a fight took place among them. Eleni, whose condition was critical, was hospitalized. Three Turkish men were then taken into custody by the police.⁵⁹

---

⁵⁵ Felek, "Takvime geçen kepezelik," *Milliyet*, February 26, 1933.

⁵⁶ "Bir maskara," *Vakit*, March 1, 1933.

⁵⁷ "Maskara kıyafetinde sabıkalılar," *Milliyet*, February 14, 1934; "Karnaval yortularının son gününde," *Vakit* February 20, 1934.

⁵⁸ "Maskaraların halka sarkıntılık yapmalarına müsaade edilmeyecek," *Vakit*, February 14, 1934.

⁵⁹ "Karnaval biterken," *Cumhuriyet*, February 26, 1936.

Figure 9: A masquerader group in Beyoğlu, 1935⁶⁰

While the carnival entertainments were organized every year, the criticism continued in parallel. For one of the journalists, the end of the carnival means getting rid of the spoiledness and coldness of masqueraders. The masqueraders in İstanbul were far-fetched, unnatural and fake. Their clothes were old and did not follow any style. When a person realized these masqueraders, he could almost cry.⁶¹

A journalist attended the last day of the carnival in 1936. When the fully crowded trams entered Kurtuluş Street, masqueraders were surrounding the tram and welcoming their newly arriving friends. The shouts of men and women, songs, and music were loudening from the large coffee house in the corner. As it gets closer, a strong smell of alcohol is spreading. Inside the coffee house was a different world. Raki, wine and beer glasses jumbled together. Everyone was drunk. A dialogue of the deaf. There were people splashing all over beer and wine over the heads of those who fell asleep at the table. Another group of masqueraders, with their faces painted in black and dressed in Abyssinian clothes, were rapping on the windows of the coffee house outside. They were targeting the people inside by holding pieces of wood in their hands like guns. This was a reference to the Second Italo-Abyssinian war.

⁶⁰ *Akşam*, March 8, 1935.

⁶¹ Mahmut Yesari, "Baklakıran," *Cumhuriyet*, February 24, 1934.

Figure 10: The last day of the carnival in 1936⁶²

It is impossible to walk through the crowd of masqueraders on the streets. Everyone is talking about being a masquerader.

"Have you become a masquerader?"

"No, I couldn't find the time."

"You come to no good!"

"What is the point if you don't be a masquerader?"

"I have been masquerader for two days."

"The man across the street is shouting:

"Fie! Masquerader!"⁶³

Another journalist, who went to Tatavla Fair, could not see anyone except five or ten peddlers and a few curious children on the wide meadow. Since he did not expect to encounter such a thing, he asked one of the peddlers why. People usually came in the afternoon. Nevertheless, some "big guns" were sitting in the opposite music hall. Hereupon, the journalist went to the music hall and saw some furry guys. He asked a random person who they were. Once again, he got the same response: "really big guns!". These men, who were considered to be Russians, drank raki non-stop, having appetizers in front of them.

There are lots of donkeys in the fair area. And a few horse-drawn carriages. The meatball seller is grilling meatball, balloon seller is shouting:

"Horned, hornless, multifarious balloon!"

An old man lay down and was thinking absent-mindedly. The journalist asked:

---

⁶² "Karnavalın Son Günü," *Akşam*, February 25, 1936.

⁶³ C. R., "Vakit bulamamış!," *Akşam*, February 26, 1936.

“Where are the masqueraders?”

The old man answered:

“Now we are all masqueraders!”

Stoned two young men suddenly started singing a song:

Hush, without anyone hearing,

Without yielding to temptation,

Without getting enough of my love.

Put your head on my shoulder,

Let me caress your hair.

Afterwards, they started to dance “polka”.⁶⁴

Figure 11: Two young men is dancing “polka”⁶⁵

---

⁶⁴ Salâhaddin Güngör, “Karnavalın Son Gününde Meşhur Kurtuluş ‘Tatavla’ Panayırı,” *Tan*, February 25, 1936.

⁶⁵ Güngör, “Karnavalın”.

The polka originated in Bohemia in the middle of the 19th century. It spread all over Europe as a Czech dance and folk music genre.

Is it a crime to be a masquerader?

As of 1934, some news on the carnival began to appear more frequently in the newspapers. This news was about several masked/unmasked balls organized by the Turkish Aircraft Society.⁶⁶ This could have been an effort to create an alternative to this old Greek carnival founded under the leadership of Atatürk. An article which was published in "Yeni Türk" journal⁶⁷ in 1937 supports this perspective. According to this article, old Turkics had similar carnivals in the West. This feast called the "pine" was held once a year, having masks.⁶⁸ This article corresponds to the Sun Language Theory and Turkish History Thesis of that period, which was an effort to create a new history, culture, and nation by establishing a bond between the Turks and ancient Anatolian civilizations.

Tatavla Fair in 1937 continued until late hours because the weather was nice.⁶⁹ On the last day of the carnival, Kurtuluş turned into a place of masquerader. Some merchants wanted to benefit from the mode of remarkable dressing of masqueraders at the carnival season this year. For this reason, various advertising slogans were written on masqueraders' dresses and hats:

"(.....)⁷⁰ toothpastes make teeth like pearls."

"Those who do not wear (.....) hats cannot win women's heart."

In old fairs, people were listening to hurdy-gurdy, but now the Turkish style records also started playing. Raki had been drunk in the past, now wine was being drunk. The lottery had been played erstwhile; backgammon was being played in 1937.

---

⁶⁶ "Karnaval eğlenceleri", *Kurun*, February 21, 1935.

⁶⁷ This journal was published as a Eminönü People's House periodical.

⁶⁸ Rıza Çavdarlı, "Eski Türklerde Hayat I: Karnaval Bayramları", *Yeni Türk Mecmuası*, 51, March 1937), pp. 844-846.

⁶⁹ "Tatavla panayırı eğlenceli oldu," *Cumhuriyet*, March 16, 1937.

⁷⁰ In the original source it is shown as such. Probably, it was written brand name in these blanks.

Figure 12: The last day of the carnival in 1938, Tataravla (Kurtuluş)⁷¹

The smell of raki and the sound of singing voices were spreading toward other districts. There was so much singing, playing and dancing that almost no one was listening, it was silent and standing. It was not possible to stand in the music halls or in the streets. The journalist asked a Rum citizen why it was so crowded. The Rum citizen responded that the fair had been held for 120 years in Kurtuluş. On this day, especially oysters and snails are eaten, no one gets angry with anyone, any bad language was considered a joke. Finally, when asked what else they did, he gave the answer "We become masquerade!".⁷²

The main incident about the carnival in 1937 ended up with the arrest of three Rum girls who dressed in soldier costumes. These girls' names were Marika, Eleni and Antuvanet.⁷³ Actually, they emulated some famous actresses. One of the famous actresses was the Hungarian actress, Marta Eggerth. The second one was the American dancer, singer, and actress Ginger Rogers. The third one was the French actress, dancer, and singer Danielle Darrieux. After watching the movies in which these actresses featured, the girls decided to look like the way they were dressed in those movies.⁷⁴ Antuvanet dressed like Marta Eggerth, Eleni dressed like Ginger Rogers and Marike dressed like Danielle Darrieux and then

⁷¹ "Karnavalın Son Günü," *Tan*, March 8, 1938.

⁷² Naci Sadullah, "Kurtuluştaki Panayır," *Son Posta*, March 16, 1937.

⁷³ "Bahriye elbisesi giyen Rum kızları," *Cumhuriyet*, March 19, 1937.

⁷⁴ *Haber*, March 19, 1937.

started to walk in the İstiklal Street. However, it was a crime for civilians to wear military uniforms which led to their arrest. Although they stated they were not aware of this law and only wanted to imitate these actresses, it did not work for them.⁷⁵

The last day of the carnival in 1938 was celebrated in warm weather which was full of floral scents that cannot be felt even in May. Some people wanted to go to Kurtuluş by taking trams or buses, but it was not possible to get on them because of the crowds. So, they decided to take shared cabs. While they were trying to find a way to go to the fair, they were learning what the Apokries were or what one could drink (such as raki or wine), or eat (like olives, onion, broad bean) during the fasting period.

Figure 13: The last carnival of the 1930s⁷⁶

By the end of the 1930s, the fair was not splendor like before. Most of the crowd consisted of viewers, but not participants. Although there were not many people who set the table and ate and played, there were those who biked, rode donkeys, flew kites, and danced. On the one hand, some of the participants were dancing “hasapiko”⁷⁷ and “çiftetelli”, on the other hand, some of the participants were waltzing and singing Tino Rossi songs. Laternas were replaced by gramophones. Sad songs sung by the Rum girls and the sound of the whimperer violin played by a lover gypsy was melding. European and Turkish styles, West and East were together.⁷⁸

⁷⁵ “Karnaval eğlenceleri”, *Kurun*, March 19, 1937.

⁷⁶ *Haber*, February 21, 1939.

⁷⁷ This dance belonged to the Orthodox Albanian butchers of Ottoman in İstanbul. The Sirtaki was emerged from the “hasapiko” dance.

Argo Hasapiko, <http://www.folkdance.com/LDNotations/ArgoHasapiko1970LD.pdf>, (accessed: October 25, 2022).

⁷⁸ “Apukurya eğlenceleri”, *Haber*, March 12, 1938.

Conculusion: "We are now a drop in the sea"⁷⁹

The carnival was a means of getting rid of identities and origins. It did not matter who you were or where you came from. Everyone was equal. Even though it was only for a short time, everybody was laughing, having fun, and forgetting their troubles. It provided a means of expressing oneself; "I am here, too!", hiding under the masks.

The Turkish-Greek Population Exchange (1920s), "Citizen, Speak Turkish!" campaign (1920-1930s), the incident of "20 Kur'a Askerlik" (1941), the Wealth Tax (1942), the 6/7 September 1955 (İstanbul Pogrom), 1964 Expulsion of Greek... All these incidents gradually dissolved the Rum population in İstanbul. The Tatavla fire, not only did the physical destruction occur, but the identity of the district had to change. Especially, the Second World War handed Rums to the state on a silver platter so to speak.

The increasing discrimination and oppression against the non-Muslim population within the context of the nation-state policies of the early Republican period were also clearly evident in the case of this carnival. The number of masqueraders who were walking in İstanbul gradually decreased in 1939. The celebrations became joyless. Outdoor activities were forbidden for public safety reasons by the government in 1941. The carnival was celebrated for the last time in 1942 with very few people in Kurtuluş. Following the prohibition, it started being celebrated only indoors. The story of carnival was conveyed through generations, from parentsthe children, from grandparents to grandchildren, in short, from generation to generation, for remembering and evoking, for eternizing. In other words, "*the carnival was now a memory.*"⁸⁰ This was a reflection of the social memory and collective traumas inherited from the empire, the wars, and the above-mentioned events.

The Apokries (Baklahorani) carnival was revitalized by means of an affinity group in 2009. From this date on, the carnival began to be celebrated again. Still, due to various national and international events such as the Syrian war, the Gezi Park Protests, the Covid pandemic and the Ukraine War, it cannot be celebrated on the streets regularly.

We do not know if the carnival will be able to return to its former splendor or to the streets. What we know is that masquerader passed through İstanbul.

⁷⁹ This expression was said by a Kurtuluş resident in the 2010s.

Semra Dursun, "Kurtuluş'ta doğan Kurtuluş'ta öldü", *Göz*, 6, 2017, p. 69.

⁸⁰ *Baklahorani Tarihçesi*, <https://karnavaltatavla.org/hayde-tatavlaya/> (accessed: October 25, 2022).

REFERENCES

Archives

Suna and İnan Kır aç Foundation Collection, inventory no: FA_004169.

Suna and İnan Kır aç Foundation Collection, inventory no: CFA_004176.

Newspapers

Akşam, February 16, 1934.

Akşam, March 8, 1935.

Ayak Muhabiri, "D un Tatavla'da ve caddelerde bir kepezeliktir gitti!" *Vakit*, February 28, 1933.

Cumhuriyet, March 4, 1930.

Felek, "Maskara hik yeleri!" *Milliyet*, February 23, 1931.

Felek, "Maskaralar," *Milliyet*, March 15, 1932.

Felek, "Takvime geçen kepezelik," *Milliyet*, February 26, 1933.

Güngör, Salâhaddin. "Karnavalın Son Gününde Meşhur Kurtuluş 'Tatavla' Panayırı," *Tan*, February 25, 1936.

H. F., " la büyük patlıcan burunlarımız, iki karış kepe e kulaklarımız var," *Akşam*, February 10, 1932.

H. F., "Tatavla Panayırı," *Akşam*, March 15, 1932.

Haber, February 21, 1939.

Haber, March 19, 1937.

Hikmet Feridun, "Eğer Kurtuluş'ta Güzellik Müsabakası Yapılıydı," *Akşam*, February 26, 1931.

Hikmet Feridun, "Maskaralar," *Akşam*, February 28, 1932.

İmset, "Karnaval," *Akşam*, February 25, 1932.

Mahmut Yesari, "Baklakıran," *Cumhuriyet*, February 24, 1934.

Milliyet, February 19, 1934.

R., C. "Vakit bulamamış!," *Akşam*, February 26, 1936.

Sadullah, Naci. "Kurtuluştaki Panayır," *Son Posta*, March 16, 1937.

Son Posta, February 28, 1933.

Toğlu İğne, "Maskaralara voyvo!," *Vakit*, February 14, 1931.

Vakit, February 14, 1931.

"Apukurya eğlenceleri", *Haber*, March 12, 1938.

"Bahriye elbisesi giyen Rum kızları," *Cumhuriyet*, March 19, 1937.

"Bir maskara," *Vakit*, March 1, 1933.

"Bugün hayretle seyrettiğimiz maskaralar kadim Yunanlıların içki ilahına yaptıkları Şenliklerin tekrarıdır," *Vakit*, March 8, 1931.

"En güzel maske", *Cumhuriyet*, February 26, 1931.

"Karnaval biterken," *Cumhuriyet*, February 26, 1936.

"Karnaval bugün artık dini bir âdet değil, beynelmilel bir eğlencedir," *Milliyet*, February 22, 1931.

"Karnaval eğlenceleri", *Kurun*, February 21, 1935.

"Karnaval eğlenceleri", *Kurun*, March 19, 1937.

"Karnaval elbiseleri temizlenecek," *Cumhuriyet*, February 11, 1931.

"Karnaval Mevsimi," *Son Posta*, February 18, 1931.

"Karnaval mevsimi bu sene hayli hararetili," *Yeniğün*, March 18, 1931.

"Karnaval yortularının son gününde," *Vakit* February 20, 1934.

"Karnavalın Son Günü," *Akşam*, February 25, 1936.

"Karnavalın Son Günü," *Tan*, March 8, 1938.

"Maskara kıyafetinde sabıkâlılar," *Milliyet*, February 14, 1934.

"Maskaralar," *Akşam*, February 26, 1931.

"Maskaraların halka sarkıntılık yapmalarına müsaade edilmeyecek," *Vakit*, February 14, 1934.

"Tatavla panayırı eğlenceli oldu," *Cumhuriyet*, March 16, 1937.

Books

Ahmed Rasim, *Muharrir Bu Ya*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1969.

Ahmed Rasim, *Şehir Mektupları*, Lacivert Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Alus, Sermet Muhtar, *Masal Olanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Kaygılı, Osman Cemal, *Köşe Bucak İstanbul*, Can Yayınları, İstanbul, 2019.

Türker, Orhan, *Osmanlı İstanbul'undan Bir Köşe Tatavla*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Articles

- Alus, Sermet Muhtar, “Apukurya”, *Hayat Tarih*, 72, December 1955, pp. 4228–4246.
- Alpan, Aytek Soner, “Bir felâket olan yangın meğer pek hayırlı bir sabahın aydınlığı imiş”: Tavatla nasıl ‘kurtuldu?’”, *Toplum ve Bilim*, 158, 2021, pp. 223–250.
- Çavdarlı, Rıza, “Eski Türklerde Hayat I: Karnaval Bayramları”, *Yeni Türk Mecmuası*, 51, March 1937, pp. 844–846.
- Dursun, Semra, “Kurtuluş’ta doğan Kurtuluş’ta ölüdü”, *Göz*, 6, 2017, pp. 64–71.
- Kahraman, Cengiz, “Maskara’lar Sokakta”, *Atlas Tarih*, 45, 2007, pp. 92–99.
- Kozanoğlu, Samet and Derzinevesi, Habib, “Kuzey Kıbrıs Halkdanslarında Anadolu Esintisi”, *The Journal of International Social Research*, 47, December 2016, pp. 122–129.
- Payır, Sada, “Umumda Mahremiyet: Geç Osmanlı İstanbul’unda Tavatla Karnavalı”, *Toplumsal Tarih*, 321, September 2020, pp. 32–38.

Theses

- Hamarat, Zehra, *Ahmed Rasim’in Eserlerinde İstanbul Folkloru*, Unpublished Master Thesis, İstanbul University, 2010.
- Şahin, Ahsen, *Osmanlı Deoleti’nde Başlık Olarak Fesin Kullanımı ve Feshane-i Amire (1829-1850)*, Unpublished Master Thesis, Sakarya University, 2019.
- Vardar, Naz, *Carnival Celebrations in İstanbul: The Changing Perception and Experience of Apokries and Baklahorani*, Unpublished Master Thesis, Boğaziçi University, 2020.

Web Sources

- Argo Hasapiko*, <http://www.folkdance.com/LDNotations/ArgoHasapiko1970LD.pdf>, (accessed: October 25, 2022).
- Baklahorani Tarihçesi*, <https://karnavaltatavla.org/hayde-tatavlaya/>, (accessed: October 23, 2022).
- Irmak, Hüseyin, “Tavatla’dan Kurtuluş’a”, in *Semtlerle Şehrin Hafıza Katmanları: Şişli*, pp. 27–33, <https://www.karakutu.org.tr/wp-content/uploads/2022/02/Semtlerle-Sehrin-Hafiza-Katmanlari.pdf>, (accessed: October 21, 2022).
- Vardar, Naz, “Dönüşen Şehrin Dönüşen Eğlencesi: Osmanlı’dan Günümüze İstanbul’da Karnaval”, in *Semtlerle Şehrin Hafıza Katmanları: Şişli*, pp. 24–26, <https://www.karakutu.org.tr/wp-content/uploads/2022/02/Semtlerle-Sehrin-Hafiza-Katmanlari.pdf>, (accessed: October 21, 2022).

Other

- Koçu, Reşad Ekrem, “Apukurya Maskaraları”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Volume 2, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, 1959, pp. 891–901.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 14 (2024/Kış), ss. 35-56.

Geliş Tarihi: 17 Ocak 2024
Kabul Tarihi: 27 Şubat 2024

Araştırma Makalesi/Research Article*

İlan Edilişinden Günümüze Değişen Algı ve Söylemi ile “Cumhuriyet”

Bengül BOLAT**

Nagihan DELİMANLAR***

Öz

Cumhuriyet ilk ilan edilişinden günümüze kadar olan süreçte algı ve söylem açısından genel olarak aynı biçimde devam etmekle birlikte, geçen zaman içindeki gelişme ve olaylara bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Bu bağlamda, tek parti dönemine ait “Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır” “Cumhuriyet Fazilettir”, “Cumhuriyet idaresi halk hükümetinin en mükemmel şeklidir her millet Cumhuriyete geçmeyi gaye bilir” “Sevr Ölüm Lozan Hayattır! Çünkü Sevr’i saltanat Lozan’ı ise Cumhuriyet Yapmıştır” “Kutlu bir gün” “yaşasın Cumhuriyet” gibi söylemler zamanın ilerlemesine ve Türkiye’nin iç ve dış politikasındaki yeni gelişmelerine bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. 1950’lerden başlamak üzere “Cumhuriyetimizin bu defaki yepyeni manası” “İki Parti Arasında Cumhuriyeti Koruma Andı”, 1960’larda “Atatürk’e Dönüş” “Kalk Kurtulacaksınız”, 1970’lerde “Cumhuriyeti yıkmak isteyenlere karşı çıkmalıyız”, “Cumhuriyet ve Demokrasi ağır tehlikeler karşısındadır”, “Cumhuriyet elden gidiyor”, 1980’lerde “Niçin Atatürk Cumhuriyeti?” “Şer güçlerin oyununa düşmeyelim”, “Her Türü bunalım, rejimi kesintiye uğratmadan aşılabilmeli” 1990’larda “67. Yılda nereye gidiyoruz?”, “Koruyacağız” “Cumhuriyet Erdemdir”, “Laiklik Cumhuriyet’in vazgeçilmezidir”, “Cumhuriyeti yaşatmaya kararlıyız” 2000’lerde “Cumhuriyete meydan okuyanlar”,

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Prof. Dr. Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, (bengu4@gmail.com), (Orcid: 0000-0001-6269-5192).

*** Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen, Yüksek Lisans Öğrencisi, (ndelimanlar45@gmail.com), (Orcid: 0000-0003-2314-2768).

“Atatürk Ölmez Cumhuriyet yıkılmaz”, “Cumhuriyet İyi Bişey”, “Yaşasın Laik Cumhuriyet” gibi söylemler 100. Yılda “Cumhuriyet’e yüklenen anlamların değişimini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Algı, Söylem, Değişim

“The Republic” with its Changing Discourses and Perceptions in its 100th Anniversary

Abstract

Although the Republic has generally remained the same in terms of perception and discourse since its first proclamation until today, it has varied depending on the developments and events over time. One-party era “The Republic of Turkey will be happy, prosperous and victorious”, “Republic” “Republic is Virtue”, “Republican administration is the most perfect form of people's government, every nation strives to pass into the Republic” “Sevr Death Lausanne is Life! Because Sevres made the sultanate and Lausanne a republic” “Happy day” “long live the Republic” discourses such as these have changed depending on the progress of time and the new developments in Turkey's domestic and foreign policy. Starting from the 1950s The brand new meaning of our Republic this time” “The Pledge to Protect the Republic Between Two Parties” “Return to Atatürk” in the 1960s, “Get up and you will be saved”, in the 1970s “We must oppose those who want to overthrow the Republic”, “The Republic and Democracy are in grave danger”, “The Republic is falling apart”, In the 1980s, “Why Atatürk's Republic?” “Let's not fall for the tricks of evil forces”, “Any kind of crisis should be able to be overcome without interrupting the regime” In the 1990s, “67. Where are we going next year?”, “We will protect” “The Republic is Virtue”, “Secularism is indispensable for the Republic”, “We are determined to keep the Republic alive” In the 2000s, discourses such as “those who challenge the Republic”, “Atatürk does not die, the Republic cannot be destroyed”, “The Republic is a good thing”, “Long live the Secular Republic” show the change in the meanings ascribed to the “Republic” in the 100th year.

Keywords: Republic, Perception, Discourse, change

Giriş

“Cumhuriyet” en basit tanımıyla halk yönetimi anlamına gelmektedir. Atatürk’ün “*demokrasi prensibinin en asri ve mantiki tatbikini temin eden hükümet şekli ‘cumhuriyettir’*” sözünde belirttiği gibi Cumhuriyet yönetimi demokrasinin en gelişmiş şeklinin yansımasıdır denebilir. Mustafa Kemal Paşa, I. Dünya Savaşı sonrası Anadolu’yu işgal eden güçlere karşı harekete geçtiğinde bu mücadeleyi “*milletin içinde bulunduğu durumu milletin kendi azim ve kararı kurtaracaktır*” diyerek Millî Mücadele olarak nitelendirmiş ancak bununla kalmayarak “*iradeyi milliyeyi hâkim kılmak esastır*” cümlesi ile gelecekte kurulacak yeni Türk devletinin Milli Egemenlik esasına dayalı Cumhuriyet” olacağını da müjdelemiştir.

Millî Mücadele tamamlandıktan, Saltanat kaldırıldıktan ve Lozan Barış Antlaşması ile yeni devletin tam bağımsız olarak kurulacağını ilan edilmesinden sonra, 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet Rejimi ilan edilmiştir. Cumhuriyet ilan edildiği ilk günden itibaren ve iki yıl sonra resmi olarak “*Cumhuriyet Bayramı*” ismiyle Türkiye’nin milli bayramı olmuş ve kesintisiz 100 yıldır her yıl kutlanmaya devam etmiştir.

Bu çalışmada, Cumhuriyet Bayramı günlerinde çoğunlukla dönem gazeteleri incelenerek yüzyıllık süreçte cumhuriyet algı ve söylemleri analiz edilmeye çalışılmıştır.

1-Tek Parti Dönemi (1923-1950)

1.1 Atatürk Dönemi (1923-1938)

Millî Mücadele’nin tamamlanması, Saltanatın kaldırılması ve Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanması ile tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu önündeki tüm engeller kaldırılmıştır. Devletin yeni yönetim şeklinin Cumhuriyet olacağı Millî Mücadele döneminden itibaren belirginleşmişti. 13 Eylül 1920’de hazırlanan Halkçılık program taslağı 18 Kasım’da Meclis’te görüşülmüş, komisyon programın ikinci bölümünü 20 Ocak 1921’de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olarak kabul etmiştir.¹ 13 Eylül 1923’te Cumhuriyet Halk Fırkasının kuruluşu gerçekleştirilmiş ve 13 Ekim 1923’te de Ankara Başkent ilan edilmiştir.² Mustafa

¹ Sabahattin Selek, *Millî Mücadele II: İstiklal Harbi*, İstanbul, 1965, s.116-118, 126.

² Ankara’nın başkent olması ile ilgili bkz. Bilal N. Şimşir, *Ankara... Ankara Bir Başkentin Doğuşu*, Ankara 1988; Hamit Sadi Selen, “Ankara’nın Başkent Olması”, *Atatürk Konferansları I*, 1963, 2. Baskı, Ankara, 1991.

Kemal Paşa'nın Avusturya'da yayınlanan Neue Freie Presse muhabeirine verdiği demeçte, Ankara'nın başkent olacağını ve Cumhuriyetin ilan edileceğini söylemesi ile Anadolu ve İstanbul basını Cumhuriyet ilgili tartışmalara başlamışlardı. Genel olarak, erken veya birdenbire olduğu, zaten var olduğu ve Cumhurbaşkanına verilecek olan yetkiler gibi konular tartışmaların odağını oluşturmuştur.³Bu tartışmalar devam ederken, Anayasa taslağı üzerinde yapılan çalışmalar tamamlanmış ve Mustafa Kemal Paşa 28 Ekim akşamı "yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz" diyerek ertesi gün Meclis'te yapılan oylama sonrasında Türkiye'nin yönetim biçimi "Cumhuriyet" olarak ilan edilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanı öncesinde başlayan Cumhuriyete yönelik olumlu/olumsuz yaklaşımlar ilanı sonrasında da devam etmekle birlikte, olumsuz yaklaşımlarda ciddi bir azalma görülmektedir. Dönemin basın ve anularından örnekler verilecek olursa; Ruşen Eşref Bey yazısında, Cumhuriyetin ilanının halkta büyük bir coşku yarattığını ve şenlikler düzenlendiğini belirtmiştir.⁴ Enver Behnan Şapolya ise anularında, "Sırtı en ağır kürkle örtülü şık bayan ve silindir şapkalı şehirli ile ayağı çarıklı, sarı keten gömlekle köylü ve ipini koltuğuna almış hamal yan yana omuz omuza"⁵cümlesi ile Cumhuriyetin Halkçılık yönüne vurgu yapmıştır. Cumhuriyetin ilanına olumsuz görüş bildiren kişilerin çoğunlukla aceleye getirildiği yönünde beyanları olmuştur. İlanı öncesinden itibaren olumsuz bir yaklaşım sergileyen dönemin ünlü gazetecilerinden Velid Ebüzziya yazısında, Ali Fethi Beyin istifasından memnun olduğunu ancak güçlü bir hükümet kurulacağını beklerken Cumhuriyetin ilan edilmesine hayret ettiğini ve çok aceleye getirildiğini belirtmiştir.⁶ Tanin Gazetesi'nden Hüseyin Cahit Yalçın ise Cumhuriyete karşı olmadığını ancak ilanı için çok acele edildiğini ve Cumhurbaşkanına verilen yetkilerin çok geniş tutulduğu yönünde eleştiri yapmıştır.⁷ Rauf Orbay da gazetelere verdiği demeçte, Cumhuriyetin ilanının acele ve zamansız olduğunu savunarak asıl sorunun rejimin adı değil içeriğinin ne olduğudur" şeklinde eleştiri yapmıştır.⁸

1924'te, resmi olarak milli bayram olarak kabul edilmeden önce, Cumhuriyet'in ilk yıl dönümü için bir kararname çıkarılmıştır. Kararnameye göre, ülke

³ Nurettin Güz, *Türkiye'de Basın İktidar İlişkileri 1920-1927*, Ankara, 1991, s.76. Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923- 1924)*, İstanbul, 1998, s.22.

⁴ Ruşen Eşref, "Cumhuriyet Günü", *Milliyet*, 4 Kasım 1929.

⁵ Sefer Aytekin, "Bayram Günlerinde", *Ülkü*, II. Teşrin, 1940, s.16.

⁶ Velid Ebüzziya, "Efendiler İstical Ediyorsunuz", *Tevhid- i Efkâr*, 30 Ekim 1923.

⁷ Hüseyin Cahid, "Yaşasın Cumhuriyet", *Tanin*, 31 Ekim 1923.

⁸ *Vakit*, / *Tevhid-i Efkâr*, 1 Kasım 1923.

genelinde resmi bir tören yapılacağı duyurulmuştur.⁹ Başta başkent Ankara olmak üzere tüm ülkede yapılan ilk yıldönümü kutlamaları oldukça coşkulu ve geniş katılımlı geçmiştir.¹⁰

Cumhuriyetin ilan edildiği günün “Cumhuriyet Bayramı” adıyla resmi olarak “Milli Bayram” olarak kabul edilmesi 25 Nisan 1925’te TBMM’de yapılan görüşmelerin sonunda gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet Bayramı kutlamaları Atatürk döneminden itibaren genel olarak resmi kabul, resmi geçit, gece düzenlenen fener alayları ve balo olarak yapılmıştır. Bu törenler içinde en coşkulu ve katılımı yüksek olan resmi geçitler olmuştur. Devrim Dönemi olarak da anılan Atatürk Dönemi’nde askeri, eğitim, tarım, sanayi ve diğer tüm alanlardaki gelişmelerin resmi geçit aracılığı ile halkın gözleri önüne sermek oldukça önemli görülmüştür. 1930’lu yıllara kadar olan süreçte, yeni rejimin benimsetilmesi, halka anlatılması, meşruiyetinin kabul ettirilmesi temel hedef olarak görülmüştür. Bu yüzden Atatürk dönemi ilk kutlamalarına büyük önem verilmiş ve gerek yapılan törenlerde gerekse de söylemlerde, Osmanlı Devleti’nin son yıllarında içinde bulunduğu kötü durumu ile Millî Mücadele sonucunda ülkenin kurtuluşu ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca Cumhuriyet ile birlikte ülkede yapılan devrim, eski kurumların tasfiye edilip, yeni kurumların oluşturulması, laik ve çağdaş bir düzenin kurulması çabası ön planda tutulduğundan, bayram kutlamalarında ve söylemlerinde devrim vurgusu en üst düzeyde tutulmuştur.

1924- 1929 yılları arasında, Halifeliğin kaldırılması, ardından Terakkiper- ver Cumhuriyet Fırkasının muhalefet olarak kurulması, Şeyh Said İsyanının patlak vermesi ve sıkıyönetim ilan edilmesi, Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılması, Medeni Kanun, Şapka Kanunu, Harf Kanunu, Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, İzmir’de Atatürk’e suikast girişimi, Atatürk’ün Büyük Nutku’ nu okuması gibi olaylar iç politikadaki önemli gelişmelerdir. Ayrıca Musul sorunu başta olmak üzere İtilaf devletleri ile henüz ilişkilerin iyi yönde gelişmemesi gibi konular dış politika ile ilgili problemleri oluşturmuştur. Dolayısıyla Cumhuriyet kutlamaları gerçekleştirilirken Cumhuriyete yönelik söylemlerde, rejimin, devrimin yerleştirilmesi ve halka benimsetilmesi büyük önem arz etmektedir. “*Cumhuriyet idaresi halk Hükümeti’nin en mütakâmil şeklidir her millet Cumhuriyete geçmeyi gaye bilir*”,¹¹ülkede arka arkaya yapılan yeniliklerin Cumhuriyet sayesinde gerçekleşebildiği şeklindeki yazılar dikkat çekmektedir. Ayrıca Cumhuriyete

⁹ *Düstur*, 5. Tertip, C.5, 26 Teşrinievvel 1340, s.666.

¹⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ekim 1924; *Vakit*, 31 Ekim 1924; *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1924; *Tevhid-i Efkâr*, 31 Ekim 1924. Geniş Bilgi İçin bkz. Bengül Salman Bolat, *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara 2012, s.54-66.

¹¹ *Vatan*, 29 Ekim1924.

olan güvenin işlendiği, eski yönetimin kötülenmesi ve eski ile yeninin karşılaştırmasının yapılmasına yönelik söylemler de sıkça tekrarlanmıştır. “*mazinin harabeleri, eski idarelerin silüeti üzerinde mükemmel hayatın yakalanacağı*”¹² “*Türk bu sözümüz kulağına küpe olsun seni, aileni, yurdunu, servetini, hayatını, vatani, milletini cumhuriyet kurtarmıştı. Ve bugün de yarın da öbür günde yine Cumhuriyet kurtaracaktır...*”¹³ “*sultancılara, halifecilere, meşrutiyetçilere ve bütün Türkiye düşmanlarına inat sevinip eğlenelim. Şevk ve şetaretimiz her yerden taşsın. Sayısız matemlerle burkulan kalbimiz neşe dolsun. Bu sefer hakkıyla hakikatle gülelim, sevinelim, eğlenelim*”¹⁴ Gibi cümleler konuya örnek teşkil etmektedir.

1930’lu yıllar ise, çoğunlukla sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında yapılan düzenlemeleri içermiştir. Dış politikada ise ilk yıllarda Batılı devletler ile yaşanan problemlerin çözülmesi, bu devletler ile olan ilişkiler büyük ölçüde düzeltilmiştir. Ayrıca, I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’da barış evresinin geçici olduğu, yeni gerilimler ile kendini göstermiştir. Böyle bir ortamda, Atatürk önderliğinde yürütülen barışçı ve anti revizyonist politikalar, Türkiye’nin itibarının yükselmesine etki etmiştir. Türk Devrimin sonuçlarının kendini gösterdiği 1930-1938 yılları arasındaki gelişmeler, Cumhuriyet Bayramlarına ve söylemlerine etki etmiştir. Özellikle onuncu yıl kutlamalarının etkisi günümüze kadar devam etmiştir. Bu yıl büyük özenle hazırlanan programlar ve kutlamalar uzun yıllar tekrar etmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın 10. Yıl Nutku olarak hafızalara kazınan kısa konuşmasındaki “*az zamanda çok ve büyük işler yaptık; bu işlerin en büyüğü temeli, Türk Kahramanlığı ve yüksek Türk Kültürü olan Türkiye Cumhuriyetidir*” cümleleri Cumhuriyete yönelik önemli bir söylem olmuştur. Bu konuşma Türk Milletine ithaf edilmiş, özellikle dünyada milliyetçiliğin Irkçılık boyutlarına ulaştığı bu yıllarda Türk Milletini öven önemli bir mesaj özelliği taşır. Ayrıca Faruk Nafiz Çamlıbel ile Behçet Kemal Çağlar’ın yazdığı ve Cemal Reşit Bey’in bestelediği 10. Yıl Marşı, aradan uzun bir zaman geçmesine ve zaman zaman yeni yıldönümü marşları yazılmasına rağmen kalıcılığını devam ettirmiştir.¹⁵ Onuncu yılında Cumhuriyete yönelik yaygın söylemlerden biri de artık olgunluğa erişildiği, inkılabın meyvelerinin toplanmaya başladığı ve cumhuriyetin tam bir alışkanlık haline geldiği yönünde olmuştur.¹⁶ Bir başka yazıda ise cumhuriyetin sadece ilan edilerek yaşanamayacağını, ancak milletin vicdanında yaşaması gerektiğinin altı çizilmiştir. Aynı yazıda, her ülkede ilan edilen cumhuriyetin gerçek anlam taşımadığını,

¹² Mahmut, (Soydan), “Hakiki Bayram”, *Hakimiyeti Milliye*, 29 Ekim 1926.

¹³ *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1926.

¹⁴ Aka Gündüz, “Cumhuriyet Ruznamesi”, *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1926.

¹⁵ BCA, Fon Kodu, 490 01, Yer No: 11 50 37-01. 25 Ekim 1933.

¹⁶ Hüseyin Cahit (Yalçın), “Türkiye Cumhuriyeti’nin Onuncu Yıldönümü”, *Fikir Hareketleri*, 29 Ekim 1933, Sayı:1, s.1.

cumhuriyetin yüksek bir anlam taşıyabilmesi için o ülkelerde de Anadolu'da olduğu gibi bir mücadele verilmesi gerektiği belirtilerek hem Osmanlı Hanedanlığı hem de emperyalizmle savaşıldığı vurgusu yapılarak Türk Millî Mücadelesi ile Cumhuriyet'in ilanının övgüsü yapılmıştır.¹⁷

1930'lu yıllarda Cumhuriyete yönelik değerlendirmelerde o zamana kadar yapılan devrim hareketinin topluma kazandırdıklarına dair yorumların devam ettiği görülmektedir. Bunların yanında ülkede yaşanan siyasi gelişmelere paralel söylemler de dikkat çekmektedir. Örneğin ikinci defa çok partili siyasi hayata geçiş denemesi olarak nitelendirilen "Serbest Cumhuriyet Fırkasına" olumlu veya olumsuz yaklaşımlar Cumhuriyet kavramı üzerinden yapılmıştır. Olumsuz yaklaşıma örnek verilebilecek yazıların birinde Falih Rıfki Atay, "*Yeni Fırka teşekkülleri dışarıda müstakil Türkiye düşmanlarına ve içeride cumhuriyetten zarar görmüş olanlara son ümit olmuştur.*" Cümlesi ile iki parti arasındaki çekişmeyi aktarmıştır.¹⁸

1930'lu yıllarda Türk Tarih ve Dil kurumlarının kurulması ile kendini hissettiren kültür alanındaki devrim hareketi, Cumhuriyet söyleminin bu konuya evrilmesine de sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda *Cumhuriyetin başlı başına çalışan derin bir Türk dimağı yarattığı hasta olmayan, doğru bir düşünce birliği oluşturduğu* vurgusu yapılmıştır.¹⁹ Aynı şekilde kadınlara verilen siyasi haklar da söylemlere eklenerek, Türk kadınına verilen hakların Fransa'da dahi henüz verilmediği, Türkiye'de uygulanan Cumhuriyet Rejiminin bunu sağladığı ifade edilmiştir.²⁰

1930'lu yıllarda Türkiye'nin izlediği dış politika değerlendirmelerinde özellikle Cumhuriyet sayesinde son iki yüzyıldan beri ilk defa Türk Milletinin rahat nefes aldığı eski dönemle karşılaştırmalar yapılarak ifade edilmiştir.²¹

1.2. İnönü Dönemi (1938-1946)

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefat etmesinin ardından, 11 Kasım günü İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır. İnönü 1950 yılına kadar 12 yıl Cumhurbaşkanlığı yapmıştır. Görev süresinin yarısı 1939-1945 yılları arasında meydana gelen II. Dünya Savaşı içinde geçmiştir. Savaşın yarattığı ekonomik bunalımın yanında, her iki blokun Türkiye'yi kendi yanlarında fiili olarak savaşa sokma çabaları ülkeyi ciddi biçimde

¹⁷ Burhan Asaf, (Belge), "Cumhuriyet", *Hâkimiyeti Milliye*, 29 Ekim 1932.

¹⁸ Hâkimiyeti Milliye, 29 Ekim 1930; *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1930

¹⁹ "On İki Yılda On İki Asır Yarattık", *Tan*, 29 Ekim 1935.

²⁰ Peyami Safa, "İki Cinsin Bayramı", *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1936.

²¹ Ahmet Emin Yalman, "Türk Olmak Gururu", *Tan* 29 Ekim 1936.

etkilemiştir. Bu bağlamda İnönü dönemi başta siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda ciddi önlemler alınmaya yönelik radikal düzenlemelere sahne olurken, diğer taraftan da Atatürk Dönemi Devrim'in devam ettirilmesi çabaları da dikkat çekmiştir.²² Savaş yılları içinde ekonomik sıkıntıları giderme, her an savaşa girme endişesi gibi sebeplerle çıkarılan "Varlık Vergisi", "Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu" gibi uygulamalar dönemin en fazla tartışılan iç meseleleri olmuştur.²³ İnönü döneminin en önemli özelliklerinden biri de eğitim ve kültür alanında yapılan düzenlemeler olmuştur. Özellikle kırsal kesime aydın ve batıcı öğretmen yetiştirme adına 1940'ta açılan Köy Enstitüleri, daha önceden beri olan Halkevleri ve Halkodalarının sayılarını arttırılması, Batı müziği, tiyatro, kütüphanecilik, çok sayıda ilkokul, ortaokul ve liselerin açılması bu gelişmelere örnek teşkil etmiştir.²⁴

İnönü döneminde 1946'ya kadar devam eden tek partili süreçte Cumhuriyet Bayramı kutlamaları önceki dönemde olduğu gibi devam etmiştir. Biçimsel olarak 10. Yılda yapılan programlar devam etmiş ve bayram günleri önemsenmiştir. Basında yer alan değerlendirmelerde; 1939'da Atatürksüz ilk yıl olması sebebiyle burukluk hissedilmektedir. Ancak Millî Mücadele döneminden itibaren sürekli Atatürk'ün yanında bulunan İnönü'nün ülkenin başında bulunuşunun bu acıyı bir nebze hafiflettiği yönündeki mesajlar dikkat çekmektedir²⁵ Bu dönemde, Cumhuriyetin kazandırdıkları düşünüldüğünde, Cumhuriyetin aynı biçimde neşe ve gururla kutlanması gerektiği ve İnönü'nün varlığı ile daha da güçleneceği vurguları²⁶ artarak devam etmiştir. II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile sona erdiği 1945 yılına kadar olan süreçte gerek bayram kutlamaları gerekse de verilen mesajlar savaşın getirdiği şartlara göre şekillenmiştir. Türkiye her an savaşa girme tehdidi altında kalmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve dönemin diğer yöneticileri izledikleri denge politikası²⁷ sayesinde işgale uğramadan ve savaşmadan bu tehlikeyi atlatmıştır. Savaş yılları boyunca her yıl bu konu gündeme getirilerek, Osmanlı Devleti'nin son yıllarından itibaren Millî Mücadele tamamlanuncaya kadar savaş içinde olan bu neslin, önce Atatürk ve şimdi de İnönü sayesinde artık barış içinde yaşadığı vurgusu yapılmıştır. İnönü'nün tecrübesine güvenin her yıl tekrar edilmesinin dışında, Cumhuriyet ve devrim sayesinde artık

²² Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C.2, 7. Baskı, byy, 1999; Mahmut Goloğlu, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, Ankara, 1974; Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi*, C.I-II, İstanbul, 1996.

²³ Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul, 1951.

²⁴ Koçak, *a.g.e.*, s.115-126.

²⁵ Falih Rıfık Atay, "17 inci Yıla Girerken", *Ulus*, 29 Ekim 1939.

²⁶ Naşit Hakkı, "Cumhuriyet", *Ulus*, 29 Ekim 1939. Yunus Nadi, "En Büyük Bayramımız", *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1939. Burhan Belge, "17 Yıllık "Cumhuriyet" aynı zamanda 17 Yıllık "istiklaldir", *Ulus*, 29 Ekim 1940.

²⁷ Selim Deringil, *Denge Oyunu*, 2. Baskı, İstanbul, 2000.

büyük ilerleme kaydedildiği dile getirilmiştir. Bu bağlamda yapılan değerlendirmelerin birinde Zekeriya Sertel, Cumhuriyetin ana prensipleri olan İstiklal ve İstikrarın geçen zaman zarfında yerleştiğini ve dünyayı kasıp kavuran savaş bunalımında Türkiye'nin huzurunun devam etmesinin Cumhuriyet rejimi sayesinde olduğunu yazmıştır.²⁸

1939-1945 yılları arasında Cumhuriyet ile ilgili yapılan değerlendirmelerde, Cumhuriyetin nitelikleri ve Atatürk Devriminin önemi vurguları devam etmiştir. Nurettin Artam bir yazısında, Türklerin çok eski çağlardaki efsanevi bir inancı olan dünya hâkimiyetini sağlama anlamına gelen "Kızıl Elmaya" ulaşma konusunu ele alarak, Cumhuriyetin ilanı ile asırlardır ulaşılmak istenen bu hedefe varıldığını bu yüzden de Cumhuriyetin sadece bir rejim değil, Türkün ulaşmak istediği son hedef olduğunu ifade etmiştir.²⁹

Cumhuriyetimizin karakteristikleri başlıklı bir yazıda da milli egemenlik, laiklik, Medeni Kanun, eğitim alanında yapılan devrim sosyal karakteristik, ekonomi alanında yapılan devrim iktisadi karakteristik ve emperyalizmin ortadan kaldırılması ile Türkiye'nin barışa destek vermesi de siyasi karakteristik olarak özetlenmiştir.³⁰

2.Çok Partili Siyasi Hayat Dönemi

2.1. 1945-1960 Dönemi

1939-1945 yılları arasında devam eden, büyük kayıp ve yıkımlara sebep olan II. Dünya Savaşı bittikten sonra, Sovyetler Birliği'nin başında bulunduğu Komünist- antiemperyalist doğu bloku ile ABD'nin liderliğindeki demokratik-emperyalist batı bloğunun başat güçler olduğu yeni bir dünya düzeni kurulmuştur. Çift Kutuplu Soğuk Savaş dönemi olarak adlandırılan bu dönem, 1991'de doğu blokunun çökmesi ile sona ermiştir. Soğuk Savaş dönemi diğer birçok ülkede olduğu gibi Türkiye içinde gerek iç ve gerekse de dış politika açısından oldukça sıkıntılı bir süreç olmuştur. Çok Partili Siyasi hayata geçiş ile başlayan bu dönemde başta, Kıbrıs Sorunu, ekonomik sorunlar, terör ve son olarak askeri müdahale gerçekleştirilmesi gibi problemler dikkat çekmektedir. II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye açısından en önemli dış tehdit Sovyetler Birliği'nin yaklaşımları olmuştur. Bu devrede, ABD'nin Marshall yardımı ile Truman Doktrini içine Türkiye'yi de alması, Türkiye'nin dış politika yaklaşımını genel olarak ABD tarafında

²⁸ Zekeriya Sertel, "Bugünkü Saadetimizi Cumhuriyet Rejimine Borçluyuz", *Tan*, 29 Ekim 1941.

²⁹ Nurettin Artam, "Büyük Bayram", *Ulus*, 29 Ekim 1939.

³⁰ Sabiha Sertel, "Görüşler", *Cumhuriyetimizin Karakteristikleri*, *Tan*, 29 Ekim 1940.

yer alması şekline dönüştürmüştür. 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi ile başlayan çok partili hayat³¹ 1946 yılında ilk ciddi muhalefet Partisi Demokrat Parti'nin kurulması ile devam etmiştir.³² Çok Partili Siyasi hayatın ilerlemesi, Tek Parti dönemi ile karşılaştırıldığında Türk siyasi hayatında büyük bir değişime sebep olmuştur. Yeni partiler kuruldukça, iktidar- muhalefet arasındaki ilişkiler geçmiş dönem ile kıyaslanamayacak bir düzeye gelmiştir. Bu bağlamda 14 Mayıs 1950'de yapılan Genel Seçimler sonucu, 27 yıl tek parti olarak ülkeyi yöneten Cumhuriyet Halk Fırkası, yerini 1946'da kurulan Demokrat Parti'ye bırakmak zorunda kalmıştır. Türkiye'de 1945'te başlayan Çok Partili siyasi hayat ile birlikte 1950'ye kadar olan süreçteki değişim kendini Cumhuriyet söylemlerinde de göstermiştir. Ülke hala CHP yönetimi ve İsmet İnönü cumhurbaşkanlığında yönetilmesine rağmen özellikle Demokrat Parti'nin kurulması ve ciddi bir muhalefet programı yürütmesi iki parti arasında çekişmeler bu söylemlerde yoğun olarak kendisini hissettirmiştir.

İç Politikadaki çekişmeler, çoğunlukla Cumhuriyet söylemi üzerinden iktidar ve muhalefet taraftarı gazeteleri aracılığı yansıtılmıştır. Köşe yazılarından alınan örneklerden birinde, CHP taraftarlığı yapan "Ulus" Gazetesinden Falih Rıfkı Atay, İnönü'yü Cumhuriyetin kazandırdıkları üzerinden överek, onun cumhuriyetin değerlerini koruma konusundaki hassasiyetini dile getirmiş ve muhalefetin İnönü'yü kötülemesine inanılmaması gerektiğinin altını çizmiştir.³³ Buna karşın Cumhuriyetten Nadir Nadi ise, İnönü'nün ismini kullanmadan basına ve siyasi partilere baskı yapıldığını Cumhuriyetin gereği olan demokrasinin işleyişine izin verilmediğini yazmıştır.³⁴

Dönemin basınında, iktidar el değiştirinceye kadar Cumhuriyet Bayramı günlerinde Cumhuriyet ve İnkılap kavramlarından ziyade günlük gelişmeler daha fazla işlenmiştir. Örneğin 1947 yılında Başbakan Hasan Saka konuşmasında, Cumhuriyetin getirdiği gelişmeleri bir cümle ile geçiştirip, o yıl yapmak zorunda kaldıkları devalüasyonun gerekçelerini uzun uzun açıklamıştır.³⁵ Ayrıca muhalefetin hükümeti hedef alan yaklaşımlarını eleştirmiştir. Buna karşın Muhalif basından Nadir Nadi ise bir başbakanın Cumhuriyet, devrim ve Atatürk'ten söz etmeden bayram mesajı vermesini üzüntü ile karşıladığını ifade ederek, hükümeti eleştirenin kendileri değil, bizzat halkın olduğunu ve bayram için heyecanlanan halkın hayal kırıklığı yaşayarak, Başbakanın konuşmasını gazeteye

³¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, (1859-1952)*, İstanbul. 1952.

³² Cem, Eroğul, *Demokrat Parti Tarih ve İdeolojisi*, 4. Baskı, Ankara. 2003.

³³ Falih Rıfkı Atay, "Güvenmek, İnanmak ve İnönü", *Ulus*, 29 Ekim 1946.

³⁴ Nadir Nadi, *Cumhuriyet, Cumhuriyet*, 29 Ekim 1948.

³⁵ *Ulus*, 29 Ekim 1948, *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1948.

gönderdikleri telgraflarla şikâyet ettiklerini yazmıştır.³⁶ 1949'da Cumhuriyet me-sajı yayınlayan dönemin Başbakanı, Şemsettin Günaltay, Cumhuriyetin geçen zaman zarfında ülkede çok büyük ilerlemelere yol açtığını, Atatürk ve İnönü sa-yesinde özellikle dış dünyada çok saygın bir konumda olan memleketin, savaştan dolayı şu günlerde zor bir süreçten geçtiğini ve vatandaşlardan bir fedakârlık bek-lediklerini ifade etmiştir. Konuşmasının devamında vatandaşların şahsi menfaatler, kin ve düşmanlıkları ilke edinen düşüncelerden uzak durması, aksi taktirde ülkenin büyük bir felakete sürüklenebileceği konusunda uyarı yapmış-tır.³⁷ Bu konuşma muhalif basında ağır eleştiriye uğramıştır. Başbakanın konuşmasının bayram kutlamak değil, tehdit amaçlı olduğu ifade edilerek, halkın mutluluğunun nasihat, vaizler ve tehditlerle gölgelendiği, tek şef döneminden bir türlü çıkılamadığı dile getirilmiştir. Ayrıca başbakanın dediği gibi büyük bir ikti-sadi ilerleme göremediklerini ve özel teşebbüsün önünün kapatılarak, vaatlerin sözde kaldığı ve vatandaşın zorla devlet kapısında ekmek aramaya mecbur edil-diği yazılmıştır. Yazar, Başbakanın İnönü'nün demokrasi yönünden taktir edilmesi gerektiği söylemine büyük tepki vermiş ve demokrasinin müsamaha ile sağlanamayacağını, vatandaşın isteği doğrultusunda yeni bir parti kurulduğunu ve asıl demokrasi mücadelesini millet verdiğini belirtmiştir.³⁸

Çok partili siyasi hayata geçiş döneminde, cumhuriyet ve devrim söylem-lerinde iktidar- muhalefet çekişmelerinin etkisi yanında bundan sonraki süreçte de sıklıkla karşılaşılacak, Atatürk Devriminin de eleştirilmesi giderek artmaya başlamıştır. Bu bağlamda ilk olarak kabul edilebilecek yazıların birinde, Atatürk Devriminin çok da alt yapı olmadan gerçekleştirildiği ve II. Dünya Savaşı sonra-sında bu kadar sıkıntının yaşanmasının sebebinin olgunlaşmamaktan kaynaklandığı ifade edilmiştir.³⁹

1950 yılında yapılan genel seçimlerin sonucunda Demokrat Parti iktidara gelmiş ve 27 yıldan beri iktidarı elinde tutan CHP muhalefet konumuna düşmüş-tür. DP döneminde Cumhuriyet Bayramı kutlamaları ve yapılan etkinlikler biçim olarak geçmişte yapılanlara benzerlik gösterirken, dönem içinde meydana gelen iç ve dış politikadaki gelişmeler bayram kutlama ve söylemlerinde önemli deği-şiklikler yapmıştır.

14 Mayıs 1950'de başlayan ve 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar devam eden DP Dönemi, gerek iç gerekse de dış politikada önceki dönemden çok farklı özellikler içermiştir. Hemen hemen tüm alanlarda geçmişte tasfiye eden bir

³⁶Nadir Nadi, "Bayramdan Yankılar", *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1948.

³⁷ *Ulus*, 29 Ekim 1949; *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1949; *Zafer*, 29 Ekim 1949.

³⁸ Mümtaz Faik Fenik, "Başbakan Bize Nasıl Örnek Veriyor", *Zafer*, 30 Ekim 1949.

³⁹ Burhan Felek, "25 Yıl", *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1948.

politika uygulamaya konulmuştur. Bu bağlamda muhalefetle ilişkilerin çok gergin geçtiği bu on yıllık sürede başta, CHP'nin propaganda aracı olduğu dillendirilen Halkevleri, Halkodaları ve Köy Enstitülerinin kapatılması olmak üzere, tek parti dönemi düzenlenen eğitim, ekonomi, kültür ve ulaşım gibi tüm alanlarda farklı uygulamalar yürürlüğe girmiştir.⁴⁰

1960'a kadar geçen on yıllık süre zarfında gazete manşetlerinde, geçmişe benzer görüntüler devam etmiştir. Genel olarak Atatürk portreleri, asker resimleri, 10. Yıl nutku, fabrika ve demiryolları gibi görseller kullanılmıştır.⁴¹ Cumhuriyete yönelik söylemlerde ise geçmiş dönemden farklı olarak cumhuriyetin anlamı, faziletleri, kazanımları gibi konulardan ziyade, iktidar muhalefet çekişmeleri ön plana çıkmıştır. Örneğin Cumhuriyetin 28. Yıldönümünde Demokrat Partiye yakınlığı ile bilinen Zafer gazetesi, Ulus gazetesinin bayram günlerinde çıkardığı nüshasında özellikle Başbakan Adnan Menderes ile Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın görüntülerine yer vermediğini yazmıştır.⁴² Bu tartışma takip eden yıllarda da devam etmiştir. Ulus Gazetesi'nin 29. Yıldönümünde yine dönemin Cumhurbaşkanı ve Başbakanının görüntülerine yer vermeyip sadece İzicilerin geçit töreni ile İsmet İnönü'nün Atatürk'ün kabrine çiçek koyarken çektiği fotoğrafı yayınlaması, Zafer gazetesinde ağır biçimde eleştirilmiş, yapılanın bayram kutlaması değil, partizanlık olduğu ifade edilmiştir.⁴³

1956 yılında da muhalif basında iktidarın anti demokratik uygulamaları iyice dillendirilmiş ve konu cumhuriyet söylemine etki etmiştir. Bu bağlamda, Atatürk'ün Cumhuriyeti ilan ederek temellerini attığı demokrasinin bugünkü iktidar tarafından tehlikeye atıldığını bu durumun da geleceği etkileyeceğini belirterek uyarı niteliğinde ifadelerde bulunulmuştur.⁴⁴

1957'de yapılan genel seçimlerin 27 Ekim'de olması, o yıl Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına büyük etki etmiş ve basın, bayram günlerinde büyük ölçüde seçim üzerinden değerlendirme yapmıştır. Nadir Nadi, seçimin sonucunda muhalefetin ciddi bir güç kazanmasını, Türk Milletinin bilincinin artması, totaliter ve baskıcı tavrılara tahammül edememesine bağlayarak dönemin iktidarını eleştirmiştir.⁴⁵ Buna karşın Zafer Gazetesi ise seçimin sonucunun büyük bir zafer

---

⁴⁰ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarih ve İdeolojisi*, 4. Baskı, Ankara, 2003.

⁴¹ Bkz. *Cumhuriyet, Milliyet, Zafer, Ulus*, 29 Ekim 1950-1960.

⁴² *Zafer*, 31 Ekim 1951.

⁴³ Mümtaz Faik Fenik, "Ulus'taki Resimler ve Bir Zihniyet" *Zafer*, 31 Ekim 1952.

⁴⁴ Nadir Nadi, "Kaçınılmaz Ödev", *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1956.

⁴⁵ Nadir Nadi, "Olgunluk Sınavı", *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1957.

olduğunu, milletin artık İsmet İnönü'ye inanmadığını ve milletin tercihi ile demokrasiyi güçlendirdiğini, dolayısıyla bayramın daha öncekilerden daha mutlu geçeceğini yazmıştır.⁴⁶

2.2. 1960-1980 Dönemi

Demokrat Parti Dönemi, 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ile sona ermiştir. 1961 yılına kadar ülke Milli Birlik Komitesi tarafından yönetilmiş ve yapılan çalışmaların sonunda, 9 Temmuz 1961'de yeni Anayasa yürürlüğe girerek yeniden sivil hayata geçilmiştir. Yeni Anayasa daha özgürlükçü bir anlayışla hazırlanmıştır. Dolayısıyla bu ortamda çok sayıda ideoloji ve siyasi görüşü temsil eden siyasi partilerin kurulduğu görülmektedir. AP (Adalet Partisi), TİP (Türkiye İşçi Partisi), CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) gibi yeni partiler buna örnek olarak verilebilir. 1965'ten 1971 Askeri Muhtırası'na kadar Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi iktidarda kalmış 1973'e kadar süren sıkıyönetim sonrası, ülke bir süre koalisyon hükümetleri ile yönetilmeye başlamıştır. 1954'te patlak veren Kıbrıs bunalımı 1974 askeri müdahalesi ile devam etmiştir. Dolayısıyla iç ve dış politikada meydana gelen olaylar 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine kadar süreçte büyük bir kaos ortamı yaratmıştır. Özellikle bu süreçteki sağ-sol kutuplaşması, ciddi bir çatışma ortamı oluşturmuş, çok sayıda öğrenci ve meslek guruplarından kişiler öldürülmüştür. Son derece sıkıntılı geçen bu yirmi yıllık süreç, Cumhuriyet Bayramı kutlamaları ve söylemlerine büyük etki etmiştir. Örneğin 40. Yıl kutlamaları adeta geçiştirilirken,⁴⁷ verilen mesajlarda dönemin sıkıntıları göz önünde tutulmuştur. Bu bağlamda 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar yaşananlar ve böyle bir müdahaleye gerek olması üzüntü ile karşılanmış ve cumhuriyetin değerinin yeterince bilinilmediğinden yakınılmıştır.⁴⁸Bir başka yazıda da cumhuriyetin her yıl aynı törenlerle kutlanarak ve hep aynı şeyleri söylemekle güçlenemeyeceğinin altı çizilmiştir. "Cumhuriyet fazilettir", "Cumhuriyet ulusal egemenliktir", "çoğunluğun iradesidir" gibi cümlelerin papağan gibi tekrar edilmesinin bir anlamı olmadığı asıl olanın bunun tam olarak sindirilerek özümsemesi gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁹

1971 askeri muhtırası ve dönemin siyasi gerginlikleri bu yıl yapılan bayram kutlamaları ve verilen mesajlara etki etmiştir. Dönemin basınında bayrama yönelik görüntü ve haberlerin neredeyse yok denecek düzeyde olduğu dikkat

⁴⁶ Zafer, 29 Ekim 1957.

⁴⁷ Milliyet, 29 Ekim 1963.

⁴⁸ Hıfzı V. Velidedeoğlu, "Atatürkçülüğün İlerisi", *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1963;

⁴⁹ Nadir Nadi, "O Günden Bugüne", *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1965.

çekmektedir. Cumhuriyetin ilanı sürecinin anlatıldığı yazılarda o günlerin hatırlatması yapılmıştır.⁵⁰

Bahsedilen dönem içinde en ayrıntılı ve özenli olarak yapılan etkinlikler 1973 yani 50. Yıldönümü programları olmuştur. 10. Yıl da olduğu gibi bu yıla özgü programlar önceden planlanarak bir kararname ile yayınlanmıştır. Özellikle Cumhuriyetin üzerinden yarım asır geçmesi vurgusu ile bu 50 yılın Türk Milleti için önemi ön plana çıkarılmıştır.⁵¹ 50. Yıl kutlamalarında verilen mesajlarda, genel olarak Cumhuriyet'in, Devrimin önemine vurgu yapılırken, Milli Mücadele sonrasında Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasındaki devrimin ne zor şartlar altında kazanıldığına altı çizilmiştir. Ancak dönemin olayları da cumhuriyete yönelik söylemlerde varlığını hissettirmiştir. Cumhuriyetin yıldönümüne yakın olan 14 Ekim genel seçimlerinin sonunda, CHP'nin fazla oy alması karşı basında endişe ile karşılanmış ve Cumhuriyetin 50. Yılında, geleceğe güvensiz baktıkları ifade edilmiştir. CHP'yi Marksist ve Leninist olarak gördüklerini ve yeniden bir Milli Mücadele olabileceği endişesi olduğu dile getirilmiştir.⁵² Bir başka yazıda ise Cumhuriyetin fikirlere saygılı ve bu yüzden en mükemmel yönetim olduğu hatırlatılarak, 50. Yılda fikirlerinden dolayı mahkûm edilenlerin ciddi biçimde cumhuriyeti zedelediği dile getirilmiştir.⁵³

50. yıldan sonra özellikle 1975'ten itibaren ülkede gerginlik iyice tırmanmaya başlamıştır. Sağ ve sol grupların çatışmaları savaş boyutuna gelmiştir. Bu bağlamda cumhuriyete yönelik mesaj ve söylemler, genel hatları ile bu grupların kendi ideolojisini yansıtır nitelikte olmuştur. Cumhuriyet gazetesinde aradan geçen yıllar içinde cumhuriyetin değerlerinin neden muhafaza edilemediği, neden istenilen kalkınmanın gerçekleştirilemediği, ABD'ye bağımlılık ve fikir özgürlüğü sağlanamadığı sorgulanmıştır.⁵⁴ Hergün Gazetesi, 29 Ekim 1975'te ilk sayfada Alparslan Türkeş'in mesajını manşetten vermiştir. Türkeş, "emperyalizm uşaklarının fesat hareketini Türk Milleti söndürecek" ⁵⁵ cümlesi ile mevcut gerginliği yansıtır nitelikte bir söylemde bulunmuştur.

Cumhuriyetin 53. Yıldönümünde Cumhuriyet; verilen mesajlarda genel olarak birlik, beraberlik ve bütünlük söylemi⁵⁶ üzerinde toplanmıştır denilebilir. Dönemin Hükümet kanadı, ülkenin ilerlemesinden ve özgürlükçü yaklaşımları

⁵⁰ Milliyet, 29-30 Ekim 1971; Cumhuriyet, 29 Ekim 1971.

⁵¹ BCA, 24.02.1972. Fon Kodu, 30 18 1 2, Yer No, 279 18 2.

⁵² Son Havadis, 28 Ekim 1973.

⁵³ İlhan Selçuk, "Yasalardan Kaldırılmalı", Cumhuriyet, 26 Ekim 1973.

⁵⁴ İlhan Selçuk, 52. Yılın Soruları, Cumhuriyet, 29 Ekim 1975

⁵⁵ Hergün, 29 Ekim 1975.

⁵⁶ Barış, Cumhuriyet, 29 Ekim 1976.

üzerinden propaganda yaparken,⁵⁷ muhalif kanat ise bu söylemlerin sadece siyaset yapmak amacını taşıdığını ve Cumhuriyet değerlerinin delindiğini dile getirmiştir.⁵⁸ Bülent Ecevit ise “*Cumhuriyet ve Demokrasi ağır tehlike altındadır*”⁵⁹ diyerek dönemin iktidarını ve olayları eleştirmiştir. Bu gergin süreçte askeri kanattan gelen söylemler ise “uyarı” niteliğinde olmuştur. Dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar yayınladığı kutlama mesajında “*Türkiye’nin bu gün ulaştığı noktadan gurur duyduğunu ve geleceğe ümitle, güvenle baktığını*” belirttiikten sonra, “*Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin varlığını, özellikle Türk ordusunun varlığına ve kudretine bağlanmış olduğu*” cümleleri bu kanaati doğrular niteliktedir.

1978’den itibaren ülke sorunları iyice ağırlaşmaya başlamıştır. Bayram ve Cumhuriyet mesajları rejimin karşılaştığı tehditler “*lafla Cumhuriyet korunmaz*”,⁶⁰ “*Türk Ullusu çağın gerisine götürülemez*”⁶¹ manşetleri ile dikkat çekerken, Orgeneral Kenan Evren’in “*Ordu yurt bütünlüğüne göz dikeniyi yaşatmaz*”⁶² cümlesinde olduğu gibi sert söylemler ön plana çıkmıştır.

1979’da Cumhuriyet söylemlerinde artık gerilim ve sert mesajlar en üst seviyeye ulaşmıştır. Özellikle dönemin hükümetine yönelik eleştiriler uyarı biçiminde gelişme göstermiştir. Bu bağlamda Bülent Ecevit’in “*Atatürk’e ters düşen girişimler ülke bütünlüğümüzü tehlikeye sokabilir*” derken Kenan Evren ise “*Türkiye’yi bölmek için haince planlar yapılıyor*”⁶³ cümlesi endişesini dile getirmiştir.

1960-1980 dönemi, Cumhuriyet yıldönümlerinin sadece resmi prosedürü yerine getirmekle sınırlı kaldığı, genellikle korku ve kaos ortamı ile 1980 askeri müdahalesine giden bir süreç olmuştur.

2.3.1980-2000’ler Dönemi

1960-1980 yılları arası her geçen yıl gerek iç gerekse de dış politikadan kaynaklı gittikçe artan gerilimler 12 Eylül 1980’de askeri bir müdahale ile durdurulmuştur. Bu müdahale Türkiye’nin siyasi tarihinde derin izler bırakmıştır. Müdahalenin hemen ardından tüm siyasi partiler kapatılmış ve ülke yönetimi, müdahale sonrası oluşturulan Millî Güvenlik Konseyine devredilmiştir. Çok sayıda tutuklama, basının susturulması, sokağa çıkma yasaklarının başlaması,

---

⁵⁷ Hergün, 29 Ekim 1976.

⁵⁸ Barış, 29 Ekim 1976.

⁵⁹ Barış, 29 Ekim 1977.

⁶⁰ Hergün, 29 Ekim 1978.

⁶¹ Cumhuriyet, 29 Ekim 1978.

⁶² Barış, 29 Ekim 1978.

⁶³ Barış, 29 Ekim 1979; Cumhuriyet, 29 Ekim 1979.

dernek vb. kurumların kapatılması gibi bir dizi uygulamalar ile sıkıyönetim dönemi başlamıştır. Bu süreç devam ederken bir danışma meclisi oluşturulmuş, yeni bir Anayasa metni hazırlanmaya başlamıştır.⁶⁴

Askeri müdahale tarihine yakın olan Cumhuriyet Bayramı günlerinde gerek kutlama gerekse de verilen mesajlarda yoğun olarak müdahalenin etkisi görülmektedir. Birkaç yıldan beri devam eden çatışma içinde olan tarafların karşılıklı sert mesajlarının yerini coşkulu bir kutlama ve Cumhuriyete bağlılık dili almıştır. Özellikle henüz sıkıyönetim döneminin yeni başlamış olması, çok sayıda kovuşturmanın yürütüldüğü, siyasi yasakların en üst düzeyde olduğu bu günlerde verilen bu mesajlar normal görünmektedir. Genel olarak çok sade bir biçimde “Cumhuriyetin 57. Yılına kutluyoruz”, “En Büyük Bayram” başlıkları altında 12 Eylül soruşturma haberleri daha çok dikkat çekmektedir “Parti ayrımı yapmaksızın tarafsızlıkla yürütülüyor” söylemi daha ön planda görülmektedir.⁶⁵

1982’de yeni Anayasa yürürlüğe girmiştir.⁶⁶ O yıl Cumhuriyet Bayramı kutlama ve mesajlarında Anayasa ve buna bağlı olarak sivil yönetime geçiş vurgusu Devlet Başkanı Kenan Evren’in söyleminde, “millet insan haysiyetine yakışan bir yönetimden başkasını kabul edemez” şeklinde ifade edilmiştir. Dönemin başında ise “gerçek cumhuriyet” söylemi dikkat çekmektedir.⁶⁷

6 Kasım 1983’te yapılan genel seçimler sonucunda, Turgut Özal’ın temsil ettiği ANAP (Anavatan Partisi) tek başına iktidara gelmiştir. Seçimlerden kısa bir süre önce kutlanan Cumhuriyetin 60. Yılı daha önceki 10. ve 50. Yılla kıyaslandığında oldukça sönük geçmiştir. Bu bağlamda Cumhuriyet mesajları birbirine benzer şekilde verilirken daha çok 6 Kasım seçimleri gündem olmuştur. Dönemin devlet başkanı Kenan Evren, Türkiye Cumhuriyeti’nin 60 yıl boyunca iç ve dış tehditler altında kaldığının altı çizmiş ve hiç kimsenin Cumhuriyeti ortadan kaldıramayacağını ifade etmiştir.⁶⁸

1987 genel seçimlerine kadar olan süreçte, cumhuriyet söylemlerinde her yıl tekrarlanan bağlılık, kazanımlar gibi vurgular devam etmiştir. Ancak bu süreçte başlayan ve günümüze kadar devam eden Türkiye’nin iç ve dış politikasında etkili olan en önemli problem Abdullah Öcalan’ın 1978’de kurduğu PKK terör örgütünün ilk eylemlerini 1984’te başlatması olmuştur. Şemdinli ve Eruh’ta yapılan bu ilk eylemler dönemin söylemlerine de etki etmiştir. Örneğin

⁶⁴ Özçelik, Ayfer, 1960’tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı, Yakın Dönem Türk Politik Tarihi, 2. Baskı, Ankara, 2007.

⁶⁵ Orta Doğu, 29-30 Ekim1980; Cumhuriyet, 29- 30 Ekim 1980/ 1981.

⁶⁶ Resmî Gazete, Tarih: 9/11/1982 Sayı: 17863 (Mükerrer)

⁶⁷ Cumhuriyet, 29 Ekim 1982.

⁶⁸ Cumhuriyet, 29 Ekim 1983.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren 62. Yıldönümünde “*tarihi süreç içinde, yönetenlerin birtakım ihmallerinden, gereksiz çekişmelerinden, kişisel ihtiras ve saplantılarından cesaret bulan ve her zaman fırsat kollayan iç ve dış odaklar, cumhuriyeti ve demokrasiyi yozlaştırıp yıkmaya yönelik saldırılara zaman zaman cüret edebilmişler ve hatta milletimizi uçurumun kenarına getirebilmişlerdir*”⁶⁹ cümleleri ile geçmişteki hükümetleri suçlamıştır.

1980’li Cumhuriyet Bayramı’na ilginin azaldığı şeklinde değerlendirilebilir. Bu süreçte askeri müdahalenin etkileri yoğun olarak hissedilmiş ve bayram mesaj ve söylemlerinin sıkıyönetimin gerektirdiği biçimde yapıldığı görülmüştür. Ayrıca siyasi hayatın yeniden başlaması, seçimler ve yeni Anayasa gibi konular bayram gündemini de belirlemiştir. Aynı şekilde söylemler PKK terörünün, ilk eylemlerden sonra verilen üstesinden gelinecek mesajlarına rağmen şiddetini giderek arttırması, ekonomik ve siyasi sorunlar gölgesinde birbirine benzer şekilde devam etmiştir.

1990’lı yıllara gelindiğinde Türkiye’nin iç ve dış politikadaki sorunları PKK Terör eylemleri, Kıbrıs Meselesi, Ekonomik olmak üzere devam ederken yeni eklenenler ile katlanarak artmıştır. Irak’ın 1990’da Kuveyt’i işgal etmesi ile başlayan Kuzey Irak sorunu ABD’nin müdahalesi ve Irak’a uygulanan ambargoya Türkiye’nin de dâhil olması iç ve dış politika açısından yeni ve ciddi sorunların başlangıcı olmuştur. Bir taraftan ekonomik bunalım derinleşirken, diğer taraftan da Kuzey Irak’taki otorite boşluğu terör olaylarının yıkıcılığını arttırmış, çok sayıda asker ve vatandaşın hayatlarını kaybettiği bir sürece girilmiştir. Diğer taraftan 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılması II. Dünya Savaşı sonrasındaki çift kutuplu dünya düzenini değiştirmiş ve ABD merkezli yeni dünya düzeni başlamıştır.

Cumhuriyetin 70. Yıldönümü olan 1993 yılında bu sorunların gölgesinde kutlanırken, her ne kadar yakın zamandaki 10 yıllık kutlamalara nispeten daha özenli olsa da siyasetin ve sorunların etkisi daha fazla dikkat çekmiştir. Bayram mesajları ve cumhuriyet söylemlerinde Cumhuriyete sahip çıkılması gerektiğinin altı, terörün ülkede yarattığı sorunlar üzerinden çizilmiştir.⁷⁰ Ayrıca ülkede yaşanan siyasi gerginlikler de cumhuriyet söylemlerinde etkili olmuştur. 1995’te yapılan erken genel seçimler sonucunda ANAP- DYP (Doğru Yol Partisi) koalisyon hükümeti kısa sürede dağılmış ve daha sonra RP (Refah Partisi) - DYP Hükümeti kurulmuştur. Ancak bu hükümet ağır eleştirilere ve yeni olaylara sebep olmuştur. Ülkede özellikle dinî propagandaların artması, cumhuriyet rejiminin tehdit altına girdiği endişesini arttırmıştır. Bu durum, 28 Şubat süreci ile

⁶⁹ Cumhuriyet, 29 Ekim 1985.

⁷⁰ Cumhuriyet, 30 Ekim 1993.

sonuçlanmış, toplanan MGK ile Ocak 1998’de Refah Partisi kapatılmıştır. Bu gelişmelerden sonra, ANAP- DSP- DTP ortak koalisyonu ile 55. Hükümet kurulmuş, ancak bu hükümet de 25 Kasım 1998’de düşmüştür. 56. Hükümet Bülent Ecevit’in partisi DSP hükümeti olmuş, bu dönemde 15 Şubat 1999’da Abdullah Öcalan yakalanıp Türkiye’ye getirilmiştir. Bu durum bir sonraki genel seçimlerde DSP’nin birinci parti olarak çıkması ile sonuçlanmış ancak yine koalisyon hükümeti oluşturularak DSP- MHP ve ANAP’ın oluşturduğu 57. hükümet kurulmuştur. Yeni hükümetin en önemli sorunu Asya’dan başlayarak Rusya’yı da etkisi altına alan ekonomik kriz olmuştur. ANAP-DSP ve MHP’nin ortak kararı ile Mayıs 2000’de Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer ile hükümet arasındaki ekonomik sıkıntılardan kaynaklı gerilim, erken seçim ile sonuçlanmıştır. Tüm bu gelişmeler 1998’de Refah Partisi’nin kapatılmasına kadar süreçte, bu partinin hükümette bulunmasından rahatsız olan çevrelerin en kısa biçimde *“Cumhuriyeti koruyacağız”*⁷¹ söylemi ile partiye taraftar olan çevrelerin *“Atatürk’ün meclisi dualarla açtığı ancak geçen zamanda başta ekonomi olmak üzere her alanda daha kötüye gidildiği ve Cumhuriyetin anlamının kaybettirildiği”* yönünde olmuştur.⁷²

Cumhuriyet’in 75. Yıldönümü 1998 yılına denk gelmiştir. Bu yıldönümü yakın geçmişte yapılan kutlamaların aksine oldukça özenli yapılamaya çalışılmıştır. Büyük oranda 28 Şubat’ın etkisinin hissedildiği bu yıla özgü özellikle iyice ilgisi azalan halkın katılımını sağlamak amaçlanmıştır. Bu bağlamda coşkulu, renkli, gece fener alaylarının düzenlendiği ve her yerin bayraklarla donanması ile uzun süreden beri özlenen görüntüler yakalanmıştır.⁷³ Söylemlerde ise özellikle laiklik vurgusu yapılmış, cumhuriyetin ve laikliğin asla yıkılamayacağı ifade edilmiştir. Ancak özellikle 28 Şubat mağduru kesimler, tam tersi mesajlar vermiş ve Cumhuriyeti şaşalı törenler ile kutlamanın halkı kandırmaktan öteye gitmeyen cambazlık olarak yorumlamışlardır. Asıl maksadın Cumhuriyeti kullanarak devleti soymak ve ülkeyi yağma etmek olduğunu ifade etmişlerdir.⁷⁴

2000’li yıllara gelindiğinde ise; 3 Kasım 2003’te yapılan seçimlerin sonucunda henüz siyasi hayata yeni başlamış olan Recep Tayyip Erdoğan’ın lideri olduğu Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) en fazla oyu almış, daha önceki hükümet partileri %10’luk barajı dahi geçememişlerdir. Tek başına iktidar olmayı başaran AKP uzun süredir devam eden koalisyon hükümetleri sürecini bitirmiş

⁷¹ *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1994.

⁷² *Vakit*, 29 Ekim 1994.

⁷³ Bkz. *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Hürriyet*, 29-31 Ekim 1998.

⁷⁴ *Akit*, 28 Ekim 1998.

ve günümüze kadar süreçte tek başına hükümet olma özelliğini devam ettirmektedir.⁷⁵

Bayram kutlamalarında ve söylemlerinde politik çekişmelerin diğer dönemlere oranda daha fazla arttığını söylemek mümkündür. 2001-2002 yıllarında yaşanan ekonomik problemler ve yasaklamalar vurgulanarak, devletin bayramda baloda eğlenirken, ekonominin battığı hatırlatılmış “*Cumhur Battı*”⁷⁶ “*Cumhur Bayrama Hasret*”⁷⁷ gibi başlıklar kullanılmıştır. 2003 yılı cumhuriyetin 80. Yıldönümüdür. Bu yıla özgü daha özel programlar yapılmakla birlikte, yine ülke içerisindeki politik çekişmeler, ortak bir coşku yaşanmasını engellemiştir. Birbirine zıt fikirli basın organları, bir taraftan yoğun katılımlı ve coşkulu bayram kutlamaları yapıldığını ve tam bir bayram yaşandığını yazarken,⁷⁸ diğer taraftan öncekilerde olduğu gibi tam tersi söylemler devam etmiştir.⁷⁹

Kasım 2003’te yapılan genel seçimler sonucunda, AKP iktidarı döneminde de günümüze kadar geçen süreçte, Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında gerek iç ve gerekse de dış politikadaki gelişmeler etkili olmuştur. İktidar-muhalefet arasındaki çekişmeler bu döneme kadar geçen süreçte olduğu gibi aynı biçimde tekrar etmektedir.

2003 Cumhuriyetin 80. Yıldönümüdür. 75 yılda olduğu gibi özenli ve geniş katılımlı organizasyonlar devam etmiş ve kutlamalarda renkli görüntüler dikkat çekmiştir.⁸⁰ Cumhuriyet söylemlerinde ise yakın bir zamanda yapılacak olan genel seçimler ön plana çıkmış ve bir takım dinci örgütlenmelerin ülke yönetiminde etkin olma olasılığının altı çizilerek laiklik vurgusu yapılmıştır.⁸¹ Diğer taraftan ise asıl cumhuriyetin cumhurun içinde olduğu halkın inanç ve değerlerine önem verildiği zaman olacağı ve mevcut iktidarın bunu beceremediğine dair mesajlar verilmiştir.⁸²

Daha sonraki yıllarda da iktidar ve muhalefet arasındaki çekişmeler, iç ve dış politikadaki sorunlar cumhuriyet söylemlerinin birbirine benzer olarak devam etmesine yol açmıştır.

---

⁷⁵ Özçelik, *a.g.e.*, s.167-182.

⁷⁶ Akit, 29 Ekim 2001

⁷⁷ Vakit, 29 Ekim 2002 Cumhuriyet, 29-30 Ekim 2003

⁷⁸ Cumhuriyet, 29-30 Ekim 2003

⁷⁹ Vakit, 29-30 Ekim 2003

⁸⁰ Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet, 29-31 Ekim 2003.

⁸¹ Cumhuriyet, 29 Ekim 2003; Vatan, 29 Ekim 2003.

⁸² Yeni Şafak, 29-30 Ekim 2003.

Sonuç

29 Ekim 1923'te ilan edilen Cumhuriyet rejimi günümüz itibarı ile 100. Yılı doldurmuştur. Bu yüzyıllık süreçte, Türkiye ve Dünya'da çok önemli gelişmeler kaydedilmiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin de içinde olan yeni düzende ulusal değerler gittikçe yükselmiş, özellikle savaş sonrası yenilen devletlere imzalatılan anlaşma maddeleri ile bu ülkeler çok sayıda haklarından yoksun bırakılmak istenmiştir. Bu duruma karşı anavatanı da işgal edilmiş Türkler, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde yaptıkları Milli Mücadele ile birçok bağımsızlığından yoksun bırakılmak isteyen uluslara esin kaynağı olmuş mucizevi bir başarıya imza atmışlardır. Bu kadarla sınırlı kalmayıp, Cumhuriyet sonrası ülkede büyük bir devrim hareketine girişilmiş ve çağdaş dünya seviyesine çıkma konusunda büyük bir ilerleme sağlanmıştır. 1930'lu yıllara gelindiğinde Türkiye, yakın geçmişte yaşadığı olumsuzlukların birçoğunun üstesinden gelerek güçlü bir devlet konumuna gelmiştir. Dolayısıyla Cumhuriyet ve onun getirileri, başlangıcından bu yıllara kadar olan süreçte, çoğunlukla devrim üzerinden verilmiştir. Zaman ilerleyip II. Dünya Savaşı sonrasında gelişen olaylar, değişen politikalar ve çok partili siyasi hayata geçiş ile devam eden süreçte, Cumhuriyet söylemi de değişime uğramıştır. Bu bağlamda tekrarların yanında, siyasi çekişmeler, terör, ekonomik sıkıntılar, askeri müdahaleler, dış politikadaki gelişmeler gibi birçok konu cumhuriyet söylemine etki etmiştir. Çoğunlukla mesajlar bu gelişmeler ile bağlantılı hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

BCA, Fon Kodu: 450. 01, Yer No, 11 50 36-1, 11 Haziran 1933.

BCA, 24.02.1972. Fon Kodu, 30 18 1 2, Yer No, 279 18 2.

BCA, Fon Kodu, 490 01, Yer No: 11 50 37-01. 25 Ekim1933.

Düstur, 5. Tertib, C.5, 26 Teşrinievvel 1340, s.666.

Resmî Gazete, 26 Haziran 1933, Sayı:2437.

Resmî Gazete, Tarih: 9/11/1982 Sayı: 17863 (Mükerrer)

Gazeteler

Akit

Barış

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Hergün

Hürriyet

Milliyet

Orta Doğu

Son Havadis

Tan

Tanin

Teohid-i Efkâr

Ulus

Ülkü

Vakit

Vatan

Yeni Şafak

Zafer

Kitaplar ve Makaleler

- Alpkaya, Faruk, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923- 1924)*, İstanbul, 1998.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, C.2, 7. Baskı, byy, 1999.
- Bolat, Bengül Salman, *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara 2012.
- Deringil, Selim, *Denge Oyunu*, 2. Baskı, İstanbul, 2000.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarih ve İdeolojisi*, 4. Baskı, Ankara. 2003.
- Goloğlu, Mahmut, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Ankara, 1974;
- Güz, Nurettin, *Türkiye'de Basın İktidar İlişkileri 1920-1927*, Ankara, 1991.
- Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, C.I-II, İstanbul, 1996.
- Ökte, Faik, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul, 1951.
- Özçelik, Ayfer, *1960'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*, Yakın Dönem Türk Politik Tarihi, 2. Baskı, Ankara, 2007.
- Selek, Sabahattin, *Millî Mücadele II: İstiklal Harbi*, İstanbul, 1965.
- Selen, Hamit Sadi, "Ankara'nın Başkent, Olması", *Atatürk Konferansları I 1963*, 2. Baskı, Ankara, 1991.
- Şimşir, Bilal N. *Ankara... Ankara Bir Başkent'in Doğuşu*, Ankara 1988
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler, (1859-1952)*, İstanbul. 1952.
- Yalçın, Hüseyin Cahit "Türkiye Cumhuriyeti'nin Onuncu Yıldönümü", *Fikir Hareketleri*, 29 Ekim 1933, Sayı: 1.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 14 (2024/Kış), ss. 57-77.

Geliş Tarihi: 30 Ocak 2024
Kabul Tarihi: 27 Şubat 2024

Araştırma Makalesi/Research Article*

Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Bodrum ve Çevresi**

Muhammet GÜÇLÜ***

Öz

Bu çalışmada öncelikle Bodrum'a uğrayan ilk seyyahlar hakkında bilgi verilmiştir. Sonra XIX. yüzyılın başı ile ortalarına doğru Anadolu kıyılarını dolaşırken Bodrum ve çevresine değinen Sir Francis Beaufort ve Charles Texier'in notları üzerinde ağırlıklı olarak durulmuştur. İlaveten Charles T. Newton ile Otto Benndorf'un Bodrum hakkında verdiği bilgiler aktarılmıştır. Ayrıca karşılaştırma yapmak amacıyla Aydın Vilayet Salnamesi'nin Bodrum kazası hakkında verdiği bilgiler üzerinde durulmuştur. XX. Yüzyılın başlarına kadar doğru dürüst kara yolu olmayan Bodrum'a uğrayan seyyahların çoğu deniz yolu ile gelmiştir. XX. Yüzyılın başlarında bile Bodrum'a Ticaret Vekili Ali Cenani Bey deniz yolu ile gelirken, Mavi Sürgin adlı eserin yazarı Cevat Şakir Bey (Kabağağaçlı) dağ yolundan gelmiştir.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Bu makale daha önce "Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Bodrum ve Çevresi", *Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Uluslararası Bodrum Sempozyumu (24-26 Ekim 2007)*, Bildiriler, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Ahmet Özgiray-Prof. Dr. M. Akif Erdoğan, Ortakent-Yahşi Belediyesi Kültür Yayını, Bodrum, 2008, s. 377-396 adıyla yayınlanmıştır. Cumhuriyet'in 100. Yılı Vesilesiyle Bodrum hakkında basılacağı söylenen esere konulmak üzere bildiri üzerinde küçük çaplı bazı ilave, düzeltmeler yapıp, kaynakça eklenerek, yayınlanan kitabın dış kapağındaki bilgilere göre yazar, iç kapak bilgilerine göre yayına hazırlayana olarak gözüken Cezmi Çoban'a gönderilmiştir. Netice itibarıyla yayınlanan makalede ikisi hariç bütün dipnotlar ile kaynakçanın tamamının kaldırıldığı (Cezmi Çoban, *Bodrum Kitabı*, Defne Yayınevi, Ankara, 2023, s. 228-245) görülmüştür. Ortaya çıkan bu durumu düzeltmek için makalenin yeniden tam metin olarak yayınlanma gereği duyulmuştur. Bize yayımlama fırsatı verdiği için Tarih ve GÜNCE dergisinin sahip ve sayı editörüne içten teşekkür ederim. (MG.)

*** Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kampus/ Antalya, (mguclu@akdeniz.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-5590-8743).

Anahtar Kelimeler: XIX. Yüzyıl, Bodrum, Seyyah, Sir Francis Beaufort, Charles Texier

Bodrum and its Surroundings in the First Half of the 19th Century According to Travels

Abstract

In this research, firstly, the information is provided about the travelers who visited Bodrum. Then, the focus has placed primarily on the notes of Sir Francis Beaufort and Charles Texier who wrote Bodrum and its surroundings while travelling Anatolian shores from the early to mid-19th century. Additionally, the information given by Charles T. Newton and Otto Benndorf about Bodrum is conveyed. Besides, to make comparisons, the information provided by Aydın Provincial Yearbook is emphasized. Until the beginning of the 20th century, when there was barely proper land route, most travelers visited Bodrum by sea. Even at the beginning of the 20th century, while trade minister Ali Cenani Bey arrived by sea, Cevat Şakir Bey (Kabağaçlı), the author of the “ Mavi Sürgün”, arrived by ridgeway.

Keywords: 19th century, Bodrum, Travelers, Sir Francis Beaufort, Charles Texier

Giriş: Bodrum ve İlk Seyyahlar

İlk adı Zephyra¹ olan Halikarnassoslu Herodotos'a göre memleketi Dorlar tarafından M.Ö. birinci bin yılın başlarında kurulmuş olmalıdır. Halikarnassos M.Ö. dördüncü yüzyılın ikinci yarısında Mausolos döneminde Karya'nın başkenti oldu. Mausolos, kenti üç buçuk mil uzunluğunda ve belli aralıklarla gözetleme kulesi olan bir sur ile çevirdi. Ayrıca savunma amaçlı her biri ayrı bir surla çevrili üç de kale yaptırdı. Bu kalenin biri limanın doğu tarafında bir ada veya burunda bulunan “Kralın Kalesi” idi.² Kraliçe Artemisia tarafından kral Mausolos için yaptırılan ve dünyanın yedi harikasından birisi sayılan Mausoleion anıtı burada bulunmaktaydı. Makedonyalı Büyük İskender Karya'nın siyaset ve

¹ Strabon, *Geographika-Antik Anadolu Coğrafyası*, Çev. Adnan Pekman, IV. Bs. , İstanbul, 2000, s. 227.

² John Freely, *Türkiye Uygurluklar Rehberi 3-Ege Kıyıları*, Çev. Tuncay Birkan vd. , Ed. Mert Tanaydın, II. Bs. , İstanbul, 2003, s. 185-186.

kültür şehri Halikarnassos'u uzun bir kuşatmadan sonra Persler'in kenti terk etmeleri üzerine alabildi.³ O topraklarda doğan akademisyen ve siyasetçi Avram Galanti Bodrumlu'ya göre Halikarnasos, Karya'nın güney-batısında Keramik (Gereme) Körfezi, başka ifadeyle İstanköy Körfezi'nde bulunmaktadır.⁴

Karya bölgesi XIII. Yüzyılın ortalarında Menteşe-oğulları tarafından alındığı (1261) sırada Halikarnasos (Bodrum) kenti de onların hakimiyet sahasına girmiştir. Menteşe-oğulları Halikarnasos'da XIV. Yüzyılın ortalarında bir Türk kalesi inşa ettiler. Ancak Saint-Jean Şövalyelerinin İzmir'de yaptığı kaleleri, Ankara savaşından sonra önce Timur sonra Çelebi Mehmet tarafından yıkılınca, Sultan Mehmet tarafından şövalyelere kendi hakimiyetini tanıyan Menteşe sahilinde Halikarnasos'u kale yapmaları için gösterdi. Menteşe Oğullarından İlyas Bey bu duruma karşı çıktıysa da şövalyeler Migal Mastori öndeliğinde (1415)⁵ Halikarnasos'da Türk kalesinin de bulunduğu Dor akropolü üzerinde kalelerini inşa etmeye başladılar. Antik kentin simge yapılarından biri olan ve bir deprem sonucu yıkıldığı sanılan Mausoleion'un kalıntılarından inşa ettikleri kaleyi Aziz Petrus'a adadılar. Kale zaman zaman güçlendirilmek istendiğinde yine Mausoleion'un taşlarına başvurulmuştur. 1522 yılında yapılan güçlendirmede görev alan şövalyelerden De La Touret, mezar anıtının parçalanışını hatıratında açıkça yazmıştır. Bazı araştırmacılar Bodrum adının Aziz Petrus adının Yunanca söyleniş şekli Petriyon'dan geldiğini öne sürmektedirler.⁶ Evliya Çelebi, Saint-Jean Şövalyeleri Menteş Bay oğullarından kale yapmak için "bir bodurumluk yer isteyüp yaptığı mahzenleri" hile ile ortaya çıkarmasından dolayı bu yere "Bodurum" dendiğini kaydeder.⁷ Ancak Anadolu coğrafyasında birçok Bodrum adı bulunduğunu göz ardı etmemek gerekir.⁸ Kent XV. yüzyıldan itibaren daha çok kalenin adı ile anıldı. Osmanlı kronikçilerinden Celalzade Mustafa Çelebi'ye göre Kanuni Sultan Süleyman, XVI. Yüzyılın başlarında 28 Muharrem (929)/17 Aralık 1522 tarihinde Rodos'u fethiyle beraber ona bağlı yerlerden İstanköy Adası (Kos) ile adaya bağlı "surları pek dik ve kuleleri çok yüksek" olan Butrum (Bodrum) Kalesi'ni almıştır. Kanuni Sultan Süleyman'dan aman dileyenler arasında İstanköy hakimi Sir

³ Strabon, *age.*, s. 227-229.

⁴ Avram Galanti Bodrumlu, *Bodrum Tarihi*, Işık Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1945, s. 9.

⁵ Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, Çev. O. Şaik Gökyay, II. Bs., Ankara, 1986, s. 24, 96-97; Oğuz Alpözen, *Bodrum-Antik Halikarnasos*, III. Bs., Ankara, 1990, s. 23-24, 30.

⁶ John Freely, *age.*, s. 186-188; Oğuz Alpözen, *age.*, s. 26, 90-91.

⁷ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmet Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Yücel Dağlı vd., 9. Kitap, İstanbul, 2005, YKY., s. 111.

⁸ Tuncer Baykara, "Bodrum Adına Dair", *Belleten*, C. 45/2, S. 178, Nisan 1981, s. 5-8; Gül Işın, "The Ruins at Kozan-Bodrumkaya: Pednelissos", *Adalya*, S. 3, 1998, s. 111-121.

Giovanni ile elli kadar mahiyeti bulunuyordu.⁹ Bodrum'un fethinden sekiz yıl sonra düzenlenen 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri'ne göre (1530-1531) Menteşe Livasına bağlı kazalardan birisi olan İsravalos kazasına Kara-ova, Kara-bağ/Yumru-burun, Sandırma=Sandıma/Varılya, Peksimed, Oturum, Maymuncuk, Küçük Kara-bağ, Burun, Büskibi/Müsgebi köyleri ile Bafla mezrası bağlı idi. Defterde geçen Bodrum iskelesi ile Bodrum kalesinin nereye bağlı olduğu kaydı yoktur.¹⁰ XVI. Yüzyılın ilk yarısına ait Piri Reis'in Kitab-ı Bahriyesi'nde Gümüşlük ve Kara-bağ kıyıları anlatıldıktan sonra İstanköy adasına değinilmiştir. Daha sonra Kemre körfezi, Asyut kalesi, Gümren adası, Bakla bükü, Müsgebi ve Sığır adası üzerinde durulmuştur. Piri Reis, Bodrum'u küçük bir kale olarak nitilemekte ve kalenin önünde güzel ve geniş bir liman olduğunu kaydeder. Ayrıca limanın güney tarafına rüzgar girmesin diye Hıristiyanlar zamanında taşlar döküldüğünü ve girişin bu taşların arasında bırakılan ağızdan sağlandığını ilave eder. Bodrum kalesinden Gökova suyuna kadar 90 mil derinliğinde Kerme Körfezi olduğunu ve bu arada Kara Ada, Kızıl-ağaç Bükü, Orak Burnu, Kıcık Adası-Kilisecik, Kavak Bükü, Fesilgen Bükü, Kara Burun, Gök Liman, Ak Bük, Kerme Köyü gibi yerlerin bulunduğunu kaydeder.¹¹ Aynı yüzyılın ikinci yarısında bölgeye gelen ünlü Türk seyyahı Evliya Çelebi, Evsaf-ı kal'a-i Bodrum/Bodrine diye kayıta geçirdiği kale Menteşe hakkında Kara-ova kazasının nahiyesidir. Sancağı İstanköy olan Nefs-i kale Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne bağlı olup Kaptan Paşa hükmündedir. E. Çelebi, halkın kale içinde yüz toprak örtülü evde oturduğunu, evlerin havlısız ve bağ-bahçesiz daracık olduğunu kaydeder. Ayrıca kale içinde bağ-bağçe, çarşı-bazar ve han, hamam yoktur. İki cami, cami ve kale-kapısı arasında yedi küçük dükkan ve bir küçük kahvehane vardır. Taşrasında varoş evleri, han, cami, hamam ve çarşı-bazar yoktur. Ama her taraf bağ ve bahçelik olup halkın tamamı kuru üzüm ve incir ile meşguldür. E. Çelebi'nin verilerinden XVI. Yüzyılın ikinci yarısında Bodrum'un kale ile sınırlı

⁹ Celalzade Mustafa Çelebi, *Kanuni'nin Tarihçisinden Muhteşem Çağ Kanuni Sultan Süleyman-Tahkatü'l-Memalik ve Derecetü'l-Mesalik*, Notlandırarak Hazırlayan: Ayhan Yılmaz, Kariyer Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 73-80; Paul Wittek, *age.*, s. 107.

¹⁰ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri 937/1530-1531*, Ankara, 1995, Yayın No. 27, s. 144-150; Menteşe Livası'na bağlı kazalar Peçin, Çine, Balat, Milas, Boz-öyük, Muğla, Mazun, Tavas, Köyceğiz, Pınaz, İsravalos, Mekri idi. Tuncer Baykara, İsravalos adını önce Eserulus sonra Sarı-ulus'tan Sarulus, Eserulus veya Saravolos şeklinde okumayı tercih etmiştir.. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I-Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara, 1988, s. 180; Tuncer Baykara, "Bodrum", *TDV-İA.*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 248.

¹¹ Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, C. II, Ed. Ertuğrul Zekai Ökte, Ankara, 1988, s. 501 vd.

olduğunu ve kale dışında bağ ve bahçelerin dışında Vitiz köyü hariç her hangi bir yerleşimin olmadığını söyleyebiliriz.¹²

Kaptan Beaufort, Thevenot'un Bodrum'a 1656 yılında ilk gelen seyyah unvanına sahip olduğunu ve onun kısa seyahatinden sonra zamanına kadar Bodrum ve çevresinin incelenmediğini vurgulamaktadır.¹³ Ancak ondan hemen hemen bir asır sonra 1749 yılı Kasım ayında bir arkadaş grubu ile beraber Lord Charlemont Bodrum'a gelmiştir. L. Charlemont ilk geldikleri gün kale duvarlarında gördükleri bir çok güzel kabartmayı fark ederek resimleri yapmaya başlayınca, onun Bodrum valisi dediği kale dizdarının emriyle oradan uzaklaştırılmışlardır. Bir gün sonra Türk yetkilinin izniyle kaleye giren L. Charlemont, ressam Charles Dalton'un kalemiyle Mausoleion'u süslediği bilinen Amazonlu kabartmalar dahil bazı kabartmaları çizmeyi başardılar. Bu dönemde Bodrum kalenin etrafına toplanmış, biraz bakımsız ve orta halli bir balıkçı köyü görünümünde idi. L. Charlemont, Bodrum'u "*Bodroumi kasabası küçük, perişan bir kasaba, Yunan ve Türklere meydana gelen halkıysa son derece fakir*" şeklinde tarif etmekteydi.¹⁴

---

¹² Evliya Çelebi b. Derviş Mehmet Zilli, *age.*, s. 110-112; Evliya Çelebi'ye göre Bodrum kalesinin bağlı olduğu Kara-ova kazasının merkezi Kemer köyü idi. Kaza merkezinde 150 akçalık Kadı sakin olup, iki nahiyesi onbir köyü vardır. Kethüda yeri olmamakla beraber Serdari bulunmaktadır. İstanbul'da sarayda tüketilen limon ve turuncu İstanköy ile bağ, bahçesi ve limonu bol olan Kemer kazası/köyünde üretilir. Kemer köyü 150 haneli ve bir camili Müslüman köyüdür. Köyün çarşı -pazarı ve han-hamamı yoktur. Ancak hafta pazarı kurulmakta olup, çok miktarda insan burada bir araya gelir. Kaza dahilinde kasaba olmayup, deniz kenarında Kara-bağlar adlı nahiyesi vardır. Kara-bağlar nahiyesinde bir gece misafir olan E. Çelebi, Kadı ve Serdar Çavuşoğlu'ndan on silahlı adam alarak Kara-ova adlı taşlı beli harami korkusundan bir gecede geçip, Sarıncılar adlı yeri büyük sıkıntı ile "*gece karanlıkta dağdan dağa taştan taşta seyishanelerimiz yıkılarak düşe kalkarak ve başımızdan sarıklarımız çalılar alarak ve esbablarımız pare pare olup at nalları dökülerek yüz bin renc-ü ana ile Mih-döken belini aşup*" sekiz saat sonra Bodrum kalesine vardım demektedir.

¹³ Francais Beaufort, *Karamanya*, Çev. Ali Neyzi-Doğan Türker, Antalya, 2002, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Çeviri Dizisi: 1, s. 105-106; XVII. Yüzyılın ortalarında Malta üzerinden İstanbul'a gelen J. Thevenot, dokuz ay şehirde kaldıktan sonra 30 Ağustos 1656 tarihinde İzmir'e hareket etti. Kudus'e gitmek için İzmir'den denize açılan seyyah Adalar denizinde bazı adalarını ziyaret ettiği sırada keşişleme rüzgarı ve yağmur altında yelkenlide zor anlar yaşadığını ve "*...Bodrum'a gitmek için imkan aradık, fakat boşuna, keşişleme bize hep mani oluyordu*" diye ekliyordu. Seyahatname'deki müteakip başlığa göre J. Thevenot'u taşıyan yelkenli Rodos'a demir atabilmiştir. Jean Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, Çev. Nuray Yıldız, İstanbul, 1978, Tercüman, No. 120, s. 209-238.

¹⁴ John Freely, *age.*, s. 189.

A- XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gelen Seyyahlar: Francis Beaufort-Charles Texier

1- Hayat Hikayeleri

Seyyahların Bodrum hakkında verdiği bilgilere geçmeden önce biraz kendilerini tanıyalım.

Sir Francis Beaufort: 27 Mayıs 1774 tarihinde İrlanda'nın Meath ilçesinde dünyaya geldi. Francis Beaufort onüç yaşında Dublin Ordu ve Denizcilik Akademisi'ne girdi. Bu arada Trinity Koleji'nde astronomi derslerini takip etti. Bir yıl sonra İngiliz donanmasına acemi tayfa olarak katılan F. Beaufort, Uzak-Doğu denizlerini gördü. Daha sonra Latona gemisine asteğmen, ardından Aquilon gemisiyle Batı Akdeniz'i dolaştı. Astronomi bilgisini zenginleştirmek için yoğun bir çaba harcayan F. Beaufort, yeni atandığı Phaeton gemisiyle 1795-1799 yılları arasında Atlantik'te dolaştıktan sonra aynı geminin ikinci kaptanı oldu. Osmanlı Devleti'ne elçi olarak atanan Lord Elgin ve heyetini İstanbul'a götürürken Anadolu'nun batı kıyılarını gördü ve böylece bölgeye ilgi duymaya başladı. Akdeniz'de kolluk görevini sürdürürken yaralanan F. Beaufort, 1801 yılında İngiltere'ye döndü ve kendisine bir süre görev verilmedi. 1805 yılında kaptanı olduğu Woolwich gemisiyle Güney Amerika, Hind ve Çin denizlerinde hidrografik ölçümler yapmak amacıyla uzun yolculuklar yaptıktan sonra 1808 yılında Akdeniz'e döndü. Bu dönemde İngiliz Amiralliği, pek az seyyahın gezdiği Doğu Akdeniz'de Anadolu'nun güney kıyılarının tam bir deniz haritasına ihtiyaç duymaktaydı. F. Beaufort, savaş sırasında Danimarka donanmasından ele geçirilen 32 toplu Frederikssteen firkateynine Mayıs 1810 tarihinde atanarak, Anadolu'nun güney kıyılarının haritasını çizmek ve portulanlarını yapmak üzere görevlendirildi. 1811 yılının yaz ayında çalışmalarına başlayan F. Beaufort, hidrografi bilimi ile ilgili görevinin yanı sıra arkeolojik kalıntıları, eski yazıtları not ediyor ve bunların resimlerini, planlarını çiziyordu. Yumurtalık'ta çıkan bir kargaşalıkta yaralanan denizci Malta'da tedavi olduktan sonra Ekim 1812 tarihinde İngiltere'ye döndü. Bu dönemde bir yandan Anadolu'nun güney kıyılarında yaptığı incelemelerin raporunu ve haritalarını hazırlarken diğer yandan tuttuğu notlardan "Karamania" adıyla yazmaya başladığı eserini tamamlayarak 1817 yılında yayımladı. Bu eser 1818 yılında bazı ilavelerle ikinci defa yayınlandı.

1829 yılından itibaren denizcilik ve hidrografya ile ilgili bir çok görevde bulunan F. Beaufort, bir çok bilimsel kuruluşa da üye seçilmiştir. 1846 yılında aktif görev dışı tutularak Tuğamirallik rütbesine yükseltilen F. Beaufort'a iki yıl

sonra “Liyakat Nişanı” ve “Sir” unvanı verildi. 1855 yılında Kraliyet Deniz Kuvvetlerinden emekliye ayrılan Sir F. Beaufort, 17 Aralık 1857 tarihinde vefat etmiştir.¹⁵ Bu bildirimizde Francis Beaufort, *Karamanya Ya da Küçük Asya'nın Güney Kıyıları ve Antik Kalıntıların Kısa Bir Tanıtımı* adıyla ve Donanma Lordlar Kurulunun Emirleri Gereği 1811-1812 Yıllarında Bu Kıyılarda Gerçekleştirilen Bir Araştırma Sırasında Derlenen Planlar, Manzaralar, v.s. açıklaması ile Londra'da 1818 yılında ikinci baskısı yapılan eserinin Ali Neyzi-DoğanTürker'in yaptığı çevirisi Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü'nün tıpkı basımını kullandık. İngiltere, Anadolu'nun güney kıyılarını incelemek üzere F. Beaufort'tan sonra 1838 yılında Sir Charles Fellows,¹⁶ 1842 yılında Kaptan Graves'in yönetiminde Majestelerinin inceleme gemisi Beacon ile T.A.B.Spratt, Edward Forbes'i¹⁷ göndermiştir.

Charles (Felix-Marie) Texier: Fransız arkeolog ve gezgini olan Charles (Felix-Marie) Texier 1802 yılında Vesailles'de doğdu. Paris Güzel sanatlar Yüksek Okulu'nu bitirdi. Fransız Bilimler Akademisi ve Paris Arkeoloji Enstitüsü üyeliğinde bulundu. C. Texier 1871 yılında Paris'te vefat etti. Yazar Bayındırlık İşleri Müfettişi iken Fransız hükümeti tarafından Anadolu'ya gönderildi. C. Texier ilki 1833 yılında, ikincisi 1843 yılında başladığı Anadolu seyahatini sırasında neredeyse ülkeyi baştan başa dolaşmış, kazı ve araştırmalar yapmıştır. Yayınladığı gezi ve araştırma sonuçlarını harita, çizim ve gravürlerle zenginleştirmiştir. Anadolu ve Ortadoğu'nun farklı yönleri hakkında başkaca eserleri de olan C. Texier, Anadolu'da yaptığı gezi ve araştırmalarının sonuçlarını ilk kez 1839-1843 yılları arasında *Description de l'Asie Mineure; Beaux=Arts, Monuments Historiques, Plans et Topographie des Cites Antiques/Küçük Asya'nın Tasviri; Güzel sanatları, Anıtları Tarihi, Antik şehirlerin Planları ve Topoğrafyası* adıyla Paris'te üç cilt halinde yayımladı. Yazarın ilk seyahatinin (1833-1837) sonuçlarını içeren 862 sayfalık bu esere 239 gravür ve plan ile beş harita da eklenmiştir. Seyyah 1843 yılında başladığı ikinci Anadolu seyahati sırasında edindiği yeni bilgi ve belgeleri eklemek suretiyle olgunlaştırdığı çalışmasını Paris'te tek cilt halinde 1862 ve 1882 yıllarında iki kez daha bastırmıştır. Bu baskılar hacim olarak ilk baskıya göre daha az hacimli olmamakla beraber gravür ve çizimler bakımından ilk baskı daha zengindir. Mülkiye Mektebi mezunu ve Fransızca ile Arapça dillerine hakim olan Ali

¹⁵ Francis Beaufort, *age.*, s. v-xix; F. Beaufort hakkında daha fazla bilgi almak için bakınız: A. Friendley, *Beaufort of the Admiralty-The life of Sir Francis Beaufort (1774-1857)*, London, 1977.

¹⁶ Charles Fellows, *An Account of Discoveries in Lycia*, C. I-II, London, 1839, 1841; Charles Fellows, *Travels and Researches in Asia Minor*, London, 1852.

¹⁷ T.A.B. Spratt-Edward Forbes, *Travels in Lycia*, C. I, London, 1847; T.A.B. Spratt-Edward Forbes, *Milyas, Kibyrtis ve Likya'da Yolculuklar*, çev. Doğan Türker, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayını, C. I-II, Antalya, 2008.

Suat Bey (1869-1932), C. Texier'in *Asie Mineure; Description Geographieque et Arheologique des Provinces et des Villes de la Chersonnese d'Asie/Küçük Asya; Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi* adıyla Paris'te üçüncü kez basılan eserini esas alıp, daha Milli Mücadele döneminde Türkçe'ye tercüme etmiştir. 22 Aralık 1922 tarihinde tamamlanan tercüme TBMM Hükümeti Maarif Vekaleti'nin iki numaralı yayını olarak 1923 ve 1924 yıllarında Arap harfleriyle *Küçük Asya; Coğrafyaya, Tarihe, Asar-ı Atıkaya Tarif* adıyla İstanbul'da Matbaa-i Amire'de üç cilt, 1216 sayfa, 64 resim-gravür ve beş harita ilavesiyle yayınlanmıştır. Bu defa da eserin üçüncü baskısı esas alınarak Kazım Yaşar Koprman tarafından Latin alfabesine aktarılmış, Musa Yıldız tarafından sadeleştirilmiş, Ali Suat Bey'in atladığı cümle ve paragraflar Musa Yıldız ve Esmâ İnce tarafından Fransızca aslından çevrilerek metne yerleştirilmiştir. Bu çeviri işlemi yaklaşık 150 sayfa kadar tutmaktadır. Eser çeşitli dallardan uzmanların kendi alanları açısından kontrollerini yaptıktan sonra, 2002 yılında Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı tarafından üç cilt halinde yayınlanmıştır. Yayınlayıcılar Ali Suat Bey'in tercümesinde 64 resim, gravür ve çizim varken eserin birinci baskısında olan 289 resim, gravür ve çizimi kullanma yoluna gitmiştir.¹⁸

2- Francis Beaufort'un Seyahatnamesinde Bodrum

Mr. Yorke başkanlığında toplanan Donanma Lordlar Kurulu, Anadolu'nun güney kıyılarını araştırmak ve denizcinin rotasını belirlemek için haritalarını yapmak üzere Ege konuşlanan 32 toplu H.M.S. Frederikssteen adlı firkateyni görevlendirmiştir. 1811 yılının Temmuz ayında İzmir limanından ayrılan F. Beaufort, görevi gereği Patara'dan (Gelemiş) Akdeniz sahillerini incelemeye başlamıştır. Aynı yılın sonbahar mevsiminin başlarında Antalya'nın batı bölgesinde bulunan Phaselis (Tekirova) ile Av-ova Burnu (Kemer Koca Burun) arasında bulunan orman ile kaplı sahilde yöreyi incelemek, odun kesmek ve sularını doldurmak için demirlediklerinde top sesleri ile irkildiler. Çok geçmeden yakın koya demirleyen bir tekneden top seslerinin Adalya kentinde yaşanan iktidar mücadelesi yüzünden eski paşa tarafından atıldığını öğrendiler. İsyancılardan bir grup geminin demirli bulunduğu sahile gelerek kendilerini gemiye almalarını istemiştir. Önce bu işe bulaşmak istemeyen Beaufort, Adalya Mütessellimi'nin kara ve deniz birlikleri tarafından sahilde bekleyen Binbaşı ile yanında bulunan 60 kişilik grubun kılıçtan geçirileceklerini fark edince onları sandallarla gemiye aldırıldı. Adalya Paşa'sının adamları firkateyne çıkıp kendilerini

¹⁸ Charles Texier, *Küçük Asya-Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Çev. Ali Suat, Latin Harflerine Aktaran. Yaşar Koprman, Sadeleştiren. Musa Yıldız, Ankara, 2002, Proje ve Koordinasyon. Hasan Duman, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayını, C. I, s. x1-x19.

elçi olarak tanıtıp kaçakları istemiştir. Kaçakları vermeye niyeti olmayan Kaptan Beaufort demir alarak Makri'ye (Fethiye) hareket etmiştir. Makri ve Rodos'a gemide bulunan kaçakları indirmenin güvenli olmadığını gören Kaptan, Kos'a (İstanköy) giderken Krio (Kiry) Burnu'nda (Knidos=Datça) demirlemek zorunda kalınca oruç tutmak için yolcuların çoğu kendi istekleri ile karaya çıktı. Kaptan Beaufort, Kemer Koca Burun açıklarından aldığı Binbaşı ile kalan adamlarını güvenli bulduğu Kos'da karaya çıkardı. Onlarda kiraladıkları bir tekne ile denize ilk açıldıkları Scala Nuova'ya (Kuşadası) gittiler.¹⁹

Antik dönemde Kos ya da Ko olarak bilinen adanın adı İtalyan ve Fransız kaynaklarında Lango, Türkler ise Estanko veya Stanko şeklinde kullanılmaktadır. Adanın Rum sakinleri ise Kos şeklini kullanmaya devam etmektedir. Kaptan Karamanya'ya dönmeden önce Malta'dan erzak tamamlamayı düşünürken ani bir

---

¹⁹ Francis Beaufort, *age.*, s. xxvii, 1, 68-82; Kaptan Beaufort'un sonradan öğrendiğine göre bu isyanı Teke Mütesellimi Hacı Mehmet Ağa'nın kardeşi olan ve Manisa Müsellimi Karaosmanoğlu'nun koruması altında bulunan Ahmet Ağa çıkarmıştı. Karaosmanoğlu'nun nüfuzu ile devletten Teke Paşalığı yetkisi alan Ahmet Ağa, bir Binbaşı ve 300 kadar silahlı adamı ile beraber Mısır'a gönderilen destek gücü görünümünde Scala Nuova (Kuşadası) limanından Adalya'ya hareket etti. Ahmet Ağa ve adamları kendilerini İskenderiye'den gelen erzak ikmaline muhtaç ticaret gemileri olarak tanıtarak Antalya limanına girmeyi başardılar. Hava karadiktan sonra kale kapılarını ve sarayı ele geçiren isyancılar kendi liderlerinin yasal paşa olduğunu halka duyurdular. Bu arada Ahmet Ağa, kardeşi Mehmet Ağa'ya ait içinde bir milyon kuruş olduğu söylenen hazineyi soyarak bir tekne ile Kuşadası'nda bulunan Karaosmanoğlu'na gönderdi. Baskın sırasında taşrada bulunan Hacı Mehmet Ağa, isyanın dördüncü günü altı bin adamı ile Antalya kalesi önüne geldi. İki gün süren mücadeleden sonra kaleyi ele geçiren Hacı Mehmet Ağa, hazinesi ile kardeşi Ahmet Ağa ve Binbaşı ile geri kalan yüz kadar adamının peşine düştü. Ahmet Ağa ile bazı adamlarını Reşat adasında yakalayan ve hemen oracıkta idam eden Hacı Mehmet Ağa, Binbaşı ile diğer adamların peşine düştü. Binbaşı ve adamları Kaptan Beaufort'un gemisine kendilerini atarak canlarını kurtarıırken, hazineyi taşıyan gemi Rodos Bey'i tarafından yakalanarak sahibine teslim edildi. Francis Beaufort, *Karamanya*, s. 84-87. Hacı Mehmet Ağa'nun hazinesi uğruna yapılan bu isyan ilk de değildi. Çünkü 1810 yılında ise diğer kardeşi Ali Paşa isyan etmişti. Teke Mütesellimi Hacı Mehmet Ağa tarafından Kadı Abdurrahman Paşa'nın 1809 yılında İbradı'da kendi medresesi önünde idam edilmesiyle elde ettiği muhalefati önce devlet ile sonra kardeşleri ile arasının açılmasına sebep oldu. 1810 yılı Eylül ayında Teke Mütesellimi Hacı Mehmet Ağa'ya askeriyle birlikte orduya katılması istenmesine rağmen o yaşlılığını bahane ederek bu emre uymama yolunu seçmiştir. Hacı Mehmet Ağa'nın kardeşi Ali Paşa, mütesellim ile devlet arasındaki sürtüşmeden yararlanarak Kadı Abdurrahman Paşa'nın muhalefatını ortaya çıkarmak iddiasıyla devletin izini olmaksızın Mehmet Ağa'nın Isparta'da ve bölge halkının yaylada olmasından da yararlanarak Antalya kalesini işgal etmiş ve kalede bulunan bazı eşya ve mallara el koymuştur. Durumdan haberdar olan Hacı Mehmet Ağa derhal Antalya gelerek kaleyi geri aldı. Kendisine verilen görevde geçmemesine rağmen yerinde gözü olduğu gerekçesi ile kardeşi Ali Paşa'yı idam etti. Ahmet Halaçoğlu, *Teke (Antalya) Mütesellimi Hacı Mehmet Ağa ve Faaliyetleri*, Isparta, 2002, s. 47-49. Hacı Mehmet Ağa'ya karşı iktidarı ele geçirmeye yönelik isyanlarda yapılıyordu. Fahrettin Tızlak'a göre 1811 yılında devlet tarafından Teke Mütesellimliği elinden alınan kardeşi Deli Bekir, Antalya kalesini basarak devlete karşı isyan etmiştir. Bu isyanı bastırmak üzere devlet Hacı Mehmet Ağa'yı görevlendirmiştir. Fahrettin Tızlak, "Tekelioğlu İsyanı", *XIII. Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. III, Kısım. I, Ankara, 2002, s. 241.

karar ile Bodrum limanına yöneldi. Bodrum'un coğrafi konumunu "Derin bir körfezin başından yavaşça yükselen sırtları Kos Adası ile Krio Burnu'na dek Keramos (Gökova) Körfezi'nin güney kıyısı manzarasına hakimdir" şeklinde tanımlamaktadır. Kale ve limanı ise "Kentin önünde, körfezin içine uzanan geniş, dörtgen bir kayalık üzerinde, Türk hisarların çoğundan daha saygı değer? bir yapıya sahip olan kale yer almaktadır. Kalenin batısındaki küçük liman, daha önceleri onu koruyan iki taş rıhtımın şimdi yıkılmış olmasına karşın, hala küçük Türk kruvazörlerinin sıkça uğradığı rahat bir barınaktır ve çoğu zaman bir firkateyn yada savaş yelkenlisi kızaklarda çekili durur. Birkaç küçük cami ile burada ölen Kaptan Paşa'nın türbesi yanı sıra Saray da liman kenarındadır" diye tarif etmektedir. Ayrıca antik kentin surlarının değişik yerlere dağılmış olduğunu, sütun, heykel ve yazıt parçalarının Pazar yerine ve sokaklara dağılmış odlunu kaydeder. Kentin yukarı kesiminde 36 basamaklı ve 280 ayak çapında bir tiyatro kalıntısının olduğunu ve kentin ünlü yapısı Mausoleion'un kalıntısını bulamadıklarını ve böyle kendine özgü bir yapıyı yerinin bile belli olmayacak şekilde kaldırılmasını hayretle karşılamaktadır. F. Beaufort limanda bulunan birkaç küçük cami ile kale dışında antik kentin üzerine inşa edilen modern yapılardan söz etmesi Bodrum'un küçük balıkçı köyünden kasaba konumuna geçişinin en önemli verisi gibi gözükmektedir. Antik dönemde insanların kahramanlarının mezarlarını deniz kenarında yapma geleneği olduğunu vurguladıktan sonra kale duvarlarında bulunan çok sayıda ince işçilikli heykel parçalarını da bu düşüncesine kanıt olarak sunmaktadır. Bodrum kalesi 1402 yılı dolaylarında Rodos Şövalyeleri tarafından gafil avlanan bir kalenin temelleri üzerine hemen acele bir şekilde yapıldığını ve kalıntılarının korunmasından ziyade kalenin dayanıklı olmasını düşündüler. Kaptan ve ekibi kentte bulunan Grekçe yazıtlar ile kalede bulunan Latince yazıtları kopyaladılar. Antik dönemde geçen küçük limanın yerini bulamamalarını ise Plinius'un söz ettiği Zephyrion Adası'nın Halikarnasos ile birleşmesi sırasında limanın dolmasına bağlamaktadır.²⁰

Gökova ile Güllük körfezlerini birbirinden ayıran burnun kuzey tarafında Mydos kentini bulmayı tasarlayan kaptan, Bodrum Müsellimi Halil Bey o yönde bazı ören yerlerinden söz ederek kendi atlarını vermesi ve aynı zamanda yol göstermesi için yörenin ağası yeğenini yanlarına katması ile o yöne bir gezi yaptılar. Amaçlarına ulaşmadan geri dönerken klavuz ağa, dört tarafı uçurumla çevrili olan yüksek bir kaya parçasına götürdü. Kayanın üzerinde bulunan oldukça eski bir kalenin kalıntısını görünce buranın Salmakis Kalesi olabileceğini düşündüler. Kaptan Bodrum Müsellimi Halil Bey'i açığız, hareketli ve özellikle coğrafya alanında bilgili olduğunu, Avrupa devletlerinin politikaları ve tasarılarından haberi

---

²⁰ Francis Beaufort, *age.*, s.93-98.

olduğunu, hem onlar hakkında hem de kendi efendileri hakkında rahatça konuştuğunu bir hayretle gözlemlemiştir. Tümamiral rütbesinde olan müsellim Mora'nın bir bölümüne yerleşen korsanları tam anlamıyla kontrol edemeyen ve bu durumdan sorumlu tutulan Maina Bey'ini cezalandırmak için küçük bir filo oluşturma çabası içindeydi. Halil Bey iade-i ziyaret için firkateyne geldiğinde büyük bir dikkatle gemiyi inledi. Ama en çok İngiliz denizcilerinin sağlık, rahatlık ve disiplinli bir bağımsızlık içindeki görünüşünden etkilendi. Ramazan olmasından dolayı her hangi bir ikrama katılmıyordu. Kalenin içine giremeyen F. Beaufort, kaleye defalarca giren bir Rum'un ona "içerde hava koşullarından pek az etkilenmiş bir çok heykel parçaları ile yazıtlardan başka, çok iyi işlenmiş figürleri bulunan uzun bir friz görmüş olduğuna bana güvence verdi. Hendekten gözlemlediğimiz kadarıyla, surların dış yüzündeki örneklerin güzelliği içerdekilerin değerini kanıtlıyordu" diye notlarına yazdı.²¹

Halil Bey ile bir görüşmelerinde bir kaç yıl önce Bodrum'a gelen Fransız firkateyninin komutanına zamanın müselliminin kalenin içini gezmek için izin vermediğini, Fransız büyük elçisi aracılığıyla komutanın gerekli izin fermanını sağlayınca Müsellim, komutan ile kalenin dış kapısına vardıklarında "bu fermanda içeri girdikten sonra dışarı çıkmamızla ilgili bir hüküm yok. Biz köprüyü indirmeden önce, belki bu kısa duraklamadan yararlanmak istersiniz" deyince Fransız komutanın limandan çekip gitmeyi tercih ettiğini anlatmıştır. Kaptan Beaufort'da kalenin içine girmek için değişik yolları denemesine rağmen müsellimden izin alamadığını anlatmaktadır. Çünkü Müsellim Halil Bey bunun yetkisi dışında olduğunu, ayrıca Maina seferinde kendisine eşlik etmek üzere Babialı kuryesi Çavuş'un Bodrum'da bulunduğunu söyleyerek izin veremeyeceğini ifade etti.²²

Bodrum'dan ayrılan Kaptan Beaufort, Bodrum Körfezi'nin ağzında bulunan Türkler tarafından Orak adı ile anılan ve yüksek kesiminde bir kale kalıntısı olan adayı dolaştı. Adanın kuzey-doğusunda mağaradan denize karışan 100 fahrenheit sıcaklığında bulunan kükürtlü suyun deri hastalıklarına iyi geldiğini öğrendi. Körfezin birkaç mil batısında Türklerin Çıfıt kalesi/Yahudi kalesi dedikleri eski bir kale bulunduğunu ve eteğinde bazı yapı kalıntıları ile su kaynağı bulunduğunu tespit ettiler. Bu su kaynağı bölgede dolaşan tekneler açısından önemli bir dinlenme yeri görünümündeydi. Çıfıt kalesinin Salmakis kalesi, suyun ise Salmakis pınarı olabileceğini kaptan aklından geçirdi. Kaptan ve ekibi Karabağlar Burnu'nu dolanırken antik Myndos kentini aramaya başladılar. Bu kent için Zephyrion Burnu olduğunu zannettikleri düz kumsalın yanında bulunan Kadı Kalesi ile iki mil daha kuzeyde bulunan Gümüşlük diye bilinen ufak koyda

²¹ Francis Beaufort, *age.*, s. 93-103.

²² Francis Beaufort, *age.*, s. 103-105.

Strabon'un sözünü ettiği limanı konumlanmanın daha uygun olacağını düşündüler. Yörede kara üzüm bağları çok olduğuna işaretle Karabağlar diye adlandırılmakta ve bünyesinde tebeşir ya da yumuşak kireç taşı bulundurmaktadır. Bu kıyılarda Kalimnos Adası'ndaki Yunanlılar tarafından sünger çıkarıldığını söylemekte ve bu konuda bir çalışmayı da gözlemlediklerini belirtmektedir. Karabağlar'dan sonra Malta Adası'na giden Kaptan Beaufort, 1812 yılının ilkbaharında yeniden Kemer Koca Burun açıklarında kaldığı yerden çalışmalarına başladı.²³ XIX. yüzyılın ilk yılında Anadolu'yu dolaşan William Martin Leake, 1824 yılında *Journal of A Tour in Asia Minor* adlı seyahatnamesini yayınlamıştır. Söz konusu seyahatnamenin *Küçük Asya'nın Kuzey ve Batı Bölgelerinin Karşılaştırmalı Coğrafyası Üzerine Bazı Görüşler* başlığını taşıyan altıncı bölümde Karya bölgesini batıdan doğuya doğru ele almıştır. Kaptan Beaufort'un Cnidus (Datça) hariç Telmissus (Fethiye) ile Halicarnassus (Bodrum) arasındaki kıyıların her hangi bir parçasının taramadığını, M. Le Cte de Choiseul Gouffier (*Voyage Pittoresque dans l'Empire Ottoman*, Paris, 1842) hariç hiç bir seyyahın bölgenin bu kısmına ilişkin şekil ve çizim yayınlamadığını belirtmektedir. M. C. Choiseul Gouffier'in haritasının da çok hatalı olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Rodos, Halicarnassus, Cnidus ve Kos'a yerleşen Peloponnesus'dan Dorian kolonileri, Karya'da Doric dialekti ve Doric mimarisini kullanmaya başladığını vurgulamıştır. Başta Halicarnassus olmak Cnidus gibi kentlerde Doric binaların kalıntıları bulunduğunu kaydetmektedir.²⁴ 1815 yılında bölgeye gelen seyyah W. Turner'e (*Journal of a Tour in the Levant*, London, 1820) göre Bodrum'da 2000 Türk ile 110 Rum evi bulunuyordu. M. Michaud et M. B. Poujoulat (*Correspondance d'Orient*, Paris, 1833) 1830'larda Bodrum'un nüfusunun 3000 olduğunu, Wrotchenko ise 400'ü Rum olmak üzere 1200 hane bulunduğunu kaydeder.²⁵ Wrotchenko'nun Rumlar'a ilişkin hane sayısı biraz abartılı olsa gerektir.

3- Charles Texier'in Seyahatnamesinde Bodrum

Charles Texier, birinci gezisi kapsamında 1835 yılının Temmuz ayı başlarında *la Mesange* gemisiyle Bodrum'a gelmiştir. Bu dönemde Bodrum Kara-ova kazasına bağlı bir nahiye merkezi ve kale dışına taşmış küçük bir liman kasabası idi. Kaptan Beaufort'un deyiimi ile Bodrum limanı "...hala küçük Türk kruvazörlerinin sıkça uğradığı rahat bir barınaktır ve çoğu zaman bir firkateyn ya da savaş yelkenlisi kızaklarda çekili..." duran tersane merkezi olmasına rağmen C. Texier,

²³ Francis Beaufort, *age.*, s. 106-111.

²⁴ William Martin Leake, *Journal of A Tour Asia Minor, With Comparative Remarks on The Ancient and Modern Geography of That Country*, London, 1824, s. 220-221, 225.

²⁵ Tuncer Baykara, "Bodrum" , s. 249.

bölge hakkında bilgi vermek yerine daha çok antik kent Halikarnasos ile özellikle Mausolos döneminde yapılan mimari eserler hakkında bilgi vermeyi tercih etmiştir. C. Texier Bodrum' u Karya sahasının en büyük ve başlıca şehri olarak tanımladıktan sonra İstanköy adasının karşısında bulunan geniş bir körfezin içine konulamaktadır. Bazı bilim adamlarının topografyasını yerinde inceledikleri gizli limanı ile Mausole' un sarayını bilinmeyenler arasında saymakta ve anıtlar içinde Mausole' un mezarının belirlenebileceğini kaydetmektedir. Bodrum' un en büyük limanı bu gün gördüğümüz gibi Bodrum körfezinin içinde yer alan ve setler şeklinde somutlaşan dağlarla çevrilmiş halde idi. Önceden Mylasa (Milas) şehrinde oturan Mausole, Bodrum' un doğal olarak müstahkem ve ticarete çok elverişli bir liman olduğunu görünce hükümet merkezini buraya taşıdı. Vitruve Halikarnassos' u *"Bu yer tiyatro gibi yuvaraktır. Limanın yakınındaki en alçak yerinde halk meydanı vardı. Dönemeç yerindeki bir meydana da mezar bulunuyordu... Karşıdan bakıldığı zaman solda, gerçekten dağların sakladığı gizli bir liman vardır ki burada saklanan donanmayı, kral sarayından bizzat kendisi ve kimse de göremezdi."* şeklinde tarif etmektedir. Seyyah Bodrum halkından su kaynağı hakkında sorulan sorulara uygun bir cevap alamadığını kaydeder. İzleri görülen anıtların kıyılarda bulunan diğer şehirlere göre daha çok tahrip edildiğini gören C. Texier, tahrip edilmeyen yapının dağın zirvesini çeviren hisar duvarı olduğunu belirtir. Şimdiki Bodrum kalesinin bulunduğu noktanın zamanında karaya bitişik olmayan Zephyria adası olduğunu, kral Mausole sarayının şehrin doğuya düşen köşesinde olduğunu ve küçük gizli limanın bu gün kumla dolduğunu düşünmektedir. Şehirde kralın tuğladan yapılarak üzeri cam ve mermer gibi parlak sıvayla örtülü olduğu nitelenen sarayından bir iz yoktur. Şimdiki limanın içini dolaşırken ötede beride Yunan mimarisine ait eser parçalarına rastlanır. Bu parçaların içinde beyaz mermerden imal edilen Dor yada İyon tarzında çok sayıda sütun başlıkları vardır.²⁶

Bir çok yazarın övgüyle bahsettiği Mausole' nin mezarı hakkında Lucien, kralın kendi dilinden *"Bodrum' da (Halikarnasos) hiçbir ölünün böyle mezara sahip olmakla övünemeyeceği çok büyük bir anıtım var. Bu mezar en güzel mermerlerden yapılmış ve üzeri savaştı ve at resimleriyle süslenmiştir."* demektedir. Auguste dönemi yazarlarından Hygin, bu anıtı *"Kral Mausole' nin Lychnite mermerinden yapılmış olan mezarının yüksekliği seksen ayak ve çevresi üç yüz kırk ayaktır"* derken, Vibius Sequester *"Karya' daki anıt mezar, yüz seksen ayak yüksekliğindedir, çevresi dört yüz ayaktır. Kralın liknit mermerinden olan anıt mezarı oraya yerleştirilmiştir"* şeklinde mezarı tanıtmaktadır. C. Texier, 106. Olimpiyatın ikinci yılında ölen Karya kralı Mausole için yapılan anıt mezar hakkında kaynaklara dayalı detaylı bilgi verdikten sonra Newton' un bu türbenin enkazını, herkesin Mars Tapınağı dediği sütunları içeren

²⁶ Charles Texier, *age.*, s. 220-222.

yerin, güney-doğu yönünde bulunan dört köşe bir tepenin içinde bulunduğunu kaydeder. Bodrum kazıları sonucu elde edilen verilere göre seyyah, Mausole türbesinin Milas kapılarında hala var olan küçük mezar anıtına benzediği ve bu eserin ünlü mozolenin bir anımsaması olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Bodrum'da son keşif yapanlar kazılarda çıkan yontu parçalarından dolayı Mausole anıtının bir depremde çöktüğünü, Rodos şövalyelerinin bu çöküntüden sonra anıtın malzemesini kullandıklarını ortaya koyuyor. Rodos şövalyeleri liman yakınlarında bir tarlanın ortasında basamaklı peron biçiminde yükselen bazı beyaz mermer basamaklar buldular. Büyük mermer malzeme yığını temelden çıkarırken kralın mezarını buldular. Aynı gece bu parçaları taşıdılar. Kazı sırasında Newton tarafından bulunan heykel parçaları şövalyeler tarafından kalenin yapımında kullanılmaya elverişli olmadığı gerekçesiyle bıraktığı parçalardan oluşuyordu.²⁷

C. Texier, Arbora ya da Posidium burnundan la Mesange adlı gemi ile 18 Temmuz 1835 tarihinde hareket ettiğinde İassus körfezinin ağzında bulunan Milettilere ait korunaklı eski Tychiussa'ya uğradı. Ancak bu şehirden yüzeyde herhangi bir yapı izi kalmamıştı. XVIII. Yüzyılın sonlarında İassus (Kıyıkışlacık) şehrinde az sayıda insan olup, buraya Asım (Assem) kalesi adı verilmişti. Daha sonra buraya gelen Chandler, Melossa beyine birkaç Rum ailesi yaşadığını kaydeder. Seyyah bugün bu harabelerin ıssız olduğunu ve bir hafta boyunca bilgi alabilecekleri kimseye rastlamadıklarını söyler. İassus körfezinin kuzey kıyısında la Mesange adlı gemi ile ümitsiz bir şekilde dolaşırken ve tam dönmek üzere iken surlarla çevrili bir nokta fark ettiler. Burası İassus adlı kent olup etrafı sulak ve ova kısmı her türlü tahıl tarımına elverişli olmasına rağmen terk edilmesine bir mana verememişlerdir. Burada taze et bulma ümidi kaybolan kaptan, sandalar ile büyük fileli balık avı emri verdi. Bir yandan da kıyayı kaplayan yabancı zeytin ağaçlarını ateşe verdi. Bu durum karşısında hiçbir bekçinin gelmemesini biraz hayretle karşılamışlar. Eskiden olduğu gibi İassus körfezinde değişik türlerde çok miktarda balık tutmuşlar. Gündüzleri aşırı sıcak olduğunu söyleyen seyyah, şehrin dikdörtgen şeklinde bir adacık üzerinde olduğunu, ortasında bulunan tepenin üzerinde kale olduğunu ve yamaçlarda evlerin yapıldığını görmüşler. Şehrin tamamını saran surlar, dört köşe surlar ile donatılmıştır. Şehir Roma, Ceneviz ve Venedik izleri taşımaktadır. Şehrin küçük güney kapısı hariç bütün kapıları yıkılmıştır. Şehrin üzerinde inşa edildiği İassus adacığı bu gün ana karaya çok dar bir dil ile bağlanmış durumdadır. Burada bulunan yapı izleri eskiden burada bir köprü olduğu izlenimini uyandırıyor. Şehrin en iyi muhafaza edilen yapısı yirmi bir sıra basamağı olan tiyatro binasıdır. Saray binasını ortaya çıkarmak için yabancı

---

²⁷ Charles Texier, *age.*, s. 223-225.

zeytin ağaçlarını katran ve üstüğü yardımıyla yaktıktan sonra kazı yapabildiklerini kaydeder. Şehrin mezarlığını da inceledikten sonra 24 Temmuz 1835 tarihinde demir alan la Mesange adlı araştırma gemisi boşuna Bargylia şehrini boşuna aradı. Daha sonra ihtiyaçlarını gidermek için Kos limanına gitti. Ancak Bargylia şehri Kaptan Beaufort tarafından Güvercinlik koyunda Güvercinlik köyü yakınlarında bulunmuştur. Kos dönüşü C. Texier, Crio/Triopaeum ile Knide harabelerini aradı.²⁸

Bodrum kalesinde bulunan kabartmalardan söz eden bir başka gezgin 1844 Haziran'ında kenti ziyaret eden Charles Alison'dur. C. Alison, İngiltere'nin İstanbul Konsolosu Stratford Canning'in kalede antik heykel olup olmadığını araştırması ricası üzerine Bodrum'a gitmiştir. C. Alison'un Bodrum'dan gönderdiği olumlu raporu üzerine Konsolos S. Canning, hemen Osmanlı Devleti nezdinde bu heykelleri İngiltere'ye götürmek için girişimlerde bulunmuştur. 1846 yılında Konsolos Canning, Sultan Abdülmecit'ten isteğinin kabul edildiğine dair fermanı alır almaz hemen mermerleri taşıyacak bir ekibi Bodrum'a gönderdi. On-yedi orijinal Amazon kabartması bir Britanya savaş gemisiyle İngiltere'ye taşındı ve kabartmaların onüçü British Museum'un Mausoleion salonunda teşhir edilmeye başlandı.²⁹

XVIII. yüzyılın başlarında Eğribozlu Mustafa Paşa'nın kale dışına bir cami yaptırmasıyla (1723) yerleşim kale dışına da yayılmaya başlamıştır. Aynı yüzyılın ortasına doğru limanın kıyısında sonradan adı Tepecik olan bir mahalle oluştu. Burada Mustafa Paşa'nın kahyası 1740 yılında bir cami daha inşa ettirdi. Bölgede suyun sınır olması yüzünden su kuyularının açılmasına bağlı olarak yerleşim yönlendirilmiştir. XIX. yüzyılın başlarında Bodrum'da Çarşı, Eski Çeşme, Kelerlik, Türk Kuyusu, Umurca ve Yeniköy adlı mahalleler bulunuyordu. Bu mahallelere Tersane ve Bizans Kilisesi harabeleri üzerine kurulduğu için Kiliselik adıyla anılan bir mahalleyi daha eklemek gerekir. XVIII. Yüzyılın ortalarında köy görünümüne küçük bir kasaba olan Bodrum, 1770 Çeşme faciasından sonra elverişli limanı ve zengin orman yataklarından dolayı bir tersane inşa edildi. Böylece Bodrum'a gemi inşasına yatkın Rum ustalar ile diğer hizmetliler gelmeye başladılar. Bodrum tersanesinde 1780 yılından itibaren elli yıl içinde on kalyon yapıldı. Yapımı bilinen son savaş gemisi 1831 yılına ait Takvim-i Vekayi'de bulunan bir habere göre 63 ziralık ve seksen top taşıyan bir kalyon idi. 1826 tarihinden sonra Bodrum kalesinin askeri özelliğinin değişmesinden olsa gerek Bodrum tersanesi eski gücünü kaybetmeye başladı. Tanzimat ile başlayan değişiklikler sonrası Rum

²⁸ Charles Texier, *age.*, s. 225-236, 240-247.

²⁹ John Freely, *age*, s. 189.

nüfus giderek çoğalması 1870 yılında Bodrum'da bir kilisenin inşası ile sonuçlandı.³⁰

B- XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Bodrum Kazası

1856-1859 yılları arasında Bodrum ve Cnidus'ta British Museum adına kazı ve araştırma yapan Vize-Consul/Konsolos Yardımcısı Charles T. Newton, 14 Aralık 1856-10 Aralık 1857 tarihleri arasında Bodrum'dan Lord Stratford de Redcliffe'ye onaltı mektup yazmıştır. Charles T. Newton, Bodrum kalesini ve bulunduğu kara parçasını “..limanın doğu tarafındaki kayanın ucuna inşa edilmiş. Otuzaltı metre kare alana sahip bu kaya antik çağlarda bir akropolmüş ve Plinius'a göre de bir zamanlar adaymış. Onun yaşadığı zamanlardan bir nesil önce bu ada kayalıklı bir kıstakla ana karaya bağlanmış...” şeklinde tarif etmektedir. Plinius'un bu bilgisinden Bodrum Kalesinin, Mausolos'un limanın doğu tarafına inşa ettirdiği Kralın Kalesi'nin yerine yapıldığı anlaşılmaktadır. British Museum'dan Mr. Edw. Hawkins, Charles T. Newton'un antik Halicarnassus'da bulunan Mausoleum'da yaptığı kazıdan elde ederek gönderdiği malzemelerle ilgili olarak İngiliz Parlamentosuna 21 Nisan 1858 tarihli “*Further Paper respecting the Excavations at Bodrum*” adlı beş maddelik bir rapor sundu.³¹ Bodrum ve çevresinde kazı ve araştırmalarına devam eden Charles T. Newton, 31 Aralık 1857-8 Haziran 1859 tarihleri arasında Bodrum ve Cnidus'dan Lord'a onyeddi mektup daha göndermiştir.³² Daha sonra Londra'ya döndükten sonra asistan R. P. Pullan ile Bodrum ve Cnidus'ta yaptığı kazıların plan, çizim ve fotoğraflarını yayımlamıştır.³³ Otto Benndorf başkanlığında Güney-batı Anadolu'ya 1881, 1882 ve 1892 yıllarında üç gezi düzenleyen Avusturya araştırma ekibi ilk iki dönemde yaptıkları araştırmalarının sonucunu iki yıl sora Wiyana'da yayınlamıştır.³⁴ Avusturya İmparator'unun emrine tahsis ettiği Taurus adlı vapur ile araştırma ekibi 1881 yılı baharında Halikarnasos, Kos, Knidos, Loryma ve Rodos'u ziyaret etti. Avusturya araştırma ekibi Nisan ayının başlarında (1881) kale, Mausoleum'un kalıntısı ve tiyatro başta olmak üzere antik yapıları incelediler ve yeni bazı kitabeler ile figürler tespit etiler. Bu yazıtlardan biri Mausoleum'un güneyinde bulunan bir Türk evinde pencere lentosu olarak örülen beyaz bir mermer blokta bulunuyordu. Ancak diğer seyyahlar gibi Otto

³⁰ Tuncer Baykara, “Bodrum”, s. 248-249.

³¹ Charles T. Newton, *Papers Respecting The Excavations At Bodrum*, London, 1858, s. 12; John Freely, *age.*, s. 190.

³² Charles T. Newton, *Further Papers Respecting the Excavations Bodrum And Cnidus*, London, 1859.

³³ Charles T. Newton, *A History of Discoveries At Halicarnassus, Cnidus and Branchidae*, Vol. I, London, 1862.

³⁴ Ernst Krickl, *1892 Likya Günlüğü*, Yay. Haz. Nezih Başgelen, İstanbul, 2005, s. 10-31.

Benndorf da Bodrum kasabası ve halk hakkında bilgi vermemeyi tercih etmiştir.³⁵ Otto Benndorf heyeti 1892 yılında düzenlediği Karya ve Likya gezisinde Bodrum'a uğramamıştır. Heyetin araştırma sonuçları tam olarak yayınlanmamakla beraber Ernst Krickl'in hazırladığı albümün yayınlanması, Karya ve Likya bölgesine görsel açıdan önemli bir katkı sağlamıştır.³⁶

Bodrum nahiyesi XVIII. yüzyılda (E)ser-ulus kazasına bağlıdır. XIX. yüzyılda Kara-ova kazasına bağlı bir nahiye merkezi olan Bodrum, Tanzimat sonrası yapılan idari düzenleme ile Aydın Eyaletine bağlı Menteşe Livası'nın bir kazası oldu. 1856 yılı verilerinin kullanıldığı tahmin edilen 1273/1856-1857 yılına ait Devlet Salnamesine göre Bodrum kazasına Kara-abad ve Germe adlarında iki nahiye bağlı idi. Sarulus/Serulus ise ayrı bir kaza olarak konumunu korumuştur.³⁷ 1867 yılında yapılan idari ıslahat ile Bodrum kazasına Kara-ova ile Saravolus adlı iki nahiye bağlı idi. 1878 yılında topçu neferleri de kaldırılan Bodrum kalesi 1885 yılında hapisane vasfını kazanmış ve sürgün yeri olarak kullanılmıştır. I. Dünya savaşı sırasında 26 Mayıs 1915 tarihinde Fransız savaş gemisi (Paris II) tarafından Bodrum bombalanmıştır.³⁸ Bu durumu öngören Osmanlı devleti daha I. Dünya savaşının başlarında sahillere yapılacak muhtemel bir saldırı durumunda serbest kalacak mahkumların asayişini bozacağı düşüncesiyle Menteşe Sancağı sahilinde bulunan Bodrum hapisanesindeki mahkumların merkez livaya ve bağlı kazalara naklini yapmıştır.³⁹

XIX. yüzyılın son çeyreğinde basılan Aydın Vilayet Salnamesi'ne göre Menteşe Sancağı'na bağlı (Tavas, Milas, Bodrum, Meğri (Fethiye), Marmaris, Köyceğiz) altı kazadan biri olan Bodrum kazasının Kaymakamı Nafiz Efendi, Müderristen Naibi Mehmet Tevfik Efendi, Müftüsü Müderristen Mehmet Efendi, Mal Müdürü İsmail Efendi, Tahrirarat Katibi Mustafa Efendi ve Sandık Emni Mustafa Efendi idi. Aynı dönemde İdare Meclisi'nin dokuz üyesinden ikisi, Bida-yet Mahkemesi'nin altı görevlisinden ikisi, İsmail Efendi'nin başkanı olduğu Bodrum Belediyesi'nin dokuz kişiden oluşan meclis üyesinin dördü gayri Müslim/Rum vatandaşlardan oluşuyordu.⁴⁰ 1885 yılında Paris'te *İzmir ve Küçük Asya* adıyla bir eser bastıran D. Georgiades, Bodrum'da Rum nüfusu 500 olarak gösterir. 1891 yılında basılan Aydın Vilayet Salnamesi'nde Bodrum'da 1080 hanede toplam 5524 kişinin yaşadığı kayıtlıdır. Vital Cuinet ise Bodrum'da 3605 Türk,

³⁵ Otto Benndorf-George Niemann, *Reisen in Lykien und Karien*, Wien, 1884, s. 11-12.

³⁶ Ernst Krickl, *1892 Likya Günlüğü*, Yay. Haz. Nezih Başgelen, İstanbul, 2005.

³⁷ Tuncet Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, s. 224, 237.

³⁸ Tuncer Baykara, "Bodrum", s. 249.

³⁹ Kerim Sarıçelik, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin itilaf Devletleri'ne Karşı Anadolu'nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, Bahar 2007, s. 185-186.

⁴⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, Sene: Hicri 1299, s. 206-212.

2264 Rum, 86 Yahudi ve 45 yabancı olmak üzere toplam 6000 kişinin bulunduğunu kaydeder.⁴¹

1925 yılının ikinci yarısında üç yıl “*kal’abent*” olarak Milas üzerinden at ve yaya olarak Pedasos dağ zincirinde yaşlı bir dağ patikası olarak tanımladığı eski yoldan (Evliya Çelebi’nin Mih-döken Beli yoluyla) Bodrum’a zorunlu bir seyahat eden⁴² ve kentin eski adı olan Halikarnasos ile özdeşleşen Cevat Şakir (Kabaağaçlı), hayatını Bodrum’a adadı. Charles T. Newton’un çalışmaları sonucu British Museum’a konulan ve Dünya’nın yedi harikasından biri sayılan Mauseleum için İngiliz Kraliçesine iki-üç yıl bulunduğu Oxford İngilizcesi ile bir mektup yazdı. Halikarnas Balıkçısı’nın vefatı üzerine 20 Ekim 1973 tarihinde Milliyet gazetesinde “*Bodrum Sokakları Merhabasız Artık*” adlı bir yazı yazan Haluk Durukal, bu konuyu şöyle aktarmaktadır. Halikarnas Balıkçısı mektubunda “*Mauseleum’un güzelliği ve yeri Bodrum’un mavi göğü ve parlayan ışıkları altındadır. Britsh Museum’un karanlık salonlarına yakışmamakta, bu nedenle geri getirilmeli, yerine konulmalıdır*” demektedir. Birkaç ay sonra British Museum’dan aldığı cevabi mektupta müdür, Kraliçe Hazretlerinin bize havale ettikleri mektubunuzu dikkatle okuduk ve sizi yerden göğe kadar haklı bulduk. Bu nedenle “*...Mauseleum’un bulunduğu salonun duvarlarını maviye boyatıyor ve ilave projektörlerle aydınlatıyoruz...*” diye yazıyordu.⁴³ Aynı yıl Adana’ya giderken Bodrum’a uğrayan Ticaret Vekili Ali Cenani Bey, kazanın iktisadi durumu hakkında bilgi verir.

Cumhuriyet Döneminin Başlarında Bodrum Kazasının Ekonomik Durumu⁴⁴

Malın Cinsi	Birimi	1924	1925 (Ekim)
Tütün	Kilo	500.000	250.000
İncir	Kantar	27.000	17.000
Badem	Okka	100.000	50.000
Palamut	Kantar	7000	3000
Zeytin Yağı-İki senede bir mahsul veriyor.	Okka	370.000	-
Arpa ve Buğday	Okka	-	2.000.000
Bakla	Okka	-	600.000
Kara Sığır	Reis	-	2000
Sünger	Kıyye	-	8000

⁴¹ Tuncer Baykara, “Bodrum”, s. 249.

⁴² Halikarnas Balıkçısı, *Mavi Sürgün*, 13. Bs., Ankara, 2003, s. 157-170.

⁴³ Sadi Borak, *Halikarnas Balıkçısı ve Bir Duruşmanın Öyküsü*, II. Bs., Ankara, 2002, s. 120-121.

⁴⁴ Ali Cenani, “Sahil Anadolu’nun İktisadi Vaziyetine Dair Notlar”, *Aynı Tarihi*, C. 7, S. 21, 1341, s. 830-831.

Sonuç

Karya bölgesinde özellikle Mausolos devrinde siyasi ve mimari özelliğinden dolayı ünlü bir başkent olan Halikarnasos, yedi harikadan birini bünyesinde bulundurmasından dolayı bütün dikkatleri üzerine çekmiştir. Kent, Rodos Şövalyelerinin XV. yüzyılın başlarında inşa ettiği kaleden veya kentte bulunan görkemli yapılardan ötürü Bodrum adı ile anılmaya başlanmıştır. Bodrum'un içinde bulunduğu coğrafya, Osmanlı dönemine ilişkin kayıtlara göre fethinden sonra Menteşe Livasına bağlı İsravalos kazası, XVI. Yüzyılın sonlarında Kara-ova kazası (Bodurum Kalesi ve Kara-bağlar nahiyesi), Tanzimat sonrası yapılan idari düzenleme ile kaza merkezi yapılan Bodrum'a, 1867 idari ıslahat ile Kara-ova ile Saravolus adlı iki nahiye bağlandı.

Bu çalışma ile XIX. yüzyılın ilk yarısında Bodrum'a gelen seyyahların yazdıkları üzerinden şehir hakkında bilgi verilmiştir. Bu kapsamda Strabon, Evliya Çelebi, Francis Beaufort, Charles Texier ve Ali Cenani Bey gibi seyyahların notları üzerinde durulmuştur.

KAYNAKÇA

- ALİ CENANİ, "Sahil Anadolu'nun İktisadi Vaziyetine Dair Notlar" , *Aydın Tarihi*, C. 7, S. 21, 1341.
- ALPÖZEN, Oğuz, *Bodrum-Antik Halikarnassos*, III. Bs. , Ankara, 1990.
- BAYKARA, Tuncer, "Bodrum Adına Dair" , *Belleten*, C. 45/2, S. 178, Nisan 1981.
- BAYKARA, Tuncer, "Bodrum" , *TDV-İA* , C. 6, İstanbul, 1992.
- BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I-Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara, 1988.
- BEAUFORT, Francois, *Karamanya*, Çev. Ali Neyzi-Doğan Türker, Antalya, 2002, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Çeviri Dizisi: 1.
- BENNDORF, Otto-NİEMANN, George, *Reisen in Lykien und Karien*, Wien, 1884.
- BODRUMLU, Avram Galanti, *Bodrum Tarihi*, Işık Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1945.
- BORAK, Sadi, *Halikarnas Balıkçısı ve Bir Duruşmanın Öyküsü*, II. Bs. , Ankara, 2002.
- Celalzade Mustafa Çelebi, *Kanuni'nin Tarihçisinden Muhteşem Çağ Kanuni Sultan Süleyman-Tabakatü'l-Memalik ve Derecetü'l-Mesalik*, Notlandırarak Hazırlayan: Ayhan Yılmaz, Kariyer Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *166 Numaralı Muha-sebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri 937/1539*, Ankara, 1995, Yayın No. 27.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmet Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Yücel Dağlı vd. , 9. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- FELLOWS, Charles, *An Account of Discoveries in Lycia*, C. I-II, London, 1839, 1841.
- FELLOWS, Charles, *Travels and Researches in Asia Minor*, London, 1852.
- FREELY, John, *Türkiye Uygurluklar Rehberi 3-Ege Kıyıları*, Çev. Tuncay Birkan vd. , Ed. Mert Tanaydın, II. Bs. , İstanbul, 2003.
- FRIENDLEY, A. , *Beaufort of the Admiralty-The life of Sir Francis Beaufort (1774-1857)*, London, 1977.
- Halikarnas Balıkçısı, *Mavi Sürgün*, 13. bs., Ankara, 2003.
- IŞIN, Gül, "The Ruins at Kozan-Bodrumkaya: Pednelissos" , *Adalya*, S. 3, 1998.
- KRICKL, Ernst, *1892 Likya Günlüğü*, Yay. Haz. Nezih Başgelen, İstanbul, 2005.
- LEAKE, William Martin, *Journal of A Tour Asia Minor, With Comparative Remarks on The Ancient and Modern Geography of That Country*, London, 1824.
- NEWTON, Charles T. , *A History of Discoveries At Halicarnassus, Cnidus and Branchidae* , Vol. I, London, 1862.

- NEWTON, Charles T. , *Further Papers Respecting the Excavations Bodrum And Cnidus*, London, 1859.
- NEWTON, Charles T. , *Papers Respecting The Excavations At Bodrum*, London, 1858.
- Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, C. II, Ed. Ertuğrul Zekai Ökte, Ankara, 1988.
- Salname-i Vilayet-i Aydın*, Sene: Hicri 1299.
- SARIÇELİK, Kerim, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin itilaf Devletleri'ne Karşı Anadolu'nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler" , *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, Bahar 2007.
- SPRATT, T.A.B.-FORBES, Edward, *Travels in Lycia*, C. I, London, 1847.
- SPRATT, T.A.B.-FORBES, Edward, *Milyas, Kibyris ve Likya'da Yolculuklar*, çev. Doğan Türker, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayını, C. I-II, Antalya, 2008.
- STRABON, *Geographika-Antik Anadolu Coğrafyası*, Çev. Adnan Pekman, IV. Bs. , İstanbul, 2000.
- TEXIER, Charles, *Küçük Asya-Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Çev. Ali Suat, Latin Harflerine Aktaran: Yaşar Kopruman, Sadeleştiren. Musa Yıldız, Proje ve Koordinasyon: Hasan Duman, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı yayını, C. I, Ankara, 2002.
- THEVENOT, Jean, 1655-1656'da Türkiye, Çev. Nuray Yıldız, İstanbul, 1978, Tercüman, No. 120.
- TIZLAK, Fahrettin, "Tekelioğlu İsyanı" , XIII. Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. III, Kısım. I, Ankara, 2002.
- WITTEK, Paul, *Menteşe Beyliği*, Çev. O. Şaik Gökyay, II. Bs. , Ankara, 1986.

KATKILARI İÇİN

Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyet Araştırma Enstitüsü Çalışanlarına ve eski Müdürü Sayın Kayhan DÖRTLÜK'e, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Recai TEKOĞLU'na, Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Sevinç GÜÇLÜ'ye, Antmarin Şirketler Topluluğu Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Hasan Akıncıoğlu'na teşekkür ederim.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 14 (2024/Kış), ss. 79-99.

Geliş Tarihi: 30 Haziran 2023

Kabul Tarihi: 25 Aralık 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

The Armistice of Mudania in the American Press

Mekki ULUDAĞ**

Abstract

This paper discusses the reflection of the Mudania Armistice process in the American press. The armistice decision and invitation of Turkey to the conference were presented by the American press evaluated. The study aims to evaluate the Armistice process based on the news and articles in the American press. The content analysis method was preferred. The relevant press was identified and classified based on objectivity and reality. The news and articles from the American press were examined for impartiality, style, and arguments. All relevant news and articles were included. The main resources of the study are newspapers and magazines that were published in the United States during the Mudania Conference, as well as the memoirs of the conference attendees. These resources were selected for the study because they have not been extensively evaluated in previous research, and the potential contribution of this study to the literature is considered significant. This study aimed to uncover two key findings: first, to determine the attitude of the American press on the subject of the Mudania Armistice, and second, to reveal the extent to which the relevant press adhered to the neutrality policy declared by the American government.

Keywords: Armistice of Mudania, American Press, Turkey, Greece, England, France, Italy

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Diyarbakır, (mekki.uludag@dicle.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-6557-7917).

Amerikan Basınında Mudania Mütarekesi

Öz

Bu çalışmada Mudania Mütareke sürecinin Amerikan basınına yansımaları ele alınmıştır. Mütarekenin kararlaştırılması ve Türkiye'nin konferansa davet edilmesi sürecinin Amerikan basını tarafından okuyucuya sunulması değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı, Mudania Mütarekesi sürecinin Amerikan basınındaki haber ve makalelerden yararlanılarak değerlendirilmesidir. Çalışmada içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. Buna göre öncelikle ilgili basındaki haber ve yazılar tespit edilerek objektiflik ve gerçeklerle uygunluk durumuna göre sınıflandırılmıştır. Ardından Amerikan basınındaki haber ve yazıların üslubu, tarafsızlık ilkesine uyumu ve argümanları analiz edilmiştir. Konuyla ilgili tespit edilebilen tüm haber ve makaleler değerlendirmeye alınmıştır. Çalışmanın temel kaynakları Mudania Konferansı döneminde Amerika'da yayınlanmış olan gazete ve dergiler ile konferansa katılmış olan delegelerin hatıralarıdır. Araştırma için tercih edilmiş olan kaynakların şimdiye dek yeterince değerlendirilmemiş olması ve bu çalışmanın literatüre muhtemel katkısı düşünüldüğünden bu kaynaklar tercih edilmiştir. Amerikan basınının konu ile ilgili tutumunun belirlenmesi ve ilgili basının Amerikan hükümetinin ilan etmiş olduğu tarafsızlık politikasına uygunluğunun ortaya çıkarılmasının hedeflenmiş olması bu çalışmanın en önemli muhtemel bulguları olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mudania Mütarekesi, Amerikan Basını, Türkiye, Yunanistan, İngiltere, Fransa, İtalya

Introduction

Following the commencement of the Turkish Great Offensive on August 26, 1922, the Greeks experienced a substantial defeat, leading to the complete withdrawal of Greek forces from Anatolia. The Turkish army, having successfully liberated İzmir from Greek occupation on September 9, 1922, received orders from Commander-in-Chief Mustafa Kemal Pasha to advance towards the Dardanelles immediately after the city's liberation. Consequently, tens of thousands of Turkish soldiers swiftly mobilized to the Dardanelles, while a contingent of thousands prepared to engage from the north front of İzmit, poised for potential action

towards Istanbul.¹ The Turks did not hesitate to act decisively to save their capital, İstanbul, from the Greek and Allied occupation. France and Italy found the Turkish claims on İstanbul and Thrace justified and withdrew their troops from around the straits. Britain, on the other hand, showed great resistance to the wishes of the Turks, and instead of withdrawing its troops, it began to supplement a large number of soldiers, war materials and ammunition from the British dominions all around the world. Tensions between Turkish and British forces escalated quickly, and the two sides soon found themselves face to face, and the danger of a large-scale war loomed. In response to these developments, representatives from allied states convened in Paris to discuss the situation. Following the meeting, it was decided to organize a conference with the goal of establishing a ceasefire agreement as soon as possible, and Turkey was invited to attend. The decision to invite Turkey to the conference was communicated to Mustafa Kemal Pasha by French special delegate Franklin Bouillon while he was still in İzmir.²

Mustafa Kemal Pasha held a meeting in İzmir with his army commanders and other Turkish officials, and at the end of the meeting, it was decided to be attended the conference, but it was reported to Bouillon that the validity of that decision depended on the approval of the Grand National Assembly of Turkey.³ The acceptance of Turkey to participate in the conference was welcomed by the allies and the final decision to be issued by the Turkish Grand National Assembly began to be awaited. A few days later, the decision to attend the conference was approved by the Grand National Assembly of Turkey, thus paving the way for a ceasefire agreement between Turkey and the Allies. As the Allies acknowledged Mustafa Kemal Pasha's authority to determine the conference location, he announced Mudania as the suitable venue for the conference, which was ultimately accepted. The conference was scheduled to begin on October 3, 1922, and it was agreed that only the pressing military issues would be addressed. Accordingly, delegates were required to hold military ranks. The participating countries appointed their representatives, including General İsmet Pasha for Turkey, General Harington for England, General Charpy for France, and General Mombelli for Italy.⁴

Initially planned for October 3, 1922, the conference was postponed due to the delayed arrival of Greek delegates in Mudania, and it officially began on October 4, 1922. The majority of issues were successfully addressed during the initial day of negotiations, paving the way for the potential signing of an

---

¹ "Turks Take Position Near Dardanelles and Mass More Forces Toward Capital; London Hears Paris will Warn Angora" *The New York Times*, New York, September 23, 1922, p.1.

² "Turks Receive Proposal from Allies, French are Rushing an Envoy to Kemal" *The New York Times*, New York, September 25, 1922, p.1.

³ "Text of the Note of Allies to Kemal Pasha, Stating Their Conditional Offer to Turks" *The New York Times*, New York, September 24, 1922, p.1.

⁴ "Relief in Near East Crisis, Turks Agree to Armistice Parley, Meeting Definitely Fixed for Tomorrow at Mudania" *Olean Evening Herald*, New York, October 02, 1922, p.1.

armistice.⁵ However, on the second day, tensions arose when the Turkish delegation insisted on the immediate withdrawal of Greek troops from Thrace and its handover to Turkey. During the interruption of the Mudania conference, British Prime Minister Lloyd George urgently summoned the British government for a meeting. After hours of cabinet discussions, it was agreed that Foreign Minister Lord Curzon would travel to Paris to meet with Italian and French representatives to draft a joint protocol. Following two days of extensive negotiations in Paris, primarily between the British and French, an agreement was finally reached, and the conference reconvened using the newly proposed protocol. However, negotiations stalled, particularly regarding Thrace, and a resolution that satisfied all parties could not be reached. Consequently, the Allied representatives opted to present the jointly agreed-upon protocol in Paris to the Turkish delegation as the Allies' final offer.⁶

The developments in Western Anatolia from the liberation of İzmir to the signing of the Armistice of Mudania received extensive coverage in the American press. Major newspapers and magazines of the period, based in cities such as New York, Los Angeles, Washington, and California, prominently featured news about the Mudania Conference, usually on their front pages. Rather than simply reporting the news on a single page, many newspapers also included comments and articles that spanned multiple pages. There is important research on the Mudania Armistice that should be mentioned for further readings: Tokça (1959), Şamsutdinov (1999), Karacan (1971), İnönü (1971), Atatürk (1927), Bayur (1995), Cebesoy (2002), Eyyüpoğlu (1998), Yaman (1996), Hülügü (1997) and Kaya (2022). This paper aims to provide a unique perspective on the Mudania Armistice by examining how the process was covered in the American press and the issues that were emphasized during the time. As such, it aims to differentiate itself from the many existing studies on the topic and make a new contribution to the literature.

The Decision to Hold a Conference and Invite Turkey to Attend: Factors Considered and Diplomatic Efforts Made

After the Greeks had been completely expelled from Western Anatolia, Mustafa Kemal Pasha held a meeting with western journalists in İzmir and expressed his thoughts about a possible ceasefire and peace treaty. Kemal Pasha said that İstanbul had to be given to the Turks and that they wanted to take İstanbul through peace. According to Kemal Pasha, if İstanbul could not be taken peacefully, the Turks would not have hesitated to fight for it.⁷ In another interview, Mustafa Kemal Pasha laid out certain conditions that needed to be met for their participation in a ceasefire conference. He emphasized the immediate

---

⁵ Edwin L. James, "Paris Gets Reports of Accord at Mudania, Believes Agreement Between Allied Generals and Ismet Pasha will be Signed Today" *The New York Times*, New York, October 05, 1922, p.2.

⁶ "Terms of Allies' Handed to Turks; Angora to Decide" *The New York Times*, New York, October 10, 1922, p.1.

⁷ "Must Have Capital, Says Kemal Pasha" *The New York Times*, New York, September 15, 1922, p.2.

handover of Thrace and İstanbul to the Turks, and the prompt evacuation of all Greek troops stationed in Thrace. (Price, 1922). Thus, Turkey's demands had been determined in a possible conference. Important support for Turkey's claims on İstanbul and Thrace had come from the German General Liman von Sanders, who had been given the rank of Marshal by the Ottoman State. According to Sanders, the lands were claimed by the Turks already belonged to them, İstanbul and Thrace would fall under Turkish rule, and England or Europe could not afford a new war with Turkey.⁸

Before the Mudania conference, discussions had taken place in the United States regarding the developments in Turkey, and some predictions had been made on the subject. Henry Morgenthau, one of the former American ambassadors who had served in İstanbul, had expressed the opinion that the Turks should be kept away from Europe. He believed that if the Turks were allowed to enter Europe again, it would have caused a great world war.⁹ Morgenthau had also suggested that Asia Minor could be left to the Turks, but the straits should not be handed over to them, and they must be prevented from crossing into Europe. Morgenthau had claimed that Mustafa Kemal Pasha would not have attended any conference unless he had achieved his goals. He had also predicted that the fate of İstanbul would be similar to that of İzmir. According to Morgenthau, a great war would have broken in İstanbul, and tens of thousands of people would have lost their lives in that war.¹⁰ Another American, Massachusetts Senator Henry Cabot Lodge, had made strong statements about Turks in a speech he had given at a meeting organized to help Near East Charities. He had argued that Turks should be kept away from Europe and that the best time to do so was when the war ended with the Turks. According to Lodge, the Turks needed to be kept out of Europe.¹¹

After long negotiations between the Allies in Paris before the Mudania conference, it was decided not to give the straits to the Turks.¹² The French and British governments urged Mustafa Kemal Pasha to respect the borders of the Neutral Zone through their high commissioners in İstanbul.¹³ The British government went further by declaring that any violation of the Neutral Zones would cause war, and the British army would defend those zones at all costs. The British government stated that its main concern in the negotiations with the Turks

---

⁸ "Von Sanders Backs Kemal, Upholds Turk Claim to Constantinople, Thrace and Dardanelles" The New York Times, New York, September 16, 1922, p.2.

⁹ "Morgenthau Says Constantinople Will See Tragedy and Destruction" The New York Times, New York, September 16, 1922, p.2.

¹⁰ "Morgenthau Fears War, Points Out Elements of a Balkan Outbreak if Turks are not Curbed" The New York Times, New York, September 14, 1922, p.3.

¹¹ "Lodge Would Drive Turks from Europe, says it Ought to Have Been Done at Close of Great War" The New York Herald, New York, September 30, 1922, p.1.

¹² "Allies Agree to Keep Straits Neutral" The New York Times, New York, September 16, 1922, p.1.

¹³ "French Pro-Turkish Message to London, It Agrees That Straits Must Be Free, But Hints at Concessions to Kemal" The New York Times, New York, September 14, 1922, p.3.

would be the straits and neutral zone. They declared that they would reinforce their troops on the Asian coast of the straits and take precautions in case of any situation. The British government's declaration also called on the governments of Romania, Yugoslavia, and Greece to send reinforcements to defend the neutral zones, and a full combat position was taken.¹⁴ In response to the British government's statement, Mustafa Kemal Pasha conveyed his message through the British İstanbul High Commissioner, Harry Lamb, whom he met in İzmir.¹⁵ He made it clear that if the Greeks were permitted to utilize the neutral zone, they would not acknowledge its existence. Additionally, he emphasized the need for the immediate evacuation of all Greeks in Thrace. However, he assured that British troops would not be attacked if the British recognized Turkish sovereignty over Thrace and İstanbul.¹⁶ Kemal Pasha's assurance was appreciated by British General Harington, who was in charge of the Allied occupation forces in İstanbul. Harington suggested that a new demarcation line could be established and the borders of the neutral zone could be adjusted.¹⁷

The British government, which held successive cabinet meetings, constantly gave instructions to Harington about the straits and declared that Harington could take the necessary decisions on all issues, including the declaration of the war.¹⁸ France opposed the British idea of defending the straits at the expense of fighting, and informed the British government that peaceful relations should be established with Mustafa Kemal Pasha. According to the French, it would not be easy to stop the Turkish army, which had just won a brilliant victory, with threats, and it was not a wise way. Moreover, it had been understood from the negotiations of the French authorities with Kemal Pasha that the Turks had no intention of attacking the neutral zone. In that case, it would be unreasonable to make a warmongering out-of-the-box. For the French, the attitude of the British rather than the Turks was wrong and provocative. The French said that they were sure that an agreement with Mustafa Kemal Pasha could be reached through peace.¹⁹

While these developments were taking place, Soviet Russia's Ankara representative Semion İvanoviç Aralof wished Thrace and İstanbul to be saved from occupation as soon as possible in the congratulatory telegram he sent to Mustafa Kemal Pasha and stated that the straits problem should be resolved in the interests of the countries bordering the Black Sea. In addition, according to an

---

¹⁴ "Britain Prepares to Fight for Straits, Urges Balkan Allies to Help Keep the Dardanelles Free" The New York Times, New York, September 17, 1922, p.1.

¹⁵ John Clayton, "Briton and Turk Exchange Notes" Chicago Daily Tribune, Chicago, October 10, 1922, p.6.

¹⁶ "Kemal Demands Greeks Quit Thrace, Says He Won't Respect Neutral Zone if Greeks Flee Across It" The New York Times, New York, September 18, 1922, p.1.

¹⁷ "Harington Suggests Provisional Line to Insure Against Conflict" The Philadelphia Inquirer, Pennsylvania, October 01, 1922, p.1.

¹⁸ John Steele, "Order New Ultimatum" Chicago Tribune, Illinois, September 30, 1922, p.2.

¹⁹ "Paris Against Move to Defend Straits, Have Confidence in Kemal" The New York Times, New York, September 18, 1922, p.1.

article in The New York Times, Russian troops in the Caucasus were mobilized to help the Turks to save the straits from the British occupation.²⁰ However, based on the statements made by Russia, although the Russians would provide moral support and military consultancy services to the Turks, Russian soldiers would not be sent to the help of the Turks.²¹ When no solution could be found to the disputes regarding the Straits and Thrace, an ultimatum was given to the allies by Turkey, and it was requested that Thrace be cleared of the Greeks and handed over to the Turks within a few days. Harington sent a warning message to Hamit Bey, the Ankara Government representative in İstanbul, and requested no touch to the neutral zone. Hamit Bey stated that he could not give any guarantee in that regard. While France and Italy declared that they found the Turkish demands justified and withdrew all their troops from the Asian side of the straits, the British government decided to protect the neutral zone alone. Turkish troops entered the neutral zone and began to advance. Meanwhile, the Allied decided to hold a conference and invite Turkey. Ferit Bey, the Paris representative of the Ankara Government, conveyed the peace conference proposal made by the Allied to Ankara and stated that Ankara would respond within a few days.²²

It was expected that Italy and France would soften Britain and convince the British of their thinking that the problems should be settled through negotiations rather than war. It was thought that Italy, as the closest to Turkey among the Allied, wanted to persuade Turkey to peace more than the others. Italy had argued from the very beginning that the Treaty of Sèvres should be revised. According to Italians, some articles of Sevres were not applicable and some other articles were not fair. Moreover, Sevres would keep Muslims far from their capital, İstanbul, and expel them from Europe. In that case, such an agreement could not be enforced.²³

Long negotiations were held in Paris between the governments of France and England, and efforts were made to reach a compromise between the two countries on the problems related to the Straits and Thrace. Although France withdrew its troops from the Asian side of the straits, they agreed to warn Mustafa Kemal Pasha not to attack the British, otherwise, they declared that they would side with the British. While these developments were taking place, the British constantly reinforced their troops in the straits and the neutral zone, directed a significant part of the British naval force to the Sea of Marmara and took a full combat position. Aware of these developments, the Turkish troops under the command of Mustafa Kemal Pasha continued to advance in the

---

²⁰ "Report Soviet is Massing Its Caucasus Troops to Aid Turks in Retaking the Dardanelles" The New York Times, New York, September 16, 1922, p.1.

²¹ "Russia Will Give Moral Support to the Turks and Also Military Advice, but Won't Send Troops" The New York Times, New York, September 20, 1922, p.1.

²² "Allies Hear Turks Draft an Ultimatum Asking Evacuation of Thrace in 48 Hours" The New York Times, New York, September 22, 1922, p.1.

²³ "Italy Hopes to Modify Britain's Attitude, Wants Dardanelles Question Settled by Negotiation" The New York Herald, New York, September 22, 1922, p.2.

direction of the straits and the neutral zone, forcing the Allied to hold a conference as soon as possible. The most controversial issue in the Anglo-French bilateral meeting was the Thrace issue, while the British claimed that the Turks should be kept away from Europe, the French claimed that Eastern Thrace should be left to the Turks based on the Turkish population majority there.²⁴

The negotiations that continued between England and France resulted in an agreement and was decided to officially invite Turkey to the conference as a joint British, French and Italian note.²⁵ The Allies agreed to give Thrace, including Edirne, up to the Maritza River, to Turkey while maintaining the neutrality of the straits. The peace conference would involve Britain, France, Italy, Turkey, Japan, Romania, Yugoslavia, and Greece. The Ankara Government was requested to send representatives with full power to sign and respond to the joint note promptly. The primary objective of the conference was to reach a definitive peace treaty between Turkey, Greece, and the Allies, with the supporting Turkey's membership in the League of Nations if the borders of the neutral zone were not violated before and during the conference.²⁶ While the decision of the Allied to invite Turkey to the peace conference was delivered to the Turks, Franklin Bouillon, the French special representative, went to İzmir to meet Mustafa Kemal Pasha.²⁷ Bouillon had a long and successful meeting with Mustafa Kemal Pasha, persuaded Kemal Pasha to attend a peace conference with the Allied, and immediately went to İstanbul to inform the Allied High Commissioners about the meeting.²⁸ Mustafa Kemal Pasha had some pre-conditions to meet with the Allied. According to him, the Allied would give official assurances about Thrace, more Allied forces would be placed in the big cities in Thrace, Turkish gendarmerie units would provide to work in Thrace, the Turkish civil administration would be established in Thrace, the Greeks would be expelled from Thrace within a week. According to the British government, those conditions presented by the Turks were unacceptable but were discussable, it would be beneficial to attend the conference.²⁹

In a message sent by British General Harington to Mustafa Kemal Pasha, it was requested that all Turkish troops within the borders of the neutral zone be removed from the neutral zones within forty-eight hours. According to the initial information obtained from the Turks, the Turkish troops would not withdraw

---

²⁴ Edwin L. James, "Paris Conferees Draft New Proposal, Thrace is Critical Point" The New York Times, New York, September 23, 1922, p.1.

²⁵ Edwin L. James, "Allies Agree on Parley with Turks; Russia Excluded" The New York Times, New York, September 21, 1922, p.1.

²⁶ Edwin L. James, "Allies Promise East Thrace to Turks, Straits to be Free Under the League, Joint Note Sent to Turks" The New York Times, New York, September 24, 1922, p.1.

²⁷ "Turks Receive Proposal from Allies, French are Rushing an Envoy to Kemal" The New York Times, New York, September 25, 1922, p.1.

²⁸ "French Report Envoy to Kemal Succeeds, Franklin-Bouillon on Way to Constantinople" The New York Herald, New York, October 01, 1922, p.1.

²⁹ "Turkish Program Discussable but not Acceptable" The New York Tribune, New York, October 03, 1922, p.1.

from their positions and the Turks would respond to the Allied joint note as soon as possible. On the other hand, the British troops around the straits took a defensive position with all their strength, dug trenches and put up a barbed wire between them and the Turkish troops. According to the information given by Esad Bey, who went to İstanbul from İzmir, the Turks would participate in the conference, but they would not accept the stopping of the Turkish troops at their positions throughout the conference and would continue the operation.³⁰ At a time when these developments were taking place, according to the statements sent from Athens to the press, the Greek government was preparing to send a large army to Thrace and it was reported that Greece had no intention of leaving Thrace.³¹ While the British were preparing for war against the Turks for the straits, demonstrations were held in favour of the Turks at a rally in Ahmadabad, India, attended by many people. The Indians who participated in the rally, the majority of whom were Muslims, declared that if the British declared war on the Turks, they would fight on the side of the Turks against the British.³²

The Turks had some conditions for attending the conference of the Allied. According to Mustafa Kemal Pasha, all strategic points would be occupied by Turkish troops before the conference to execute all the objectives in the Turkish National Pact, all British troops brought for reinforcements would be sent back, and Thrace would be handed over to the Turks before the conference. Russia, Ukraine and other countries bordering the Black Sea would be invited to the conference. If those conditions were accepted by the Allied, a conference would be held in Mudania to reach a ceasefire agreement, and a meeting would be held in İzmir for a peace treaty three days after the Mudania conference.³³ Meanwhile, the advance of Turkish troops in the neutral zone continued. According to a statement published by Mustafa Kemal Pasha, the Turkish troops continued to advance in the neutral zone, as the British did not keep their word and allowed the Greeks to escape through the straits. Upon these developments, British General Harington suggested that an urgent meeting be held between the Turks and the British in Mudania or İzmit.³⁴ While the advance of the Turkish troops within the borders of the neutral zone continued, the British continued to place their reinforcements around the straits. On the other hand, Mustafa Kemal Pasha and General Harington threatened each other with mutual ultimatums³⁵ and the

---

³⁰ "Declare They Will Hold Dardanelles Positions They Have Seized" The New York Times, New York, September 27, 1922, p.1.

³¹ "Greeks Make Ready to Defend Thrace" The New York Times, New York, September 26, 1922, p.2.

³² "Indian Moslems Protest" The New York Times, New York, September 28, 1922, p.3.

³³ "Kemal Says He Seized Positions Because the British Let the Greeks Use Waterway" The New York Times, New York, September 28, 1922, p.1.

³⁴ "Reported Terms of Turks" The New York Times, New York, September 28, 1922, p.3.

³⁵ "Grave Situation at Chanak Drifts Dangerously Near to Hostilities" The New York Herald, European Edition, Paris, October 1, 1922, p.1.

Turkish-British war came to the brink.³⁶ As the tension increased, Franklin Bouillon, the French special representative, went to İzmir again and had a long meeting with Mustafa Kemal Pasha.³⁷ During the meeting, Bouillon demanded that Mustafa Kemal Pasha not violate the borders of the neutral zone during the negotiations for the armistice and the subsequent peace treaty.³⁸ When the expected response from Turkey was delayed for a few days, the concerns of the allies increased, and they were worried that the developments in the Near East would cause a loss of prestige for the Allied.³⁹ Finally, the Allied got the expected news from Mustafa Kemal Pasha and it was decided that the Turks and the Allied would have a conference in Mudania.⁴⁰ According to an article in the New York Tribune newspaper, a meeting was held between the İstanbul high commissioners of the Allied about where the conference would be held, and it was thought that one of the warships belonging to the Allied might be suitable for the conference. However, since there was no consensus on which country's warship would be selected for the conference, it was agreed to hold the conference in Mudania, which was proposed by the Turks.⁴¹

Following the decision of convening a ceasefire conference in Mudania, Mustafa Kemal Pasha directed the Turkish troops stationed south of the Dardanelles not to advance beyond their positions.⁴² Returning from İzmir to Ankara, Mustafa Kemal Pasha was greeted like a conqueror on the streets of Ankara and applauded enthusiastically by the crowd.⁴³ Although Mustafa Kemal Pasha accepted to participate in the peace talks, he kept his military units consisting of seventy thousand men ready in attack position in case of war. Kemal Pasha was not in favour of war, but he continued to keep his troops in a combat-ready position, especially because he did not trust the British. With the morale given by the great victory they recently won against the Greeks, the Turkish troops were undoubtedly ready for action with the attack order to be poured out of Kemal Pasha's mouth. However, Kemal Pasha, who achieved great success despite his very young age, certainly did not want to fight and took a stand for a peaceful solution to existing problems.⁴⁴

---

³⁶ "Franklin Bouillon Received by Kemal" The New York Times, New York, September 30, 1922, p.2.

³⁷ Kemal Atatürk, *Nutuk*, Ankara, 1927, p.487.

³⁸ Edwin L. James, "Uneasiness in Paris in Near East Crisis" The New York Times, New York, September 30, 1922, p.3.

³⁹ "Kemal Defiant, Tells British to Retire, Harington Gives a Counter Ultimatum, and Clash at the Straits Seems Near" The New York Times, New York, September 30, 1922, p.1.

⁴⁰ "Meeting with Kemal Soon" The New York Times, New York, October 01, 1922, p.1.

⁴¹ "Allied Jealousy Revealed" The New York Tribune, New York, October 03, 1922, p.1.

⁴² "Near East War Skies Clear as Turks Quit Stronghold on Straits" Daily News, New York, October 02, 1922, p.2.

⁴³ "Kemal Strives to Lead Turks in Peace Path" Chicago Daily Tribune, Chicago, October 04, 1922, p.1.

⁴⁴ John Clayton, "Kemal Seeking Peace, Masses 70,000 for War, Strives to Avoid of Bayonet" Chicago Daily Tribune, Chicago, October 02, 1922, p.1.

Initial Negotiations and Potential Obstacles Encountered During the Mudania Conference

Mustafa Kemal Pasha and Franklin Bouillon agreed to negotiate in Mudania and stop Turkish military operations. Turkey demanded that the Greeks evacuate Thrace and hand it over to Turkey immediately. The Mudania conference would commence on October 3, 1922, and would solely address military issues, with fully authorized representatives from Turkey, England, France, Italy, and Greece. This decision was accepted by the states which would join the conference.⁴⁵ There were seven people in the Turkish delegation; İsmet Pasha, Asım Pasha, Tevfik Bey, Seyfi Bey, Hamit Bey and two secretaries.⁴⁶ The United States of America has decided not to attend the Mudania conference, where military decisions would be taken, and has declared that it would follow a policy of absolute neutrality throughout the conference.⁴⁷ In the statement made by the British cabinet, which convened after the conference decision was taken, the satisfaction was expressed that the conference would be held, and it was stated that only military issues would be discussed at the conference, and other issues would be resolved in the peace conference to be held later.⁴⁸ In the conference, it was expected that the Thrace issue and the straits would be discussed primarily, and it was predicted that a decision would be taken on these issues in a short period.⁴⁹ The Mudania conference could not start on the scheduled date because the Greek representatives did not reach Mudania, and one day later, on October 4, 1922, official negotiations began. According to the first impressions obtained from the negotiations, the most difficult negotiation issue on the table would be the Thrace issue.⁵⁰

At the end of the first sessions of the meetings, an agreement was reached on almost all issues, and the possibility of an agreement arose within twenty-four hours. While this situation was welcomed by all the countries that participated in the conference, only the Greek representatives left the table unhappy. While the conference continued, Greek men were called to join the army voluntarily by the Greek government, and it was announced that Greece would defend Thrace at any cost. On the other hand, some representatives were sent to America on behalf of the Greek government, which could not find the support they hoped for from England, and American support was tried to be provided against the Turks.⁵¹ In

---

⁴⁵ "Armistice Meeting Set for Tomorrow" The New York Times, New York, October 02, 1922, p.1.

⁴⁶ Şerafettin Turan, *İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000, p.38.

⁴⁷ "Mudania Parley Adjourns in Deadlock when Turks Demand Thrace at Once" The New York Herald, New York, October 06, 1922, p.1.

⁴⁸ "Situation Easier, London Believes" The New York Times, New York, October 02, 1922, p.2.

⁴⁹ "War Clouds Fade as Allies Discuss Parley with Turk" The Evening Star, Washington, October 02, 1922, p.1.

⁵⁰ "Armistice Parley with Turks Opens; Thrace Real Issue" The New York Times, New York, October 04, 1922, p.1.

⁵¹ "Greek Army Shows New War Spirit, Athens Officials are Said to be Considering an Appeal to Washington for American Support" The New York Times, New York, October 06, 1922, p.3.

a telegram sent by Harington to the British government after the first negotiations, it was stated that the negotiations were progressing well, that the Turkish troops were ordered by İsmet Pasha to stay where they were, and that this was a pleasing development.⁵²

On the first day of the conference, it was agreed on the following issues: Turkish and British troops would withdraw from the neutral zone southeast of Çanakkale. While the Turks accepted the Allied forces to stay in İstanbul during the peace conference, the Allied accepted the establishment of a Turkish civil administration in İstanbul. The Greek army would withdraw from Thrace within ten days, if Greece does not accept this decision, the Allied would allow the Turkish army to cross over the straits to Thrace and drive the Greeks out of Thrace.⁵³ According to all the news from Mudania, the negotiations took place in a very positive environment, and everyone's only expectation was to achieve peace.⁵⁴

According to the American press, the Mudania conference had a significant impact on the American market.⁵⁵ Wheat, oat and corn prices increased in response to a possible negative situation that may arise from the conference, and speculative purchases were made regarding these products. Upon the news that the negotiations on the first day were positive and that the agreement was about to be reached, wheat prices in the American market started to decline again.⁵⁶

On the second day of the conference, the situation in Thrace was discussed.⁵⁷ Firstly, the Greek delegate who took the floor and spoke used provocative expressions. According to him, all of Greece was ready to defend Thrace and would not leave, and the Greek army had been prepared to face the Turkish army. The speech of the Greek delegate caused a burst of slight laughter among all the delegates and caused a tense atmosphere in the conference hall.⁵⁸ İsmet Pasha, who took the floor after the Greeks said that the heart of all of Turkey was beating for Thrace and that they wanted to take Thrace through peaceful means. Continued, İsmet Pasha, with a more determined and harsh tone, stated that they would take Thrace, first of all, that they would prefer to take it peacefully and without bloodshed, and if this was not possible, they would do whatever

---

⁵² "Turkish Army Ordered not to Attack British, Gen. Harington Reports Parley with Angora Envoy is Yielding Results" *The Evening Star*, Washington, October 04, 1922, p.1.

⁵³ "Agreement is Reached, Pact Expected to be Signed at Mudania Today" *The Evening Star*, Washington, October 05, 1922, p.1.

⁵⁴ "Allies and Turks Reach Agreement; Thrace Returned" *The New York Tribune*, New York, October 05, 1922, p.1.

⁵⁵ "Mudania Situation Gives Wheat a Lift" *The New York Herald*, New York, October 04, 1922, p.24.

⁵⁶ "Mudania News is Bearish on Wheat" *The New York Herald*, New York, October 05, 1922, p.23.

⁵⁷ "Foreign News, Constantinople" *Daily News*, New York, October 05, 1922, p.3.

⁵⁸ "Turks Demand Thrace at Once, and Say They will Take it by Force if Necessary, Angry Greeks Defy Them" *The New York Times*, New York, October 06, 1922, p.1.

necessary to take Thrace.⁵⁹ İsmet Pasha's demand deviated slightly from the Allied agreement on Thrace, causing separate opinions among the Allied representatives. Mombelli supported the British view, while Charpy supported the Turks. Bouillon intervened and persuaded the parties to resume negotiations later.⁶⁰

İsmet Pasha declared that if the Mudania conference didn't resume, the Turkish troops would resume their movement towards Dardanelles and İstanbul from two directions after midnight on October 5, 1922. Thereupon, the French special delegate Franklin Bouillon had a long meeting with İsmet Pasha, and he fulfilled a successful mediation duty by ensuring to stop the Turkish army's operations and convincing the Turks of resuming the negotiations.⁶¹ The next day, Ankara's representative Hamit Bey declared to journalists that they were waiting impatiently for the Allied response and demanded immediate transfer of Thrace to Turkey.⁶²

After the interruption of the Mudania conference, the British government held an urgent cabinet meeting. Lord Curzon was sent to Paris to negotiate a joint agreement among the Allies. Curzon had extensive talks with French PM Henry Poincare, resulting in an agreement to resume the conference. The Anglo-French agreement mandated the immediate removal of Greek troops from Thrace and the establishment of Turkish civil administration with a gendarmerie unit for security. A common Allied military administration would be established and Thrace would eventually be transferred to Turkey after a peace treaty.⁶³ Despite efforts, negotiations were again interrupted. İsmet Pasha blamed the British for reinforcing their troops after Turkey had ordered their troops to stop.⁶⁴ When the British reinforcements were sent to the Marmara Sea and Çanakkale region, British Admiral Harington adopted a very harsh and rude attitude and tried to intimidate the Turkish delegation by giving some instructions to restrict the movements of sea vehicles in the straits and the Marmara Sea.⁶⁵

---

⁵⁹ *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I, T. B. M. Meclisinde ve C. H. P. Kurultaylarında (1919-1946)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1946, p.31.

⁶⁰ "America May Enter Conference in East" *The New York Herald*, New York, October 06, 1922, p.1.

⁶¹ "French, British Hold Up Peace on Turk Thrace, Curzon Meets Poincare Again Today" *Chicago Daily Tribune*, Chicago, October 07, 1922, p.1.

⁶² "Allies Hear Turks Draft an Ultimatum Asking Evacuation of Thrace in 48 Hours" *The New York Times*, New York, September 22, 1922, p.1.

⁶³ Floyd Gibbons, "Powers Invite Red Russia to Straits Parley" *Chicago Daily Tribune*, October 08, 1922, p.1.

⁶⁴ John Clayton, "British Seek New Delay" *Chicago Daily Tribune*, Chicago, October 09, 1922, p.2.

⁶⁵ "Allies United; Expect Turk to Sign Truce, Mudania Parley is Resumed" *Chicago Daily Tribune*, Chicago, October 09, 1922, p.1.

Developments in Mudania During the Intermission at the Conference

After the Mudania talks were interrupted, Poincaré Curzon met in Paris but could not agree on the solution to the problems in the Near East⁶⁶ particularly whether Thrace should be handed over to the Turks immediately or after the peace treaty was signed. The main subject was hidden from the British government by Harington, who did not mention İsmet Pasha's refusal to discuss anything other than Turkish domination in Thrace.⁶⁷ An agreement was reached between Curzon and Poincare to continue the conference, with the Franco-British agreement stating that Greek soldiers in Thrace would be evacuated and a civilian Turkish administration would be established. Eastern Thrace would not be handed over to the Turks until a peace treaty was signed.⁶⁸

A few days before the signing of the Mudania Armistice, İsmet Pasha realized that the British delegate, Harington, was constantly blocking the negotiations with delaying tactics, preventing progress in the negotiations. Thereupon, İsmet Pasha, who published a statement, declared that if an agreement was not reached as soon as possible, the Turkish army would start an operation in İstanbul. In his statement, İsmet Pasha stated that the Greek and British troops were constantly being reinforced, although the Turkish troops had been waiting at their positions for a long time. İsmet Pasha, who claimed that this situation was a preparation for war and that the British were not honest about peace, warned the British with definite words. İsmet Pasha's statement had great repercussions, and it was featured in the American press in large print and on the front pages of the newspapers.⁶⁹

After the Greek army's defeat in Western Anatolia, a new Greek government was formed and requested Venizelos's help. The Greek army was mobilized and reinforced in Thrace, but Venizelos advised the government to accept that Eastern Thrace would be given to the Turks. The Greek government then stated that it would respect and implement the decisions made in Mudania, instructing its delegates to sign the resolutions. The note estimated that over 500,000 would migrate from Thrace and İstanbul to Greece if Thrace was given to the Turks.⁷⁰ According to the American press, Mustafa Kemal Pasha led the talks in Mudania from Ankara. Long phone calls were made several times per day between İsmet Pasha and Mustafa Kemal Pasha via the renewed telephone line

⁶⁶ Arthur S. Draper, "Soldier Negotiators at the Mudania Conference to Await Action of Curzon and Poincare in Paris" *The New York Tribune*, New York, October 07, 1922, p.2.

⁶⁷ "Ultimatum to Allies" *Chicago Daily Tribune*, Chicago, October 07, 1922, Vol.81, No:240, p.1-6.

⁶⁸ "Powers to Block Taking of Thrace Until Turks Sign" *The Evening Star*, Washington, October 07, 1922, p.1.

⁶⁹ John Clayton, "Turk Army Resumes Advance, Time Limit Expires" *The Los Angeles Times*, Los Angeles, October 09, 1922, p.1.

⁷⁰ "Greece will Bow to Allies' Decisions, Athens Instructs Agents at Mudania to Accept a Unanimous Vote as to Thrace" *The New York Times*, New York, October 09, 1922, p.3.

from Ankara to Mudania, and İsmet Pasha acted entirely in line with the directives of Mustafa Kemal Pasha. According to an article in The New York Times, progress was made in the negotiations thanks to Mustafa Kemal Pasha's calm and constructive attitude, otherwise, İsmet Pasha's harsh and uncompromising attitude would have put the talks at a dead end.⁷¹ It was emphasized that Mustafa Kemal Pasha was the person who had the real power and decision-maker to make the final decision on behalf of the Turks.⁷²

General Harington, in his memoirs, exaggerated his role, had claimed that he was the peacebuilder in Mudania.⁷³ Contrary to Harington's claim, according to İsmet Pasha, the most important reason for not getting any results from the conference was the inconsistent and distracting attitude of British General Harington. It has been seen that İsmet Pasha's claim was correct when compared with the information in the American press. According to the information on the press, while the Mudania conference was continuing, the British carried out one of the largest military build-ups in the straits and the Sea of Marmara, almost all the British navy forces were placed in the straits and the British delegate Harington made heavy provocations for the outbreak of war.⁷⁴ The British government ensured that the differences of opinion between the Allied were eliminated in the negotiations in Paris, thus British, French and Italian unity was ensured against the Turks in Mudania. Moreover, the Greek delegates, encouraged by this union, applied to the British delegate Harington and stated that the entire Greek army was ready to fight and that in case of a war with the Turks, all Greek resources could be placed at the disposal of the British.⁷⁵ The Allied delegates reached an agreement and prepared a protocol to be presented to Turkey. General Harington presented the protocol to İsmet Pasha with a harsh and threatening attitude, stating that it was the last offer from the Allied and expecting a quick response. The American press viewed the Allied unity positively, and the American public was understood to be in favour of the Allied, despite not being present at the conference.⁷⁶

On the day prior to the armistice, British General Harington continued his threats with rude expressions during a meeting he had with İsmet Pasha, in a way that was incompatible with a diplomatic tone. According to Harington, the British had a large number of warships, soldiers and weapons and it was not an easy task to fight against the British. According to him, the British accepted all the wishes of the Turks and if the Turks wanted peace, they must accept the protocol presented to them. British threats were not limited to Harington's words. On the

---

⁷¹ "Kemal at Angora Directs Mudania Parley by Phone" The New York Times, New York, October 10, 1922, p.1.

⁷² "At Mudania Today" The Evening Star, Washington, October 03, 1922, p.6.

⁷³ Charles Harington, *Tim Harington Looks Back*, Wyman & Sons, London 1940, pp.100-160.

⁷⁴ David Walder, *The Chanak Affair*, Anchor Press, Essex, 1969, p.174.

⁷⁵ "Greek Army Eager to Fight for Thrace" The New York Times, New York, October 10, 1922, p.3.

⁷⁶ "İsmet Nervous at Monday Meeting" The New York Times, New York, October 11, 1922, p.3.

evening of the last day of the conference in Mudania, the gigantic British warship Iron Duke was positioned at a point where it would never normally be kept. Iron Duke, which was kept at a point that could be seen from the seat of İsmet Pasha in the conference hall, was illuminated during the night so that it could be noticed, and İsmet Pasha tried to be intimidated in this way. According to a report from the Associated Press, the talks on the evening of the last day of the conference took place in a tense atmosphere.⁷⁷

When the talks in Mudania were interrupted, the tension in İstanbul reached its peak and the public's reaction against foreigners and especially the citizens of allied states increased. Thereupon, the women, children and elderly citizens of the Allied left İstanbul. Some people from a large group who had travelled from İstanbul to Lausanne on the Orient Express had informed the press about the situation in İstanbul. According to them, the Turks in İstanbul blame the Allied for the failure to reach an armistice due to the prolonged negotiations in Mudania, and it was stated that for this reason, the Turks had a negative attitude towards the citizens of the Allied. According to the statements of the same people, foreigners in İstanbul started to transfer their assets and money in banks to Europe, as they predicted that the city would soon come under Turkish rule.⁷⁸

The Armistice of Mudania

Two days after the talks in Mudania were interrupted, the delegates who attended the conference came back to Mudania and the negotiations continued where they had left off. İsmet Pasha, who took the floor in the first session, brought up the issue of prisoners of war, stated that all civilian Greek prisoners were released by the Turks, and demanded the immediate release of all civilian Turkish prisoners by the Greeks. Allied delegates stated that they were not authorized in such a matter and that they would ask their government's opinion, but they stated that the issue of prisoners of war was a matter of concern to Turkey and Greece. According to allegations, in an instruction sent from Ankara, İsmet Pasha was requested to participate in the negotiations with a softer attitude, and as a result, İsmet Pasha continued the conference in a more positive and calmer atmosphere.⁷⁹ However, the insistence of the Turkish delegation on Thrace continued and Curzon and Poincare met again and discussed the Turkish demands. As a result of the Curzon-Poincare meeting, it was deemed appropriate to make concessions to the Turks on the duration of the Allied administration in Thrace, the Allied administration in Thrace was limited to thirty days and that decision was conveyed to the allied delegates in Mudania. In the Curzon-Poincare meeting, it was also accepted to increase the number of Turkish gendarmerie units

---

⁷⁷ "British Warning to Nationalists, Warship at Doors of Conference" The New York Times, New York, October 11, 1922, p.3.

⁷⁸ "Quitting Constantinople, Wives and Children of Foreign Officers Crowd the Orient Express" The New York Times, New York, October 11, 1922, p.3.

⁷⁹ "Mudania Displays Optimistic Spirit" The New York Herald, New York, October 08, 1922, p.7.

to be sent to Thrace, and to establish a Turkish civil administration immediately after the evacuation of the Greeks. Those decisions regarding Thrace were accepted by the allies without being subject to the signing of the peace treaty.⁸⁰

While the Mudania conference was continuing, Turkish troops in the İzmit region acted and advanced toward İstanbul.⁸¹ The British, who experienced great anxiety after the acting of the Turkish troops toward İstanbul, blew up all the bridges between İzmit and İstanbul, prohibited the passage of motor vehicles with the train services in that direction, and prepared for a war by digging large trenches near İstanbul.⁸² Harington demanded the withdrawal of Turkish troops around İzmit and threatened to attack from the Çanakkale and İzmit fronts if they did not comply. İsmet Pasha responded by stating that the troops were irregular and did not go beyond their designated points. Diplomats following the conference anticipated a decision on war or peace within twenty-four hours as tension mounted. As Harington made threats, the Greeks sent reinforcements to Thrace, and the British mobilized their air and naval forces to İstanbul via the Sea of Marmara.⁸³

Following instructions from their respective governments, the British, French and Italian delegates convened and drafted an agreement to present to the Turkish delegation. Upon reaching a consensus, the Allied delegates handed over the memorandum to İsmet Pasha as their final decision. However, Harington believed that the Allied had made too many concessions to the Turks and that the Turks' response would determine the outcome of war or peace.⁸⁴ İsmet Pasha informed the Allied delegates that he required the approval of Ankara before making a final decision.⁸⁵

While waiting for Ankara's decision, a long-lasting correspondence took place between İsmet Pasha and Harington. The most important point of the mutual letters was that in his last letter, Harington used the expression *Delegate of the Government of the Turkish Grand National Assembly* for the first time, addressing İsmet Pasha. According to Turkish circles, that statement of Harington was a clear hint that the Ankara Government would be officially recognized by the British. According to İsmet Pasha, failure to reach an agreement was increasing the danger of war every day, because, while the Turkish troops were stopped behind

---

⁸⁰ "New Concessions Speed Turks' Return to Europe" The Philadelphia Inquirer, Philadelphia, October 08, 1922, p.1.

⁸¹ "Turks Closing in on Constantinople" Buffalo Evening News, New York, October 09, 1922, p.1.

⁸² John Clayton, "Turk Army Marches on Porte, Pursuit of Greeks, not Clash with British, is Kemal's Aim" Daily News, New York, October 09, 1922, p.2.

⁸³ "British Warn Turk to Leave Zone or Troops will Move" The New York Tribune, New York, October 09, 1922, p.1.

⁸⁴ "Expect Protocol Signing, Question of Peace in Near East Now Rests with Turks" Times Herald, New York, October 10, 1922, p.1.

⁸⁵ "Allies' Truce Terms Sent to Turk Assembly, Mudania Parley Awaits O. K." Chicago Daily Tribune, Chicago, October 10, 1922, p.1.

a certain line, the Greeks and the British were constantly reinforcing their troops, and this was seen as unacceptable by the Turkish government. The expected answer from Ankara arrived at Mudania, İsmet Pasha was given the authority to sign the armistice and he signed the Mudania Armistice.⁸⁶

The Armistice had fourteen articles mainly about the Greek evacuation of Thrace and the lines for the neutral zone in İstanbul and Çanakkale.⁸⁷ In the armistice protocol document,⁸⁸ a space was left for the representatives of Great Britain, France, Italy, Turkey and Greece to sign.⁸⁹ It has been claimed that the Mudania Armistice was a success for Turkey⁹⁰ as well as a success for the allies.⁹¹

Despite the refusal of the Greek delegate Mazarakis to sign the Mudania Armistice protocol, the agreement was still considered valid and came into force in three days. The Turkish military band played music and the people of Mudania celebrated outside the conference building during the signing ceremony. British delegate Harington expressed his satisfaction with the peaceful resolution of the conflict. Turkish coffee was offered to all the delegates during the preparation of the protocol and Harington and İsmet Pasha exchanged congratulations and thanks. Meanwhile, Ankara declared that all treaties signed by the Ottoman Sultan since March 16, 1920, were invalid. French special representative Franklin Bouillon suggested that the peace conference should be held near Ankara, as Mustafa Kemal Pasha was unable to leave Turkish territory due to a special article in the Turkish constitution. One proposed location for the conference was Üsküdar in İstanbul.⁹²

Following the Armistice of Mudania, British General Harington garnered significant recognition as the person who resolved the Near East problem while prior to the conference he was relatively unknown. However, the press covered his actions extensively throughout the conference, and with the signing of the armistice, he became even more of a prominent figure.⁹³ While Harington's role in the conference may have been exaggerated, the American press presented him as if he alone had negotiated the treaty.

---

⁸⁶ "İsmet Pasha Signs Armistice Protocol at Angora's Orders" The New York Times, New York, October 11, 1922, p.1.

⁸⁷ "Mudanya Konferansında Akdedilmiş Olan Mukavele-i Askeriye Metni" Hâkimiyet-i Milliye, Ankara, 12 Ekim 1922, s.1.

⁸⁸ *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, Ed. W. N. Medlicott, Douglas Dakin, M. E. Lambert, First Series, Volume XVIII, Her Majesty's Stationery Office, London 1972, pp.1-319.

⁸⁹ "War Averted; Turks Sign, Kemal Accepts Allies' Final Truce Terms" Chicago Daily Tribune, Chicago, October 11, 1922, p.1.

⁹⁰ Harold Armstrong, *Turkey in Travail, The Birth of a New Nation* Butler & Tanner, London 1925, pp.249-261.

⁹¹ "Praises General Harington" The New York Times, New York, October 11, 1922, p.3.

⁹² "Greek Delegate Refused to Sign Mudania Accord, but Allied Representatives Pledged Observance of the Armistice by Greece" The New York Times, New York, October 12, 1922, p.1-3.

⁹³ "Sir Charles Harington" The New York Times, New York, October 13, 1922, p.6.

Conclusion

The Great Turkish Offensive resulted in the complete expulsion of the Greeks from Anatolia, and they suffered a significant defeat, losing over one hundred thousand soldiers. The Allied were stunned by Turkey's success and convened to find a solution to the issue in Western Anatolia. Under the direction of Commander-in-Chief Mustafa Kemal Pasha, the triumphant Turkish army was deployed to the occupied zones with the aim of freeing the Straits, İstanbul and Thrace from occupation. Tens of thousands of Turkish soldiers were deployed to the Çanakkale and İzmit fronts within days. As negotiations in Paris continued, an agreement was reached among the Allies, and Turkey was invited to a peace conference. A military conference was held in Mudania before the peace conference, where only soldiers were allowed to attend as delegates. The ceasefire negotiations began in Mudania between delegates from Turkey, England, France, and Italy to address urgent military problems.

On the inaugural day of the conference, a unanimous agreement was reached on all the topics deliberated, raising the prospects for a consensus within a few hours. However, the impasse arose during the negotiations of the Thrace issue on the following day, stalling the discussions and forcing a pause in the conference. Meanwhile, the Turkish forces were instructed to hold their positions, whereas the British and Greek troops were incessantly reinforced. Particularly, the British government made concerted efforts to initiate a war against the Turks and called upon reinforcements from its dominions worldwide to İstanbul and Marmara. According to the American press, the naval and aerial units amassed by the British in the Sea of Marmara constituted one of the largest fortifications in the world. As the British troops were thoroughly augmented, the British representative, Harington, assumed a belligerent and impolite stance, prioritizing war over peace. In response, İsmet Pasha retorted with the same acerbity, warning that if the treaty was not signed promptly, the Turkish army would be directed to act in İstanbul.

During a critical juncture in the war, the Allied convened another meeting where they agreed to concede on some of the issues with the Turks. A joint protocol was drafted and presented to the Turkish delegation, which showed that most of their demands, particularly concerning Thrace, were accepted. İsmet Pasha relayed the protocol to Ankara and awaited further instructions. Upon receiving authorization to sign the armistice from Ankara, the Mudania Armistice was executed. This event is of utmost significance in Turkish history as it marked the end of the war phase of the National Struggle and ushered in the diplomatic phase. With the Mudania Armistice, the Ankara Government was recognized as the sole representative of Turkey in international diplomacy, effectively eliminating the Ottoman State administration. The armistice also settled the issue of İstanbul without conflict and determined that Eastern Thrace would be taken from Greece and given to Turkey. The Mudania Armistice, which concluded with the most powerful nations in the world, stands as a diplomatic triumph for Turkey.

REFERENCES

Periodicals

Buffalo Evening News
Chicago Daily Tribune
Daily News
Hâkimiyet-i Milliye
Olean Evening Herald
The Evening Star
The Evening Star
The Los Angeles Times
The New York Herald
The New York Times
The New York Tribune
The Philadelphia Inquirer
Times Herald

Books

Armstrong, Harold, *Turkey in Travail, the Birth of a New Nation*, Butler & Tanner, London, 1925.
Atatürk, Kemal, *Nutuk*, Ankara, 1927.
Bayur, Yusuf Hikmet, *Türkiye devleti'nin dış siyaseti*, TTK Yayınları, Ankara, 1995.
Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar, C. II, (Lozan'dan Cumhuriyet'e)*, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.
Eyyüpoğlu, İsmail, *Mudania Mütarekesi (Yapılan Teklifler, Görüşmeler Alınan Kararlar)*, [Master's Thesis]. Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1998).
Harington, Charles, *Tim Harington Looks Back*, Wyman & Sons, London, 1940.
İnönü, İnönü, *Hatıralar II*, Yay. Haz. Sebahattin Selek, Bilgi, Ankara, 1987.
İnönü'nün *Söylev ve Demeçleri I, T. B. M. Meclisinde ve C. H. P. Kurultaylarında (1919-1946)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946.
Karacan, Ali Naci, *Lozan*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.

- Kaya, Asil, *ABD Basınında Mudania Mütarekesi (3-11 Ekim 1922). İçinde; Barışın Yolunu Açan Mütareke 100. Yılında Mudania Mütarekesi* (Ed. Behçet Kemal Yeşilbursa), Sentez Yayıncılık, Bursa, 2022.
- Medlicott, William, Norton; Dakin, Douglas; Lambert, M. E. (). *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, XVIII, Her Majesty's Stationery Office, London, 1972.*
- Şamsutdinov, Abdula, Mardanoviç, *Mondrostan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, Çev. Ataol Behramoğlu, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.
- Tokça, A. Galip, *İki Mütareke Arasında Mudania'nın Tarihi Hatıraları*, Tekinoğlu, İstanbul, 1959.
- Turan, Şerafettin, *İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000.
- Walder, David, *The Chanak Affair*, Anchor Press, Essex, 1969.

Articles

- Hülagü, Orhan, *Mudania Mütarekesi (3-11 Ekim 1922), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1997, 8/39, ss.759-785.
- Yaman, Ahmet, Emin, *Mudania Bırakışması ve Yankıları, Atatürk Yolu Dergisi*, 1996, 5/18, ss.189-203. DOI: https://doi.org/10.1501/Tite_0000000212

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 14 (2024/Kış), ss. 101-145.

Geliş Tarihi: 1 Şubat 2024
Kabul Tarihi: 26 Mart 2024

Araştırma Makalesi/Research Article*

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Kurtuluşa (30 Ekim 1918 - 9 Eylül 1922) İzmir'de Sanat, Kültür Etkinlikleri**

Efdal SEVİNÇLİ***

Zeki Arıkan Ağabeyin anısına, emeklerine saygıyla...

Öz

Mondros Antlaşması Osmanlı Devleti'nin işgalinin, parçalanışının kararmıdır. İzmir, bitmeyen savaşların acılarını yaşarken "Müslüman Türklerin" moral değerlerinin altüst olduğunu, bir çöküntü içinde yaşadıklarını biliyoruz. Mehmet Rauf, Halâs [Kurtuluş] (1929) romanına, dört yıl boyunca ticarete kapalı olan İzmir limanına, Mondros sonrasında gelen gemilerin kentte yarattığı heyecanı anlatarak başlar. II. Meşrutiyet'in ülkede yarattığı özgürlük ortamına koşut İzmir'de, çoğu amatör olsa da çok canlı bir tiyatro yaşamının olduğunu biliyor, İzmirli gençlerin, örneğin "İzmir Heveskârân Heyet-i Temsilîyyesi"nin tiyatro sanatını canlandırmak için çabalarını unutmuyoruz. I. Dünya Savaşı'yla, işgale giden süreçte Türk nüfusun, tiyatroya, eğlenceye, kültürel etkinliklere ilgilerinin zayıfladığı, gazetelerdeki duyuruların, reklamların azalışından kolayca anlaşılıyor. Mondros Antlaşması günlerinde, İzmir'in kültürel yaşamında, ilk çatışma, Hukuk-ı Beşer / Hasan Tahsin ile Köylü / Mehmet Refet arasında "kadınların tiyatroya gidişleri konusunda olur. İşgalden sonra, ilk sayısı, 17 Mayıs 1919 günü çıkan Ahenk

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Bu araştırma İzmir'in 100 Yılı Sempozyumu'nda (15-16-17 Aralık 2022) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

*** Dr., DEÜ Güzel Sanatlar Fakültesi Tiyatro Bölümü'nden emekli, (sefdal@gmail.com), (Orcid: 0009-0006-9373-6739).

gazetesi, “Yunan Kuvve-yi İşgâliyyesi Kumandanının Ahâlîye Tebligâtıdır” ve “Emr-i Yevmi” bildirimleriyle güne başlarken işgalde ölenlerin, tutuklananların haberleriyle sürer. Mart 1920’ye kadar 10 ay boyunca, yaşanan acıların bir yansıması olarak “müslüman mahallelerde” tek bir tiyatro etkinliğinin duyurusu gazetelerde görülmez. Mart 1920’den 9 Eylül 1922’ye değin de “izin verilen etkinlikler” gerçekleştirilir. Bu süreçte, sinema salonlarının ve film gösterilerinin dünyadaki gelişimine koşut İzmir’de de film gösterilerinin hızla çoğaldığını, merakla birlikte film gösterilerine dikkat çekici bir yönelimin başladığını görüyoruz.

Anahtar Kelimeler: İzmir, İşgal, Basın, Kadın ve Tiyatro, Tiyatro Heveskârları, Sansür, Sinema, Kurtuluş Savaşı

From the Armistice of Mudros to the Days of Occupation (October 30, 1918 - September 9, 1922) Art and Cultural Activities in Izmir

Abstract

The Treaty of Mudros is the decision that led to the occupation and fragmentation of the Ottoman Empire. While İzmir is experiencing the pain of never-ending wars, we are aware that the moral principles of 'Muslim Turks' fell apart, and they lived in a horrible condition. Mehmet Rauf initiates his novel 'Halas' (Salvation) (1929), by portraying the excitement stirring in İzmir when ships finally arrived, following a four-year period during which the port of Izmir remained closed to trade due to the Treaty of Mudros. Parallel to the liberating atmosphere created by the Second Constitutional Era within the country, we know that there was a vibrant theatrical environment in İzmir, consisting chiefly of amateur endeavors, and we do not forget the attempts of the youth, such as “İzmir Heveskârân Heyet-i Temsiliyyesi” to stimulate the art of theater. However, it can be easily recognized from the decline of the announcements and advertisements in newspapers that Turkish population’s interest in theater, entertainment, and cultural activities waned with the outbreak of the World War I and the period that followed eventually resulted in occupation. During the days of the Treaty of Mudros, the initial dispute in İzmir’s cultural life was regarding the issue of “women’s going to the theater” between Hukuk-ı Beşer / Hasan Tahsin ile Köylü / Mehmet Refet. Following the occupation, Ahenk newspaper, whose first issue was published on May 17, 1919, started the day with announcements including “The Declaration to the Public by the Commander of the Greek Occupation Forces” and “Daily Order”, continuing with the news of the people brutally murdered and detained during the occupation. Until March 1920, throughout a ten-month period, as an illustration of the pains suffered, not even one single theatrical activity in the “Muslim districts” was announced in the newspapers. Only “permitted activities” took place between March 1920 to September 9, 1922. During this process, we

observe a significant increase in film screenings in İzmir parallel to the developments of movie shows&theaters in the world, and a notable tendency towards movie shows.

Keywords: İzmir, Occupation, Press, Women and Theater, Theater Enthusiasts, Censorship, Cinema, War of Independence

Giriş

İzmir'in işgal sürecindeki kültür ve sanat etkinliklerinin araştırılmasındaki en önemli engel İzmir özelindeki bütün araştırmaların / araştırmacıların da temel kaynakları olan gazetelerin ve dergilerin tam bir koleksiyonunun bulunmamasıdır. Bu durum çalışmaları doğal olarak çok eksik bırakıyor.¹

Bu çalışmada Mondros Ateşkes Antlaşması'nın (30 Ekim 1918) yarattığı ortamdaki başlayıp İzmir'in işgalinden (15 Mayıs 1919) Kurtuluş Savaşı'nın zaferini de perçinleyen kurtuluş gününe (9 Eylül 1922) değin İzmir Milli Kütüphanesi'nde bulunan [<https://www.apikam.org.tr>] gazetelerimize yansıyan tiyatro, sinema gösterileriyle dönemin diğer kültür sanat etkinlikleri değerlendirilmektedir. İzmir'de yayımlanan, çalışmamızın da temel kaynağını oluşturan Türkçe gazeteleri² belirterek değerlendirmelerimize³ geçebiliriz:

¹ Zeki Arıkan, **İzmir Basın Tarihi (1868-1938)**, İzmir, EÜ Edebiyat Fakültesi. Yayını, 2006.

Zeki Arıkan, "Köylü Gazetesi Ve İşgal", **Atatürk Yolu**, 2, 1988, ss.187-20

Zeki Arıkan, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918 / 8 Eylül 1922)**, Ankara, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1989.

Efdal Sevinçli, **İzmir Basın Tarihi / Gazeteler**, İzmir, İBB Kent Kitaplığı, 2019.

² Mütareke ve İşgal sürecinde, İzmir'de Türkçe yayımlanan gazeteler:

1- **Ahenk** [21 Şubat 1895 - 2 Ocak 1930]

2- **Köylü** [21 Ağustos 1908 - (-?) Eylül 1922]

3- **Anadolu** [7 Aralık 1911-11 Mayıs 1919]

4- **Duygu** [Temmuz 1918 - 11 Mayıs 1919]

5- **Müsâvât** [(-?) 1918 - 30 Temmuz 1919 / 12 Ekim 1920 - (?)]

6- **İslahât** [10 Kasım / Aralık 1918 - 8 Eylül 1922]

7- **Hukuk-ı Beşer** [11 Kasım 1918 - -?- Mayıs 1919]

8- **Sulh ve Selâmet** [3-24 Ocak 1919]

8- **Sadâ-yı Hak** [24 Mayıs 1919 - 30 Haziran 1924 / 17 Mart 1925]

9- **Şark / Yeni Turan** [(-?) Eylül 1919 - (-?) Aralık 1923] [(-?) Şubat 1922 -Temmuz 1924]

10- **İzmir'e Doğru (Balıkesir)** [16 Kasım 1919 - 27 Haziran 1920]

³ İşgal yıllarında İzmir'de, Fransızca, Rumca, Ermenice, Ladino vb. dillerinde yayımlanan gazetelerin de koleksiyonları yok. Farklı kaynaklarda bulunan kimi örnek sayılarını da ulaşım güçlüğü nedeniyle konumuz açısından değerlendiremedim.

I- Mondros Antlaşması Günleri - 30 Ekim 1918 -15 Mayıs 1919:

I. Dünya Savaşı'nın sonunda, İtilâf Devletleriyle imzalanan Mondros Antlaşması (30 Ekim 1918), Osmanlı Devleti'nin işgalini ve parçalanışını getirir. İzmir, savaş koşullarının bütün acılarını yaşarken Osmanlı toplumunun, özellikle Müslüman Türk nüfusun moral değerlerinin altüst olduğunu, psikolojik bir çöküntü içinde yaşadığını biliyoruz. Mehmet Rauf, Halâs [Kurtuluş](1929) romanının başında, Mondros Mütarekesi'yle görünüşte savaşın, korkunun bittiğini düşünen halkın yaşamını, "16 Kasım 1918, Çarşamba günü İzmir'de" başlığıyla şöyle anlatır:

*"..... Mütareke ilân edileli daha ancak beş gün olmuştu. Savaşın devam ettiği dört senedir seyr ü sefere kapalı kalan İzmir limanı esasen gelen giden gemilerle yaşayan bütün şehir halkını gemi dumanına bile hasret bırakmıştı. Bunun için sabah limanın ağzında uzaktan iki gemi dumanı görüldüğü zaman bu müjde hemen şehrin her köşesine süratle yayılmış ve her bucaktan meraklılar kadın erkek koşmaya ve rıhtıma üşüşmeye başlamışlardı. Herkes gemilerin hangi memlekete ait olduğunu ve limana ne gibi eşya getirdiğini merak ediyor, birbiri ile hararetili hararetili bahis tutuşanlar oluyordu....."*⁴

Yüzyıllardır Osmanlı'nın deniz ticaretinin can damarı olan İzmir limanının, I. Dünya Savaşı sırasında, dört yıl boyunca gemilerin giriş çıkışına, ticarete kapalı oluşunu bugün kaç İzmirli biliyor? Karaburun'dan Çanakkale'ye denizlerimizden İtilaf güçlerinin, İngiltere'den Fransa'ya savaş gemileriyle kuşatıldığını, I. Dünya Savaşı boyunca da İzmir körfezine hemen hiç bir ticaret gemisinin giremediğini unutmamalıyım. Ben de uzun yıllar önce, fakülte günlerimde, Halâs'ı okuduğumda, Mehmet Rauf'un, limana giren bir gemiyi görmek için sahile koşturan İzmirliyi anlatışıyla bu gerçeği öğrendim... İşte "can damarı" kesilmiş İzmir limanında yaşanan bu sessizliğe, gözdağı için İngiliz gemilerinin bombaladığı, dış dünya ile bağı kesilen bir kapalı şehir olarak bütün yoklukları, acılarla yaşadı.⁵

II. Meşrutiyet'in yarattığı özgürlük ortamında, İzmir'de, çoğu amatör de olsa birbiri ardına kurulan tiyatro topluluklarının yanında İstanbul'dan, yurtdışından turneye gelen toplulukların gösterileriyle oldukça canlı bir sanat yaşamının olduğunu biliyoruz.⁶ I. Dünya Savaşı'nda, işgal koşullarında yaşayan,

⁴ Mehmet Rauf, **Halâs (Kurtuluş)**, İstanbul, T. İş Bankası Yayını, 1998, ss.15-16.

⁵ Kemal Arı, "Birinci Dünya Savaşında İzmir Limanı ve Bombardımanı", **Bütün Dünya**, Nisan 2017.

Alper Bakacak, "I. Dünya Savaşı'nda İzmir Bombardımanı (5-9 Mart 1915)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIX, Özel Sayı: İzmir'in İşgali (2019), ss. 5-27.

⁶ Efdal Sevinçli, **İzmir'de Tiyatro**, İzmir, Ege Yayıncılık, 1994, ss.24-51.

yurdu elinden alınan, yarın ne olacağını bilmeden yaşama savaşı veren Müslüman Türk nüfusun, bir kültür olarak, sanata, eğlenceye ilgi göstermediğini, dönemin gazetelerindeki tiyatro gösterilerine ilişkin haber ve reklamların azlığından anlayabiliriz.

İşgal öncesinde çeşitli amatör grupların gösterileri yanında örneğin Eylül 1918'de, Mardiros Mınakyan'ın yönetiminindeki Osmanlı Dram Kumpanyası'nın İzmir'e turneye geldiğini, Ocak 1919 ortalarına değin oyunlarıyla, İzmir'in tiyatro yaşamına biraz olsun canlılık getirdiklerini görürüz: ⁷

"Kordonda İzmir Tiyatrosu'nda Osmanlı Dram Kumpanyası Mınak Efendi İdare-sinde: Teşrin-i evvelin 18. perşembe günü akşamı saat 9.30'da umûma ve ertesi cuma günü saat 2'de hanımlara: Birinci defa olarak Arabe Jan - Hissî, feci dram, perde:6. Mev-kiler numaralı olduğundan temâşâ-gîrânın biletlerini vaktiyle gişeden almaları rica olunur. Fiyatlarda tenzilât yapılmıştır. Aynı oyun cuma günü akşamı Çayırlihahçe'de [Melez] Tiyatrosu'nda vaz'-ı sahne edilecektir. Tafsilât el ilânlarındadır." ⁸

İzmir'e/Anadolu'ya turne yapan toplulukların ekonomik nedenlerle çoğu kez tam kadroyla yola çıkmadıklarını, özellikle küçük roller için turne kentindeki tiyatrocuları, heveslisi gençleri sahneye çıkardıklarını biliyoruz.⁹ Mınakyan da savaş koşullarında İzmir'e gelince, İzmirli tiyatroseverlerin ilgisiyle karşılaşır, kadrosuna İstanbul'dan yeni oyuncular getirterek oyun dağarcığını zenginleştirirken Heveskârân Heyeti'yle de oyunlar oynayıp onların sahne deneyimlerine de destek olur:

*"Şeytan / Muhayyir-ül-ukûl, hayret-efzâ, kubbe-yi reyî / Piyes 5 perde 2 tablo / Perşembe günü akşamı sekizbuçukta beğlere ve ertesi Cuma günü 2'de hanımlara Mınak Efendi Kumpanyasıyla Heveskârân Hey'eti tarafından verilecek işbu fevkalâde müsâme-reye mahsûs biletler şimdiden Beğler Sokağı'nda İkbâl ve Çivici Hamâmında, İslâm Kütüphanesi'nde ve Başdurak'da İhtiyât Zâbitânı Ticarethânesi'nde satılmaktadır. Ba-let, Raks ve Danslar."*¹⁰

Ö. Faruk Huyugüzel, " II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in İlanına Kadar İzmir'de Tiyatro", **İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar**, İzmir, İBB Kent Kitaplığı, 2004, ss.79-107. Özlem Nemutlu, **II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir'de Tiyatro**, İzmir, İBB Kent Kitaplığı, 2011, ss.37-158.

⁷ Efdal Sevinçli, **İzmir'de Tiyatro**, ss.37-38.

Nesim Ovadya İzrail, **Osmanlı ve Türkiye Tiyatrosunda Şahinyanlar**, İstanbul, bgst Yayınları, 2018, ss.76-83.

⁸ **Ahenk**, 17 Teşrin-i evvel [Ekim] 1918, Çarşamba.

⁹ H. Kadri Alpman, **Ahmet Fehim Bey'in Hatıraları**, İstanbul, Tercüman 1001 temel Eser, 1977, ss.123-126.

¹⁰ **Müsâvât**, 8 Kânûn-i sâni [Ocak] 1335 [1919], s.2.

Özlem Nemutlu, "İzmir'e Dışarıdan Gelen Kumpanyalar", **II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir'de Tiyatro**, ss.96-97.

Mınakyan Efendi'nin Şeytan piyesinden sonra İzmirli gençlerle farklı gösterilerde birlikteliğini sürdürdüğünü görürüz:

"Fevkalâde Eğlenceli Bir Müsamere / Bu akşam saat sekizbuçukda Beğler Sokakı'nda Millî Kütüphane Sinema Tiyatrosu'nda beğlere: İzmir Tiyatrosu'nda Şeytan piyesini mevki'-i temâşâyâ vaz'a muvaffak olan kumpanya tarafından

- 1-Meşhûr (Leblebici Horhor Ağa) operet üç perde
- 2- (Kadınlar Cem'iyeti) Hissî, fecî dram bir perde
- 3- Monolog Kâni Beğ tarafından, (Garden Bar)'dan bir perde
- 4- (Balkan Ekspres Katarında Ecnebi Mülâkâtları)
- 5- (Hayvânât-ı Ehliyye Taklidleri)
- 6- Bütün kumpanya tarafından (Kıskanç Peder), edebî, gülünçlü komedi bir perde
- 7- Temâşâ Derneği Müdürü Fevzi Beğ tarafından (Karı Yarım Saat Ödünç Verilir mi?) kahrkahlı komedi bir perde

8- Oksan Efendi ve Madam Kamelya tarafından balet, tango ile dans,

*Mükemmel orkestra takımı, perde aralarında icrâ-yı ahenk edeceklerdir. Bu emsâli nâ-mesbûk müsâmere-nin her hâlde temâşâsını cümleye tavsiye ederiz. Fiyatlar, birinci 42.5, ikinci 32.5'dur."*¹¹

Hasan Tahsin ve Tiyatrolara Giden Kadınlarımız...

Mütareke günlerinde, İzmir'in sanat yaşamında, dikkatimizi çeken ilk çatışma, Hasan Tahsin Receb'in, Hukuk-ı Beşer'de [Les Droits de l'Homme], "kadınlarımızın yüzlerini açarak tiyatrolara, eğlencelere gitmeleriyle söz ve vicdân özgürlüğünü"¹² savunuşuna karşı çıkan Mehmet Ref'et'in, gazetesi Köylü'de, kendisinin yazdığını düşündüğümüz, imzasız yayınlanan, "İttihadcıların Kahramanı Kimdir?!" başlıklı, yanıt yazısıyla ortaya çıkar:

"Dinime ta'n eden bari müslüman olsa / Bu memlekete Bolşeviklik sokarak bulanık suda avlanmak isteyen Hukuk-ı Beşer'i çıktığı günden beri görüyorduk; adını işittiğimiz gün büyük bir hürmet besle-diğimiz o büyük vatan-perverin son tuttuğu yolda pek küçüldüğünü gördüğümüz zaman şekâvet-i medeniyenin yani gazeteci şantajcılığının

¹¹ Köylü, 17 Kânûn-i sâni 1335 [1919], s.2.

¹² Efdal Sevinçli, "İzmir'de Tiyatro - Hasan Tahsin ve Tiyatro", Üç İzmir, İstanbul, YKY, 1992, ss. 369-386.

Efdal Sevinçli, "Hasan Tahsin ve Tiyatro", İzmir'de Tiyatro, İzmir, Ege Yayıncılık, 1994, ss. 40-42.

insanları ne kadar alçalttığına hayretler etmiş idik. Daha dün İttihad ve Terakki kahramanı olarak Bokstonları öldürmek için Romanyalara koşan, daha dün Tokatlıyan'da Enver için söz söyleyeni öldürürüm diye bağırان ve İzmir'e Talat (Paşa) tavsiyesiyle gelerek bir yurd edinmeğe çalışan bu kahraman, kadınlarımızın yüzlerini açarak tiyatrolara, eğlencelere gidelim terânesiyle hürriyet-i kelâm ve vicdâna mâlikiyyetini iddia ederken başkalarının nâmûsuna olsun hürmet etmiş olsaydı milletin kalbinde kazanmış olduğu yüksek makamı tarih sahifelerinde lekelememiş olurdu. İşte bu kadar. Bundan başka kendisine yazacak ne sözümüz, ne de yerimiz vardır.”¹³

Kısa, ancak içeriğiyle toplumsal yaşamımız açısından önemli bu yazı, 1918 yılında, Talat Paşa'nın yönlendirmesiyle İzmir'e gelip Hukuk-ı Beşer gazetesini çıkaran Hasan Tahsin'in portresinden kimi olumlu görünümüleri aktarırken aralarındaki çatışmanın derinliğini de gösteriyor. İttihat ve Terakki kadrosunda yetişen, görevler üstlenen, çağcıl, ilerici, söz ve vicdan özgürlüğünden kadınların yüzlerini açmalarına, tiyatroya gitmelerine değin modern yaşamın değerlerini savunan Hasan Tahsin ile dönemin dinsel değerlerine bağlı, daha gelenekçi bir düşünüşün, anlayışın savunucusu Mehmet Ref'et'in aralarındaki düşünsel uçurumu bizlere yansıtıyor. Ancak Mehmet Ref'et'in karşı çıktığı, Hasan Tahsin'in yazdığı, “tiyatro” içerikli yazısıyla, yine büyük bir olasılıkla, yanıtı yanıt verdiği düşün-düğüm yazısı, ne yazık ki elimizdeki Hukuk-ı Beşer koleksiyonunda yok. Koleksiyondaki bu eksiklik modern yaşamın Osmanlı'daki tartışma boyutunu daha yakından tanımamızı engelliyor. Bir gün, İzmir gazetelerinin hiç olmazsa bir bölümüyle karşılaşacağımıza inanıyorum! ¹⁴

Bu arada Hasan Tahsin / Hukuk-ı Beşer ile Mehmet Ref'et / Köylü arasındaki tartışmaların sadece bu yazıyla sınırlı olmadığını da biliyoruz. M. Ref'et'in gazetesi Köylü'de, H. Tahsin'in / Hukuk-ı Beşer'de, özellikle gazetecilerin ticari yaşamlarına ilişkin yayımladıkları yazılar, bir değerlendirmeden, bir tartışmalardan çok aralarındaki düşünsel kavgaanın boyutlarını yansıtıyor.¹⁵

¹³ (İmzasız - Mehmet Ref'et), “İttihâdcıların Kahramanı Kimdir? !”, **Köylü**, 17 Kânûn-ı evvel 1334 [Aralık -1918], s.1.

¹⁴ Efdal Sevinçli, “Hukuk-ı Beşer'in 104 Yıldır Kayıp Sayısı”, **9 Eylül Gazetesi**, 18 Haziran 2022, s. 13.

¹⁵ “Lillâhi'l fâtiha”, **Köylü**, 20 Kânûn-ı evvel 1334 [Aralık -1918], s.2.

“Hukuk-ı Beşer'e”, **Köylü**, 21 Kânûn-ı evvel 1334 [Aralık -1918], s.1.

“Çalpuççuluk mu? Namusunuz Varsa Buyurunuz”, **Köylü**, 24 Kânûn-ı evvel 1334 [Aralık -1918], s.1.

“Erbâb-ı Nâmûs ve Vicdâna Hesâbım”, **Köylü**, 25 Kânûn-ı evvel 1334 [Aralık -1918], s.1.

Ahmed Şefik Beğ'e Saygı...

Yaşanan savaşın acıları yanında bizler için yenilginin ilk belgesi olan Mondros Antlaşması'nın yarattığı geçici barış günlerinde, kimliğini bugün bile öğrenememiş / tanıyamamış olmamızın utancıyla, döneminin ünlü bir Türk oyuncusunun, Ahmed Şefik Bey'in ölümünün ardından onu saygıyla anmak için düzenlenen bir gösteri duyurusunu, İzmir'in kozmopolit kültürünün yansıması olan bir sanat dayanışması örneğini okumak insanın içini ısıtıyor :

“BİR MÜSÂMERE- Türk, Ermeni ve Rum kumpanyalarının iştirâkile âhîren vefât eden sanatkâr-ı şehîr Ahmed Şefik Beğ'in tezkîr nâmı için kânûn-ı evvelin 20. cuma günü [20 Aralık 1918] gündüz ikide hanımlara ve akşamı sekizbuçukta umûma İzmir Tiyatrosu'nda:

1- Sakallı Gelin, Komedi raks, 1 perde: Behçet Efendi Kumpanyası tarafından.

2- İstanbul Gülü, Operet, 1 perde: Zaharya Martika Kumpanyası tarafından.

3- Sanatkârın Kalbi, Dram, 1 perde: Mınak Efendi Kumpanyası tarafından.

4- Zor Nikâh, Komedi, 1 perde: Heveskârân Heyeti tarafından. Arapça dans, alaf-ranga raks. Biletler Beğler Sokağı'nda İkbâl Ticarethânesi'nde satılmaktadır.”¹⁶

Bu güzel etkinliğin yanında, görünüşte I. Dünya Savaşı'nı bitiren Mondros Antlaşmasının sağladığı barış ortamı, doğal olarak toplumsal yaşamımıza bir hareketlilik getirirken İzmir'deki tiyatro amatör-lerinin, sanatçıların gösterileriyle de sanat yaşamımızın canlanmaya başladığını görürüz. İzmir'in tiyatro tarihinde bir tulûâtçı olarak Meşrutiyet'ten 1950'li yıllara değin yaptığı gösterilerle tanınan “komik-i şehîr” Behçet Sırrı¹⁷, Türk Sahnesi¹⁸ adındaki topluluğuyla gösteriler yapmaya başlar:

“Beğler Sokağında Millî Sinema Tiyatrosunda Türk Sahnesi / Komik-i şehîr Gül-dürücü Behçet Efendi idâresinde Şubat'ın 6. Perşembe günü gündüz saat 2'de hanımlara,

¹⁶ Anadolu, 19 Kânûn-ı evvel 1334 [19 Aralık -1918], s.1.

¹⁷ II. Meşrutiyet'ten önce (?) İstanbul'dan İzmir'e gelen, tulûâtçı, Behçet Sırrı Bey'in yaşamı üstüne bilgilerimiz sınırlıdır. İzmir'in komik-i şehîri [ünlü komik] Behçet Sırrı Bey'in, **Gece Postası** gazetesinde çıkan duyuruya göre tiyatro yaşamının 1956 yılına değin sürdüğü anlaşılıyor : “*Filiz Tiyatrosu* / Meşhur okuyucularımızdan Ahmet Karabatak idaresinde mükemmel ince saz takımı. Tiyatro-roya celp edilen muazzam varyete, ayrıca solo düyet. Türkiyeye de tanınmış elli senelik komedi sanatkârı Behçet Sırrı'nın idaresinde temsil ve seyircileri feokâlâde güldürecek komedi numaraları. / Mezarlıkbaşı İnci Sineması Karşısı- İzmir”, **Gece Postası (İzmir)**, 13 Haziran 1956, s.3.”

¹⁸ “**Türk Sahnesi Müdüriyeti** / Komik-i şehîr Behçet Efendi Kumpanyasının Beğler Sokağında Millî Kütüphâne Sinema Tiyatrosunda Salı günü gündüz hanımlara akşamı beğlere icrâ-yı lu'biyât edeceklerini haber aldık. Tiyatro-peroerâna teşhîr ederiz”, **Köylü**, 1 K.sânî 1334 [1 Ocak 1919], No.9276, Salı, s.2.

beğefendilere: Birinci def'a olarak Lokanta Cinâyeti / Gayet gülünçlü komedi 3 perde. Rakslar düettolar."¹⁹

"Behçet Beğ Irgad Pazarı Sineması'na geçerek Lokanta Cinâyeti daha sonra da Desîse ile Nâil-i Emel oyununu oynayacağını muhterem tiyatro-perverâna tebşîr ediyor!"²⁰

Güldürücü Behçet Efendi, bu haberle yeni oyunlarını müjdelerken Hukuk-ı Beşer'de karşımıza çıkan bir haber, bu tanınmış komedi sanatçımız açısından pek de iç açıcı bir değerlendirme taşıyor:

"Tiyatroculuk mu? Rezâlet mi? / Üç dört aydan beri İzmir'e gelerek icrâ-yı lu'biyyâtтан ziyâde icrâ-yı rezâlete başlayan Behçet nâm kimsenin idâresinde komedi kumpanyası ahlâkî ifsâd eden bir takım harekât ve oyunlarla her gün biraz daha rezâlet ve fazâhati arttırmakta devam ediyor. Geçenlerde Irgat Pazarı'ndaki tiyatrodaki Mazlum isimindeki bir efendiyle Behçet arasında bir arbede vukû' gelmiş ve tiyatro dâhilinde uzun gürültüler tevîd etmiştir. Memleketimiz muhitinde nezih bir tiyatro ve sanatkâr hayâtına eşedd-i ihtiyâc olmakla beraber böyle sanat nâmına ahlâk-ı umûmiyyeyi zehirleyen türedi ve tulûâtçı kumpanyaların bu çirkin tahrîbâtına hatime verilmesini bilhassa polis müdür-i gayyûru Cemil Beyefendi'den ricâ ederiz."²¹

Bu haberdeki eleştiriyi ve isteği destekleyen bir başka yazı, hemen ertesi gün Müsâvât'ta da yayımlanır:

"Tiyatrocı Behçet Kumpanyası / Hukuk-ı Beşer refikimizin dünkü nüshasında şikâyet ettiği tiyatrocı Behçet Kumpanyasında vuku'a gelen rezâletin tevâlî edeceği korkusile idâre-hânemize mürâcaat edenler bulundu. Fi-l-hakîka bu zihniyyetle icrâ-yı lu'biyyât edilmez. Bu, ahlâka da âdâb-ı islâmiyyeye de mugâyirdir. Bâ-husûs âdâtımıza büsbütün muhâlif olan piyesler hiç de nazar-ı dikkate alınmayarak keyfe-mâ-yeşâ sahneye konuluyor. Bize kalırsa bu gibi tulûâtçı oyunculara bir had ta'yîni lâzımdır. Eğer piyesler hadd-ı zâtında çirkin tertîb edilmemiş ise suflör ile tatbîk etdirilsin. Evzâ' ve harekâta gelince bu tamâmen gayr-i medenîdir. İhtiyârî, gayr-i ihtiyârî oraya giden çocuklarımızın nezâhet-i fikriyye metânet-i ahlâkiyyeleri bozuluyor. Gerçi ebeveyn de bunları düşünerek evlâdlarını öyle münâsebetsiz tiyatrolara göndermemelidirler. Binâen-aleyh yukarıda söylediğimiz gibi böyle kumpanyalar icrâ-yı lu'biyyâtтан men' edilmezse bârî bir hadd-i ma'kûle taklîb edilmesi husûsuna polis müdürü Cemil Beğ'in himmetlerinden umûmiyye nâmına ricâ olunur."²²

Tiyatro sanatının ve oyuncunun düzeyi tartışmaları, tiyatro dünyasında ahlak / ahlaksızlık tartışmalarıyla bütünleşir. Özünde oyuncunun yaratıcılığıyla

¹⁹ Ahenk, 5 Cemâzi-yel-evvel 1337 - 6 Şubat 1919, s.2.

²⁰ Ahenk, 6 Cemâzi-yel-evvel 1337 - 7 Şubat 1919, s.2.

²¹ Hukuk-ı Beşer, 12 Şubat 1335 [1919], s.2.

²² Müsâvât, 13 Şubat 1335[1919], s. 2.

bütünleşen tulûâtın, dramatik tiyatrodaki metnin sınırlarıyla çatışması, kaçınılmaz olarak oyuncularına / tiyatrolarına karşı tepkilere neden oluyor. Tanzimat dönemiyle başlayan metinli tiyatronun egemenliğiyle, bizde de tulûât topluluklarına sert eleştiriler yapılmış, bu toplulukların yasaklanması istenmiştir.²³ Gazetelere yansıyan bu eleştirilerin ardından “Güldürücü Behçet Efendi”nin bir iki gösteri²⁴ sonrasında İzmir’den ayrıldığını, ancak bir yıl sonra İzmir’e döneceğini öğreneceğiz.²⁵

İzmirli Heves-kârların Tiyatro Tutkusu

Bu tartışmaların yanında, Meşrutiyet’in duyurumuyla, İzmir’de özveriyle, tiyatro sanatını yaşatmak için emek veren İzmirli gençlerin oluşturdukları “Heveskârân Heyet-i Temsiliyesi”nin [*Amatörlerin Tiyatro Topluluğu-E.S.*] 1919 yılı başlarında gazetelerde yeniden duyurularını okuyor, dönemin gençlerinden Selahattin Kantar’ı, Şahabettin Süleyman’ı, Sami Gündür’ü, Nuri Genç’i, Karşıyakalı Kaf Kemal’i ve daha nicelerini²⁶ bugün sevgiyle, rahmetle anıyoruz:

*“İlan / Heveskârân Heyet-i Temsiliyesi tarafından önümüzdeki cuma günü akşamı dokuza çeyrek beyefendilere ve gündüz iki buçukta hanımlara arzu ve taleb-i umûmî üzerine üçüncü defa olarak “Ceza Kanunu” nâm üç perdelik millî, edebî mudhike vaz-ı temâşâ olunacağı ahâlî-yi muhteremeye ilân olunur.”*²⁷

Mondros Antlaşması’nın yarattığı geçici barış günlerinde, Heveskârân Heyet-i Temsiliyesi’nin iki ay süren provalardan sonra Lelebici Horhor Ağa operetini, Mart ayında, İzmir Tiyatrosu’nda oynadıklarını öğreniyoruz:

*“Halkımıza Tavsiye / Heveskârân Heyeti tarafından iki aydan beri provaları icra edilmekte olan meşhur “Lelebici Horhor Ağa” operetinin son provaları hitâm bulmuş olduğundan önümüzdeki cuma günü gündüz hanımlara ve gece umûma İzmir Tiyatrosu’nda mutantan bir surette temsîl edeceği takarrür etmiştir. Binaenaleyh halkımızın bu fırsatı kaçırmayarak müsâmerede bulunmalarını tavsiye ve heveskârların bu teşebbüsünü takdir ederiz.”*²⁸

²³ Namık Kemal, tulûât tiyatrosuna karşı çıkararak benzer eleştirileri yapar. Bkz. Efdal Sevinçli, **Namık Kemal ve Tiyatro**, İzmir, DEÜ Güzel Sanatlar Fakültesi Yayını, 1991, ss.75-148.

²⁴ “Keçecilerde Şark Tiyatrosu’nda Türk Sahnesi / Komik-i şehîr Behçet Efendi idâresinde / Mart’ın on-beşinci Cumartesi günü akşamı ya’ni Pazar gecesi / Tam saat 8’de / Ester yâhûd Aman / Dram 5 perde / Gayet gülmüçlü komedi 2 perde rakslar danslar düettolar”, **Müsâvât**, 15 Mart 1335[1919], s. 2.

²⁵ “Komik Behçet Efendi Şehrinizde”, **Ahenk**, 25 Mayıs 1336 [1920], s.3.

²⁶ Özlem Nemutlu, “Oyuncular”, **II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir’de Tiyatro**, ss.129-147.

²⁷ **Hukuk-ı Beşer**, 12 Şubat 1335 [1919], s.2.

²⁸ **Hukuk-ı Beşer**, 11 Mart 1335 [1919], s.2.

"İzmir Tiyatrosunda / Heveskârân Heyet-i Temsîliyyesi tarafından iki aylık ciddi provalardan sonra meşhur Leblebici Horhor Ağa, Millî Operet, 3 perde. Maestro Yüzbaşı Bahaddin Bey 3 ses üzerine teganni. Biletler Beyler Sokağı'nda Heveskârân Cemiyeti dairesinde satılıyor. Mart'ın ondördüncü cuma günü gündüz saat 2'de hanımlara; gece 8'de umûma."²⁹

"Millî Kütüphane Tiyatrosu'nda / Martın onüçüncü perşembe günü gündüz hanımlara gece beylere: Heveskârân Heyeti tarafından "Hoca'nın Telâşi", millî mudhike, üç perde. "Asil Kalp" millî dram, 1 perde. Muzika; marş, düetto; raks ve danslar."³⁰

Leblebici Horhor operetinin, 14 Mart 1919'daki gösterisinin duyurusunda, seyircilerin gece evlerine dönüşleri için, gece sokağa çıkma izin belgelerinin alındığı açıklaması dikkat çeker:

"İzmir Tiyatrosunda / Martın 14. cuma günü gündüz saat 2'de hanımlara; gece 8 buçukta umuma: Heveskârân Heyet-i Temsîliyyesi tarafından iki aylık ciddi provalardan sonra meşhur Leblebici Horhor millî operet, 3 perde. Maestro Yüzbaşı Bahaeddin Bey, 3 ses üzerine teganni. Biletler, Beyler Sokağı'nda Heveskârân Cemiyeti dairesinde satılıyor. Göztepe ve Kordon tramvayları ile avdet için mevki kumandanlığından vesikalar temin edilmiştir."³¹

Ocak /1919 ayında Mınakyan'ın ve kimi oyuncuların İstanbul'a döndüklerini, Vahan Şahinyan ile Hakkı Necib, Yervant Tolayan ve Kânî Bey'in İzmir'de kaldıklarını biliyoruz. Mınakyan ile Şahinyan'ın, İzmirli gençleri destekleyip onlarla oyunlar oynamaları, özellikle Heveskârân Heyet-i Temsîliyyesi oyuncularının tiyatro bilgilerinin gelişmesinde etkili olur. Şahinyan ise, kendi adıyla oluşturduğu topluluğuyla, 1920 baharının sonuna dek İzmir'de kalır, Türkçe ve Ermenice tiyatro gösteriler yapar.³² Bu arada Heveskârân Heyeti kadrosunda bir süredir görev yapan İstanbul kökenli oyuncularla bir anlaşmazlık yaşandığını, "..... Şahinyan Efendinin istifa ve fakat Hakkı Necib, Vahe, Nubar Efendilerin görülen lüzûm üzerine hey'etimizden ihrâc edildikleri..." Müsâvât gazetesindeki duyurulardan anlıyoruz.³³

²⁹ **Hukuk-ı Beşer**, 12 Mart 1335 [1919], s.2.

³⁰ **Hukuk-ı Beşer**, 12 Mart 1335 [1919], s.2.

³¹ **Hukuk-ı Beşer**, 14 Mart 1335 [1919], s.2.

Ahenk, 14 Mart 1919, s.2; 23 Mart 1919, s.2.

³² "Millî Kütüphane Tiyatrosu'nda Heveskârân Heyeti tarafından Nisan'ın 29. Salı günü 4'de hanımlara, gece umûma : Şair / Mudhike, Kan /Dram, Raks, dans, düetto ve monolog" gösterisi için bkz.: **Müsâvât**, 28 Nisan 1919,s.4.

Nesim Ovadya İzrail, **Osmanlı ve Türkiye Tiyatrosunda Şahinyanlar**, ss.81-82.

³³ **Müsâvât**, 28 Nisan 1919,s.4.

İzmir'in işgaline sayılı günler kala, Mondros sürecinde, İmparatorluğun son valisi olarak 23 Mart 1919'da göreve başlayan İzzet Bey'in³⁴ korumasında, Heveskârân Heyeti'nin, oldukça iddialı bir gösteriye kalkıştıklarını, F. Schiller'in Haydutlar piyesini, İzmir Tiyatrosu'nda oynayacaklarını öğreniyoruz:

"Dikkat / Muhterem Valimiz İzzet Beyefendi hazretlerinin taht-ı himâye-i âsaf-ânelerinde "İzmir Demiryolları İslâm Memurini Teâvün Cemiyeti" menfaâtine "Heveskârân Cemiyeti" tarafından Mayıs'ın altıncı salı günü akşamı onda beylere ve sekizinci perşembe günü gündüz üçbuçukta da hanımlara olmak üzere İzmir Tiyatrosu'nda dünyanın her sahnesinde temsîl edilerek alkış tufanlarına mazhar olan Haydutlar piyesinin temsîli takarrür etmiştir.

*Türk âsâr-ı medeniyyesine ait sinema tabloları, canlı levhalar, dans ve rakslar ve Kani Bey'in en yeni ve müntehab "Monolog" parçaları bu müsâmerenin programını teşkil etmektedir. İzmirimizin bugüne kadar temâşâsına muvaffak olamadığı bu müsâmereyi umuma tavsiye ederiz. Biletler Kemeraltı'nda Hacı Hasan Hanında vaki cemiyet merkezi ile Beyler Sokağı'nda Heveskârân mahfelinde satılmaktadır. Müsâmereye umûmun iştirakini temin için fiyatlar pek mutedil olarak kabul edilmiştir. Localar 300 ve 400, koltuk elli kuruştan ibarettir."*³⁵

Günümüz sunum biçimlerinin dışında, tiyatro ile değişik eğlencelerin, gösterilerin bir arada bulunduğu bu duyuru, bugün bize ters gelse de tiyatro olgusu ile müsâmere ayrımlarının daha oluşmamış olması gibi özellikleri yansıtırken dönemin tiyatro anlayışını kavramamıza da yardımcı olmaktadır.

İzmir'deki seyirci sayısını, gösterim sayısının belirlediğini, örneğin Heveskârân Heyet-i Temsî-liyyesi'nin bir oyunu, en çok üç dört kez oynayışlarından kolayca buluyoruz. Elbette bu sayıda oynanan oyunun türü, konusu, oyuncuların tanınmışlıkları, sanatsal becerileri vb. etmenler de belirleyici olmaktadır. Örneğin, 1874-75 tiyatro süreminden beri oynanan, müzikli tiyatromuzun en tanınmış yapıtı olan Leblebici Horhor Ağa opereti, Osmanlı'da sahnelenen oyunlara bakarak yıllar içinde hem oyun hem de seyirci sayısı bakımından açık ara öndedir.³⁶

İzmir'deki amatör tiyatro topluluklarımızın, özellikle Ocak 1919 - Nisan 1919 arasında oldukça fazla oyun sahnelediklerini, bu oyunların da daha çok

³⁴ Köylü, 21 Mart 1335 [1919], s. 1.

³⁵ Hukuk-ı Beşer, 4 Mayıs 1335 [1919], s.2.

³⁶ "...Şimdiye kadar gerek payitahtta, gerek bilâd-ı sâire-yi Osmanıyye'de beşbinden ziyâde oynandığı halde yine her oynanışında fevkalâde rağbet ve takdir kazanan Leblebici Horhor Ağa piyesi" değerlendirmesi abartılmış bir sayı görünse de müzikli tiyatromuzun tek yapıtı için bkz.: Efdal Sevinçli, **İzmir'de Tiyatro**, ss.34-35; Efdal Sevinçli, **Leblebici Horhor Ağa Operetinin 140 Yıllık Serüveni**, İstanbul, Opus Kitap, 2016.

Türklerin çoğunlukta bulunduğu semtlerde açılan tiyatro binalarında sürdürdüklerini görürüz. ³⁷ 1911 yılından beri İzmir'e bir kütüphane ve tiyatro, sinema binası kazandırmaya çalışan İzmir Millî Kütüphane Cemiyeti, 1913 yılında Beğler Sokağı'nda yapımını tamamlanan Millî Kütüphane Sinema Tiyatrosu, kısa adıyla Millî Sinema'nın sahnesini İzmir'in tiyatro topluluklarına açar.

Yine Keçeciler semtinde, Anafartalar Caddesi'nin üstünde Şark Tiyatrosu / Sineması [Cumhuriyet yıllarında Lâle Sineması] vardır. Yazlık tiyatro olduğunu düşündüğümüz Mezarlıkbaşı'ndaki Ferah Tiyatrosu / Sineması ile tiyatro olarak da kullanılan sinemaları yanında İzmir, Sporting Klüp gibi, İzmir Tiyatrosu gibi mükemmel tiyatro salonlarına sahiptir.

İzmir'de, Meşrûtiyet döneminin en ünlü oyuncusu olarak tanınan "komik-i şehîr" Behçet Efendi'nin topluluğunun, Heveskârân Cemiyeti ile birlikte Beğler Sokağı'ndaki Millî Kütüphane Sinema Tiyatrosu'nda, İzmirli oyun yazarlarından M. Sezai Bey'in Şehîd-i Hürriyet yahûd Hükm-i İdâm adlı, "hissî, cinâî, fecî ve müdhîş dramını", 19 Ocak 1919 pazar günü oynadıklarını öğreniyoruz.

İtalyan Sanâyi'-i Nefise Mektebi

İrgat Pazarı'ndaki Osmanlı Sinema ve Tiyatrosu'nda, Behçet Efendi Kumpanyası, 31 Ocak 1919 günü, Gece Kuşları adlı oyunu temsil ederlerken aynı gece Heveskârân Heyeti'nin İzmir Tiyatrosu'nda İ. Ahmed Nuri Bey'in Ceza Kanunu'nu sahnelenişi, bunalımlı günlerde İzmirli tiyatroseverlere bir soluk aldırır mı bilemeyiz ancak İzmir gazetelerinde sadece tiyatro ve sinema gösterilerinin duyurularıyla karşılaşmıyoruz elbette. Görünüşte savaşın, savaş korkusunun bitişi Mondros sürecinde, biraz olsun canlanan İzmir'in tiyatro yaşamında, çoğu amatör olan tiyatro topluluklarının duyuruları³⁸ yanında, dönemin farklı sanat etkinliklerini de öğreniyoruz. Örneğin, Kasım 1918'de, Bella Vista'dan Punta'ya giden yol üzerinde, günümüzün Alsancak / Gündoğdu bölgesinde, bir resim okulunun açılış haberini ilgiyle okuyoruz:

"İtalyan Sanâyi'-i Nefise Mektebi / Meşhûr İtalyan ressamlarından Mösyö Pizani tarafından Bella Vista'dan Punta'ya giden üçüncü sokakta, 4 numarolu hânesinde İtalyan

³⁷ Özlem Nemutlu, "Mütâreke Dönemi", **II. Meşrutiyyetten Cumhuriyete İzmir'de Tiyatro**, ss.92-98.

³⁸ Mütâreke günlerinde en çok oyun sahneleyen **Heveskârân Heyet-i Temsiliyyesi'nin ve Behçet Sırrı'nın kumpanyasının** oynadığı oyunları için bkz.:

Ö. Faruk Huyugüzel, "II. Meşrutiyyet'ten Cumhuriyet'in İllânına Kadar İzmir'de Tiyatro", ss.97-98.

Özlem Nemutlu, **II. Meşrutiyyetten Cumhuriyete İzmir'de Tiyatro**, ss.89-97.

Sanâyi-i Nefise Mektebi'nin (Resim) şubesi küşâd edilmiştir. Şakirdlerini resim akademilerine ihzâr etmiş olan Pizani, Roma Resim Akademisi'nden birincilikle mezûn olduğu gibi şehrimiz menâzırına ait kıymet-dâr tablolarıyla da iştihâr etmiştir. Erkekler her gün, hanımlar pazar gününü dokuzdan bire kadar mürâcaatle kaydolunabilirler".³⁹

İzmirli, Pisani ailesini, özellikle de oğul Vittorio Pisani'yi, 15 Mayıs 1919 günü, İzmir'in işgalinde, Patris vapurundan inen işgalci Yunan askerlerinin Türk'lere yaptıkları zulümleri resimleyen İtalyan ressam olarak tanıyorlar.⁴⁰ Evet, İzmir'de, İtalyan hükümetinin desteğiyle açılan *İtalyan Sanâyi-i Nefise Mektebi'nin* müdürü, ressam Spiridione Pisani'nin, 20 yaşındaki oğlu, ressam Vittorio Pisani⁴¹: *"...Kendisi ve ailesi işgal güçlerinin zulümlerine karşı çıkmış olmalıydı ki annesi Yunan asıllı olmasına rağmen, birçok Türk evi gibi onların da evleri Yunan askerleri tarafından talan edilmişti. Aile işgalin hemen ardından üzerindeki elbiselerle birlikte İtalyan gemisine binerek İzmir'i terk etmişti. Vittorio Pisani Yunan askerlerinin giriştiği soykırımı suluboya resimleri ile anlatmıştı. 27 Nisan 1974'te Venedik'in kuzeyinde yer alan Bel-luna'da da vefat etti."*⁴²

Apollon'dan Milli Sinema'ya...

Apollon salonundaki ilk film gösteriminden [10 Aralık 1896]⁴³ sonra İzmir'de birbiri ardına açılan sinema salonları, seyircinin ilgisinin de açık bir kanıttır. Sadece film gösterimi için açılan Pathé Frères (1909) sineması dışında uzun yıllar salonların hem tiyatro hem de sinema gösterimi için kullanıldığı görülür.⁴⁴

³⁹ Anadolu, 14 Teşrin-i sâni [Kasım] 1334 / 1918, s.2.

⁴⁰ Celal Öcal, **Kurtuluş Savaşımıza Sanatıyla Katkıda Bulunan İtalyan Ressam Vittorio Pisani**, İzmir, Altın Koza Yayınları, 2007.

⁴¹<https://www.turkaydergi.com/2020/12/30/celal-ocalvittorio-pisaninin-tablolarinda-yunan-ısgali1919>

"1919'un Mayıs ayında İzmir'in işgal edileceğini İzmirli Levantenler duymuştu. Gelişmeleri endişe ile izleyenler arasında Spiridione Pisani ailesi de vardı. Spiridione İzmir'e İtalyan hükümetinin finanse ettiği güzel sanatlar okuluna müdür olarak atanmış, (1906) Yunan asıllı eşi, oğlu ve kızıyla birlikte on üç yıldır İzmir'de yaşıyordu. 1899 da Korfu'da doğan oğlu Vittorio'da, kendisi gibi ressamdı. Türkçe öğrenmiş, Türklerden arkadaş edinmişti, belki bir Türk kızını sevmişti! Vittorio yirmi yaşında bir delikanlıydı, 15 Mayıs 1919 günü erken saatte evinden çıktı Kordon'da yürümeye başladı, ortalık mahşer yeri gibi kalabalıktı. Deniz kıyısında karaya yanaşmış olan Patris vapurunu, vapurdan inen Yunan askerlerinin İzmir Metropolitisi Hirisostomos tarafından karşılanarak takdis etmesini, Türk kanı içmeye çağırmasını, Yunan askerlerinin öldürdüğü Türklerin, ayaklarından sürüklenerek denize atıldığını gördü..."

⁴²<https://www.kultursanattv-thbc.com/izmirin-ısgaline-taniklik-eden-italyan-ressam-vittorio-pisani...>

⁴³ Efdal Sevinçli, "Sinemanın Tarihinde İzmir", **Kent ve Bellek Dergisi**, Sayı:11, Ağustos-Eylül 2021, ss.5-9.

⁴⁴ Oğuz Makal, **Tarih İçinde İzmir Sinemaları**, İzmir, Güzel Sanatlar Eğitim ve Kültür Vakfı, 1999.

İzmir'de, Mütareke ve işgal günlerinde amatör tiyatrocu gençlerin girişimleriyle süren cılız bir tiyatro yaşamına karşılık bütün dünyada hızla seyirciyi etkileyen "yedinci sanat"ın, sinema sanatının, gazetelerde çoğalan film duyurularına, oynatılan sessiz filmlerin kabaca sayılarına bakarak salonların iş yaptığını anlıyoruz.

İstanbul ve İzmir'de, sessiz sinema döneminde⁴⁵, çoğunlukla Türkçe adlar verilen sessiz film örneklerinin özgün adlarını ve duyurularda adları yazılmayan oyuncularını saptamak çok zor. Burada, dönemin reklam diliyle, seyircileri etkilemeyi amaçlayan duyurulardan örnekler aktararak dönemin sinema dünyasına bir ışık tutmaya çalıştım:

*"Millî Sinema'da / Fevkalâde Bir Program / Bu geceden i'tibâren Napolyon'un sergüzeştinden en müheyyic aksâmını gösterir: [Kedi İzi] nâmında ve yedi büyük kısımdan mürekkeb meraklı ve yeni bir dram gösterilecektir. Bu güzel kordelayı göremeyenler kendilerini bedbaht addetmelidir. Aynı kordela Çarşamba günü hanım efendilere gösterilecektir. Pek yakında: Birçok fedâkârlıklar ihtiyâriyle: Pompei'nin Son Günleri."*⁴⁶

*"(Palas Sineması'nda) / Bu hafta herkes Palas Sinemasına koşmalıdır. / (Öldüren Kadın) / nâmiyle gösterilmiş fecî', müessir fâcia temâşâ-gîrleri rûhî, bedii ihtisâsâtın mağlûb-ı heyecâmı bırakıyor. Dram pek uzun süren bir mukaddimeden başka (7) büyük perdeden müteşekkil bulunuyor. Fevkalâde sinema kordelası için fiyatlara zammiyât yapılmamıştır. Herkese tavsiye ederiz."*⁴⁷

*"Millî Sinema'da / Dört seneden beri İzmir ahâlisinin görmediği fevkalâde bir kordela Kozeta yahûd Aşk Kurbanları filmi altı büyük kısımdan mürekkeb. Beğenmeyenlere parası iade..."*⁴⁸

Mütarekenin yarattığı canlılık içinde sinema ve tiyatro etkinlikleri yanında İzmir basınına, edebiyatına ilişkin bilgiler içeren ilginç yazılarla da karşılaşlıyoruz. Örneğin Müsâvât'ta, "Seyirci"⁴⁹ takma adıyla yazılarını okuduğumuz Mehmet Sırrı (Sanlı) dönemin eğlence yaşamından, basınından bizlere bilgiler aktarır:

"Hem Tiyatro Hem Sinema: Her Gün Bir Oyun / Etrafımızda o kadar garib, tuhaf ve ba'zen de fecî' manzaralar, hâller, localar görüyoruz ki gördüklerimizi ba'zı görmeyenlere göstermek için hem bir sahne-yi teşhîre hem de bir sinema makinesine ihtiyâc hâsil

⁴⁵ Efdal Sevinçli, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Sinemadan Tiyatro'ya Muhsin Ertuğrul**, İstanbul, Broy Yayınları, 1987.

Ali Özuyar, **Sessiz Dönem Türk Sinema Antolojisi (1895-1928)**, İstanbul, Küre Yayınları, 2015.

Ali Özuyar, **Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi (1895-1932)**, İstanbul, YKB Yayınları, 2017.

⁴⁶ **Ahenk, Köylü**, 24 Mart 1335[1919], s.2.

⁴⁷ **Müsâvât**, 30 Nisan 1335 - 1919, s.4.

⁴⁸ **Ahenk**, 2 Mayıs 1919, s.2.

⁴⁹ Ö. Faruk Huyugüzel, "İzmir Fikir ve Sanat Adamlarının Kullandığı İlk Adlar, Takma Adlar, Kısaltmalar ve Rumuzlar", **İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar**, ss.108-121.

oldu. Sonra insanların ba'zıları sinemadan, ba'zıları da tiyatrodan hoşlanıyorlar. Böyle umûmî yerlere çift girebilmek saâdetine mazhar olanlar yalnız sinema oynarken hâsıl karanlıktan hoşlanıyorlar... Geçen gün zen-dostân-ı zemânededen birisine soruyorlardı:- Hangi cins sinema oyunundan hazzediyorsunuz? O bilâ-teceddüd şu cevâbı verdi: -Sinemanın beyaz perdesi hâricinde cereyân eden sinema vekâyiinden hoşlanırım.....Bu tiyatro ve sinemayı te'sîs ederken karierime en ziyâde komik sahneler göstermeğe karâr vermişken aklıma şimdi hep fecî manzaralar geliyor. Ne yaparsın? Memleketin her köşesi bir sahne-yi fecâyî ve mezâlîm hâline arz ve takdîm etmeği va'd ederek bu sûtunda mümkün olduğu kadar sizi az sinirlendirecek ve kabil olursa biraz eğlendirecek şeylerden bahs etmeğe çalışacağım. Esâsen hepimizin sınırlarını kaldıracak her gün, her saat o kadar çok nümâyîşlere, biçimsizliklere, nankörlüklere tesâdüf ediyoruz ki... Seyirci."⁵⁰

"Hem Tiyatro Hem Sinema: Edebiyatçılık Devri / ..... Temenni edelim ki edebiyâtda da siyâsetimizde olduğu gibi, iş görecek, eser yazacak yerde vaktimizi ona buna çatmakla geçirmeyelim. (Yeni İzmir) seroet-i münderecâtı, (Zülâl) sâhib-i fâzılının salâhiyyet-i edîbânesi,(Musavver Mehâsin) zarâfet-i nisâ-perestânesi, Zeybek ile Efe de ta'rîzât-ı mütecellid-âneleri ile istikbâl için hep bir şeyler va'd ediyorlar. Şehirliler köylülere okutmanın çâresini bulmadan Zeybekler ile Efeler bizlere edebiyat dersi vermeğe başladılar... Ne yapsalar hakları var. İdâremizi, inzibâtımızı ve bi-l-hassa maârifimizi büyük bir azm ve gayret ile sâniye fevâ etmeden ıslah ve teşmûle himmet etmezsek elinde kelime yerine mermi fırlatan kalemler tutan zeybeklerin de baskınına uğrarız. İ'tirâf edilmeli ki ba'zı kelimeler var ki kurşundan fazla deliyor, fakat yine çekinmeden söylemeliyiz, ba'zen öyle de derisi kalın şahsiyyetler bulunuyor ki onlara ne kelime, ne kurşun ve ne de gülle icrâ-yı te'sîr edemiyor... Her ne hâl ise... Bu edebiyat cereyânı kardeş kavgalarını azaltacak ise bunu bir hadise-yi mes'ûde gibi telakki edeceğim. Yalnız çok risâleler, çok mizâh gazeteleri çıkacak yerde bunları çıkaranlar bir araya gelerek (İnci)'ye benzeyecek tek bir mecmûa-yı edebiyeye ve (Diken)'i andıracak yegâne bir risâle-yi hicv ve mizâh neşr edilse daha iyi olmaz mı? Bakın İnci matbûâtında latîf, zarîf (bir incidir).Diken ince ve güldüren edâsıyla (birincidir).“Seyirci”⁵¹

Müsâvât'ın, yine 30 Nisan günlü sayısında, Fuat Köprülü'nün “Türk'ün Duası”⁵² adlı uzun şiirinin İzmir Tiyatrosu'nda sahneleneyeği haberi dikkati çeker:

⁵⁰ Seyirci, “Hem Tiyatro Hem Sinema: Her Gün Bir Oyun”, **Müsâvât**, 28 Nisan 1335-1919, s.1.

⁵¹ Seyirci, “Hem Tiyatro Hem Sinema: Edebiyatçılık Devri”, **Müsâvât**, 30 Nisan 1335-1919, s.1.

⁵² M. Fuad Köprülü'nün, Balkan Savaşı'nın yarattığı psikolojik sarsıntıyı ortadan kaldırmayı amaçlayan, “Gökten Nida”, “Terennüm”, “İhtiyar Türk” bölümleriyle, 304 dizeden oluşan, “Türk'ün Duası” şiiri, İzmir'de ilk kez, İstanbul Türk Ocağı'nın İzmir gezisinde, Temmuz 1913 yazında, İzmir İttihat Terakki ve Nümüne Mektebi'nde sahnelenir. Bkz. Günver Güneş, **II. Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Tiyatro Yaşamı ve Heveskârân Cemiyeti Reisi Sami Bey'in Hatıraları**, İzmir, Afrodisyas-sanat Yayınları, 2012, s.20.

"Bedî Bir Teşebbüs / Musiki muallimi ve İzmir'in muhterem bestekârı İsmail Zühdi Beğ⁵³ ile Anadolu muharrirlerinden Mahmûd Reşâd Beğ yakında İzmir Tiyatrosu'nda temsil edilmek üzere pek muhteşem bir müsâmere ihzâr etmekteyler. Bir hey'et-i edebiyenin taht-ı nezâretinde temsil edilecek olan bu müsâmereye İzmir'in en kıymetdâr gençleri, heveskârları ve üç amatör madmuazel ile birçok aktör ve aktris iştirâk edecektir. Program gayet zengin ve nefisdir. İsmail Beğ'in bestelediği [Türk'ün Duası] ve... (?) füsûn fantezileri on kişilik orkestra ile ve üç ses üzerine teganni edilecektir. Bundan mâada müntehib bir dram ile muhtelif canlı tablolar yapılacaktır. Bilhassa Türk'ün Duası'nda muhteşem manzaralar, mütenevvi ziyâlar bulundurulacak ve sahnede melekler tuyûrân edecektir. Müteşebbis-lerine muvaffakiyyetler temenni ederiz."⁵⁴

Mehmet Rauf Bey İzmir'de...

Mütareke günlerinin sürpriz bilgilerinden bir diğeri de ünlü romancımız Mehmet Rauf'un İzmir günlerine ilişkin duyurular. Mehmet Rauf'un (12 Ağustos 1875 - ö. 23 Aralık 1931) ikinci evliliği sonrasında bir süre İzmir'de yaşadığını bilsek⁵⁵ de yazarımızın İzmir günlerini ayrıntısıyla bilmiyoruz! Edebiyatımızın ilk erotik kitabı, Bir Zambak Hikâyesi (1910) adlı yapıtının etkisiyle tanıştığı İzmirli Besime Hanım ile 1910 yılında ikinci evliliğini yapan Mehmet Rauf Beğ'in, İzmir'deyken Genç Kız Kalbi (1912) romanını yazdığını, konusu, Kurtuluş Savaşıyla bütünlenen, "Kurtuluş"tan çok aşkın öne çıktığı Halâs (1929) romanının da İzmir kaynaklı oluşunu unutmadan, 1920 yılında İstanbul'daki tiyatro toplulukları arasında etkinlikleriyle bildiğimiz, yazarımızın "nezaretindeki" Yeni Sahne⁵⁶ topluluğunun ilk önce İzmir'de gösterilere başladığını, yazarımızın İstanbul'a dönüşü sonrasında da gösterilerini İstanbul'da sürdürdüğünü öğreniyoruz!...⁵⁷ Tiyatro sanatımıza ilişkin İzmir'deki bu girişimi, İzmir'de, Yeni

⁵³ İzmirli bestekâr İsmail Zühdi Beğ için bkz.: Yaşar Ürük, "Osmanlı Döneminden Günümüze İzmir'de Müzik", **İzmir Kent Ansiklopedisi**, Kültür Sanat-3, İzmir, İBB Kültür Yayını, 2017, ss.196-201.

⁵⁴ "Bedî Bir Teşebbüs", **Müsâvât**, 30 Nisan 1335-1919, ss.2-3.

⁵⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Mehmet Rauf", **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, Ankara Bilgi Yayınevi, 1969, ss.15-25.

Efdal Sevinçli, "Meşrutiyet Coşkusunda İzmir'de Tiyatro Baskını", **Kent ve Bellek Dergisi**, Sayı:6, Mart 2021, ss.12-20.

⁵⁶ M. Nihat Özön-Baha Dürder, "Yeni Sahne", **Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1967, s.437.

Metin And, **Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)**, Ankara, T.İş Bankası Yayını, 1971, ss.59-60.

Mehmet Törenek, "Tiyatro Eserleri", **Hikâye ve Romanlarıyla Mehmet Rauf**, İstanbul, Kitabevi Yayını, 1999, ss. 61-66.

⁵⁷ "Mehmed Rauf Beğ ve Yeni Sahne", **Müsâvât**, 5 Şubat 1335 - 1919, s.2.

Ö. Faruk Huyugüzel, "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in İllânına Kadar İzmir'de Tiyatro", s.97.

Özlem Nemutlu, **II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir'de Tiyatro**, s.95.

Sahne Heyeti'nin kuruluşuna ilişkin duyuruları, Türk tiyatro tarihi açısından oldukça değerli buluyorum:

"Mehmet Rauf Bey ve Yeni Sahne / Edîblerimizden Mehmed Rauf Beğ'in riyâseti altında İzmir'in güzîde ve münevver gençlerinden teşekkül eden bir heyet-i edebiyenin nezâreti altında teşkîl edilen temâşâ heyeti şubatın altıncı günü Mehmed Rauf Bey'in Metrûke isimindeki piyesini mevki-i temâşâyâ vaz' edecektir. Dört beş seneden beri İzmir'de hayât-ı temâşâ hemen tamâmen ölmüş ve bu müddet zarfında zevk-i bedîiyî okşayacak hiçbir hâdisе vâki olmadığı gibi verilen bir iki oyun da zevk-i selîm eshâbını alâka-dâr etmekden pek uzak, rûhsuz ve san'atdan ârî idi.

Rauf Beğ gibi Türkiye'de inkılâb-ı edebî ve fikri husûle getiren kitaplarıyla bütün bir gençliği teshîr eden bir edîbimizin İzmir'de bulunup Yeni Sahne Heyeti'nin nezâretini kabûl etmesi İzmir için pek mühim bir hâdisе ve pek büyük bir eser-i tâlî'dir. Mevki-i temâşâyâ vaz' olunacak olan piyes Mehmed Rauf Beğ'in en son yazdığı eserlerdendir. Kıymet-i edebiyesi yüksek olan bu eser hakkında beyân-ı mütâlâa etmek için ayrıca bir makaleye ihtiyâc vardır. Eserin mevzûu hayât-ı ictimâiyemizde pek mühim bir mevki işgâl eden kadın mes'alesinin pek mühim safahâtını irâe ve izhâr etmesi hasebiyle ayrıca şâyân-ı dikkatdir. Eserin Mehmed Rauf Beğ'e aid olması temâşâ heyetinin de bizzat kendilerinin nezâreti altında teşekkülü piyesin pek büyük bir muvaffakiyyetle vaz'-ı sahne olunacağına şübhe bırakmıyor. Âsâr-ı millîye zâten bütün gençliği kendisine medyun bırakan Rauf Beğ'in bu teşebbüsleriyle de memlekete edecekları büyük hizmeti nazar-ı dikkate alarak şimdiden kendilerine beyân-ı teşekkür ve minnet-dârî eyleriz." 58

Müsâvât'taki bu kısa değerlendirme, bize, I. Dünya Savaşı'nın acıları, bunalmaları içinde "İzmir'deki tiyatro yaşamının dört beş yıldan beri hemen tümüyle öldüğünü, güzellik duygusunu okşayacak hiçbir etkinliğin olmadığını, oynanan bir iki oyunun da güzellikten anlayanların ilgisini çekmeyen, ruhsuz, sanattan uzak" gösteriler olduğunu vurgularken sanat yaşamımızın ne denli zayıfladığını aktarıyor. Bu tanıtma yazısı, bize, Mehmet Rauf'un, adını hiçbir kaynakta görmediğimiz⁵⁹, Metrûke [Terkedilmiş, bırakılmış] adlı piyesinin varlığını da haber veriyor. Yeni Sahne'nin, 6 Şubat 1919, Perşembe günü akşamı, İzmir Tiyatrosu'nda, sahneleyecekleri ilk oyun, yine yazarımızın Octave Feuillet'den uyarladığı bir perdelik Yağmurdan Doluya komedisiyle toplumsal yaşamımızı yansıtan, heyecan verici, üç perdelik bir "facia-dram" olan Metrûke'dir.⁶⁰ Bu iki oyunun, Hukuk-ı Beşer gazetesinin, birinci sayfasının sol üst köşesinde, ilginç bir seslenişle, reklam diliyle okurlarına duyurusunu da aktarıp Mehmet Rauf'un İzmir ile bağının işgale yakın günlerde de sürdüğünü vurgulayalım:

⁵⁸ "Mehmed Rauf Beğ ve Yeni Sahne", **Müsâvât**, 5 Şubat 1335 - 1919, s.2.

⁵⁹ Metin And, *Mehmet Rauf ve Tiyatro-I-II*, **Varlık Dergisi**, 15 Ocak 1967, 15 Şubat 1967.

⁶⁰ "Genç edîblerimizden Mehmet Rauf Beğ'in....", **Ahenk**, 5 Şubat 1335 [1919], s.2.

*"Yeni Sahne'nin İlk Oyunu / Koşunuz, koşunuz önümüzdeki Perşembe akşamı Yeni Sahne'nin temsil edeceği sevgili edibimiz Mehmed Rauf'un "Yağmurdan Doluya", "Metruk" piyeslerini temâşâyâ koşunuz, unutmayalım. Cuma günü hanımlara. / Yağmur devâm ettiği sûrette Mehmed Rauf Beğ'in oyunu yarın akşam, eğer yarın da devâm ederse gelecek haftaya tehir edilecektir."*⁶¹

İzmir Rum Metropolid-hânesi Türkçe Gazete Çıkardı mı?

İşgale adım adım ilerleyen siyasal gündem içinde tiyatro, sinema haberlerinin akışı yanında İzmir Rum Metropolid-hânesi'nin, İzmir basın tarihi açısından ilginç, Türkçe bir gazete çıkarma girişimi dikkatleri çeker:

*"Yakında İzmir Rum Metropolid-hânesi tarafından "Terakki" adıyla Türkçe bir gazete çıkartılacağı işitilmiştir. Bu gazete metropolid-hânedeki bütün liva ve kazalardaki kilise heyetlerine gönderilerek Türk ahâlîye....." [Gazete yırtık.]*⁶²

Doğrusu Türk ahâlîye mi, yoksa Türkçe bilen kilise ahâlîsine mi gönderileceği düşünülen Terakki gazetesinin çıkıp çıkmadığını bugün bilmesek de Mondros Antlaşmasıyla birlikte İzmir ve çevresinin Yunanistan'a verileceği söylentilerinin hızla yayıldığı günlerde, böylesi bir yayın girişiminin çok anlamlı olduğunu vurgulamadan geçemiyoruz.

İzmir ve çevresinin Yunanistan'a verileceği söylentilerine karşı İzmirliilerin örgütlenme çalışmaları⁶³ yanında tepkilerini de ortaya koyduklarını görürüz:

"Vatan ve Kadın / Dün kadınlarımız; vatan vazifelerini büyük bir vakar ve şân ile yaptılar... ..Geçenlerde pâyitaht kadınları muazzam Fâtih'in kendisi kadar bir haşmet ve vakar türbesinde toplanarak hissiyât-ı milliyelerini, pek bâlâ ve müstesnâ bir sûrette göstermişler idi. .... Dün vücûdları İzmirimiz için şeref ve mübâhât olan mevki-i ictimâiyeleri yüksek bulunan birkaç yüz hanımefendi hemşirelerimiz zevâlden sonra saat üçde Hisâr Câmî-i şerifinde toplandılar. Hanım-efendilerin bu ictimâ vatan mes'alesinde kadın fikr ve kalbinin de hakk ve müdâfaasını i'lân ve vatanın âdem-i inkisâmını hakk ve salâhiyyetle işâa ve ityândan ibâret idi. .... Hanımefendiler bu ihtifâlde üç nutuk okudular. Birisini Ahenk arkadaşımızın sahibi Nazmi Beğ'in hemşireleri Cevriye Hanımefendi, diğerini Ravza-i İrfân Mektebi Müdire-yi Muhteremesi Zîşân Hanımefendi ve diğerini de Kız Mektebi hocalarından adlarını öğrenemediğimiz bir hanımefendi okudu. Kadınlarımız bu nutuklarında bütün kâinâta, huzûr-ı ilâhîden bağırdılar ve dediler ki:

⁶¹ "Yeni Sahne'nin İlk Oyunu", **Hukuk-ı Beşer**, 7 Şubat 1335 [1919], Numero: 82, s.1.

⁶² **Köylü**, 21 Mart 1335 [1919], s. 1.

⁶³ Zeki Arıkan, "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye....", **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını**, ss.62-68.

"Bu vatan bizimdir; dünyada ne çeşid hak var ise, o hakların cümlesile bizimdir; bu vatanın toprağından binlerce senelik ırkımızın kokusu intişâr ediyor; bu ıtır-ı rûhâniyyet; dağları, taşları, denizleri ve ovaları doldurmuşdur. Bu toprağın her zerresinde benliğimize delâlet edecek bir şey bulunur ve bu mübârek yerlerde târîh bile Türkdür. Bu toprak bizden mahrûm kalırsa yetim olur; biz ondan mehcûr olursak teneffüs edemeyiz..."

64

I. Dünya Savaşı'nın galipleri, Paris Barış Görüşmeleri'nde, Osmanlı topraklarının işgal planını onaylayıp kararlarını hızla uyguladılar. Bu kararlar çerçevesinde, sözde "manda" yönetimiyle, 12 Mayıs 1919 tarihinde, öncelikle İzmir ve çevresinin Yunanistan'a verileceği duyuruldu. Uzun süredir hazırlıklarını sürdüren Yunanistan ve İtalya kendi paylarına sunulan bölgeleri hızla işgal ettiler. Ancak İzmir'deki vali, söz oyunları ile işgal gerçeğini İzmirlilerden saklamayı bir beceri sanmaktadır:

" - İtalya hükümetinin ba'zı sevâhil-i Osmâniyyeyi işgâl ettiği şâyi' bu doğru mudur efendim?

*- Vâkıâ âhîren İtalyanlar, Mentese sevâhiline birkaç asker çıkarmış ise de bunun bir işgâl mâhiyet-i kat'iiyesinde olmadığını te'mîn edebilirim. Esâsen İtalya hükümeti hukuk-ı düvele ve kavâid-i insâniyyete riâyet-kâr bir devlet-i muazzama olmak hasebiyle alel-husûs Avrupa'nın mukarreâtına tâbi' olan ahvâlde hiçbir hareket-i münferide icrâsile müttefiklerinin ârzû ve maksad-ı asliyyesi hilâfında hareketde bulunmayacağına emînim, halkın endişesi bundan münbais ise yine tekrâr ederim ki bu endişeye mahall yokdur."*⁶⁵

Mondros Antlaşması sonrasında yurdun işgaline karşı örgütlenerek İzmir Müdâfaa-yi Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nden İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti'ne oluşturdukları örgütlerle İzmirli, bu işgal kararına karşı, ulusal kurtuluşumuzun ilk ateşini, 14 Mayıs 1919 akşamı Maşatlık'ta yakarlar.⁶⁶

II- "Güzel İzmir!": İzmir'de İşgal Günleri - 1919...

15 Mayıs 1919'dan 9 Eylül 1922'ye, işgali yaşayan İzmir kentinin çektiği acıların bir değerlendirmesini burada yapacak değilim. Adım adım Kurtuluş Savaşını yaşadığımız günleri içeren bu sürecin, bizlere ulaşan İzmir gazeteleri, yaşanan acılı günlerin en önemli belgeleridir. İşgal sürecinde ister suskun kalsın

⁶⁴ Köylü, "Vatan ve Kadın", 28 Mart 1335 [1919], s. 1.

⁶⁵ "Vâli Beğ Efendi'nin Islâhât Muharririle Vukû' Bulan Mülâkâtından Muktebesdir.", **Ahenk**, 14 Mayıs 1919, s.2.

⁶⁶ Bilge Umar, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, İzmir, IBB Kent Kitaplığı, 2011, ss.87-120.

isterse işbirlikçi olsunlar, bu acı günlerde yaşananların tanıkları olarak bizim için önemlidir, değerlidir.

Gazetelerde yayınlanan işgal kuvvetlerinin bildirimlerini, halkın uyması istenen yasak listeleriyle sansür heyetlerinin duyurularını, uygulamalarını bugün okumak, bizleri yeniden bir başka dünyaya götürüyor!... Örneğin işgalden sonra, elimizdeki ilk sayısı, 17 Mayıs 1335-1919 günlü olan, Ahenk, "Yunan Kuvv-e-yi İşgâliyyesi Kumandanının Ahâlîye Tebligâtıdır" ve "Emr-i Yevmî" bildirimleriyle güne⁶⁷ başlıyor,⁶⁸ işgal sırasında ölenlerin, tutuklananların haberleriyle sürüyor...⁶⁹

İşgalin acısına açık bir direniş bildirisi olmasa da Ahenk, İzmir'in yaşadığı acılar karşısında, yitirdiğimiz güzellikleri İzmirliyle anımsatan bir ses olarak, Celâl Sâhir (Erozan)'ın [1883-1935]⁷⁰, - ozanımızın kitaplaştırmadığı şiirlerinden olan- "Güzel İzmir"⁷¹ şiirini bir "İzmir güzellemesi" olarak okurlarına sunar⁷²:

"Güzel İzmir!

Seni görmek, bana, karanlık bahtımın

⁶⁷ **Müsâvât**, 30 Nisan 1335-1919, ss.2-3.

⁶⁸ Zeki Arıkan, "İşgalin İlk Günlerinde Ahenk", **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını...**, ss.77-84.

⁶⁹ **Ahenk**, Hasan Tahsin'in öldüğünü, "Hukuk-ı Beşer refikimizin ser muharriri Hasan Tahsin Recep Bey'in de kargaşalık esnasında şehit düştüğünü kemal-i teessüfle işitdik. Cenâb-i Allah gani gani rahmet eylesin..." **Ahenk**, 18 Mayıs 1335[1919], No.7080, s.2; Süleyman Fethi Bey'in ise yaralı olduğunu, bildirir: "Dördüncü Kolordu Ahz-ı Asker Heyeti Reisi Süleyman Fethi Beğ'in işgal esnâsında şehîd edildiği şâyi' olmuş ise de bi-l-âhir yaralı bulunduğunu ma-al-memnûniyye istihbâr eyledik.", **Ahenk**, 20 Mayıs 1335-1919,s.1; **Ahenk**, Süleyman Fethi Bey'in, 24 Mayıs'ta hastahane de öldüğünü, 25 Mayıs 1919 günlü sayısında duyuracaktır.

Efdal Sevinçli, "Hasan Tahsin'i Tanıyor muyuz?", **Toplumsal Tarih Dergisi**, sayı:348, Aralık 2022, ss.64-69.

⁷⁰ Celâl Sâhir (Erozan) [1883-1935]: Türk Dil Kurumu'nun dört kurucu üyesinden birisidir (Samih Rifat, Ruşen Eşref, Yakup Kadri). Aşk ve kadın ozanı olarak ünlenen, Fecri Ati kuşağının en genç ozanı Celâl Sâhir'in şiirlerinin çoğu dergilerde kalmıştır. Kardeş Sesi (1908), Beyaz Göl-geler (1909), Buhran (1909), Siyah Kitap (1912), İstanbul İçin Mebus Namzetleri (1919), Mehmet Asım Us ile birlikte Müntehâb Çocuk Şiirleri, yanında oyun çevirileri vardır. Babası Yemen Valiliğinde bulunan, Sultan Abdülhamit'in güvendiği, İsmail Hakkı Paşa, annesi ise, Fehime Nüzhet, Meşrutiyet yıllarının feminist kadın yazarlarından. Nadir Nadi'nin eşi Berin Nadi kızlarından biridir.

⁷¹ **Türk Yurdu**,15 Mayıs 1334 [1918], Sayı:7 [Yıl:7-Cild:14-Umûmi Sayı:157].

Zeki Arıkan, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını...**, s.79.

⁷² **Ahenk**, 18 Mayıs 1335[1919], No.7080, s.1.

M. Zeki Gündüz - Muhittin Bilgin, "Güzel İzmir!", **İzmir'in Dağlarında Çiçekler Açar / İzmir Şiirleri**, İzmir, Şenocak Yayınları, 2010, s.75. [**Türk Yurdu**'ndan alınan (?) "Güzel İzmir" şiirindeki kimi sözcük farkları için seçkiye bakınız.]

*Nâdir bir lütfudur, ey sevimli şehir!
Benim beyaz evlerle süslenen (rıhtım) ın
Boynunda bir inci gerdanlık gibidir!*

*(Kadife -?-) başının tarihi bir tâcı!
Körfezin en derin köşesinde saklı,
Yeşil bir ovaya bakan yamacı!
Süsleyen münzevî bir yuva : (Bayraklı)*

*Zümrüd tarlasına benziyor bu ova...
Uzakda neftiler giyinmiş bir alay.
Kapısında nöbet bekleyen (Bornova),
Nazardan gizlenen tılsımlı bir saray.*

*Güzellik dağılmış bir ucdan bir uca
Romalı kemerin üstünde bütün renk
Ve rayihadan örülmüş yeşil (Buca)
Tarihin başına konulmuş bir çelenk.*

*Alnunda bir güzel kadın gururu,
Göğsü hiç solmayan bir baharla dolu
Muattar (Göztepe) Akdeniz'e doğru
Hasretle uzanan aşk ve hulyâ yolu.*

*Güneşin ilk saçı yüzüne serpiyen
Şu (Karşıyaka)'nın sarışın sahili
Yorgun kalbime: "Gel, süngümde dinlen!"
Diyecekdi olsa konuşan bir dili!...*

*Ey piyâlelerde gülen üzüm kızı!
Ey aşka geçid cennetin eşiği!
Baban şu göklerin muazzam yıldızı,
Şu yeşil kütükler annenin beşiği!*

*Evet, gül ve üzüm diyârı bu şehir,
Bakarken şuûru mest eder bağları,
Güllerinin kokusunda var bir sihir,
Tepesini bulutlar saran dağları,*

*Andırır aşk ile dumanlı bir başı,
Vücûdunu meftûn kollarla kucaklar;
Deniz: eteğini ıslatan gözyaşı;
Gök: hüsnüne hayrân firûze bir nazar...*

Bu şehir tabîatın sevgilisidir.”⁷³

Evet, “doğanın sevgilisi olan bu şehir”, artık gerçek işgalcilerin maşası Yunan Ordusu’nun işgali altındadır. Gazetenin sahibi ve başyazarı Ali Nazmi Bey de işgale direnç gösterememenin acısıyla, bu güzel şehirde neler yitirdiğimizi okurlarına, İzmirliyle duyumsatmak için, doğa sevgisini, kent sevgisini işleyen “Güzel İzmir” şiirini, gazetenin birinci sayfasında yayımlar. Bu güzel şiir, işgalin üçüncü gününde, Yunan Sansür Kurulu’nun dikkatini çekmese de kısa sürede sansür makası gazetelerdeki haberleri, makaleleri hızla kesmeye başlayacaktır. Örneğin yalnızca bir imzanın olduğu başmakalenin iki sütunluk boşluğu, Yunan sıkı denetiminin beğenmediği yazılardan çıkartılmış satırlar, paragraflar, sözcükler yanında, “Ankara Hükümeti, Mustafa Kemal, Türk ordusu, Ankara’nın durumuyla” ilgili haberleri yazmak, sansürün başı Mihail Rodas⁷⁴ ile görüşmek,

⁷³ Ahenk, 18 Mayıs 1335[1919], No.7080, s.1.

⁷⁴ M. Rodas için bkz: Zeki Arıkan, “Mihail Rodas’ın Anıları”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, sayı:6, Mart 2003, ss.146-157.

uyarılmak, gazetenin yasaklanması demektir! Yine de yurtsever gazeteciler, Ankara'nın, Kurtuluş Savaşı'nın bilgilerini okura ulaştırmak için değişik yolları izleyip özellikle İzmir'de çıkan Rumca, Fransızca gazetelerle Fransız ve İngiliz gazetelerinden aktarma haberlerle işgalcilere ilişkin haberleri okurlarına, Türklerle aktarmışlardır.

Yaşanan acıları aktaramamanın üzüntüsü yanında içimizdeki hainlerin, işbirlikçilerin varlıkları, dün olduğu gibi bugün de bizlere acı veriyor. İşgal'den önce, Hürriyet ve İtilafçı olan Müsâvât, İslahat gazeteleri yanında işgal sonrası tümüyle tutum değiştiren Köylü gazetesi, yayınlarıyla hem İzmir Müslüman Türk toplumu içinde İttihatçı düşmanlığı söylemleriyle Mustafa Kemal ve arkadaşlarına, Kurtuluş'a olan inancı kırıcı tutum ve davranışları körüklemişler, sürdürmüşlerdir.⁷⁵ Sonuçta bugün de işgalcilerle işbirliği yapanları hiçbir zaman unutmamak, unutmuyoruz.⁷⁶

Tiyatro Kulübüne Saldırı

Üç yılı aşkın süren işgal günlerinde, İzmir'deki tiyatro etkinliklerini anlatmaya, 15 Mayıs 1919 günü yaşanan, İttihat ve Terakki binasında bulunan tiyatro kulübüne yapılan saldırı haberini, Heveskâran Heyet-i Temsiliyyesi yöneticisi Sami Gündür'ün anılarındaki tanıklığı aktararak başlayalım:

"...Sahnemize ait bütün dekorlar, elbiseler, kavuklar aslına benzemek şartıyla hep Mehmet Fuat Bey'in elinden çıkmıştı Bu sanatkârın hâlâ hayran ve takdirdanyim. Burada teessürle kaydetmeye mecburum ki zavallı Mehmet Fuat Bey'in senelerce uğraşarak vücuda getirdiği ve Türkiye'de hiçbir tiyatro kumpanyasında ve hatta Dar-ül-Bedayi'de bile mevcut olmayan elbiseler ve dekorlar, 15 Mayıs 1919 İzmir'in işgali günü Beyler Sokakı'ndaki kulübümüz yağma edilerek arabalarla kışlaya taşınmıştı (Askeri Kışla). O meş'um gün Naki Bey'le tesadüfen Hacı Ali Paşa Kiraathanesi'nde oturuyorduk. Elbise ve dekorlarımız, arabalarla kışlaya taşınırken, bu hazin ve elim manzara karşısında ve gayr-ı ihtiyari ağlıyorduk. İşte zavallı Mehmet Fuat Bey'in dest-i maharetinden çıkan bu küçük eserler, o günden itibaren mahvolmuştu. Ne diyelim mukadderat böyle imiş, millet sağ olsun. Mehmet Fuat Bey hâlâ sahne işleriyle meşgul oluyormuş. II. Karantina'da Spor

Efdal Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi / Gazeteler, Dergiler*, İzmir, İBB Yayını, 2019, ss.150-152.

⁷⁵ Müsâvât, İslahat, Köylü'deki yayınların eleştirileri için bkz.: Zeki Arıkan, "Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını..."

⁷⁶ Şaduman Halıcı, *Mütareke Döneminin İşbirlikçileri Yüzellilik Gazeteciler*, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2021, s.102, 196, 276.

*Kulübü'nde bir sahne kolu teşkil ettirmiş, gençleri temaşa sınıfına teşvik ediyormuş...."*⁷⁷.

İşgal süresinde, kurtuluşa inanan bir avuç İzmirlinin çabaları yaşanan acıların unutturmasa da bir süre sonra yaşamın kendi akışını kazandığını, sanatın bir "moral gücü" olarak öne çıktığını, savaşın acılarını sanki İzmir yaşamıyormuşçasına 1920 yılıyla birlikte, tiyatro, sinema vb. eğlencelerin, kültürel etkinliklerin zayıf da olsa başladığını, gazetelerdeki duyurulardan, haberlerden, değerlendirmelerden öğreniyoruz.

Bu acılı günlerde, gazetelerde, II. Meşrutiyet'in "ulusal bayram" olarak kutlanışını okumak trajikomik bir haber olarak insana acı veriyor:

*"Havâdis-i Vilâyet: Dünkü gün 10 Temmuz iydi milliyesine müşâdîf olmakla kabl-ez-zevâl saat ondan onbire kadar vilâyet salonunda ber-mutâd bir resm-i kabûl icrâ edilmişdir. Vakt-i mezkûrda me'mûrîn-i hükûmet rüesâ-yı muhâkem, müessesât-ı nâfia hey'eti, mekâtib-i resmîyye ve husûsiyye hey'et-i ta'limiyyesi, şehrimiz eşrâf ve mu'teberânı, rüesâ-yı rûhânîyye ve meşâyih-i belde Vâlî İzzet Beğefendinin nezdine azimetle ifâ-yı tebrikâtta bulunmuşlardır."*⁷⁸

İşgalle birlikte basının soluşunu dinleme görevini üstlenen, Uluslararası Sansür Kurulu, gerçekte M. Rodas'ın yönetimindeki İşgalci Yunan Sansür Kurulu, baskı öncesi gazeteleri incelerken yapılan şikâyetlerin de etkisiyle daha önce gözden kaçan (!) "tiyatro vesâir duyurulara" ilişkin denetimlerin de gerekliliğini bir bildiriyle ilgililere duyurur:

*"İzmir Beyn-el-milel Sansür Heyeti'nden / Beyn-el-milel Sansür Heyeti, tiyatro vesâir i'lânâtı gibi avâm tarafından okunulacak olan her nev' neşriyâtın gazete neşriyâtı misüllü Beyn-el-milel Sansür Heyeti'nin nazar-ı tedkik ve tasvîbine arz edilmek icâb ettiğini gazete ve matbaa sâhiblerinin nazar-ı ıttila'ına vaz' eder"*⁷⁹. Böylece, tiyatro, sinema vb. duyurularının da sansürle tanışmaları sağlanır!

İşgalle birlikte İzmir'in Rum ve Ermeni milletlerinin yaptıkları taşkınlıklar yanında yaşanan acılarla yarın korkusunun yarattığı bunalımlar içindeki Türklerin eğlenceyi düşünecek halleri kalmadığı için, 1919 Mayıs'ından 1920 Mart'ına kadar gazetelerde, "müslüman mahallelerinde", bir tiyatro etkinliğinin duyurusu görülmez. Bu günlerde, Minakyan ile İstanbul'a dönmeyip İzmir'de kalan Agop Şahinyan ve arkadaşlarının gösterilerinin duyurularını okuyoruz:

⁷⁷ Günver Güneş, "İzmir'de Temaşa Hayatı: 31 Mayıs 1931, Hürriyet (İzmir)", II. Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Tiyatro Yaşamı ve Heveskâran Cemiyeti Reisi Sami Bey'in Hatıraları, İzmir, Afrodiasyas Sanat Yayınları, 2012, ss.66-67.

⁷⁸ Ahenk, 24 Temmuz 1335 [1919], s.1.

⁷⁹ Ahenk, 28 Eylül 1335 [1919],s.3.

“Okumadan Geçmeyiniz / Beğler Sokağı’nda Millî Sinema Tiyatrosu’nda İzmir Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin [Kızılay] menfaâtine mahsûs sonbahar müsâmeresi: Teşrin-i evvelin [Ekim] 16. perşembe gündüz saat tam 3’de hanımefendilere ve gecesi saat tam 8.30’da beyefendilere henüz İzmir’de görülmemiş bir sahne, Şahinyan Efendi ve Kumpanyası tarafından İki Ahbab Çavuşlar -Hissî, Müdhiş Dram. Kına gecesi, alaturka çengiler vesaire, Mekteb-i Sanayi Mızıkası, İzmir’in meşhur hânende ve sâzendelerinden mürekkeb mümtâz bir saz takımı. İşbu emr-i hayıra fahriyyen iştirak edecektir.”⁸⁰

Yaşanan acılar, mutsuzluklar içindeki “İşgal İzmir”inde, Şahinyan Efendi Kumpanyası’nın oynadığı, gördüğümüz son tiyatro haberiyle bu yılı bitirelim:

“Beğler Sokağında Millî Kütüphâne Tiyatrosu’nda / Vâlî İzzet Beğ’in Taht-ı Himâye-yi Âsaf-ânelerinde/ İzmir Dâr-ül-eytâmı Menfaatine / Kânûn-ı evvelin onbirinci Perşembe günü gündüz / saat tam 2’de hanım efendilere ve gecesi saat tam 8’de beğ efendilere mahsus / Şahinyan Efendi Kumpanyası tarafından / Fevkalâde müsâmere / Fedâkâr Âşık / Hissî, müdhiş ve son derece müessir dram / Perde: 1 / Sefâhat yâhûd Gençlere İbret / Dram komedi / Perde : 4 / Türkçe kantolar, rakslar, alafranga danslar, çardaş vesaire.../ Meşhûr hânende, sâzendelerden mürekkeb/ ve şöhret-şîâr Udî Danik Efendi’nin riyâsetile / mükemmel bir ince sâz takımı icrâ-yı ahenk edecektir.”⁸¹

III-İzmir’de İşgal Günleri – 1920...

Anadolu’nun işgal acılarını yaşadığı günlerde, yurdumuzun kurtuluşu için Amasya’dan, Erzurum’dan, Sivas’tan güç alarak Ankara’ya gelen Mustafa Kemal ile arkadaşlarının, Büyük Millet Meclisi’nin açılış hazırlıklarını yaptıkları günlerde, 16 Mart 1920’de İstanbul’un da işgal edildiğini biliyoruz. İşte bu işgalin yarattığı bunalım içinde, bir İngiliz gazetecisinin Mustafa Kemal ile yaptığı görüşme [mülâkât], İzmir Rûm basınının en önemli gazetesi Ameltheia’da yayınlanır. Ahenk gazetesi de bu görüşmeyi çevirip 19 Mart 1920 günlü sayısında yayınlar. Mustafa Kemal ve Ankara kaynaklı bütün haberlerin, Yunan Sansür Heyeti’nce sözcük sözcük yasaklandığı günlerde, söyleşinin gazetede düzenine bakarak sansüre uğramadan yayınlanışına doğrusu şaşırduğumuzu söylemeliyiz!...⁸²

İşgal günlerinde çıkan, okurlarda farklı duygular uyandırdığına inandığım bu demeci, hep birlikte okuyalım:

⁸⁰ Ahenk, 13 Ekim 1335 [1919],s.3.

⁸¹ Ahenk, 11 Kânûn-ı evvel [Aralık] 1335 [1919], s.4.

⁸² Efdal Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi / Gazeteler*, ss.101-105.

"Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Beyânâtı - 19 Mart 1920 ⁸³

Türkiye Türklerindir!

'Müttehid-i Matbûât' İngiliz gazetesi muhbiri Mustafa Kemal Paşa'nın nezdine bi-l-azîme[t] bir mülâkât icrâ eylemiştir. Paşa-yı müşârün-ileyh muhâbire ber-vech-i âfî beyânâtında bulunmuştur:

Bolşeviklik, i'tikâdât-ı diniyyemize ve şîâr-ı islâmîyyete külliyyen münâfîdir. Hayât-ı istiklâlîyyemizi kâfil bir sulh kabul ve teklîf edilirse bugünkü vaziyet kesb-i sulh ve sükûn edecektir. Aksi takdîrde ya'nî vatanımızın inkırâzını müstelzim bir musalâha akd olunursa o vakit ne olacağını keşf etmek müşkildir.

Millet, ihtimâl bir müddet-i muvakkate için Bolşevikler ile ittifâk eder. Fakat hiç bir zaman onların nazariyyât ve efkârını kabul edemez. Evâmîr-i şer'îyye ve muhabbet-i vataniyyemiz buna mâni'dir.

Enver Paşa'nın, Türkistan, Azerbaycan, Dağıstânı ve Bahr-ı Hazer Tatarlarını rabt ve teohûd ile bir deolet-i müstakile te'sîs etmek fikriyle Bolşeviklerle ma'nen çalışmakda olduğu sahîhdir.

Maa-mâ-fih Enver Paşa'nın işbu harekâtının bize hiç bir taalluku yoktur. Enver Paşa için yeryüzünde emîn bir mekân kalmamıştır. Mûmâ-ileyh Lenin ve Troçki ile aynı mevki'dedir. İşbu Bolşevik rüesâsı, müttetiklerin bir muvaffakiyyeti halinde şüphesiz idâm olunacaklarına kani' olduklarından mukavemet ve müdâfaa edebilmek için ibrâz-ı faâliyyet ve gayret etmektedirler, Enver Paşa ve rüfekâsı; meclis-i vükelâ ve meb'ûsânın ma'lûmâtı olmadan bizi Almanya müttetiki sıfatıyla Harb-ı Umûmîye sürüklediler, Meş-rûtiyet ile idare olunan bir memleketin bilâ-istişâre harbe sürüklenmesi ta'mîri gayr-ı kabil bir hatâ idi. Enver Paşa'nın diğer bir büyük hatâsı da ordularımızın Almanların menâfi' ve siyâsetlerinin bâziçesi olmasına meydân vermesidir.

Biz Kuvâ-yi Millîyye, Tal'at, Enver ve diğerleri ile muhâberâtda bulunduğumuz töhmetiyle ithâm olunmakdayız. Fakat bu doğru değildir. Mûmâ-ileyhümin 1908'de başladıkları emr-i hayrî biz itmâm ve ikmâl etmek ârzû ettiğimiz söylenebilir. Bunların efkâr ve gâyeleri hârik-ül-âde ve ulvî idîyye de ne çâre ki fırkaları sonunda esbâb-ı muhtelifeden dolayı ihtirâsât ve menâfi'-i şahsiyyeye âlet olmuştur.

Bizim gâye-yi mukaddesemiz "Türkiye Türklerindir" ve bunda hakkımız pek bârizdir. Her neo'-i nifâk ve ihtilâfât-ı siyâsiyyeyi mümkün olduğu kadar ref' etmek niyyet-i hâlisânesindeyiz. Ahass-ı âmâlimiz, ancak memleket ve milletimizi teâlî ve tekâmül etdirecek esbâb-ı hakîm-âneyi istihsâl ile hüsn-i tatbîk etmektir.

⁸³ Ahenk, 19 Mart 1336 [1920] / 27 Cemâzi-yel-âhir 1338, No.7330, Cuma, s.2.

Eğer biz ve bizim mevkî'mizdeki akvâm diğer milletlerin hâkimiyet ve idâresine mahkûm edilirse o vakit cidâl-i azîmin ilân olunan maksad-ı ulvî ve hak-cûyânesinden eser kalmaz.

Benim teşkilâtım parasız inkişâf etmiştir. Askerlerim para mukâbilinde ifâ-yı hizmet etmiyorlar. Bizim kahr u tenkîlimiz için sarf ve ihtiyâr olunan bu kadar masârif ve mesâit, milletin emel ve ârzû-yı musirr-ânesi karşısında dûçâr-ı akamet olmuştur.

Bizim istediğimiz nedir? Mütârekenin hîn-i akdinde hudûdumuz dâhilinde kalmış olan memâlikde Türk hâkimiyetinin kabûl ve te'mînini, iktisâden inkişâf ve tekemmül edebilmenin fırsat ve muâvenetinin dirîğ edilmesini talep ediyoruz." (Amaltiya)

Günümüz Türkçesiyle:

Mustafa Kemal Paşa'nın Önemli Demeci

"Türkiye Türklerindir!"

"Müttehid-i Matbûât" [Uluslararası Basın Birliği] [United Press] adlı İngiliz gazetesinin habercisi [muhbir], Mustafa Kemal Paşa'nın yanına giderek bir görüşme gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal, gazeteciye [muhabir] aşağıdaki demeci vermiştir:

Bolşeviklik, dinsel inanışımıza ve İslâmiyetin ilkelerine bütünüyle aykırıdır. Bağımsız yaşamamızı sağlayacak [üstlenecek] bir barış kabul ve teklif edilirse bugünkü ortam yatışacak ve barış olacaktır. Aksi takdirde yani vatanımızın tükenişine neden olacak bir uzlaşma / barış antlaşması imzalanırsa o vakit ne olacağını önceden belirlemek çok zor olacaktır.

Millet, ihtimal geçici bir süre için Bolşevikler ile ittifak eder. Fakat hiç bir zaman onların görüşlerini ve düşüncelerini kabul edemez. Dinsel buyruklar ve yurt sevgimiz buna engeldir.

Enver Paşa'nın, Türkistan, Azerbaycan, Dağıstan ve Hazar Denizi Tatarlarını birbirlerine bağlayıp birleştirerek bağımsız bir devlet kurmak düşüncesiyle Bolşeviklerle manevi [psikolojik] bir ortaklık içinde çalışmakta olduğu gerçektir.

Bununla beraber Enver Paşa'nın işbu girişimlerinin bizimle hiç bir ilgisi yoktur. Enver Paşa için yeryüzünde güvenilir bir yer kalmamıştır. Adı geçen [Enver Paşa], Lenin ve Troçki ile aynı yerededir [konumdadır]. İşbu Bolşevik başkanları, müttefiklerin [Sovyet yönetimine karşı ortak olanların] bir başarısı halinde şüphesiz idam olunacaklarına inanmış olduklarından direnişi sağlamak ve savunmak için eylemler ve uğraşlar içindedirler.

Enver Paşa ve arkadaşları; [Osmanlı] vekiller meclisi ve bakanlarının bilgisi olmadan bizi Almanya'nın ortağı sıfatıyla Dünya Savaşı'na sürüklediler, Meşrutiyet ile yönetilen bir memleketin [mecliste] görüşme yapılmadan savaşa sürüklenmesi onarılması olanaksız bir yanılttı. Enver Paşa'nın diğer bir büyük yanıltı da ordularımızın Almanların çıkarlarıyla siyasetlerinin oynacağı olmasına meydan vermesidir.

Biz Kuva-yi Milliye, Talat, Enver ve diğerleri ile haberleştiğimiz suçuyla itham olunmaktayız. Fakat bu doğru değildir. Adı geçenlerin [Talat, Enver ve diğerleri], 1908'de başladıkları hayırlı işi [Meşrutiyet yönetimini], biz[-im] tamamlayıp geliştirmek istediğimiz söylenebilir. Bunların düşünceleri ve amaçları çok güzel ve yüce idiye de ne çâre ki partileri [İttihat ve Terakki Fırkası] sonunda çeşitli nedenlerden dolayı aşırı isteklere ve kişisel çıkarlara alet olmuştur.

Bizim kutsal amacımız, "Türkiye Türklerindir" ve bunda hakkımız pek açıktır.

Her tür arabozuculuğu [ikiyüzlülüğü] ve siyasal uyuşmazlıkları olabildiğince geçersiz kılmak en içten dileğimizdir. İsteklerimizin en başta geleni, ancak ülkemizi, milletimizi yükseltip geliştirecek asal araçları [yöntemleri] ortaya koyup en güzel biçimde uygulamaktır.

Eğer biz ve bizim yerimizdeki [konumumuzdaki] uluslar, diğer ulusların egemenliğine ve yönetimine tutsak edilirse o vakit büyük mücadelenin duyurulan yüce amacından ve hak arayışından eser kalmaz. Benim örgütlerim parasız ortaya çıkmıştır. Askerlerim para karşılığında görevlerini yerine getirmiyorlar. Bizim yok olmamız ve cezalandırılmamız için kullanılan ve tüketilen bu kadar para ve iş gücü [çalışma], milletin emeli ve kararlı istekleri karşısında sonuçsuz kalmıştır.

Bizim istediğimiz nedir?

Mütârekenin [Mondros Antlaşması] imzalandığı zamanda sınırlarımız içinde kalmış olan topraklarda Türk egemenliğinin kabulünü ve sağlanmasını, ekonomik yönden gelişmenin ve büyümenin fırsat ve yardımlarının [desteğinin] esirgenmemesini talep ediyoruz." (Amaltiya) ⁸⁴

Mustafa Kemal'in bu "beyanati"nin Ahenk'te yayımlanışından iki ay sonra, Kastamonu'da yayımlanan, Ankara Hükümetinin Anadolu'daki en önemli destekçisi Açık Söz gazetesinde, İzmir İdâdisi'nde edebiyat öğretmeni olarak çalışan Ahmet Talat Onay'ın, "İzmir Nasıl İşgal Edildi?" başlıklı yazısı yayımlanır.⁸⁵ Anadolu'dan / Açıksöz'den haykıran, İzmir'in işgalini değerlendiren ilk yayın olan bu makale, acıdır, hâlâ birçok araştırmacı tarafından bilinmemektedir!...

⁸⁴ **Ahenk**, "Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Beyânâtı - 19 Mart 1920 ", Bkz: Efdal Sevinçli, **İzmir Basın Tarihi - Gazeteler, Dergiler**, s.104.Bütün aramamıza karşın demecin hem **Ameltheia**'daki Yunanca, hem de İngilizce çevirisine ulaşamadım.

⁸⁵ Ahmet Talat Onay, "İzmir Nasıl İşgal Edildi?", **Açıksöz** [Kastamonu] , sayı: 48 -58, 23 Mayıs 1336(1920)-Temmuz 1336(1920).Bkz. Ahmet Talat Onay, **Millî Mücadele Yazıları**, Haz.: C. Kurnaz-Ş. Kurnaz, İstanbul, MEB Yayını, 1995, ss.43-72.

Komik Behçet Efendi İzmir'e Dönüyor - Mayıs 1920

Artık savaş koşullarının çok açık olarak ortaya çıktığı, Ege ve Marmara bölgesi kentlerinin Yunan güçlerinin eline geçtiği, milis güçlerimizin baskınlarla düşman güçlerini yıldırıldığı, adım adım ulusal Kurtuluş Savaşımıza hazırlandığımız günlerde, 1920 baharında, ramazan ayıyla birlikte, yarı profes-yonel, yarı amatör İzmirli tiyatro sanatçıları, yeni tiyatro toplulukları kurup gösterilere başlarlar. Hakkındaki şikâyet yazıları sonrasında pek ortalıkta görünmeyen "komik-i şehir" Behçet Efendi'nin, 1920 Mayıs'ında İzmir'e döndüğünü, yine sahne çalışmalarına başladığını görüyoruz:

*"Komik Behçet Efendi Şehrimizde / Şehrimizin pek ziyâde tanıdığı ve sevdiği Türk san'atkâr-ı şöhret-şîârı Komik Behçet Efendi bir sene gaybûbetinden yine sevdiği ve kendisini seven İzmir'e gelmiştir. Pek yakında icrâ-yı san'atla ahâlimizi dilşâd edecektir. Zevk-i perestâne kendisini şimdilik tavsiye ederiz."*⁸⁶

"Bir yıl ortalıkta görünmeyen" Behçet Efendi, Türk Sahnesi adlı topluluğuyla, Keçecilerdeki Şark Tiyatrosu'nda, Ramazan ayı eğlenceleri olarak değerlendireceğimiz, "İhânet yahûd Bir Kızın Sadâkati" adlı [Gülünçlü Oyun]⁸⁷, "İki Gaib Kardeşler" [Şa'şaalı Oyun]⁸⁸, "Kurnaz Çocuk yahûd Şeytan Tuzağı"⁸⁹, "Muhataralı Orman"⁹⁰, "Anadolu Köy Düğünü"⁹¹, "Namûs"⁹², "Bânî-yi Hürriyet Büyük Midhat Paşa'nın Hâkimler Hitâbı" [Hissî, tarihî, millî, müdhiş Dram] ile "Korkunç Otel"⁹³, "Mirâsın Tesiri"⁹⁴, "Sakallı Gelin" [Kahkahalı Oyun]⁹⁵ vb. oyunları sahneler. "Behçet Efendi'nin İdâresinde" sahnelenen, hemen hiçbirisinin yazarını öğrenemediğimiz bu oyunların "tulûât" nitelikli gösteriler olduklarını bir kez daha vurgulayalım. Behçet Efendi'nin Türk Sahnesi adı dışında Behçet Efendi Kumpanyası, İstikbâl-i Osmânî Heyet-i Temsiliyyesi / Kumpanyası⁹⁶, Şark Temâşâ Derneği adlarıyla, İzmir'in Meşrutiyet günlerinin Heveskârı gençleri K. Kemal ile Nuri Genç'in topluluklarıyla da birleşerek gösteriler yaptığını biliyoruz.⁹⁷

⁸⁶ Ahenk, 25 Mayıs 1336 [1920], s.3

⁸⁷ Ahenk, 28 Mayıs 1336 [1920], s.3.

⁸⁸ Ahenk, 30 Mayıs 1336 [1920], s.3.

⁸⁹ Ahenk, 1 Haziran 1336 [1920], s.3.

⁹⁰ Ahenk, 7 Haziran 1336 [1920], s.4.

⁹¹ Ahenk, 9 Haziran 1336 [1920], s.4.

⁹² Ahenk, 11 Haziran 1336 [1920], s.4.

⁹³ Ahenk, 15 Haziran 1336 [1920], s.4.

⁹⁴ Ahenk, 28 Haziran 1336 [1920], s.3.

⁹⁵ Ahenk, 31 Ağustos 1336 [1920], s.3.

⁹⁶ "Sahte Dilenci", Ahenk, 13 Temmuz 1336 [1920], s.3

⁹⁷ Özlem Nemutlu, II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir'de Tiyatro, ss.93-94.

Behçet Efendi, 1920 yılı yaz mevsiminde, birbiri ardına onlarca oyunu sahneleyerek İzmirliyi eğlendirir... Bu oyunların duyuruları içinde, özellikle Othello'nun duyurusunda yer alan “memleketin en güzide şantöz, aktris ve muganniyesi Mari Hasibe Hanımın iştirakiyle” tümcesi, bize İzmirli Rum kökenli bir kadın oyuncuyu tanıtırken, müslüman-Türk adının da kullanımı, dönemin birçok kadın oyuncumuzda karşımıza çıkıyor.

Ahenk gazetesinde yayınlanan bir sirk duyurusu, İzmir'in “çokuluslu” yapısının ilginç bir örneklemesini yansıtır:

“At Canbazları Feokâlâde Müsâmaresi / Şehrimiz İtalyan yetimleri ve fukarası menfaâtine / İzmir’de Fransız Konsulatosu ittisâlinde Büyük Bahçe derûnunda SİRK. At canbazları feokâlâde müsâmeresi şehrimiz İtalyan fukara ve yetimleri menfaâtine olarak mâh-ı hâl efrencinin 6. pazartesi günü öğleden sonra alafranga saat 5’de verilecektir. Bu defaki oyunlar cidden akla hayret verecek, feokâlâde fedâkârlıklar ile yapılacaktır. At Canbazları.”⁹⁸

İşgal güçlerinin sansürü altında, İzmir’de, gülmece, edebiyat içerikli kimi süreli yayınlarımızın da çıktıklarını biliyoruz. Örneğin Mayıs 1920’de, bugün örneklerine ulaşamadığımız gülmece gazetesi Şaka’nın üçüncü sayısının duyurusuyla karşılaşırız:

“Şaka / Şaka’yı Cuma günü okuyunuz: Şaka her bir nüshasile yazı ve karikatürlerinde terakki ve nefâset ibrâz eden şehrimizin yegâne mizâh gazetesidir. Üçüncü sayısı evvelki nüshaları unutturacak bir nefâsetde çıkacaktır. Tavsiye eyleriz.”⁹⁹

Yine 1920 yılı Haziran’ında, İzmir’de, bugün varlığı üstüne çok az bilgimiz olan, “edebî, ictimâî ve terbiyevî” içeriğiyle öğrencilere seslenen, dergimiz Bahçe’nin [Bağçe] özel sayısının yayın haberi bizler için oldukça değerlidir:

“Bağçe mecmûa-i edebiyesinin bayrama mahsûs nüsha-i feokâlâdesi şimdiden ihzâr edilmektedir. Feokâlâde müzeyyen bir kab derûnunda intişâr edecek olan bu nüshada Medeniyet ser-muharriri Hasan Fehmî, Sadâ-yı Hak ser-muharriri, Ahenk ser-muharriri Şevki, Islâhât ser-muharriri Sâmih Lutfî, Kantarağasızâde Ömer Salâhaddîn, İbn-i Hâzım Ferîd, Dâr-ül-muallimîn Türkçe muallimi Râsim, genç muharrirlerimizden R.V. , Manisalı Rızâ Fâik Hüsnü beğlerle daha birçok muharririn fotoğraf ve yazıları temîn olunmuştur. Kari’ ve karielerimize tavsiye eyleriz.”¹⁰⁰

⁹⁸ Ahenk, 5 Eylül 1336 [1920],s.3.

⁹⁹ Ahenk, 28 Mayıs 1336 [1920], s.3.

¹⁰⁰ Ahenk, 7 Haziran 1336 [1920], s.3.

Hasan Duman, “Bağçe”, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri-I*, Ankara, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayını, 2000, s.168. Ankara Milli Kütüphane: **Bağçe, 1. Sene, Sayı 7 [26 Mart 1326 - 1920] (1974 SB 250)**.

1920 yılı İzmir’inde, bir eğlence yeri olarak bilinen, Fransız Konsolosluğu-nun bitişiğindeki Büyük Bahçe’de kurulan “sirk”, İzmir’in yabancısı olmadığı gösterilerden biridir. Bu gösterinin yanında, İzmir’de, 1920 yılında çalışmalarına başlayan “Dâr-ül-Mûsiki”, müzik heveslilerine Karantina’da ve Karşıyaka’da dersler verildiğini, değişik çalgıların öğretildiğini bir duyuruyla bildirmektedir:

“Hanım ve Beğlere Mahsûs Ayrı Kısımları Muhtevî Dâr-ül-Mûsiki

Karantina Tramvay Caddesi, No.449 / Karşıyaka Alaybeği Caddesi, No.51.

Güzel İzmirimizin şimdiki kadar mahrûm bulunduğu Dâr-ül-Mûsiki müesseseleri pek büyük fedakârlıklarla küşâd ve kayıd muamelâtına mübâşeret edilmiştir. Heveskârân-ı musikiye en kısa zamanda muktezi-i malûmât-ı musikiye verilecek ve bi-l-umûm saz dersleri en mucreb usullerle tedrîs edilecektir.....”¹⁰¹

Yine aynı günlerde, Kokaryalı Merkez Sineması’nda, “Yunan Kralı müteveffa Aleksandr’ın cenaze alayı”nı gösteren filmle, Tezâd-ı Nisvân adlı “hissi, esrârengiz, âşik-âne müessir dram”ın gösterileceği ¹⁰² duyurulmaktadır.

IV-İzmir’de İşgal Günleri - 1921

Araştırmamızın temel kaynakları olan, Ahenk, Köylü, Islahat, Sadâ-yı Hak ve Şark / Yeni Turan gazetelerinin işgal süresince, yayımlandığını biliyoruz. Ancak bu gazetelerin tam koleksiyonlarının bugün elimizde olmayışı yanında işgal günlerinde de sansürce uzun süreler yasaklanmaları nedeniyle örneğin 1921 yılının gazetelerinde çok büyük eksikliklerin olduğunu görüyoruz..

Bu eksiklik, konumuza ilişkin örneklere yansırken işgalin ve Kurtuluş Savaşı’nın yarattığı sıkıntıların

1921 yılında İzmir’deki gösteri dünyasını etkiliyor. 1921 yılının tiyatro gösterilerinden ilkinin, İzmir’in yarı amatör yarı profesyonel toplulukları olan Şark Temâşâ Derneği Tiyatrosu ile İstikbal-i Osmanî Kumpanyası’nın, 3 Kanûn-i Sâni [Ocak] 1337 [1921] akşamı, Şark Tiyatrosu’nda Krispi adlı, “hissi, cinâî, 4 perdelik müdhiş dramı”nı sahnelediklerini biliyoruz. Yine yoğun olmasa da Türklerin yaşadıkları semtlerde, Şark ve Ferah tiyatrolarında, Milli Sinema’da, Osmanlı Sineması’nda, sinema ve tiyatro gösterilerinin birlikte sürdürüldüğünü görüyoruz:

“Bu akşam Keçeciler’de vaki Şark Tiyatrosu’nda Şark Temâşâ Derneği ve İstikbal-i Osmanî kumpanyaları tarafından arzu-yı umumi üzerine PAKDAMEN, hissî, cinaî,

¹⁰¹ **Ahenk**, 20 Aralık 1920, s.3.

¹⁰² **Ahenk**, 26 Aralık 1920.

müdhîş dram perde: 6. Aynı oyun yarın gündüz saat birde, Bülbülî Salih Beğ ile mugan-niye-i şehîre Hasibe Hanım'm iştirakiyle hanımefendilere de gösterilecektir".¹⁰³

Yeni bir sanat olarak sinema, bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı'da da büyük bir ilgi görmektedir. Irgad Pazarı'nda Osmanlı Sineması'nda "İzmir'de birinci defa olarak vahşi bir adamın sergüzeşti TARZAN 6 perde"¹⁰⁴ olarak gösterilir.

Varlıkları üstüne bugün hemen hiçbir şey bilmediğimiz bu sessiz sinema örnekleri içinde "Kürd Prensesi Sonya" gibi ilginç adlı filmler de karşımıza çıkarırken yeni açılan İkiçeşmelik Sineması'nda, "Françeska Bertini ve Gustav Serena tarafından tertîb edilmiş sevdâ-alûb, beş kısımlı bir dram: Cingari!!" filmi gösterime girer.¹⁰⁵ Osmanlı Sineması'nda "Canbaz-hane Kralı", "Çivid Rengi Çin", 15 serisiyle sunulurken Milli Sinema'da "New York Esrarı", "Paris Esrarı" serileri gösterimdedir.¹⁰⁶

1921 Mayıs'ında İstanbul'da ve İzmir'de Jö Dekas (?) rüzgârı eser: "Her Tarafda Jö Dekas-İstanbul'da Türk Film Şirketi'nden vürûd eden ikinci Jö Dekas'ın oniki seri ve otuz sekiz kısmı İkiçeşmelik Sineması'nda düünden itibâren birinci seri (Esrârengiz Ağ) beş kısımdan ibâret olub müdhîş cinâî polis dramı. Fırsat bu fırsat kaçırmayınız." Duyurusuna Sadâ-yı Hak'ın sahibi ve başyazarı Mehmet Sırrı Bey de gazetesinde "mealen" Jö Dekas tefrikasına girişiyor!..¹⁰⁷

Yine "İkiçeşmelik Sineması'nda Jö Dekas'ın İkinci Memuriyeti" filminin serileri gösterilirken "orkestra ve çalgının iştirak edeceği" özellikle belirtiliyor. "Milli Sinema"da oynayan Françeska'nın "Yalan ?"dramına hanımların koşturmaları istenirken "en taş yüreklileri heyecana getirecek film" olduğu da vurgulanıyor.¹⁰⁸

Ferah Tiyatrosu'nda Kaf Kemal Bey'in topluluğunun oynadığı "Kadın Kalbi" [Ahenk, 5 Ocak 1921], "Heykeltraş yahûd Korkak Ressam" [Ahenk,11 Mayıs 1921] vb. oyunları, "kantolar, danslar ve tegannilerle" birlikte sunulmaktadır. 1921 yılı Ramazan'ının en büyük eğlencesi, sinemayla birlikte tiyatrodur:

"Fevkalâde Tiyatro / Gülünçlü Bir Gece / Ramazan'ın 27. cumartesi günü yani pazar gecesi Mezarlıkbaşı'nda Ferah "Tiyatrosu'nda K. Kemal Beğ'in idaresinde olan kumpanya tarafından İzmir'in en maruf simalarından Yıldırım Selahaddin Beğ'in şerefine olarak NASREDDİN HOCA nâm milli piyes vaz-ı sahne edilecektir. Bu hayırlı müsâmereyi tertîb eden mezkûr kumpanya müdürü K. Kemal Beğ'i takdir ederiz. Muhterem tiyatro-perverânın mezkûr tiyatroya gitmelerini tavsiye ederiz. Bilhassa Yıldırım

¹⁰³ Ahenk, 2 Kânûn-i sâni [Ocak] 1337 [1921].

¹⁰⁴ Ahenk, 3 Kânûn-i sâni [Ocak] 1337 [1921].

¹⁰⁵ Sadâ-yı Hak, 28 Nisan 1337 / 1921, s.2.

¹⁰⁶ Sadâ-yı Hak, 24 Mayıs 1337 / 1921, s.2.

¹⁰⁷ Sadâ-yı Hak, 3, 5 Mayıs 1337 / 1921,s.2.

¹⁰⁸ Sadâ-yı Hak, 6 Mayıs 1337 / 1921,s.2.

*Selahaddin Beğ tarafından "Sermayesi Dört Metelik" nâmında vereceği monolog hakikaten ibret-âmîz bir seyahat-i feokaladedir. İşbu müsâmereye Komik Behçet Beğ'in de iştirak edeceği haber alınmıştır. Takdir ederiz."*¹⁰⁹

İzmir'de Dokuz Aydır Ödenmeyen Maaşlar...

Ancak biz eğlence yaşamını aktarırken işgal altında yaşayan İzmir'deki devlet memurlarının, Ramazan ayı gelmesine karşın "Ağustos 1920 ayından beri dokuz aydır maaşlarını alama-dıklarını", İstanbul'daki memurları Şubat 1921 ayı maaşlarını aldıklarını da öğreniyoruz!.. İstanbul gazetelerine gönderilen yazılarla, mektuplarla memurların yaşadıkları sıkıntı dile getirilirken kimi uydurma mektuplarla maaşların yakında ödeneceği balonu da ortalığı kaplıyor!..¹¹⁰

İzmir, bütün sıkıntılara karşın 1921 yılı Ramazan ayını eğlencelerle karşılayacaktır. Örneğin "Ramazan-ı şerîfin ilk gününden itibâren Millî Sinema'da, ilmî, fennî, cinâî ve âşikâne bir dram olan, 22 büyük seriden mürekkebe şimdiye kadar İzmir'de gösterilen serili dramların en heyecanlısı *Nev York Esrârı*" gösterime girecektir.¹¹¹ Ir-gad Pazarı Sinemasında "Müstesna Geceler" filmi oynarken sinemanın bitişiğindeki Yeni Dünya Gazinosu ile Salhane Kahvehanesi'nde her akşam müzik ziyafetleri verildiği duyurulur.¹¹²

Egeli Rum Gençleri Silah Altına Çağırılıyor...

Sadâ-yı Hak gazetesinin sahibi, Sakızlı Mehmet Sırrı beğ, hem Rumca'yı hem de Fransızca'yı çok iyi bilmektedir. Bu günlerde, gazetesinde, Fransızca ve Rumca gazetelerden çevirdiği, sansür denetiminden geçen haberlere de yer verir. Kendi gazetesi dışında, Fransızca yayımlansa da patronu ve çalışanları Rum olan Le Levant ile Rumca Kosmos gazetelerinde de yazan "Kirye M. Sırrı", Kurtuluş savaşı sonrasında çok sert eleştirilerle karşılaşmış, işbirlikçilikle suçlanmıştır. 1921 yılında İzmir'de yayımlanan, gazetesine alıntılar yaptığı Rumca gazeteler: Armonia, Kosmos, Amaltheia, Vima, Tharoots, Telegrafos, Patris, Estia'dır. Yine Sadâ-yı Hak'da yayımlanan "Der Vaf-ı Cerâid"¹¹³ başlıklı gülmece yazısındaki adlara bakarak yayımlanan Türkçe gazetelerimiz de şunlardır: Ahenk, Sadâ-yı Hak, Islâhât, Şark, Medeniyet, Köylü.

¹⁰⁹ **Ahenk**, 5 Haziran 1337 / 1921, s.2.

¹¹⁰ **Sadâ-yı Hak**, 6; 8 Mayıs 1337 / 1921,s.1:"İzmir memurlarına Müjde"; "Der-saâdet Türk Matbûâtının nazar-ı Dikkatlerine"...

¹¹¹ **Sadâ-yı Hak**, 8 Mayıs 1337 / 1921,s.2.

¹¹² **Sadâ-yı Hak**, 9 Mayıs 1337 / 1921,s.2.

¹¹³ **Sadâ-yı Hak**, 14 Mayıs 1337 / 1921,s.1.

11 Mayıs 1337(1921) günlü Sadâ-yı Hak'ta iki önemli haberle karşılaşırız. İlki, "Malta Mevkûfîni Tahliye Edildi" başlığında Malta'da tutuklu İttihat Terakki'nin milletvekillerinin, yöneticilerinin serbest kalmaları haberidir. İkinci ise, M. Sırrı'nın, Amaltheia'nın yedek gazetesi Tharoos'tan aktardığı, "Silah Altına Davet Olunuyorlar" başlıklı haber, bize, adım adım Sakarya'ya yaklaşan sıcak savaşın boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir:

"...Yunan ırkına mensûb ve İzmir, Manisa, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, İzmit, Üsküdar, Denizli ve Aydın sancakları ahâlisinden olan ve işgâl-i askerî muntıkasında ikâmet eden 1891, 1892, 1893 ve 1894 tevellüdlü efrâd taht-ı silâha davet olunmaktadır. Bunlar 3-16 Mayıs tarihine kadar Alaşehir, Barsa, İzmir, Ödemiş kasabalarında bulunan depo alaylarına mürâcâât etmeğe mecburdurlar....."¹¹⁴

İşgalci Yunan ordusu, Yunanistan'dan gelen askeri gücünü, Osmanlı yurttaşı Rumların önce gönüllü sonra da bu askeri buyrukta belirtildiği üzere zorla askere alınma yoluyla savaş gücünü artırır. Sonuçta, "iki kıtanın ve beş denizin ülkesi olma" rüyasını görenler, Sakarya'da, Dumlupınar'da, Gediz ovasında yüzbinlerce askerini yitirirken sonu bir trajediyle biten, İzmir'in yok oluşunun yaratıcısı olurlar.¹¹⁵ Topraklarını savunan bizler, Türkler de Mustafa Kemal'in öncülüğünde Birinci Dünya Savaşını sonlandırırken yaşadığımız savaşların acılarından bedeli ağır da olsa dersler çıkardık, 100 yıldır barış içinde yaşadık... Yaşamak da istiyoruz...

Milli Sinema'da Mukallid Rocairo...

Sadâ-yı Hak'ta, 28 Mayıs 1337(1921) tarihli sayısında çıkan, yabancı bir ses sanatçısını fotoğrafıyla tanıtan, 20 x 16 cm. boyutundaki duyuruya bakınca, bir tuhafılık olduğu kolayca anlaşılıyor! Sanatçının, 20 x 8 cm. ölçüsündeki fotoğrafının yanındaki tanıtım tümcelerinin eksik olduğu, aralarda da boşlukların bulunduğu görülüyor!...Okumaya başlayınca, sansür memurunun elinin, yazı kalıbından epey sözcüğü çıkarıp attığı anlaşılıyor!... Şimdi, "Avrupa'nın ünlü kadın şarkıcılarını sesleriyle, giyim kuşamlarıyla taklit eden" "mukallid" Mösyö Rocairo'yu tanıtan duyuruyu birlikte okuyalım:

"İzmir Tiyatrosu'nda verdiği müsameler/ ile pek büyük muvaffakiyetler kazanan genç / ve muktedir san'atkâr Mösyö Rocairo(?) / bu def'a Millî Sinema'da Türk

¹¹⁴ Sadâ-yı Hak, 11 Mayıs 1337 / 1921, s.2.

¹¹⁵ Yunan ordusuna gönüllü katılan, Yunanistan'da eğitim görüp İzmir'e gelen ve 12 Ağustos 1921'de Anadolu'da / Sakarya'da ölen İstanbullu Yorgos Magnis'i tanımanızı isterim: Akilas Millas, **Oğlunuz Er Yorgos Savaşırken Öldü**, çev.: Herkül Millas, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2004.

temâşâ-pervoerânuna da / bir mü'sâmere vermek [..... dört satırlık boşluk-E.S.....] san'atı san'at için seven bu san'atkârın / mü'sâmeresine ahâlimizin râğbet göstere-/ceğinden emîiniz.

Bu genç san'atkâr Avrupa'nın / meşhûr muganniyelerini sadâ ve şekl-i telebbüsü / ile taklîd etmektedir.

[..... Sayfa sonuna kadar boşluk-E.S.....] ¹¹⁶

Çok kanlı bir savaşın, Sakarya savaşının zaferle noktalandığı günlerde [13 Eylül 1921] İzmir' gazetelerinde, "Asya-yı Suğra Ordusu Kumandanı Ferik Ceneral Anastas Papulas"ın tebliğ-i resmîlerinde" gerçekleri saklamasını okurken Yunan Sansür Kurulu'nun yöneticisi Mihail Rodas, "yalan içinde yüzüyoruz" ¹¹⁷ diyerek gerçeği açıklar:

"Harekât-ı Askeriye Tebliğ-i Resmî: Matbuat Kalemî'nden resmen tebliğ olunmuştur. Rumî 20 Eylül [3 Teşrin-i evvel] 1921 tarihli vaziyet-i askeriye raporudur: Eskişehir Cebhesi- Sol cenahımızda tarafeyn seyrek piyade ateşi. Afyonkarahisar Cebhesi- Şiddetli düşman süvari kuvvetleri toplanla ve ehemmiyetli piyade kuvvetleri tarafından himaye edilerek Afyonkarahisar havalisindeki askerlerimize karşı taarruz teşebbüsünde bulunmuşlardır. Askerlerimiz taarruza geçerek düşmanı tard ve def etmişler ve büyük zâyîât verdirmişlerdir. Bizim zayıyatımız gayet küçüktür. Asya-yı Suğra Ordusu Kumandanı Anastas Papulas." ¹¹⁸

İzmir'in Seçkin Bir Aydını Ömer Salâhaddîn Beğ ve" Gaâ Dana- Ekim-1921"

Kantarağasızâde Ömer Salâhaddîn Beğ'i (1878-1943) , Meşrutiyet günlerinin İzmir Heveskârân Temsil Heyeti'ndeki çalışmaları yanında İzmir gazetelerindeki yazılarından, çıkardığı gazete ve dergilerden biliyor, tanıyoruz. ¹¹⁹ Arkeoloji bilimine olan ilgisi, ona, İzmir Arkeoloji Müzesi'nin kurucu Müdürlüğü'nden Agora ve Efes kazılarına uzanan bir çalışma yaşamı kazandırmıştır. İzmir kültür tarihinin bu önemli adı, Kantarağasızâde Ömer Salâhaddîn Beğ'in çıkardığı, varlığını çok yakın zamanda öğrendiğimiz, bir gülmece ve karikatür dergisi olan Zeybek (Kasım 1918-Mayıs 1919-22 sayı) ile Ödemiş ağzıyla yazdığı Kara Dana piyesi, onun renkli kişiliğinin yansımalarıdır.

¹¹⁶ Sadâ-yı Hak, 28 Mayıs 1337,s.1.

¹¹⁷ Turgut Özakman, 1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi, Bilgi Yayınevi, 2008, s.130.

¹¹⁸ Ahenk, 7 Ekim 1921.

¹¹⁹ Efdal Sevinçli, "İzmir'in Seçkin Bir Aydını – Ömer Selâhattin Kantar", Dokuz Eylül Gazetesi, 20 Temmuz 2022, s.10.

Örneğin “Kara Dananın Muhakemesi”¹²⁰ piyesinin İzmir’de sahnelenip sahnelenemediğini bilmesek de 1921 Ekim’inde, İtalyan işgalindeki Söke’de oynandığını, Işık gazetesinde çıkan bir eleştiriden öğreniyoruz:

“Geçen Geceki Müsâmere

Dâr-ül-eytâm menfaatine evvelki gece verilen müsâmere hakikaten her türlü ümîdlerin fevkinde denecek

mertebede parlak ve muvaffakiyyetli olmuştur. Bundan dolayı müsâmereyi tertîb eden kardeşimiz Kantarağasızâde Salâhaddîn Beğ’i tebrik ve takdîr ederiz. Yetimler nâmına Medîha Midhat Hanım tarafından okunan sûzişli hitâbe hemen herkesi ağlatmıştır. Süreyya Beğ’in büyük bir fasâhet ve hitâbetle irâd eylediği âteşin nutuk da bütün ruhları teheyycü eylemiştir.

Salâhaddîn Beğ’in yazdığı bir perdelik (Kara Dananın Muhakemesi) ünvanlı komedisi dahi pek ziyâde nâil-i rağbet olmuş ve defaâtle alkışlanmıştır. Bu eser, halk dili ile resmî ve mustalah lisânın nasıl müsâdeme etdiğini canlı sûrette gösteren küçük lâkin çok ma’nîdâr bir tablodur.

Salâhaddîn Beğ’i eserinde ibrâz etdiği kudret-i üstâdânedan dolayı da ayrıca tebrik ederiz. Piyesi temsil eden memleketin asîl gençleri sahneye ilk defa çıktıkları halde dâr-ül-istihzârda çalışmış san’atkârlar kadar muvaffakiyyet gösterdiler. Bilhassa “gara dana Mustafa” rolünü ifâ eden Hacı Osmanzâde Rıfka Beğ bütün ruhuyla temsil etdi ve def’atle alkışlandı. Reşâd Nuri Beğ’in (Âmirin Âmiri) monoloğunu yapan H.R. Beğ de selâset-i tekellümü ruhlı, evzâ’ ve harekâtiyle mazhar-ı takdirât olmuştur.

Son perdeyi teşkîl eden “sürpriz”de herkesi pek ziyâde eğlendirdi. Hülâsa müsâmere hey’et-i umû-miyyesiyle gayet hoş ve nev’i kendine münhasır, hâiz-i asliyyet bir müsâmere idi. Kemânî Âdil Beğ’in mûsikîdeki istidâdını san’attan anlayan zevât takdîr etdiler. Zeybeklerin el ve bıçak oyunları da bilhassa müsâmereyi şereflendiren İtalyan dostlarımızın pek hoşlarına gitmiştir.

Müsâmerede mutasarrıf beğle, erkân-ı livâ, hükkâm ve eşrâf-ı memleket, kaim-makam-ı kazâ ve sâir zevât ve memûrînden mâ-adâ İtalyan kuvâ-yı seferiyye kumandanı miralay Govzini(?) cenâbları ve birçok ma’iyyetleri, ümerâ ve zâbitânı hazır idiler. Kalabalık fevkalâde idi. Söke’nin himmetli ve muhterem ahâlisi hem emr-i hayra hizmet hem de temâşâ-yı san’at için müsâmere-şitâb etmişlerdi. Gündüz hanımlara gösterilen temsil dahi pek kalabalık olmuş ve yetimler nâmına okunan hitâbeden müteessir olan hanımlardan biri boynundaki altını kopararak Dâr-ül-eytâm’a iâne vermiştir.

¹²⁰ Kantarağasızâde Ömer Salâhaddîn, **Gaâ Dana**, İki Perdelik Millî Türk Piyesi, İstanbul, Resimli Gazete Tarafından Neşr Olunmuştur, İkdâm Matbaası, 1927.

Halkımızı vücûhla tebrîk ve takdîr ederiz. Yaşamak isteyen ve yaşamağa müstahak olan milletler, millî ve içtimâî duygularını işte böyle ibrâz ederler. Babaları bizim saâdet ve selâmetimiz için fedâ-yı cân eden muhterem şehîdlerimizin evlâdlarına, kendi evlâdlarımız gibi bakmak boynumuzun en yüksek bir borcudur. Bu mukaddes vazifeyi halkımızın her an, her vesîle ile aynı şevk ve harâretle devâm edeceğine şübhesiz himâye .... Dâr-ül-eytâmın...[yürtik-E.S.] çalışan sıhhiye müdürü Doktor Sadık Beğ birâderimize de .... Daha büyük muvaffakiyyetler temenni ederiz.”¹²¹

V-İzmir’de İşgal Günleri - 1922

İşgalin sancuları ve Kurtuluş Savaşı’nın umutlan içinde yaşayan İzmir, doğa olarak tam bir “kapalı şehir” kimliğindedir. İzmir’e dışarıdan tiyatro topluluklarının gelmesi güçleştiği için kentin kendi toplulukları gösterileriyle halkımızın moral yönüne katkıda bulunmaktadır. İşte bu tür bir moral gösterisi, Namık Kemal’in Kara Belâ adlı yapıtının sahnelenmesi girişimiyle 1922 Şubat’ında gerçekleşir:

“Pek yakında Heveskârân Heyet-i Temsîliyyesi tarafından İzmir’de Millî Sinema’da mevki-i temâşâyâ vaz’ edileceğini istihbar ettiğimiz edib-i muazzam Kemal Bey merhûmun Kara Belâ nâm merak-âver piyesinin şimdiden ihzar edilmekte olan dekorlarıyla pek mükemmel bir sahne-yi edeb teşkil ve provalarına da ehemmiyetle devam edilmekte olduğundan şu muazzam, mükemmel piyesin gençlerimiz tarafından muvaffakiyetle oynanacağını ümid etmekteyiz. Memleketimizde bu gibi tehzîb-i ahlâk ve tenvîr-i efkârâ bâdî âsârı temsîl edecek ve halkımızın rağbetine mazhar olacak bir heyet-i temsîliyyenin mevcûd bulunmamasından pek müteessir idik. Tiyatronun bir dâr-ül-edeb olduğuna müdrîk olan gençlerimizin bu suretle bir heyet-i temsîliyye vücûda getirmiş olmalarından kendilerini tebrik ile beraber muvaffakiyetlerini de temenni eyleriz.”¹²²

Kara Belâ oyununun oynanışından önce, “İzmir’de ilk defa olarak muazzam Türk filmi” tanımlamasıyla, Kordon’daki İzmir Tiyatrosu’nda oynatılan İstanbul Gülü¹²³ filmi gerçekte ad olarak sinema kronolojimizde bulamıyoruz, ancak filmin, Muhsin Ertuğrul’un çektiği İstanbul’da Bir Fâcia-i Aşk’ın (1922) kısaltılmış adı olduğunu sanıyoruz.

İzmir’de, işgal altında günlük yaşamın akışı içinde, “Kordon’daki kahvehanelerin garsonlarının greve gittiklerini, kahvehane sahiplerinin de garsonların mutâlebâtını kabul etmeğe karar verdiklerini” öğreniyoruz.¹²⁴

¹²¹ Işık [Söke], Aded: 78, 23 Teşrin-i evvel 1337 / 20 Safer 1340, [23 Ekim 1921], Pazar, s. 1.

¹²² Ahenk, 20 Şubat 1338 /1922.

¹²³ Ahenk, 4 Şubat 1338 /1922.

¹²⁴ Sadâ-yı Hak, “Vilâyet Haberleri”, 27 Mayıs 1338 / 1922, s.2.

1921 ve 1922 yıllarında, İzmir'de Türklerin yaşadığı bölgelerde tiyatro gösterilerinde de kullanılan birçok sinema salonunun açılışına tanık oluruz: Kokaryalı Merkez Osmanlı Sineması, İkiçeşmelik Sineması [Adları daha sonra Ankara ve Tan sinemaları olarak değişecektir], Millî Sinema, Irgat Pazarı'nda Osmanlı Sineması, Kokaryalı'da Sinebar, Basmahane'de Safa Sineması vb. [Ahenk, 21 Haziran 1922].

Rumların, Ermenilerin, Levantenlerin yaşadığı Punta ve Frenk sokağı çevresinde oldukça fazla tiyatro ve sinema salonu olduğunu biliyoruz. Ancak bu bölgedeki salon sahiplerinin sinema ve tiyatro duyurularını, Türkçe gazetelerde pek yayınlamadıklarını biliyoruz. Örneğin Paris Sineması'nın, "*Yedi Bela / Tarzan'ın Kızı*"¹²⁵ filminin tanıtımı için bir duyuru yayımlattığını görürüz.

1922 yılında, gösteriler sayısal olarak az olsa da, döneme egemen olan başlıca tiyatro toplulukları, Behçet Efendi Kumpanyası ile Kaf Kemal'in yönetimindeki İzmir Heyet-i Temsilîyesi'dir. Behçet Efendi Kumpanyası, Keçeciler semtindeki Şark Tiyatrosu'nda, geleneksel tiyatromuzun önemli bir örneği olan Kanlı Nigâr Batakhanesi yahûd Bekrî Mustafa adlı oyunu oynarlarken¹²⁶, Mezarlıkbaşı'ndaki Ferah Tiyatrosu'nda Lezâiz-i Aşk oyununun "*Kaf Kemal Bey'in şerefine*" oynandığını, İzmir Heyet-i Temsilîyesi'nin ise Halit Fahri Bey'in Dârülbedâyi'de oynanan oyunu *Baykuş'u*¹²⁷ başarıyla sahnelediğini okuyoruz.

Dönemin gazetelerinde sık sık şiirlere, öykülere de yer verilir. Örneğin Şark gazetesinde, Orhan Seyfi'nin [Orhon], "edebiyat" başlığıyla / köşesinde, *Gönül-den Sesler* (1922) kitabındaki şiirleri yayınlanıyor.¹²⁸ Şark gazetesi ayrıca tümüyle sanata, edebiyata yönelik, Edebî Şark adıyla bir gazete ilâvesi de yayımlar.

1922 yılının tiyatro ve sinema gösterilerinden örnekleri sürdürelim:

"Yalnız hanımefendilere mahsûs fevkalâde müşâmere / Ramazân-ı şerifin 19. günü akşamı / Keçeciler'de Şark Tiyatrosu'nda bu akşam Kanlı Nigâr Batakhanesi -3 perde."¹²⁹

Örneğin İzmir'de yaşayan ve ticaretle uğraşan İranlılar için İzmir'e gelen Kafkas Operet Kumpanyası'nın 21 Haziran 1922, Çarşamba günü oynadığı *Arşın Mal Alan* opereti, savaş yıllarının cılız turne girişimlerinin bir örneğidir.

Sessiz sinemanın altın çağının olduğu günlerde, "*Basmahâne'de, Bahçe'de Yazlık Safa Sineması*"nda, *bugünden i'tibâren Yedi Belâ veyâhûd Karanlıklar Kralı 2 ve*

¹²⁵ "*Paris Sineması, sahib ve müdürü Stamos Setemelos*", *Şark*, 6 Haziran 1338 /1922, s.3.

¹²⁶ **Ahenk**, 11 Nisan 1338 /1922.

¹²⁷ **Ahenk**, 18 Ocak 1338 / 1922.

¹²⁸ Orhan Seyfi," Dul"; "*Gönülüm*", *Şark*, 10, 11 Nisan 1338 [1922],s.1.

¹²⁹ **İslahât**, 16 Mayıs 1338 /1922.

2. Seriler, 13 Lira Esrarı, meşhur Hugod tarafından -1. ve 2. Seriler" ¹³⁰ oynarken Safa sinemasının ilginç bir tanıtımını yine Şark gazetesinden okuyalım:

"Müjde / Gündüzün boğucu sıcaklarından kurtularak geceleri bahçe içinde hem serin bir hava teneffüs etmek hem de nadide filmler seyretmek istiyor musunuz? O halde Basmahâne'de Sadık Beğ Bahçesinde Yazlık "Safa" Sinemasına koşunuz. Muhterem müşteriler sinemada, alkolden mâ-adâ her bir içki büfedden getirtilebilir."¹³¹

Yazlık sinemalarda film gösterimleri artarken tiyatro etkinliklerinin azaldığını biliyoruz. Tulûât nitelikli oyunlarıyla tanıdığımız "meşhur komik Behçet Efendi"nin yaz sıcağında tiyatro yaptığını görürüz:

"Yaz Eğlenceleri / Kokaryalı Tramvay Merkezi Yazlık Sineması'nda, Cumartesi, Pazar ve Perşembe, Rumca suvare, Cuma günü Türk Sahnesi Hey'et-i Temsiliyyesi tarafından meşhur komik Behçet Bey'in iştirakile gündüz hanımefendilere ve gece beğlere olmak üzere Zavallı Necdet nâm piyes vâz'-ı sahne edilecektir..1. mevki 40, ikinci 25 kuruşdur. Gece avdetleri için tramvaylar te'mîn edilmiştir."¹³²

"Kokaryalı Yaz Müsâmeresi / Müceddeden inşa olunan Sinebar Sineması Tiyatrosu'nda, İzmirce ma'rûf olan genç sanatkârmız K.(Kaf-E.S.) Kemal Beğ ve Kumpanyası tarafından şehr-i hâlin 13. salı günü gündüz alafranga saat dörtte hanımefendilere ve gecesı beğlere mahsûs olarak İzmir'in en nâdîde aktris ve aktörlerle birinci def'a olmak üzere İndiyana nâm müdhiş piyes mevki'-yi temâşâyâ vaz' edilecektir..."¹³³

"5 Haziran pazartesi gününden 11 Haziran pazar akşamına kadar Irgad Pazarında Osmanlı Sineması'nda Paris'de inşâ edilen Câmî'-i şerifin vaz'-ı esâs merâsimi: 1 kısım - Yıldırım Sinebad - Son seri - 3 kısım - Dineri Berlis - 10. Seri - 3 kısım - Mevtin Sa'isi [Habercisi, çalışanı] - 8. Seri -3 kısım - Mukaddes Kaplan - 4-5. Serileri - 4 kısım. 12 Haziran pazartesi gününden itibâren: Hakikî Prens Draga ." ¹³⁴

Sessiz sinemanın ünlü sanatçılarının yaşamöykülerine ilişkin haberlerin yabancı gazetelerden çevrilerek İzmir gazetelerinde de yayımlandığını görürüz.¹³⁵ Dönemin gazetelerinde elbette ilginç haberler, duyurular, iftiralar, yalanlamalarla da karşılaşırız. Örneğin Hilâl-i Ahmer'in [Kızılay] İzmirliileri içkiden uzaklaştırmak için ilginç öğütler içeren duyuruları, dönemin gazetelerinde sık sık yayımlattığını görürüz.

¹³⁰ Şark, 7 Haziran 1338 /1922, s.1.

¹³¹ Şark, 8 Haziran 1338 /1922, s.3.

¹³² Şark, 8 Haziran 1338 /1922, s.3.

¹³³ Ahenk, 12 Haziran 1338 / 1922, s.3

¹³⁴ Ahenk, 12 Haziran 1338 / 1922, s.4:

¹³⁵ Şark, 4 Nisan 1338 /1922, s.3.

¹³⁵ "Mini mini bir aktör / Şarlo" , Şark, 5 Nisan 1338 /1922, s.1.

"İçki içmeyiniz! İçki insanın sıhhatine, ahlâkına, seroetine, nesline düşmandır. İçenler zehirlenir, hasta olur. Nesli saralı, abdal veya cinnete müsta'id doğar.-Hilâl-i Ahmer."¹³⁶

"İçki vücûdunuza, aklınıza, ahlâkınıza, seroetinize, asaletinize, memleketinize düşmandır. Bunlara hürmeten elinizi kadehe uzatmayınız. İçki düşmanı olunuz. .-Hilâl-i Ahmer."¹³⁷

Sonuç

Bu örneklemeleri, savaş koşullarında koleksiyonu oluşturulamamış, yok olmuş, yok edilmiş elimizde kalan İzmir gazetelerinden seçtik... Ancak gözü-müzden kaçan, belki de değerini anlayamadığımız duyurular hâlâ umutsuz gözlerle bizi bekliyorlar!... Örneğin notlarımın arasından karşıma çıkan, bana baktığını düşündüğüm bir duyuruyu, İyonya Devleti'ni kurmak niyetindeki iş-galcilerin İzmir'de kurdukları örgütlenmenin bir kanıtı olarak Yunan Maliye Dairesi Müfettişliği'nin 7 Mayıs 1922 günlü duyurusunu okuyarak ilerleyeyim:

"Çayhane, kahvehane, meyhane, müskirât-hane, şekerci, lokanta, aşçı, limonataci, musiki ve dans salonları, klüb vesaire her nev'i eğlence mahalli müdürlerini", 31 Mayıs 1922 gününe kadar, inceleme yapmak üzere içki içilebilir belgelerini sunmak için "kaleme "başuormaları isteniyor..."¹³⁸

15 Mayıs 1919 Perşembe günü başlayan 9 Eylül 1922 Cumartesi günü biten işgal günleri, bugün acılılarıyla, sıkıntılarıyla, bunalımlarıyla biterken bir ulusun yeniden doğuşunu da beraberinde getirir.

İşgale, İzmir'de sesini yükselten kadınlarımız yanında silahları elinden alınmış bir ordunun Mustafa Kemal'in öncülüğünde Anadolu'da, yeniden doğuşuna tanık olurken işgale direnen, karşı çıkan aydınlarımızın yanında¹³⁹ içimizden çıkan hainlerin seslerinin kimi İzmir gazetelerinden çıkışını unuttuk, unutmayacağız.¹⁴⁰

Savaş koşullarında sanat ve kültür etkinliklerinin elbette cılız, zayıf olacağını hepimiz biliyoruz. İşte, savaş koşullarında, sanatsal, kültürel etkinlikler, bu

¹³⁶ Şark, 30 Mart 1338 / 1922, s.1

¹³⁷ Şark, 4 Nisan 1338 /1922, s.3.

¹³⁸ Şark, 24 Mayıs 1338 [1922], s.3.

¹³⁹ Efdal Sevinçli, "Hasan Tahsin'i Tanıyor muyuz?", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Aralık 2022, ss.70-75.

¹⁴⁰ Efdal Sevinçli, "İşgal Günlerinde İzmir Basını (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922)", **Yenigün**, 9 Eylül 2022, s.12.

kentin insanlarına olsa olsa bir moral destek vermeyi amaçlayacaktır. XVIII. yüzyıldan beri gösteri sanatları açısından bir turne kenti olma niteliğini hâlâ koruyan İzmir, daha çok hevesli gençlerin amatör etkinlikleriyle dikkatleri çeker. Savaş koşullarında, kentin geleneksel tiyatro yapan tulûât oyuncularının seyrek, cılız gösterilerini, “temsillerini, müsamerelerini” izleriz.

Aralık 1896’dan başlayarak sinemayla tanışan İzmir halkının işgal yıllarında, sessiz sinemanın iyi bir seyircisi olduğunu gazetelerdeki duyurulardan anlıyoruz.

Kurtuluş sonrasında, Lozan Barış Antlaşması’nın imza sürecinden hemen sonra, tiyatro tarihimiz açısından yine Mustafa Kemal’in öncülüğünde önemli adımların İzmir’de atıldığını, müslüman Türk kadın oyuncularımızın sahne özgürlüklerini, 29 Temmuz 1923’de, Hisse-i Şâyia oyunuyla Bedia Muvahhid Hanım’ın sahneye çıkışıyla, İzmir’de kazandıklarını unutmuyoruz, unutmayacağız.¹⁴¹

---

¹⁴¹ Efdal Sevinçli, *İzmir’de Tiyatro*, ss.51-55, 89-95.

KAYNAKÇA

Sürekli Yayınlar

Açıksöz

Ahenk

Anadolu

Bağçe

Gece Postası

Hukuk-ı Beşer

Islahât

Işık

Köylü

Müsâvât

Sadâ-yı Hak

Şark

Türk Yurdu

Varlık

Kitaplar ve Makaleler

Alpman, H. Kadri, **Ahmet Fehim Bey'in Hatıraları**, İstanbul, Tercüman 1001 temel Eser, 1977.

And, Metin, *Mehmet Rauf ve Tiyatro-I-II*, **Varlık Dergisi**, 15 Ocak 1967, 15 Şubat 1967.

And, Metin, **Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)**, Ankara, T.İş Bankası Yayını, 1971.

Arı, Kemal, *"Birinci Dünya Savaşında İzmir Limanı ve Bombardımanı"*, **Bütün Dünya**, Nisan 2017.

Arıkan, Zeki, *"Köylü Gazetesi Ve İşgal"*, **Atatürk Yolu**, 2, 1988.

Arıkan, Zeki, *"Mihail Rodas'ın Anıları"*, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, sayı:6, Mart 2003.

Arıkan, Zeki, **İzmir Basın Tarihi (1868-1938)**, İzmir, EÜ Edebiyat Fakültesi. Yayını, 2006.

Arıkan, Zeki, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918 / 8 Eylül 1922)**, Ankara, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1989.

- Bakacak, Alper, "I. Dünya Savaşı'nda İzmir Bombardımanı (5-9 Mart 1915)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIX, Özel Sayı: İzmir'in İşgali (2019).
- Duman, Hasan, "Bağçe", **Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri-I-**, Ankara, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayını, 2000.
- Gündüz, M. Zeki; Bilgin, Muhittin, "Güzel İzmir!", **İzmir'in Dağlarında Çiçekler Açar / İzmir Şiirleri**, İzmir, Şenocak Yayınları, 2010.
- Güneş, Günver, "İzmir'de Temaşa Hayatı: 31 Mayıs 1931, Hürriyet (İzmir)", **II. Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Tiyatro Yaşamı ve Heveskâran Cemiyeti Reisi Sami Bey'in Hatıraları**, İzmir, Afrodisyas Sanat Yayınları, 2012.
- Güneş, Günver, **II. Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Tiyatro Yaşamı ve Heveskâran Cemiyeti Reisi Sami Bey'in Hatıraları**, İzmir, Afrodisyas-sanat Yayınları, 2012.
- Halıcı, Şaduman, **Mütareke Döneminin İşbirlikçileri Yüzellilik Gazeteciler**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2021
- Huyugüzel, Ö. Faruk, "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in İlanına Kadar İzmir'de Tiyatro", **İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar**, İzmir, İBB Kent Kitaplığı, 2004.
- İzrail, Nesim Ovadya, **Osmanlı ve Türkiye Tiyatrosunda Şahinyanlar**, İstanbul, Bgst Yayınları, 2018.
- Kantarağasızâde Ömer Salâhaddîn, **Gaâ Dana**, İki Perdelik Millî Türk Piyesi, İstanbul, İkdâm Matbaası, 1927.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, "Mehmet Rauf", **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, Ankara Bilgi Yayınevi, 1969.
- Makal, Oğuz, **Tarih İçinde İzmir Sinemaları**, İzmir, Güzel Sanatlar Eğitim ve Kültür Vakfı, 1999.
- Mehmet Rauf, **Halâs (Kurtuluş)**, İstanbul, T. İş Bankası Yayını, 1998.
- Millas, Akilas, **Oğlunuz Er Yorgos Savaşırken Öldü**, çev.: Herkül Millas, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2004.
- Nemutlu, Özlem, **II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir'de Tiyatro**, İzmir, İBB Kent Kitaplığı, 2011.
- Onay, Ahmet Talat, **Millî Mücadele Yazıları**, Haz.: C. Kurnaz-Ş. Kurnaz, İstanbul, MEB Yayını, 1995.
- Öcal, Celal, **Kurtuluş Savaşımıza Sanatıyla Katkıda Bulunan İtalyan Ressam Vittorio Pisanı**, Altın Koza Yayınları, İzmir, 2007.
- Özakman, Turgut, **1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi**, Bilgi Yayınevi, 2008.
- Özön, M. Nihat; Dürder, Baha, "Yeni Sahne", **Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1967.
- Özuyar, Ali, **Sessiz Dönem Türk Sinema Antolojisi (1895-1928)**, İstanbul, Küre Yayınları, 2015.

- Özuyar, Ali, **Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi (1895-1932)**, İstanbul, YKB Yayınları, 2017.
- Sevinçli, Efdal, **İzmir Basın Tarihi / Gazeteler**, İzmir, İBB Kent Kitaplığı, 2019.
- Sevinçli, Efdal, "Hasan Tahsin'i Tanıyor muyuz?", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı:348, Aralık 2022.
- Sevinçli, Efdal, "Hukuk-ı Beşer'in 104 Yıldır Kayıp Sayısı", **9 Eylül Gazetesi**, 18 Haziran 2022.
- Sevinçli, Efdal, "İşgal Günlerinde İzmir Basını (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922)", **Yenigün**, 9 Eylül 2022.
- Sevinçli, Efdal, **"İzmir'de Tiyatro - Hasan Tahsin ve Tiyatro"**, **Üç İzmir**, İstanbul, YKY, 1992.
- Sevinçli, Efdal, "İzmir'in Seçkin Bir Aydını - Ömer Selâhattin Kantar", **Dokuz Eylül Gazetesi**, 20 Temmuz 2022.
- Sevinçli, Efdal, "Meşrutiyet Coşkusunda İzmir'de Tiyatro Baskını", **Kent ve Bellek Dergisi**, Sayı:6, Mart 2021.
- Sevinçli, Efdal, "Sinemanın Tarihinde İzmir", **Kent ve Bellek Dergisi**, Sayı:11, Ağustos-Eylül 2021.
- Sevinçli, Efdal, **İzmir Basın Tarihi / Gazeteler, Dergiler**, İzmir, İBB Yayını, 2019.
- Sevinçli, Efdal, **İzmir'de Tiyatro**, İzmir, Ege Yayıncılık, 1994.
- Sevinçli, Efdal, **Leblebici Horhor Ağa Operetinin 140 Yıllık Serüveni**, İstanbul, Opus Kitap, 2016.
- Sevinçli, Efdal, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Sinemadan Tiyatro'ya Muhsin Ertuğrul**, İstanbul, Broy Yayınları, 1987.
- Sevinçli, Efdal, **Namık Kemal ve Tiyatro**, İzmir, DEÜ Güzel Sanatlar Fakültesi Yayını, 1991.
- Törenek, Mehmet, "Tiyatro Eserleri", **Hikâye ve Romanlarıyla Mehmet Rauf**, İstanbul, Kitabevi Yayını, 1999.
- Umar, Bilge, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, İzmir, İBB Kent Kitaplığı, 2011.
- Ürük, Yaşar, "Osmanlı Döneminden Günümüze İzmir'de Müzik", **İzmir Kent Ansiklopedisi**, Kültür Sanat- 3, İzmir, İBB Kültür Yayını, 2017.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 14 (2024/Kış), ss. 147-175.

Geliş Tarihi: 1 Ocak 2024

Kabul Tarihi: 16 Mart 2024

Araştırma Makalesi/Research Article*

II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki'ye Muhalif Bir Gazete: Volkan Gazetesi

Rüya BAĞIR**

Öz

İttihâd-ı Muhammedi Cemiyeti kurucularından olan Derviş Vahdeti, aynı zamanda Volkan gazetesinin sorumlu müdürü ve başyazarıydı. II. Meşrutiyet'in ilanı ile sansürün kalkması ile matbuat hayatına gelen özgürlük ortamında yayınlanmaya başlayan birçok eser ve gazete arasında Vahdeti'nin çıkardığı Volkan gazetesi de yerini almıştı. Bu özgürlük ortamı şüphesiz Volkan yazarlarına istedikleri her şeyi hiç çekinmeden yazma fırsatı vermişti. Bu bağlamda Vahdeti, Volkan gazetesinde yazdığı makalelerde başta dini olmak üzere siyasi, sosyal, ekonomik olmak üzere birçok konuda İttihat ve Terakki hükümetini eleştirip güçlü bir muhalefet örneği oluşturdu.

Volkan aracılığı ile İttihat ve Terakki'ye güçlü bir muhalefet sergileyen Vahdeti, bu gücünü II. Meşrutiyet'in esas fikir akımlarından biri olan İslamcılık sayesinde gerçekleştirdi. Öyleki Vahdeti, gazetesi Volkan ve cemiyeti İttihâd-ı Muhammedi ile İslamcılığı siyasi amaçlarına ulaşmada temel söylem olarak kullandı. Bu söylemi sayesinde İttihat ve Terakki'ye karşı olan ulema kesimini, medrese öğrencilerini ve askerleri yanına alarak İttihat ve Terakki'ye karşı güçlü bir muhalefet grubu oluşturdu. Bu çalışmada Volkan gazetesinin meşrutiyete dair görüşlerini, ülkenin dini, siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlarına yaklaşımını, bu sorunlara yaklaşımı ile nasıl güçlü bir muhalefet örneği sergilediğini ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Derviş Vahdeti, Volkan, İttihat ve Terakki, Muhalefet

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr., (ronay-ruya@hotmail.com), (Orcid: 0000-0002-2937-2153)

An Opposition Newspaper during the II. Constitutional Monarchy Period: Volkan Newspaper

Abstract

Derviş Vahdeti, one of the founders of the Committee of Union of Muhammad, was also the responsible director and editor-in-chief of the Volkan newspaper. Volkan newspaper, published by Vahdeti, took its place among the many works and newspapers that started to be published in the freedom environment that came to the press life with the abolition of censorship with the declaration of the Second Constitutional Monarchy. This environment of freedom undoubtedly gave Volkan writers the opportunity to write whatever they wanted without hesitation. In this context, Vahdeti formed a strong opposition by criticizing the Union and Progress government on many issues, especially religious, political, social and economic, in the articles he wrote in the Volkan newspaper.

Vahdeti, which displayed a strong opposition to the Union and Progress through Volkan, achieved this power thanks to Islamism, one of the main intellectual movements of the II. Constitutional Monarchy. Vahdeti, with his newspaper Volkan and his society Ittihâd-ı Muhammedî, used Islamism as the main discourse to achieve his political goals. Thanks to this discourse, he formed a strong opposition group against the Union and Progress by taking with him the ulema section, madrasah students and soldiers who were against the Union and Progress. In this study, we will try to reveal Volkan newspaper's views on constitutionalism, its approach to the country's religious, political, economic and social problems, and how it displays a strong opposition with its approach to these problems.

Keywords: Dervish Vahdeti, Volkan, Union and Progress, Opposition

Giriş

23 Temmuz 1908'de önce Manastır'da daha sonra diğer illerde ilan edilen hürriyet¹ ile birlikte aynı gün Meşrutiyet'i ilan eden bir söylev Manastır Mektebi Müdürü Binbaşı Vehip Bey tarafından verilmişti. Gelen telgraflar karşısında

---

¹ Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.105, Annual Report, 1908, Pera, 17 Şubat 1909, F.O.195/2363, 52.

başka bir çıkar yol görmeyen II.Abdülhamid'in² son anda anayasa lehine bir karar vermesi ile Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortak mücadelesi sonucu 24 Temmuz 1908'de Kanun-ı Esasî yeniden yürürlüğe girmiş ve II.Meşrutiyet ilan edilmişti.³

Meşrutiyet'in ilanı Selanik, Manastır, İstanbul ve ülkenin diğer şehirlerinde büyük bir coşkuyla karşılanmış, aylarca süren miting ve gösterilerle bir bayram havasında kutlanmıştı.⁴ Selanik'te iğne atsan düşmez bir kalabalıktan "Yaşasın Hürriyet! Yaşasın Vatan! Yaşasın Millet!" diye yükselen sesler coşkun ne derece büyük olduğunu göstermiş, Müslüman, Rum, Bulgar din adamlarının birbirleri ile öpüşüp sarılmaları, ortak amaca beraber yürüdükleri izlenimini vermişti.⁵ Halk tarafından bu coşkunun mimarı olarak görülen İttihat ve Terakki artık "Cemiyet-i Mukaddese"⁶ "Kahraman-ı Hürriyet", "Ruh-ı Devlet" niteliği kazanmıştı.⁷

Meşrutiyet'in ilanı İttihatçılara önemli bir güç ve prestij kazandırmıştı. Ancak daha çok genç ve deneyimsiz olan yüzbaşı, binbaşı ya da küçük bürokrat kesiminden oluşan İttihat ve Terakki, iktidarı doğrudan üstlenmek yerine iktidarı daha önce elinde bulunduran hükümete bırakmıştı. Ancak cemiyetin bu şekilde sorumluluk almadan istediği zaman ve istediği şekilde hükümetin işlerine karışması ileride kendisine karşı oluşacak muhalefetin önemli sebeplerinden biri oldu.⁸

Meşrutî rejimi yeniden tesis eden İttihat ve Terakki, seçimleri de kazandıktan sonra çok farklı kesimden, basın dünyasından ve siyasi fırkalardan oluşan bir muhalefetin hedefi konumuna ulaşmıştı. Muhalefetin İttihat ve Terakki'ye yönelttiği temel eleştiri, İttihat ve Terakki'nin sürdürdüğü gizli politik uygulamaları,

---

² Abdullah İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet 1908-1913*, 2. baskı, Gökkuşbuca Yay., İstanbul, s.67-68.

³ Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler Ansiklopedisi*, C.13, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 297.

⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 4.baskı, C. 1, Kısım II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, 65. Tefvîk Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, 3.baskı, İmge Kitabevi, Bty, s.99. Tefvîk Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İletişim Yay., İstanbul, 1991, s.36.

⁵ Fahir Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, TTKY, Ankara, 1997, 603. Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, 2.baskı, Kültür Yay., İstanbul, 2000, s.25.

⁶ Nazmi Eroğlu, "31 Mart Vakası'nın Oluşumunda İttihatçıların Etkisi ve Bazı Yanılığlar", *Köprü Dergisi*, 78, 2002, s.1-14. Kâzım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1957, s.30.

⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*, 2.baskı, C. 1, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1988, s.24.

⁸ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, 2.baskı, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul: Kaynak Yay., İstanbul, 1999, s.32.

tekelciliği, hükümet işlerine müdahale etmesi, orduyu siyasete karıştırması ve gücünü muhalefete baskı aracı olarak kullanması olmuştur. Muhalefet bu uygulamaların dönemi yeniden istibdata götürebileceğinden endişe duymaktaydı.⁹

İttihat ve Terakki bu süreçte toplumun birçok farklı kesiminden tepki almakla birlikte daha çok İslamcı ve dindar kesiminden eleştirilerin hedefi olmuştur. Bu bağlamda Temmuz 1908'den Nisan 1909'a kadar daha çok laik siyasete öfkeli muhalif dinci gruplarla mücadele etmişti. II. Abdülhamid'in tam desteğinden faydalanan bu gerici grubun eleştirilerinin temel odak noktası, İttihatçıların şeriatı çiğnediğine dair suçlamaları olmuştur.¹⁰

İslamcılar, şeriatla yönetilen altı asırlık bir devlet için kurtuluş mücadelesinde elbette din söylemiyle en fazla taraftar toplama potansiyeline sahip gruptur. Bu grubun Meşrutiyet ortamında düşüncelerini dile getirebildikleri, faaliyet gösterebildikleri en önemli toplanma merkezleri çok keskin bir İslamcı duruş sergileyen Volkan gazetesi¹¹ ve Sebilürreşad / Sırat-ı Müstakim gazetesi idi.¹² Ancak Volkan'da yayınlanan makaleler ilmiye mensuplarına hitap etmekle birlikte bazı muhalif gazetelerin hoşuna gitmemiş, Sırat-ı Müstakim, Beyânülhak gibi gazeteler tarafından cemiyet sapkınlık ve ayrımcılık yapmakla suçlanmıştı.¹³

Derviş Vahdeti'nin öncülük ettiği Volkancılar grubu Meşrutiyet ve Osmanlılık düzeninden yana olmakla birlikte, İttihat ve Terakki'nin daha modern ve laik düzeninin aksine İslami hatta daha ahlaki bir düzene ulaşmayı hedeflemişlerdi. İşte bu husus Volkancılar grubu muhalefetinin odak noktasını oluşturmuştu.¹⁴

⁹ Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980, s.100.

¹⁰ Arsen Avagyan, "Ermeni Siyasi Partileri İle Jön Türklerin Meşrutiyet İlan Edildiği Dönemdeki İlişkileri", *Ermeniler İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, 2.baskı, Çev. Ludmilla Denisenko, Aras Yay., İstanbul, 2005, s.57.

¹¹ *Volkan Gazetesi 1908-1909 (Derviş Vahdeti)*, Yay. Haz. M.Ertuğrul Düzdâğ, İz Yay., İstanbul, 1992.

¹² Mehmet Ali Karaman, "Yandaşıktan Muhalefete Volkan Gazetesi", C.24, S.4, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2022, s.1574.

¹³ Azmi Özcan, "İttihâd-ı Muhammedi Cemiyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yay., İstanbul, 2001, s.476.

¹⁴ İsmail Kara, *İslâmcılara Göre Meşrutiyet İdaresi 1908-1914*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993, s.49.

1. II. Meşrutiyet Döneminde Basın ve Volkan Gazetesi'nin Yayın Hayatına Başlaması

II. Abdülhamid döneminde sürdürülen istibdat sürecinde Osmanlı basını üzerinde büyük bir denetim ve baskı söz konusu olmuştu. Ancak bu baskı, II. Meşrutiyet'in ilanı ile oluşan özgürlük ortamı¹⁵ ve sansürün kaldırılması ile sona ermiş, dönemin İkdam, Sabah, Tercüman-ı Ahval, Saadet gibi gazetelerinin muhabirleri yaptıkları toplantıda Osmanlı Matbuat Cemiyeti'ni 24 Temmuz 1908'de kurup sansüre karşı direnmeye başlamışlardı.¹⁶ Bu bağlamda özgürlüğün ilk iki ayında gazete yayınında büyük bir artış yaşanmıştı. Bunda otuz yıl boyunca bastırılan özelemlerin, düşüncelerin ve inançların etkisi büyüktü.¹⁷

Meşrutiyet'in hürriyet ortamında gazete sayısında yaşanan artış ve çeşitlilik bir zenginlik kaynağı olarak görülmekle birlikte, ciddi bir siyasi kutuplaşmanın yaşanmasına neden olmuştu. Toplumunu etkilemek ve özellikle yönlendirme aracı olarak kullanılan basın, toplumun ayrışmasında, toplumun kargaşaya sürüklenmesinde başat bir rol üstlenmişti.¹⁸ Gazetelerin ayrıca siyasi bir fırka gibi hareket etmesi toplumda büsbütün çatışma ortamını beraberinde getirmişti.¹⁹

Aslında bu dönemde çıkarılan gazeteler, bir partinin dolaylı ya da doğrudan yayın organı olarak çıkarılıp çoğu İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet sergileyerek özellikle aydın kesimini kışkırtmada önemli bir görev yüklenmişlerdi. Şüphesiz bu görevi üstlenen ve toplumda çatışma ortamını körükleyen gazetelerden biri Volkan gazetesiydi. Derviş Vahdeti öncülüğünde kurulan İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin yayın organı Volkan, gerici²⁰, eski düzenin devamından yana olan bir gazete olarak nitelendirilmiştir.²¹

¹⁵Nevin Ünal Özkorkut, "Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51, 3, 2002, s.78-79.

¹⁶Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, 2.baskı, Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm ve Ticaret Yay., İstanbul, 1997, s. 69-70; Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Haldinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.82; Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s.102.

¹⁷Ali Gevgilili, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk*, 2.baskı, Bağlam Yay., 2. Baskı, 1990, s.85.

¹⁸Necmettin Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı (31 Mart Vak'ası ve II. Abdülhamid'in Tahtan İndirilmesi)*, 2.baskı, Timaş Yay., İstanbul, 2014, s.126.

¹⁹Taner Aslan, "Meşrutiyet Aleyhtarlığına Dair Bazı Düşünceler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIV/2 2009, s.1-29.

²⁰Topuz, *II. Mahmut'tan*, 84; Murat Hanılçe, İlyas Ak, "İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kaleminden 31 Mart Vak'ası Öncesi ve Sonrası", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, 2018, s.1-32.

²¹Mehmet Kaya, Sinem Siklon, "Bazı Osmanlı Gazetelerinde Siyasal Reklam ve Propaganda (1908-1918)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16, 2012, s.62-73.

Ancak o süreçte güçlü bir rekabet ortamında kuvvetli bir destekten yoksun, maddi ve manevi anlamda oldukça zor koşullar altında mesleğini icra etmeye çalıştığını belirten Vahdeti, bütün zorlukların üstesinden güçlü inancı sayesinde baş edebildiğini ifade etmişti.²² Zararlı yayınlara karşı bir duruş içinde olduğunu da söyleyen Vahdeti'nin²³ Volkan gazetesini çıkarmaya karar vermesi, Meşrutiyet'ten altı ay sonra işsiz olduğu ve henüz bir cemiyete girmeyi başaramadığı süreçlere rastlamıştı. Volkan, Vahdeti'nin cemiyeti ile o süreçte mücahitlik ve önderlik rolü oynamasında, siyasi bir figür halini almasında, 31 Mart İsyanının teşvik ve tahrikçiliğine kadar götüren olayların içinde yer almasında çok büyük bir etken oluşturmuştu.²⁴

Hürriyet ortamından faydalanan Vahdeti, "halkın temiz dini duygularını istismar ederek menfaat ve şöhret teminine" karar vermişti.²⁵ Vahdeti, Volkan'ın çıkarılma tarihini 17 Aralık 1908 yani milletin büyük bayramı olan Meclis-i Mebusan'ın açılmasına denk getirmek istemişse de İstanbul mebuslarının seçileceği 11 Aralık 1908'de Volkan'ı çıkarmaya başladı. Aslında o gün siyasal çalkantıların ortaya çıktığı bir gün olması nedeniyle Vahdeti için önem arz etmişti. Vahdeti, çevrilen entrikaların boşa çıkarılarak doğru yöne çevrilmesine elden geldiğince hizmette bulunabilmek ve doğruluktan ayrılmama arzusuna ulaşmak adına o günü Volkan'ı çıkarmak adına uygun bir tarih olarak ifade etmişti.²⁶

Vahdeti, Volkan gazetesini çıkarmak için öncelikle Zabtiye Nezaret'i'nden ruhsat almak için başvuruda bulunmuş, Volkan isimli bir Türkçe gazetenin ilk etapta haftada bir daha sonra günlük olarak çıkarılmasını talep etmişti.²⁷ Gerekli izin alındıktan sonra, Volkan 11 Aralık 1908'de²⁸ yayın hayatına başladı. Gazetenin ortaya çıkışında, II. Meşrutiyet'in özgürlük ortamında, gelişen çatışmaları fırsat gören Vahdeti'nin dini siyasal anlamda kullanarak öne çıkma isteği etkili olmuştu. Güresin'in ifadesiyle "Kurnaz Vahdeti", çıkaracağı gazete ile hem öncülüğe girebileceği hem de sarayla ilişkilerini geliştirebileceğine inanmaktaydı.²⁹

²² Derviş Vahdeti, "Müjde İttihat ve Terakki Cemiyeti Eskisinden Ziyade Kuvvet Buldu", *Volkan*, 10 Kânûnisânî 1324 (23 Ocak 1909), Nu.24, s.2.

²³ Derviş Vahdeti, "Rüyada İrticâ Plânları", *Volkan*, 21 Kânûnisânî 1324 (3 Şubat 1909), Nu. 34, s.3.

²⁴ Osman Selim Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı 31 Mart Vak'ası ve İslamcılık*, Temel Yay., İstanbul, 2001, s.42.

²⁵ Münir Sirer, "Türkiye'de Yobazlık Tarihi ve Derviş Vahdeti", *Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK)*, Tevfik Paşa Evrakı (TP), Kutu:29, Gömlek No:2, s.2773.

²⁶ "Volkan", *Volkan*, 28 Teşrinisânî 1324, (11 Aralık 1908), Nu.1, s.1.

²⁷ BOA, DH. MKT.. 2674./92 Lef: 1 (5. Za. 1326 / 29 Kasım 1908) ; BOA, DH. MKT.. 2674./92 Lef: 2 (11. Za. 1326 / 5 Aralık 1908) ; BOA. ZB. 328/123-1-1 (25 Teşrinisani 1324/8 Aralık 1908).

²⁸ *Volkan Gazetesi 1908-1909 (Derviş Vahdeti)*, s.3.

²⁹ Ecvet Güresin, *31 Mart İsyanı*, Yenigün Haber Ajansı, 1998, s.32-33.

Volkan'ın çıkışında asıl neden olarak da Vahdeti'nin gerek yazılarından gerek kişilik yapısından anlaşıldığı kadarıyla "otuz senedir bir türlü tayinine muvaffak olamadığı" bu yüzden de gazeteci kimliği edinerek kendine toplumda bir statü kazanma isteği rol oynamıştı.³⁰ Volkan, Derviş Vahdeti'nin yönetiminde³¹ İstanbul'da, 28 Teşrînisanî 1324-7 Nisan 1325 (11 Aralık 1908-20 Nisan 1909) tarihleri arasında, günlük olarak çıkan dinî aynı zamanda siyasi içerikli bir gazete olarak yayınlanmaya başladı.³² Volkan gazetesi ilk zamanlarda pek rağbet görmeyince, Vahdeti bunun üzerine "gayet ateşli bir dil ile bilhassa pek fazla okumamış tabakanın fikrini çececek çececek şekilde makaleler yazmaya" başladı. Gazetenin bu tarz bir dil kullanması ile tirajı 20.000'e kadar çıktı ki, bu satış o zamana kadar Türkiye'de hiçbir gazeteye nasip olmamıştı. Bu suretle de Vahdeti'nin cebi para görmüştü.³³ Volkan'ın basımı³⁴ önceleri 500-1000, İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti'nin nâsir-i efkârı olduktan sonra 2000-3000, cemiyetin açılış günü ile Hasan Fehmi'nin vurulması ve 31 Mart İsyanı sırasında ise 15-20.000'i bulduğu belirtilmişti.

2. Volkan Gazetesi'nin Künyesi ve Yayın Politikası

Volkan, Derviş Vahdeti tarafından 1908-1909 yılları arasında, İstanbul'da, günlük, dini ve siyasi bir gazete olarak yayınlandı. Dili Türkçe olan gazete, toplamda 110 sayı olarak yayınlansa da gazetenin 10 ve 13. Sayıları çıkmadığı için mevcut sayı 108 adettir. Çıkmayan bu sayılara rağmen Volkan'da bu sayılar sanki basılmış gibi sayı numarası verildi. Düzdağ "Volkan" isimli makalesinde 10.sayının bugün elde bulunduğu için bu sayının zaman geçince az sayıda basıldığını ancak dağıtılmadığını ifade etmişti. Ancak kendisinin bu ifadesine karşı Volkan gazetesinde bu sayı mevcut olarak bulunamadı.³⁵

³⁰ Kocahanoğlu, A.g.e., s.43.

³¹ Kaya, Siklon, A.g.m., s.66.

³² Volkan Gazetesi, 11; M. Ertuğrul Düzdağ, "Volkan", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yay., İstanbul, 2013, 123; Ahmet Dursun, "Meşrutiyet Dönemi Gazetelerinde Bediüzzaman Said Nursi ve Nursi'nin Sebilürreşad Mecmuası ile Münasebetleri", "İslam'ı Uyandırmak" Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler, İslamcı Dergiler Projesi, Ed. Lütfi Sunar, 1, 2018, s.86.

³³ Sirer, "Türkiye'de Yobazlık", s.2773.

³⁴ Volkan'da gazetenin basımının artırılması yönelik yazılar kaleme alındı. "Kâriin-İ Kirâmdan Rica", Volkan, 17 Kânûnisânî 1324 (30 Ocak 1909), Nu. 30, s.1; "Kâriin-İ Kirâmdan Rica", Volkan, 18 Kânûnisânî 1324 (31 Ocak 1909), Nu. 31, 4; "Kâriin-İ Kirâmdan Rica", Volkan, 19 Kânûnisânî 1324 (1 Şubat 1909), Nu. 32, s.1.

³⁵ Volkan Gazetesi, s.11-12; Düzdağ, A.g.m., s.123-124

Gazetenin sadece birinci sayfasında, o da başlık dolayısıyla 27 olan satır sayısı 39 tanedir. Fiyatı “10 para” olan gazetenin ciltli sayfası 32 x 24 cm, yazı büyüklüğü 27, 5 x 20 cm biçimindedir. Yarım gazete boyunda, dört sayfa halinde, üçer sütun şeklinde çıktı. Gazete ayrıca çeşitli engeller yüzünden 24 ve 28-31 Aralık 1908 ile 1-9, 13,18-22 ve 24 Ocak 1909 tarihlerinde çıkmadı. Bu kesintilerin sebebinin Vahdeti, parasızlık olarak açıklamıştı.³⁶

Derviş Vahdeti, gazetede “*Sâhib ve müdür*”, “*Sâhib ve müdür-i mes’ûlü*”, “*Sâhib-i imtiyaz ve sermuharriri*”, “*Sâhib ve müdür-i mes’ûlü*” gibi çeşitli sıfatlarla anıldı.³⁷ Bütün sayılarda Derviş Vahdeti’nin yazıları yer aldı. Gazetede, 70. sayıya kadar sadece Vahdeti yazarken 70. sayıdan sonraki sayılarda 29 farklı yazarın 2-15 arasında yazı kaleme aldığı yazılar bulunmaktadır.³⁸ Vahdeti, gazetecilikte tecrübesi bulunmadığı halde ilk sayıların bütün yazılarını kendisinin yazdığını, düzelttiğini ve dağıttığını belirtmişti. Volkan’da makalelerin dışında önemli haberler, okuyucu mektupları ve mektuplara verilen cevaplar, birkaç sayının son sayfasında birer ilan yer aldı. Gazetenin mevcut 109 sayısında çoğu okuyucular-dan olmak üzere 100 kadar imzalı yazı yayınlandı.³⁹

Gazetenin dili yazarlara göre değişmektedir. Açık Türkçe yazıların yanında musanna nesirlere de rastlanmıştır. Açık, halkın anlayacağı bir dilden yana olan Vahdeti’nin yazıları daha çok sade Türkçe yazılar olup ulemaya hitap eden ve mevzuun gerektirdiği yazılarda herkesin anlamayacağı tarzda bir dil kullanılmıştı.⁴⁰ Volkan’ın aslında dilimizdeki karşılığı “yanardağ”dır. Vahdeti’nin Fransızca ve İngilizcede benzer söyleyişte olan bu Frenkçe adı neden tercih ettiği anlaşılamamış olsa da,⁴¹ Vahdeti, Volkan’ı “*pek küçük ama gayretli ve çalışkan*” olarak belirtmişti. Vahdeti, “*Volkan’ın gayretli oldukça basının en tepe noktasına kadar yükseleceği ve oradan lavlar saçacağını, insanın gayreti kadar sağlam bahar sabahı kadar parlak olacağı ve bir çalgi aleti kadar inleyeceğini*” söylemişti.⁴²

Gazetenin yayınlanma amacı, Volkan’da “*İslamiyetin teâlisi, ahlâkı İslamiyyenin memlekete iadesi, yerleştirilmesi, İtilâf-i umûmînin husûlü, muallal bil aḡrâz*”

³⁶ *Volkan Gazetesi*, s.11; Düzdağ, A.g.m., s.123

³⁷ *Volkan Gazetesi*, s.14.

³⁸ Talha Murat, *The Political Ideas Of Derviş Vahdeti As Reflected In Volkan Newspaper (1908-1909)*, Sabancı University, Unpublished Master Of Arts, 2020, s.45.

³⁹ Düzdağ, A.g.m., s.124

⁴⁰ *Volkan Gazetesi*, s.15.

⁴¹ Cemal Kutay, *31 Mart’ın 90. Yılında Laik Cumhuriyet Karşısında Derviş Vahdetiler Cephesi*, 2.baskı Aksoy Yay., İstanbul, 1999, s.316.

⁴² “Volkan”, *Volkan*, 28 Teşrînisânî 1324 (11 Aralık 1908), Nu.1, s.1.

olarak belirtilmişti.⁴³ Vahdeti Volkan'da, "*Milletin teâlisine mani olacak birtakım engeller görülmüş bu engelleri yıkmak için Volkan'ı çıkarmaya mecbur kaldım.*"⁴⁴ Demişti. Gazetede çıkan yazılarda genellikle İslamcı konular işlenmiş, bilimsel ve nesnelikten ziyade propaganda yoluyla halkı dini hayatı korumaya ve yaşatmaya teşvik eden bir üslup kullanılmıştı.⁴⁵ Gazetede ekonomik sahada ise daha çok liberal fikirler benimsenmiş,⁴⁶ ekonomik ve ticari sahada kendi girişimi olan "*Şirket-i Bahriyesi*" gazetede hayırlı bir girişim olarak haber edilmişti.⁴⁷

3. Volkan Gazetesi'nde Ele Alınan Temel Konular

Derviş Vahdeti'nin, sahipliğini yaptığı Volkan gazetesinde, İttihat ve Terakki hedef alarak ülkede yaşanan neredeyse her soruna yönelik yazılar kaleme alınmıştı. Siyasi, sosyal, ekonomik alanda yaşanan birçok soruna değinilmiş, bu sorunların çözümü için öneri ve tavsiyelerde bulunulmuştu. Ülkenin siyasi kurum ve kuruluşları, eğitim sistemi, belediyecilik ve altyapı hizmetlerinde yaşanan bütün aksaklıklar gazetede haber olarak verilmiş, bu sorunların çözümü için yetkililere çağrıda bulunulmuştu.⁴⁸

⁴³ "İlan", *Volkan*, 14 Kânûnievvel 1324 (27 Aralık 1908), Nu.16, s.4.

⁴⁴ Derviş Vahdeti, " Müjde İttihad ve Terakki Cemiyeti Eskisinden Ziyade Kuvvet Buldu", *Volkan*, 10 Kânûnisânî 1324 (23 Ocak 1909), Nu. 24, s.2.

⁴⁵ Hülya Küçük Sevil, *İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005, s.96.

⁴⁶ Mehmet Yılmazata, "2. Meşrutiyet, Bosna Hersek İlhak Krizi ve Osmanlı Matbuatı", *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 1, 2018, s.24-41.

⁴⁷ "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Şirket-i Bahriyesi", *Volkan*, 4 Mart 1325 (17 Mart 1909), Nu. 76, s.4; *Volkan*, 8 Mart 1325 (21 Mart 1909), Nu. 80, s.4; "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Şirket-i Bahriyesi", *Volkan*, 17 Mart 1325 (30 Mart 1909), Nu. 89, s.4.

⁴⁸ "Divan-ı Muhâsebat", *Volkan*, 13 Kânûnisânî 1324 (26 Ocak 1909), Nu. 26, s.4; "Postane Gişeleri", 18 Kânûnisânî 1324 (31 Ocak 1909), Nu. 31, s.2-3; "Tekaüd-i Askeri Sandığı Nezâreti'ne açık mektup" *Volkan*, 3 Kânûnievvel 1324 (16 Aralık 1908), Nu. 6, s.4; Vehbi, "Şehremâneti'nin Nazar-i Dikkatine", *Volkan*, 13 Kânûnievvel 1324 (26 Aralık 1908), Nu. 15, s.4; Faruki Ömer, "Hüküm Gâlibindir", *Volkan*, 1 Kânûnievvel 1324 (14 Aralık 1908), Nu. 4, s.2-3; "Gümrüklerimiz", *Volkan*, 17 Kânûnisânî 1324 (30 Ocak 1909), Nu. 30, s.2; "Habbâzân", *Volkan*, 14 Kânûnievvel 1324 (27 Aralık 1908), Nu. 16, s.2-3; "Mağazalar", *Volkan*, 10 Kânûnisânî 1324 (25 Ocak 1909), Nu. 25, s.1; "Köprü", *Volkan*, 12 Kânûnisânî 1324 (25 Ocak 1909), Nu. 25, s.4; "Rüsûmat", *Volkan*, 12 Kânûnisânî 1324 (25 Ocak 1909), Nu. 25, s.1; "Köprü", *Volkan*, 12 Kânûnisânî 1324 (25 Ocak 1909), Nu. 25, s.4; "Derental'in Hilekârlığı", *Volkan*, 13 Kânûnisânî 1324 (26 Ocak 1909), Nu. 26, s.1; "Mâliye Nâzırının Nazar-ı İnsâfına", *Volkan*, 15 Kânûnisânî 1324 (28 Ocak 1909), Nu. 28, s.1; Fâruki Ömer, "Bugün Nasıl Mesâiye Muhtâcız", *Volkan*, 15 Kânûnisânî 1324 (28 Ocak 1909), Nu. 28, s.4; *Volkan*, 16 Kânûnisânî 1324 (29 Ocak 1909), Nu. 28, s.4; *Volkan*, 23 Kânûnisânî 1324 (5 Şubat 1909), Nu. 28, s.4; Derviş Vahdeti, "Kurnaz! Alışan Can Durmaz yâhud Yine Maaş Meselesi", *Volkan*, 24 Kânûnisânî 1324 (6 Şubat 1909), Nu.37, s.1-2; "Yine Dâhiliye Nâzırının Nazar-i Dikkatine", *Volkan*, 24 Kânûnisânî 1324 (6 Şubat 1909), Nu.37, s.3; "Darbhâne-i Amire", *Volkan*, 26 Kânûnisânî 1324 (8 Şubat 1909), Nu.39, s.4; "Zabtiye

Vahdeti, gazetesinde işsizlerin haklarını savunan, İttihatçıların meclise, hükümete, kendisine muhalif olan cemiyetlere ve Hasan Fehmi örneğinde olduğu gibi basına yönelik yapılan cinayetlere kadar varan olayları, İttihat ve Terakki'nin sergilediği baskıcı tutumunu, basında çıkan yazıların ve kanunların dine ve hürriyete aykırı gördüğü yönlerini eleştiren yazılar yazmıştı.⁴⁹

Sina Akşin, gazetenin tüm sayıları incelendiğinde, gazetede şu özelliklerin göze çarptığını belirtmişti. 1- Akşin'e göre gazete İslamcı bir gazete niteliğinde yazılmıştı.⁵⁰ Vahdeti de Volkan'ın dini ve siyasi olarak yayınlanma amacını, "İttihâd-ı İslâm" a hizmet olarak belirtmişti.⁵¹

2- Akşin'e göre Volkan "Hürriyetçi ve Kanun-ı Esasî düzeninden yana" olmuştu.⁵² Vahdeti'nin, "Dinsiz hürriyet, adâlet, müsâvât, uhuvvet kat'iyen temin edilemez.", "İşte bu hakâyki dâre-i meşrûta'yı temin eden hürriyet sayesinde vücud bulacaktır", "Yaşasın hürriyet, yaşasın müsâvât, yaşasın adâlet!"⁵³ İfadeleri bu görüşte olduğunu göstermişti. Vahdeti'nin hürriyetten yana olduğunu gösteren başka bir

---

Nezâreti'nin Nazar-ı Dikkatine ", *Volkan*, 26 Kânûnisânî 1324 (8 Şubat 1909), Nu.39, s.4; Abdüsamed, "El hakkı mürrün velev kâne dürrün", *Volkan*, 27 Kânûnisânî 1324 (9 Şubat 1909), Nu.40, s.4; Osman, "Zabtiye Nâzırı'nın Nazar-ı Dikkatine ", *Volkan*, 30 Kânûnisânî 1324 (12 Şubat 1909), Nu.43, s.4; "Hırsızlarda Cesâret", *Volkan*, 7 Şubat 1324 (20 Şubat 1909), Nu.51, s.4; "Şûrâ-yı Devlet", *Volkan*, 1 Mart 1325 (14 Mart 1909), Nu.73, s.3; Yüreklizâde Osman, Hayalzâde Osman, Tahşirzâde Hasan, Osman Beyzâde, " Dâhiliye Nâzırının Nazar-i Dikkat-i Acilesine Boyabat'tan telgrafnâme-i mühimme: Volkan İdaresine", *Volkan*, 4 Mart 1325 (17 Mart 1909), Nu.76, s.1; " İbadethâne mi? Velâdethâne mi? ", *Volkan*, 4 Mart 1325 (17 Mart 1909), Nu.76, s.3-4; Şevket Fevzi, "Meclis-i Mebusan ve Dâhiliye Nâzırının Enzâr-ı Dikkatlerine", *Volkan*, 9 Mart 1325 (22 Mart 1909), Nu.81, s.4; Ali Rıza, "Volkan İdâre-i Behiyyesine", *Volkan*, 24 Mart 1325 (6 Nisan 1909), Nu.96, s.4; Mehmed Necib, Mustafa Hilmi, Ahmet İbrahim, "Meclis-i Mebusan-ı Osmanîye Açık Mektup Eyâ manşerü'ş-şâri' in", *Volkan*, 28 Mart 1325 (10 Nisan 1909), Nu.96, s.4.
⁴⁹ Düzdağ, *A.g.m.*, s.124; Yusuf Sabri Şimşek, *II. Meşrutiyet Döneminde Meşrutiyet Karşıtı Toplumsal Hareketler* (24 Temmuz 1908-1913), İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018, s.63.

⁵⁰ Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Sinan Yay., İstanbul, 1972, s.40; A.Şehâbetin, "İslâmiyet", *Volkan*, 12 Kânûnisânî 1324 (25 Ocak 1909), Nu. 25, s.1.

⁵¹ "Açıkça İttihâd-ı İslâm", *Volkan*, 10 Kânûnisânî 1324 (23 Ocak 1909), Nu. 24, s.1-2; Mehmet Ali, " Nasib veya Nigâh-ı İntibâh", *Volkan*, 29 Kânûnisânî 1324 (29 Ocak 1909), Nu. 29, s.2-3.

⁵² Akşin, *31 Mart*, s.40; Gökhan Atılğan, E.Atilla Aytekin, Ebru Deniz Ozan, Cenk Saraçoğlu, Mustafa Şener, Ateş Uslu, Melih Yeşilbaş, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Yay. Haz. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, İstanbul, 2015, s.123; Vahdeti, Meşrutiyet'in devamına yemin eden herkesin cemiyetlerine girmiş sayıldığını belirtmişti. Derviş Vahdeti, "Volkan", *Volkan*, 15 Mart 1325 (28 Mart 1909), Nu.87, s.1; Meşrutiyet dışına çıkmanın irtica olduğu ifade edilmişti. Osman Bedreddin, " Feveran", *Volkan*, 5 Mart 1324 (28 Mart 1909), Nu.87, s.4; Vahdeti irtica isteyenlerin alçak adamlar olduğunu belirtmişti. Derviş Vahdeti, " İntibâh", *Volkan*, 18 Şubat 1324 (3 Mart 1909), Nu.62, s.1; Volkanlıların hiçbirinde irtica fikrinin kesinlikle olmadığı vurgulanmıştı. "Volkan", *Volkan*, 6 Mart 1325 (19 Mart 1909), Nu.78, s.3 ; Vahdeti, şeriatın malî ve gereği olmasından dolayı kendilerinin Meşrutî düzene karşı değil bilakis taraftarı olduklarını belirtmişti. "Volkan", *Volkan*, 31 Kânûnisânî 1324 (13 Şubat 1909), Nu.44, s.4.

⁵³ "Nutuk", *Volkan*, 28 Teşrinisânî 1324 (11 Aralık 1908), Nu.1, s.3-4.

durum da, masonluğu eleştiren yazılar yazmış olsa da, mason locasının kapatılması gerektiği fikrini doğru bulmamış, bunun için hükümete başvuran ulemaya da karşı çıkarak masonlarla fikirsel yollarla mücadele edilmesi gerektiğini savunmuştu.⁵⁴ Vahdeti'nin hürriyete karşı olmamakla birlikte yaşanan bazı olaylardan rahatsız olduğu Volkan'daki şu yazısından anlaşılmıştır:⁵⁵

“Daima kalbinizde besle(yeceğiniz) bir şey varsa o da Meşrutiyet’le Hürriyet’imizdir. O Meşrutiyet ki: Şeriatımız, onunla kaimdir. Hep birden muhafazasına çalışalım. Yalnız dikkat edelim ki: Avrupa’dan gelmiş dört tane herif-i naşerif, bizi Avrupalıların bazı münasebetsiz ahlakıyla mütehakkik edemesinler. Mesela kadınlarımız tedricen çarşaflarını atmak yahut bir Müslüman hürdür diye meyhaneler kâr haneler açmak gibi Müslümanlığa yakışmayan şeylerin memleketimizde husulüne meydan vermeyelim.”

3- İnsaniyetçi ve medeniyetçi: Gazete “İnsaniyete hâdim” diye tanıtılmıştı. Vahdeti, evrensel barıştan, hürriyetten, üfürükçülere karşı doktordan, tıptaki yeni buluşlardan yana olmuştu.⁵⁶ Vahdeti, yazılarında 1894-1906 yıllarında yaşanan Dreyfus davası ve mektuplarıyla davayı etkileyen Emile Zola’yı, Evrim Teorisini bulan Charles Darwin’i ancak kadar Batı bilgilerinden haberdar olmuştu.⁵⁷ Gazetesinde, Volkan’ın yayın amacını “insaniyete hâdim” yani insaniyete hizmet olarak belirten Vahdeti, bu yolda ölmenin canına minnet olacağını söylemişti.⁵⁸

4- Fedakâranca: Vahdeti eski sürgün ve kaçkınları korumuştur.⁵⁹ 5- Osmanlıcı, İttihad-ı Anasırcı görüşler.⁶⁰ 6- Sabahattinci ve muhalif nitelik: Vahdeti,

⁵⁴ Nurten Kaan, *II. Meşrutiyet Dönemi: Volkan Gazetesi’nde Meşrutiyet Düşüncesi (1908-1909)*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019, s.48; Mehmet Salih Arı, İbrahim Halil Ozan, “Surât-ı Müsattım ve Volkan’a Göre 31 Mart Vakası”, “İslam’ı Uyandırmak” Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler, *İslamcı Dergiler Projesi*, Ed. Lütfi Sunar, 1, 2018, s.235.

⁵⁵ Derviş Vahdeti, “Alaylı Mektebli Zâbitanla Askerler”, *Volkan*, 10 Mart 1325 (23 Mart 1909), Nu.82, s.2; Muhammed Zahid Çıgman, *II. Meşrutiyet Türkiye’sinde Siyaset- Yönetim İlişkisi (1908-1914)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s.28-29.

⁵⁶ Akşin, 31 Mart, 40; Alpay Kabacalı, *Türkiye’de Siyasal Cinayetler*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993, s.99-100.

⁵⁷ Akşin, 31 Mart, 40; “Hüseyin Cahid Bey’e”, *Volkan*, 28 Teşrinisânî 1324 (11 Aralık 1908), Nu.1, s.3. Ayşe Hür, *Öteki Tarih I Abdülmecid’den İttihat Terakki’ye*, 8.baskı, Profil Yay., 2013, s.114.

⁵⁸ “Volkan”, *Volkan*, 28 Teşrinisânî 1324 (11 Aralık 1908), Nu.1, s.1.

⁵⁹ Agâh, “Varaka”, *Volkan*, 16 Kânûnisânî 1324 (29 Ocak 1909), Nu. 29, s.4; Muzaffer, Abdurrez-zak Şerefüddin Mesrûri, “Dünkü gün Fevziye Kiraathânesinde”, *Volkan*, 27 Kânûnisânî 1324 (9 Şubat 1909), Nu. 40, s.4.

⁶⁰ Volkan havâdis-i âdiye gazetesi değildir. Osmanlılığa aykırı gördüğü en ufak şeyleri bile tenkid eder, en ince hilekârlıkları enzârî kârîne arz eder. “Kâriin-İ Kirâmdan Rica”, *Volkan*, 17 Kânûnisânî 1324 (30 Ocak 1909), Nu. 30, s.1.

Sabahattin Bey'i ve onun düşüncelerini, Kâmil Paşa'yı savunmuştu. Tahmin edileceği üzere, bu tutuma paralel olarak Vahdeti, güdülecek en isabetli siyasetin "İngiliz siyaseti" olduğunu belirtmişti. Vahdeti'ye göre, Kıbrıs da İngilizlerin âdemi merkezîyetçiliği sayesinde neredeyse küçük bir İsviçre olmuştu. Bu taraf-tarlığı abartan Vahdeti, İslamcı görüşlerin de İngilizlerin ve Rusların Müslüman tebaasının hükümetlerine karşı olan bağlılığını sarsmayacak biçimde yürütülmesi gerektiğinden söz etmişti.⁶¹

Vahdeti'nin Volkan'daki yazılarından da aslında "âdem-i merkezîyet taraf-tarı" olduğu net bir şekilde anlaşılmıştı. Ancak Vahdeti'nin de dönemin İslamcılarını gibi bu sisteme karşı bazı itirazları ve kaygılarının bulunduğu ifade edilmişti. Vahdeti bu yüzden de, bu sistemin daha çok siyasi, ekonomik, sosyal bütünlüğü sağlamış toplumlarda dizayn edilebileceğini savunmuştu.⁶²

4. Volkan Gazetesi'nin İttihat ve Terakki'ye Karşı Muhalefeti

4.a Siyasi Muhalefeti

Meşrutiyet Dönemi'nde toplumun aslında karışıklığa sürüklenmesinde toplumun her alanında aşırı siyasallaşmanın etkisi büyük olmuştu. Siyasallaşmanın itici gücünü İttihat ve Terakki'nin "tensikat" uygulamasıyla istibdat döneminde jurnalcılık ve hafiyelik yapan memurların yerine, kendi adamlarını yerleştirme uygulaması oluşturmuştu. Cemiyetin ayrıca tekelciliği,⁶³ İâne-i Milliye ve başka adlar altında cemiyet adına gerçekleştirilen bağış kampanyaları,⁶⁴ sadakat yeminleri,⁶⁵ halkın verdiği tepkiler ve talepler basında geniş ölçüde yer alınca basın da siyasallaşmanın perde arkasında önemli bir araca dönüşmüştü.⁶⁶

⁶¹ Akşin, 31 Mart, 41; Vahdeti ile ilgili açıklamalarda bulunan yabancı bir yazar Vahdeti'yi birkaç kez İngiliz liberal partisinin karargâhlarında ve kurumlarında gördüğünü, Vahdeti'nin dini batı tarzı modern kurumlara uygulayarak yani şeriati İngiliz liberalizmiyle özdeşleştirerek Müslüman halkı etkileyebileceğine inandığını belirtmişti. "Fate of a Dervish", *The Winnipeg Tribune*, September, 18, 1909, s.18.

⁶² İbrahim Halil Ozan, *II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılarının Göre Sultan Abdülhamid ve Dönemi*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018, s.149. Derviş Vahdeti, "Fırka-i Ahrâr Yâhud Ali Kemâl! Ali Kemâl! Nidâları", *Volkan*, 14 Kânûni-evvel 1324 (27 Aralık 1908), Nu. 16, s.1; Vahdeti bu sistemin yararlarını Volkan'da yazmıştı. Bkz. Derviş Vahdeti, "Fırka-i Ahrâr Yâhud Ali Kemâl! Ali Kemâl! Nidâları", *Volkan*, 14 Kânûni-evvel 1324 (27 Aralık 1908), Nu. 16, s.1-2.

⁶³ Ali Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 13, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.336-337.

⁶⁴ Alkan, A.g.e., s.74.

⁶⁵ Derviş Vahdeti, "Öte, beri", *Volkan*, 4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909), Nu.107, s.1.

⁶⁶ Aslan, "31 Mart", s.5.

İttihatçılara karşı bu dönemde muhalefetin en şiddetli kolu gerici ve dinci kesimi temsil eden Volkan aracılığı ile yapılmıştı. Özellikle medreseliler ve ilmiye talebelerinin yanı sıra ulemadan, askerden kitlesel destek gören gazete, diğer İslami gazetelere göre çok daha büyük bir kitleyi etkilemekteydi.⁶⁷ Şüphesiz bunda güçlü hitap gücü ve ilginç kişiliği ile kolayca insanları etkileyebilen Vahdeti'nin katkısı büyüktü.

Vahdeti'nin dini siyasal anlamda ve cesur bir şekilde kullanması, İttihatçılara yönelik eleştiri dozunu kaçırarak makaleler yazması, taraftar toplamak adına izlediği politik çabalar Volkan gazetesinin diğer muhalif gazetelere göre daha farklı bir yayın anlayışı ortaya koymasına bu vesileyle de daha ön plana çıkmasına neden olmuştu.

İlk zamanlar Volkan'da İttihatçılara karşı davetkâr ve ılımlı bir tutum sergilenmiş⁶⁸ hatta İMC tarafından İttihatçılar, İMC'nin 3 Nisan 1909'daki Mevlüt törenine bile davet edilmişti. Vahdeti konuşmasında Mithat Paşa ve Namık Kemal'in istibdadın yıkılması için mücadele ettiklerini ancak "*hükümet-i müstebide*"nin mücadele eden pek çok kişiyi tutuklayıp sürgüne yolladığını dile getirmişti.

Vahdeti, cemiyetin askeri kanadını övmüş, onlara yapılan haksız muameleleri dile getirmiş, hürriyetin ilanında onların hizmetlerine vurgu yapmıştı. Onlara istinaden şu sözleri sarf etmişti: "*Niyaziler, Enverler, Selahaddinler, Eyüp Sabriler, Hasan Beyler ve bu zevât-ı muhteremenin emsâli zamanın Hâlid bin Velîdleridirler. Allah onlardan razı olsun*"⁶⁹ İstibdadın yeniden kurulamayacağından da söz eden Vahdeti, "*Millet eskiden esîr-i istibdat iken şimdi de esîr-i cemiyet mi olacak!*" sözleriyle bu kez istibdadın parti diktatörlüğü yoluyla gerçekleşeceğine işaret etmiş, milleti teşkil eden unsurların "*kavim*" taassubuyla kurdukları derneklerin devleti parçalayıcı etkilerine dikkat çekmişti.⁷⁰

Vahdeti, İttihat ve Terakki'nin daha önce kadrolarında yer edinen bazı isimlere yönelik sergilediği tavrı eleştirmişti. Bu isimlerden olan Prens Sabahaddin, Ali Kemal Bey, Hoca Kadri, Abdullah Cevdet ve Mizancı Murad Bey için

⁶⁷ Şimşek, *A.g.t.*, s.62.

⁶⁸ Derviş Vahdeti, "Hakikat, Hakikattir", 4 Kânûnievvel (17 Aralık 1908), Nu.7, s.3.

⁶⁹ Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti ve Mevlid-i Nebvî-i Hazret-i Mustafavî Resm-i Küşâd", *Volkan*, 23 Mart 1325, Nu. 95, s.2-3; Alkan, *A.g.e.*, s.98; Derviş Vahdeti, "Âtîf Bey'e", *Volkan*, 29 Teşrinisânî 1324 (12 Aralık 1908), Nu.2, s.3-4; "Hüseyn Cahid Bey'e", *Volkan*, 28 Teşrinisânî 1324 (11 Aralık 1908), Nu.1, s.4; "Kahraman-ı Hürriyet Niyazi ve Enver Beylere", *Volkan*, 29 Teşrinisânî 1324 (12 Aralık 1908), Nu.2, s.3; Ebu'l-Feyzi "Biraz Hakikat'ten Enver Bey", *Volkan*, 16 Mart 1325 (29 Mart 1909), Nu.88, s.2; "Volkan", *Volkan*, 14 Şubat 1324 (27 Şubat 1909), Nu. 58, s.2

⁷⁰ Düздаğ, *A.g.m.*, s.124; Şimşek, *A.g.t.*, s.63.

“Türkiye’nin Dreyfusleri” ve “dört yâr-ı vefâdâr” demiş, haksızlığa uğradıklarını düşündüğü bu isimlerin haklarını savunmak için Emile Zolaların olması gerektiğini söylemişti. Meclis’te farklı görüşlerin de bulunması taraftarı olan Vahdeti mesela bu isimlerin neden milletvekilliğine aday gösterilmediklerini sormuştu.⁷¹

Vahdeti tarafından kurulan İMC, 1908 seçimlerinden sonra kurulup 31 Mart İsyanından sonra da kapandığı için gerçekleştirilen hiçbir seçim sürecinde yer alamamış, kendisini Meclis-i Umumi⁷² içinde temsil eden bir mebus ya da bir grup olmamıştı.⁷³ Ancak cemiyetin temel amacı, “*Ahlak ve siyaset kaynağı olan Kur’an-ı Kerîm’in, şeriatı Mutahhara’nın devamına gayret etmek ana prensibi idi.*” Bu bağlamda, cemiyet Volkan gazetesi ile birlikte kısa sürede toplumda büyük bir taraftar kitlesi kazanmış, meclis ve hükümet çalışmalarını çok yakından takip etmişti.⁷⁴

Vahdeti cemiyeti ve gazetesi yoluyla meclisteki milletvekillerini, mecliste yasaların şeriata uygun bir şekilde çıkması⁷⁵, şeriata bağlılık,⁷⁶ hükümet seçiminde söz sahibi olmak adına etkilemeye çalışmıştı.⁷⁷ Vahdeti, İttihatçılara yaptığı muhalefet üzerinden meclisi eleştiri konusu haline getirmişti. Meclisin önemli vasıflara sahip olmasına rağmen kendisinin çok aşağısında olan bir cemiyete neden güven ihtiyacı duyduğu hususu Volkancılar tarafından eleştirilmişti.⁷⁸ “*Mebusluğunuzun hükmü tam dört sene bâkidir. Sizi ne hükûmet, ne millet, ne de sizin kapıldığınız o kuvvet tebdil edemez. Bu kadar selâhiye temâlik iken, hâlâ mı derece-i ehemmiyetinizi takdir edemiyorsunuz? Ey mebusan! Devr-i sâbıktan ne farkınız vardır?*”⁷⁹

Cemiyetin askeri kanadı için olumlu sözler sarf eden Volkan, cemiyetin önde gelen diğer isimlerinin aleyhine çalışmış, İttihat ve Terakkicilere “*Rumeli*

⁷¹ “Hüseyin Cahid Bey’e”, *Volkan*, 28 Teşrînisânî 1324 (11 Aralık 1908), Nu.1, s.2-3; Derviş Vahdeti, “Hak”, *Volkan*, 29 Teşrînisânî 1324 (12 Aralık 1908), Nu.2, s.4.

⁷² Meclisin açılışı Volkan’da İMC tarafından olumlu karşılanmıştı. “Meclis-i Mebusan Bayramı”, *Volkan*, 5 Kânûnievvel 1324 (18 Aralık 1908), Nu. 8, s.1; Meclis cemiyetlerin en üstünü olarak belirtilmişti. “Volkan”, *Volkan*, 30 Kânûnievvel 1324 (12 Ocak 1909), Nu.19, s.2.

⁷³ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler-İkinci*, s.184.

⁷⁴ Eroğlu, *A.g.m.*, s.6.

⁷⁵ “Volkan”, *Volkan*, 19 Şubat 1324 (4 Mart 1909), Nu. 63, s.4.

⁷⁶ Bediüzzaman Saîd-i Kürdî, “Yaşasın Şeriat-i Garrâ!”, *Volkan*, 1 Mart 1324 (14 Mart 1909), Nu.73, s.1.

⁷⁷ Küçük Sevil, *A.g.t.*, s.110.

⁷⁸ Derviş Vahdeti, “Siyaset-i Hâzıra ve Sezâi Bey”, *Volkan*, 12 Kânûnievvel 1324 (25 Aralık 1908), Nu. 14, s.3.

⁷⁹ Derviş Vahdeti, “Blöf-Gözdağı”, *Volkan*, 19 Mart 1325 (1 Nisan 1909), Nu.91, s.2.

Eşkiyası", "Naşerif"⁸⁰ diye hitap etmişti.⁸¹ Volkancıların İttihat ve Terakki'ye karşı yaptığı muhalefette öne sürülen temel eleştirileri cemiyetin hükümete ve idareye müdahalesi⁸², İttihatçı memurların münasebetsizlikleri ve gerçekleştirdikleri zulümler,⁸³ cemiyete üye olamayanların memur olamaması⁸⁴ İttihatçıların makam ve mevkilerini paylaşmaması, cemiyetin İttihatçı olanlara yer açmak için sivil ve asker memurları işten çıkartması, İttihatçıların Jakobenlikleri,⁸⁵ İttihatçıların

⁸⁰ Muhammediler, İttihatçıların önemli lider kadrosundan olan Ahmet Rıza, Hüseyin Cahid, Talat gibi isimler için bu tabiri kullanmış, bu isimlerin Avrupa ahlakı ile yoğrulduğu için Meşrutiyet'in şeriatı korumak gayesine hizmet etmeyeceklerini belirtmişlerdi. Mustafa Celalettin Hocaoğlu, "Gertrude Bell'in Anılarında Sultan Abdülhamit, 31 Mart Olayı ve Anadolu'ya Yansımaları (1909)", *Academia*, s.3.

⁸¹ Kemal Çiftçi, "Tarih Kimlik ve Türkiye'nin Belleğinin Dış Politikası", *Akademik İncelemeler*, 2,1 2007, s.97-131.

⁸² Taner Aslan, "31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 28, 28, 2010, s.1-26; Volkan'da bu hususlara dair eleştiriler şu şekilde belirtilmişti: "Bunu iyi bilmiş olsunlar ki: Volkan hiçbir zaman, hiçbir sûretle sükût etmeyecektir. Zirâ memleketin, 'hükûmet içinde hükûmetle' idâre olunmasını arzu etmez; memleketin şânını, müstakil olmasını, görmek ister", Derviş Vahdeti, "Hükûmet içinde Hükûmet", *Volkan*, 16 Mart 1325 (29 Mart 1909), Nu.88, s.2; M.Bedreddin Örfi, "Millet, Asker", *Volkan*, 9 Mart 1325 (22 Mart 1909), Nu.81, 3; "Hükûmet içinde hükûmet yapmak, vazife-i hükûmeti köşelere çekmektir ki, vazife tanımamaktır.", M.Hilmi, "Şeriat İsteriz Ünvanı Altında İstemeyiz", *Volkan*, 27 Şubat 1324 (12 Mart 1909), Nu.71, s.4; "Cemiyetin hükûmet nezdinde asla tesir ve nüfuz icrâ etmediğini iddiâ eden bu cerideye yine deriz ki: eylevî mesned-i sadâreti ihrâz eden Hüseyin Hilmi Paşa'nın cemiyet erkânından olması, Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa ve Maliye Nâzırı Rifat, Adliye Nâzırı Refik ve Maârif Nâzırı Abdurrahman Beyler ile birkaç müstesna olarak diğer vükelânın, hatta nüzzâr ve vüllâtın da o cemiyete mensûb bulunması memur azl ve nasbı bile cemiyetin rey ü intihabıyla icrâ kılınması bu adamların iddiâ olduğu kadar pek de vatansever değil, menfaatperest olduklarını isbât eder deriz", M.Ali, "Tanin'i Hakka Davet", *Volkan*, 14 Şubat 1324 (27 Şubat 1909), Nu. 58, s.3.

⁸³ "Yozgad'dan alınan haberlere göre memurîn-i mahalliyyeden bâzuları İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne intisâbından bahisle ahâli hakkında birçok münâsebetsiz ahvâle cüret ettikleri bildiriliyor.", Derviş Vahdeti, "Taşra Cemiyetleri", *Volkan*, 24 Kânûnisânî (6 Şubat 1909), Nu.37, s.4

⁸⁴ "Mezâlîm ki, en küçük me'muriyetten en büyüğüne kadar İttihat ve Terakki'ye mensup olmayanlar, kat'iyen tâyin olunmuyorlar. Yıllardır... Her bir mezâhim-i maişete dayana dayana üç beş yüz kuruş maaşa nâil olan mülkî, askerî, birçok evlâd-ı vatan kollarından tutulup me'muriyetlerinden dışarı çıkartılıyorlar." Derviş Vahdeti, "Teskin-i Helecan Emr-i Muhâl", *Volkan*, 30 Mart 1325 (12 Nisan 1909), Nu. 102, s.1.

⁸⁵ "Tanin'in İttihâd ve Terakki Cemiyeti'yle 'Jakoben' ler beyninde bir nokta-i münâsebet bulamamasına rağmen her sahib-i tedkik ve iz'an bu iki cemiyetin ikiz kardeşler gibi yek-nazarda göze çaracak bir müşâbehet-i azîmeleri bulunduğunu tasdik eyler." M. Ali, "Tanin'i Hakka Davet", *Volkan*, 14 Şubat 1324 (27 Şubat 1909), Nu. 58, s.3.

Masonlara olan yakınlıkları⁸⁶ olmuştur. İttihatçıların İnkılâp sonrası maddi çıkarımlar elde etme çabası⁸⁷ da eleştirilmiştir.⁸⁸

Volkancılar, İttihat ve Terakki'yi hürriyetleri kısıtlayıcı faaliyetlerinden dolayı eleştirmiş, İttihatçılar da onları istibdat ve irtica destekleyicisi olarak suçlamışlardır.⁸⁹ Mesela İttihat ve Terakki yanlısı Tanin gazetesinde "Şeriat İsteriz" başlığı altında yazılan makaleye cevap olarak Volkan'da şu ifadeler yer almıştı: "Tanin'in mensup olduğu Şeref Sokağı gibi 11 Temmuz ahrârı denilen gürûh her tarafta teşekkül ile keyfi ve gayr-i meşrû bir takım a'mal terovicine ibtidâr eylediler... Millet evvel esir-i istibdad ise şimdi de esir-i cemiyet mi olacaklar?..."⁹⁰

Volkancılar, İttihatçıların uygulamalarını insanların istibdat dönemine adeta şükür getirecek duruma düşürdüğünü, İttihatçıların Meşrutiyet perdesi altında kanunu dikkate almadan baskı ve zulüm uyguladıklarını söylemişlerdir.⁹¹ Bu bağlamda ülkede yapılacak mitingler için yirmi dört saat öncesinden izin alınması gerektiği aksi takdirde bu mitinglerin dağıtılacağı yönünde çıkarılan karar Volkan'da eleştirilmiştir.⁹² Hükümet'in tebliğ-i resminde şimdiye kadar böyle bir

⁸⁶ "Âlem-i İslâmiyet'in Dârüilhâlfe diye kabul ettikleri bir memlekette Mason odası açmağa kalkıştıklarını millet, pek ayan bir surette müşahede edecek olursa, artık öyle bir cemiyet bu diyâr-ı İslâm'da pâyidar olur mu?", "Volkan", Volkan, 6 Mart 1325 (19 Mart 1909), Nu.78, s.2; Volkan İttihatçıların mason oldukları ve Şeriatı Muhammediye'yi ortadan kaldıracığı yönünde propaganda yapmıştı. Ziya Şakir, İttihat ve Terakki Nasıl Yaşadı? C. II, Akıl Fikir Yay., İstanbul, 2014, s.150.

⁸⁷ İnkılâptan sonra herkesin daha çok küplerini doldurma çabası Volkan'da, şu sözlerle eleştirilmiştir: "İnkılâb sonrası bir şey yapılamadı ve herkes küpünü doldurma sevdasına düştü... İnkılâbiyunun sivil takımı birer birer, nezâretlere, riyasetlere, geçtiklerini, mabeynlere koştuklarını gör-dük." Derviş Vahdeti, "Millet Selâmettedir", Volkan, 1 Şubat 1324 (14 Şubat 1909), Nu. 45, s.4.

⁸⁸ Volkan Gazetesi, s.550-551.

⁸⁹ Özcan, A.g.m., s. 476.

⁹⁰ Fehim, "Tanin'in Tecâvüzâtını Red", Volkan, 19 Şubat 1324 (4 Mart 1909), Nu.63, s.1-2; Matbuat hayatında da hürriyet olmadığını söyleyen Vahdeti, Volkan'da buna dair şu sözleri sarf etmişti: "Ayıptır Hürriyet-i kelâm var diyerek milleti aldatmaya çalışmak, bizim cidden hürriyet vadi-sinde bir pençe-i istibdâd altında ezilmekte bulunduğumuzu hissetmemek yahut hissedip de, siz kendi çıkarınıza bakarak bizim derdimizi anlamamak bir cinayettir. Her yazdığımız hakikatleri yazarken bir kuvvet tarafından pekâlâ! Pekâlâ! Denerek sallanan başları görmüyor değiliz." Derviş Vahdeti, "Teşrihi Muktezâ Bir Hâlet-i Rûhiyye ve Şûrâyı Ümmetle Tanin", Volkan, 13 Kânûnievvel 1324 (26 Aralık 1908), Nu.15, s.3; Volkan'da yine bir gazete ilavesinin polislerce yırtılması İstibdada yönelik bir muamele olarak anlatılmıştır. "Meşrutiyet kanûn demektir. Kanûna âdem-i riâyet ise istibdâdtdır. Demek oluyor ki: Bu muâmele istibâda doğru bir hatvedir.", "İstibdâda Doğru", Volkan, 19 Kânûnisânî 1324 (1 Şubat 1909), Nu.32, s.4; "Bu memlekette zerre kadar hürriyet olmadığını, hürriyet yerine İstibdâdın en dehşetlisi hüküm-fermâ olduğunu bilmiyor musunuz?", Derviş Vahdeti, "Devr-i Hürriyet mi Yoksa İstibdad mı", Volkan, 4 Şubat 1324 (17 Şubat 1909), Nu. 48, s.3.

⁹¹ A.Hilmi, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyet-i Celilesine", Volkan, 10 Mart 1325 (23 Mart 1909), Nu.82, s.2-3.

⁹² "Tebliğ-i Resmî", Volkan, 15 Şubat 1324 (28 Şubat 1909), Nu. 59, s.2.

kanûn olmaması sebebiyle milleti böyle bir mecburiyet altına almanın açık bir şekilde İdâre-i Örfiyye'nin ilanı olduğu ve İstibdad dönemi gibi yaptırımlara gidildiğini göstermişti.⁹³

Vahdeti "*Rumeli eşkiyası*"⁹⁴ diye hitap ettiği İttihat ve Terakki'nin üstlendikleri sorumluluğu yerine getiremediklerini ve kurmaya çalıştıkları düzende başarısız olduklarını "*altı aylık Meşrutiyet böyle mi olacaktı?*" diye sorarak eleştirmişti. Vahdeti, sorduğu bu soru ile belki de bu hususta en fazla sorumlu olarak gördüğü ve en fazla muhalefet ettiği isimler ile alakalı olarak "*Avrupa ahlakı ile tahalluk eden (huy edinen) dört beş herif-i nâşerif*" zaten bu yüce görevi yerine getiremezdi demişti. Vahdeti'nin kast ettiği bu isimler Ahmet Rıza, Hüseyin Cahid, Talat, Rahmi ve Bahattin Şakir Beyler olmuştu.⁹⁵ Bu yüzden de 31 Mart İsyanından iki gün önce Volkan'da hükümetten bu isimlerin ülkeden çıkarılması talep edilmişti.⁹⁶

Aslında Volkan'daki yazılardan da anlaşıldığı üzere İMC, başlangıçta dini duygulara hitap eden, Osmanlı'yı yüceltme amacı içinde hareket eden bir oluşum olarak kurulmuştu. Bu amaçları dışında ayrıca dünya Müslümanları arasında birlik ve beraberliği sağlamak gibi kendine milletlerarası bir amaç edinmiş olsa da, zamanla gelişen koşullara göre şekil almış, ülke içinde yaşanan siyasi olaylara karşılık siyasi bir fırka haline dönüşmüştü.⁹⁷

Ülke içinde bir siyasi fırka gibi muhalefet etmesinde şüphesiz koyu bir Kamil Paşa taraftarlığı yapması büyük bir etken oluşturmuştu. Vahdeti kendisi gibi Kıbrıslı olan hemşerisi Kamil Paşa'nın, İttihat ve Terakki tarafından özellikle sadareten uzaklaştırılması ile İttihat ve Terakki'ye karşı eleştiri dozunu artırmış, Kamil Paşa'yı adeta İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefetinin ana eksenine oturtmuştu.⁹⁸ 6 Ağustos 1908'de Kamil Paşa'nın Sadrazam olarak atandığı ilk zamanlarda, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Kamil Paşa arasında herhangi bir sürtüşme yaşanmamıştı.⁹⁹

⁹³ "Volkan", *Volkan*, 15 Şubat 1324 (28 Şubat 1909), Nu. 59, s.3.

⁹⁴ Samih Nafiz Tansu, *Teşkilât-ı Mahsusa (İki Devrin Perde Arkası)*, Ed. Ahmet Seyrek, Nokta Kitap, İstanbul, 2012, s.37.

⁹⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler-İkinci*, s.187.

⁹⁶ "Hükümetten Talep", *Volkan*, 29 Mart 1325 (11 Nisan 1909), Nu.101, s.1.

⁹⁷ Özcan, *A.g.m.*, s. 475.

⁹⁸ Vahdeti Times gazetesinde Kamil Paşa'nın durumuyla alakalı yazılan haber için Volkan'da "*Siyasiyât*" başlıklı bir yazı yazmıştır. İç ve dış siyasette ağır hareket ettiği yönünde Kamil Paşa'ya yapılan eleştirilerin daha çok gençlik etkisiyle yapıldığını söyleyen Vahdeti eleştirenlerin çoğunu samimi ancak sabırsız bulmuştur. *Volkan*, "*Siyasiyât*", Kânünievvel 1324 (14 Aralık 1908), Nu.4, s.1.

⁹⁹ İsmail Şen, "*Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa (1832-1913)*", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1995, s.219.

Ancak Kamil Paşa ve cemiyet arasındaki ilişkiler, cemiyetin hükümete müdahalesi ile bozulmaya başlamıştı.¹⁰⁰ İttihat ve Terakki, 6 Aralık'ta¹⁰¹ Yıldız'a müracaat ederek Paşa'nın görevden alınmasını talep etmişti. Vahdeti, İttihatçıların bu görüşmeden mağlup olarak döndüklerini ancak hala Kamil Paşa'ya karşı husumetlerini sürdürdüklerini söyleyerek İttihatçıları eleştirmişti.¹⁰² İttihat ve Terakki ise meclis açıldıktan sonra da, Kamil Paşa'nın dış politikada başta İngiltere olmak üzere büyük devletleri sürekli alttan alan tutumu, azınlıklara yakın duruşu, oğlu Sait Paşa'nın suiistimalleri¹⁰³, meclisi geri plana atma çabası gibi hususlar noktasında eleştirmişti. Hatta Tanin başyazarı ve İstanbul milletvekili Hüseyin Cahid, Kamil Paşa hakkında hükümete bir gensoru önergesi¹⁰⁴ vermişti.¹⁰⁵

Bu arada Kamil Paşa, 13 Ocak 1909 günü meclise gelerek Hüseyin Cahid'in gensoru önergesini yanıtlamıştı. Kamil Paşa, beyannameinde sadarete geldiğinden bu yana ülkede ekonomi, hukuki, eğitim, bayındırlık gibi alanlarda yapılan icraatlar ve ülke dışında gerçekleştirilen atılımlar hakkında bilgi vermişti. Sözleri sık sık alkışlarla kesilen Paşa'nın konuşmasının sonunda EbuZZiya Tevfik "Yaşasın Kamil Paşa yaşasın", Rıza Nur "İtimad-ı tam ve İhtiram Kamil Paşa" sözlerini sarf ederek tezahüratta bulunmuşlardı. Netice olarak, yapılan oylama sonucu Kamil Paşa güvenoyu almayı başarmış, Hüseyin Cahid ise kendisine verilen söz hakkını "Lüzüm görmüyorum"¹⁰⁶ diyerek red etmişti.

¹⁰⁰ Şakir, A.g.e., s.83.

¹⁰¹ Akşin, 100 Soruda Jön, s.110.

¹⁰² Lütfi, "Bir Pîr-i Siyâsetimiz İçin", *Volkan*, 9 Şubat 1324 (22 Şubat 1909), Nu. 53, s.2; "Tanin: Dünkü Nüshasında", *Volkan*, 30 Teşrinisânî 1324 (13 Aralık 1908), Nu.3, s.4.

¹⁰³ İzmir gazeteleri, Neyyiri Hakikat gazetesi ve Yeni Asır gazetesinde Sait Paşa aleyhinde yayınlar yapılmıştır. Şakir, A.g.e., s.84.

¹⁰⁴ MMZC, Devre: I, İctima Senesi: I, İnikad:7, C. 1, 17 Kânunuevvel 1324, s.80.

¹⁰⁵ Çavdar, *İttihat ve Terakki*, s.44; Vahdeti, cemiyet yanlısı Şûrâ-yı Ümmet ve Tanin gazetelerinin de devamlı İstizâh diye feryatta bulduklarını, ancak bütün çabalara karşın Kamil Paşa'nın yine pak olarak makâm-ı celî-i sadârete geldiğinden bahsetmişti.Lütfi, "Bir Pîr-i Siyâsetimiz İçin", *Volkan*, 9 Şubat 1324 (22 Şubat 1909), Nu. 53, s.2.

¹⁰⁶ MMZC, Devre: I, İctima Senesi: I, İnikad: 11, C. 1, 31 Kânunuevvel 1324, s.164-170; Bu olaya şahit olan Vahdeti, Kâmil Paşa'nın yaptığı açıklamalar sonucu mecliste şiddetli alkışlara neden olduğunu, bu alkışların mebusana neşe verdiğini, söylemiş ve bunun sonucunda hükümetin aldığı güvenoyunu galibiyetle nitelendirmişti. Vahdeti, Kâmil Paşa'ya "Yaşasın Kâmil Paşa" şeklinde alkışlarla yapılan tezahürat karşısında koltuklarının kabardığını, kendisinin de Kâmil Paşa'ya "Yaşasın veliyyünniam" demekten kendisini alikoyamadığını söylemiştir. Bu olaydan kendisine de bir pay çıkaran Vahdeti, "Kâmil Paşa'nın askerlerinden biri de Volkan-ı âteş-nişân idi. Küçüçük Volkan burada dahi muzaffer oldu." demiştir. Derviş Vahdeti, "Sadrazam Kâmil Paşa Hazretlerinin Muzafferiyet-i Hârikulâdesi", *Volkan*, 1Kânûnisânî 1324 (14 Ocak 1909), Nu. 20, s.1.

Bundan sonra Kamil Paşa'nın kendisine yakın isimler olan Nazım Paşa'yı Harbiye Nazırlığı'na, Ferit Hüsnü Paşa'yı da Bahriye Nazırlığı'na getirmesi İttihat ve Terakki'nin yandaş gazeteleri Şûrâ-yı Ümmet ve Tanin gazeteleri tarafından Kamil Paşa'nın istibdatı geri getirme amacıyla olduğuna yorumlanmıştı.¹⁰⁷ İttihatçıların bu söylentilerini gülünç bulan Vahdeti¹⁰⁸, Kamil Paşa'nın aynı zamanda irtica fikriyle de suçlandığını söylemişti.¹⁰⁹ Ayrıca Vahdeti, Şûrâyı Ümmet gazetesinde yayınlanan “*Tebeddül-i vükelâ mı, darbe-i istibdad mı?*” yazıyı “*Kamil Paşa bir Harbiye Nazırı'nı değiştirmekle hürriye tecavüz mü etti?*” sözleriyle eleştirmişti.

Kamil Paşa'nın kabine değişikliği dışında gerçekleştirdiği diğer bir atılım, İttihatçıların İstanbul'daki askeri gücü olan Avcı Taburlarını geri göndermek için Nazım Paşa'yı Harbiye Nazırlığı'na ataması olmuştu. Ancak Meşrutiyet'i korumak için İstanbul'a getirilen bu orduyu Kamil Paşa'nın Yanya'ya gönderme girişimi her ne kadar başarısız olmuş olsa da, bu olay İttihatçılar arasında büyük bir tepkiye sebep olmuştu.¹¹⁰

Kâmil Paşa 13 Şubat 1909'da kabine değişikliği konusunda hesap vermesi için meclise çağrılmış, yapılan oylama ile sekize karşı yüz doksan sekiz oyla Kâmil Paşa sadarettten düşürülmüştü.¹¹¹ Vahdeti, Kâmil Paşa'nın sadarettten düşürülmesi olayını, Meclis'in yanlış ve acele ile almış¹¹², telafisi mümkün olmayacak bir karar olarak nitelendirmişti. Vahdeti, ayrıca Meclis'in bu davranışı ile Kanun-ı Esasî'nin 38'inci maddesinin ayaklar altına alındığını söylemişti.¹¹³

Bu bağlamda Vahdeti, Volkan'da bu olaya istinaden İttihat ve Terakki'ye karşı oldukça sert ve çağrı niteliği taşıyan sözler sarf etmişti: “*Acele et Mizan! Arş ileri Serbestî! İmdâd! Osmanlı! Sebât et İkdâm! Hakperest matbûât! Hep hücum edelim; işte kale-i istibdâd! İşte şâhid-i hürriyet, zincirlerle bağlanıyor, bize, imdâd! Diye kollarını uzatıyor... İşte Volkan, sancakdârlık vazîfesiyle ilerliyor; arş ileri! Şehid olursam da siz*

¹⁰⁷ Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.55, Annual Report, 1909, Constantinople, 31 Ocak 1910, F.O.195/2363, s.90-91.

¹⁰⁸ Derviş Vahdeti, “Buhrân-ı Vükelâ”, *Volkan*, 2 Şubat 1324 (15 Şubat 1909), Nu.46, s.2-3.

¹⁰⁹ “Kâmil Paşa yine Kâmil Paşa'dır”, *Volkan*, 3 Şubat 1324 (16 Şubat 1909), Nu.47, s.3.

¹¹⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihî İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 2.baskı, C. IX, TTKY, Ankara, 1996, s.71.

¹¹¹ İslamoğlu, A.g.e., s.79 ; Çavdar, *İttihat ve Terakki*, s.45; Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.55, Annual Report, 1909, Constantinople, 31 Ocak 1910, F.O.195/2363, s.90.

¹¹² Derviş Vahdeti, “Buhrân-ı Vükelâ”, *Volkan*, 2 Şubat 1324 (15 Şubat 1909), Nu.46, s.1.

¹¹³ Volkan, “Acele Şeytandan Te'enni Rahman'dandır”, 7 Şubat 1324 (20 Şubat 1909), Nu. 51, s.1; “*Erkân-ı Cemiyet... Ellerinden gelen nüfûz ve tesiri mebuslar üzerine tevcih ve sarf ile ve hiçbir hükümet-i meşrûtada görülmeyen bir hareket-i nâ-meşrûa ve hilâf-ı kânûn olarak ihzâr verdikleri bir âdem-i îtimad kararıyla o kabineyi düşürmeye olan muvaffakiyet ve muzafferiyetleri meydanda.*” M.Ali, “Tanin'i Hakka Davet”, *Volkan*, 14 Şubat 1324 (27 Şubat 1909), Nu.58, s.4.

dönmeyiniz! Zira zafer bizdedir. Emîn olunuz ki, Hak bizimledir. Müfterîler! Kâmil'in nâmûsu ikmâl edilecektir, ikmâl."¹¹⁴

4b. Dini, Toplumsal ve Askeri Muhalefet

Ulusal birliğin İslam idealine dayanması gerektiğini savunan ve bu yüzden ülkede şeriatçı bir düzenden yana olan, dini siyasal anlamda kullanan Volkan¹¹⁵, bu anlamda İttihat ve Terakki'nin Osmanlıcılık ülküsü üzerine inşa etmeye çalıştığı düzene ve Batı reformuna karşı çıkmıştı.¹¹⁶ Bu bağlamda Volkan, medreseliler ve ilmiye talebelerinin yanı sıra ulemeden, askerden¹¹⁷ büyük ölçüde destek alarak şüphesiz dinci muhalif kesimin en önde gelen grubunu oluşturmuştu.¹¹⁸

Volkan'ın toplumda çok kısa sürede taraftar kazanmasında, softaların askerliği hakkındaki kanun projesinin dini tedrisata karşı bir darbe sayılması, ordudan çıkarılan alaylı zabıtların mekteplileri kâfir olarak gösteren olumsuz propagandası, Meşrutiyet'in ilanı esnasında var olan karışıklıktan dolayı Bosna-Hersek ve Bulgaristan felaketleriyle Girit buhranından dolayısıyla cemiyet tarafından ülkenin Gâvura satılmış olduğu düşüncesinin halk arasında yaygınlaşması gibi hususlar etkili olmuştu.¹¹⁹

II. Meşrutiyet'in ilanı, İttihat ve Terakki tarafından ordunun başarısı olarak görülmüş, ordu artık siyasetin asli ve en güçlü unsuru konumuna ulaşmıştı.¹²⁰ Mektepli subaylar Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kışlarına dönmek yerine sokaklarda, günlük olayların akışı içinde İttihat ve Terakki'nin silahlı uzantısı olarak

¹¹⁴ "Hücumât-ı Ahrârâne", *Volkan*, 5 Şubat 1324 (18 Şubat 1909), Nu. 49, s.1.

¹¹⁵ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, C. 1, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.125; Bedüzzaman Said-i Kürdi, "Yaşasın Şeriat-i Ahmedî", *Volkan*, 5 Mart 1325 (18 Mart 1909), Nu.77, s.2; Necdet Aysal, *Türkiye'de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri (31 Mart Olayı'ndan DP'nin İktidara Gelişine Kadar, 1909-1950)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2004, s.72; Ali Haydar Mithat, *Hâtıralarım (1872-1946)*, Güler Basımevi, İstanbul, 1946, s.207; Salim Tamari, "A Farcical Moment? Nabulsi Exceptionalism and the 1908 Ottoman Revolution", *Jerusalem Quarterly, Institute of Jerusalem Studies*, 60, 2014, s.92-109; Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.107, Telgraf, İstanbul, 13 Nisan 1909, F.O.371/770, s.315; İltiz Turan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Öğrenci Siyasal Faaliyeti", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 29, 1-4, 1969, s.171-191

¹¹⁶ Ahmad, A.g.e., s. 61.

¹¹⁷ Erkân-ı Harbiye Mümtâz Yüzbaşı, "İttihâda Bir Nazar", *Volkan*, 17 Mart 1325(30 Mart 1909), Nu.89, s.4; "Volkan", *Volkan*, 15 Mart 1325 (28 Mart 1909), Nu.87, s.1-2; 5.Alaydan 9 Asker, "Varaka", *Volkan*, 18 Mart 1325 (31 Mart 1909), Nu.90, s.3-4.

¹¹⁸ Şimşek, A.g.t., s.62.

¹¹⁹ İsmail Hami Danişmend, *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası*, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1961, s.22.

¹²⁰ Ali Birinci, *Tarih Yolunda, Yakın Mazînin Siyasî ve Fikrî Ahvâli*, Dergâh Yay., İstanbul, 2001, s.144-146.

siyasete de doğrudan müdahale eder konuma gelmişti.¹²¹ Alaylı-mektepli gruplarından kaynaklı bir Meşrutiyet bunalımının farkında olan Vahdeti, alaylıların yanında yer alarak bu bunalımından faydalanmada çok başarılı bir siyaset takip etmişti.¹²² Vahdeti bir yandan da bu iki grubun arasında yaşanacak olası çatışmanın devlete zarar vereceği¹²³ bu yüzden birlik olmaları gerektiği hususuna dikkat çekmişti.¹²⁴

Muhalefetin İttihat ve Terakki'ye karşı eleştirilerinin temel ekseninde, gerilimin en doruk noktasında, Tunaya'nın tabiri ile ölüm-kalım sorunu olan şey ordunun siyasete karışması hususu olmuştu.¹²⁵ Volkan'da askerin hiçbir cemiyete bağlı olamayacağı, kimsenin hizmetinde olamayacağını¹²⁶ vurgulamış, askere özellikle itidal ve itaat çağrısı yapmıştı.¹²⁷ Volkan'ın bu süreçte orduda taraftar kazanmasında, gazetenin ordunun sorunlarına kayıtsız kalmaması, sorunlarını dile getirmesi etkili olmuştu. Sözelimi dönemin tenkikat¹²⁸, Tashih-i Sin (Yaş düzeltmesi) kanunu¹²⁹ gibi önemli sorunlarından rahatsız olan askerler kaygılarını ve tepkilerini Volkan'a iletmışlerdi.

¹²¹ Alkan, A.g.e., s.127.

¹²² Çığman, A.g.t., s. 31.

¹²³ "Volkan", *Volkan*, 13 Mart 1325(26 Mart 1909), Nu.85, s.4.

¹²⁴ "Volkan", *Volkan*, 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909), Nu.103, s.2-3.

¹²⁵ Tark Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, C. III, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1989, s.249.

¹²⁶ "İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Volkan*, 9 Mart 1325(22 Mart 1909), Nu.81, s.1-2.

¹²⁷ Volkan'ın birçok makalesinde özellikle itaat etmeleri hususunda askere öğütte bulunmuştu. "Volkan", *Volkan*, 5 Şubat 1324 (18 Şubat 1909), Nu.49, s.4; Derviş Vahdeti, "Volkan", *Volkan*, 15 Mart 1325 (28 Mart 1909), Nu.87, s.2; Derviş Vahdeti, "Harbiye Nezâret-i Celilesine", *Volkan*, 29 Mart 1325(11 Nisan 1909), Nu.101, s.1; Derviş Vahdeti, "Alaylı-Mektebli Zâbitanla Askerler", *Volkan*, 10 Mart 1325(23 Mart 1909), Nu.82, s.2; Derviş Vahdeti, "Volkan", *Volkan*, 15 Mart 1325 (28 Mart 1909), Nu.87, 2; Bedüzzaman Saîd-i Kürdi, " Kahraman Askerlerimize", *Volkan*, 4 Nisan 1325(17 Nisan 1909), Nu.107, s.4; Derviş Vahdeti, "Asker Kardeşlerimizden Selâmet-i Vatan Nâmına Rica" *Volkan*, 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909), Nu.108, s.2 ; Süleyman Kâni İrtem, " Saray ve Babiâli'nin İç Yüzü", *Akşam Gazetesi*, 18 Haziran 1938, Tefrika No:156, s.10 ; "Notes D'une Voyageuse En Turquie (Avril- Mai 1909)", *Revue des deux mondes: recueil de la politique, de l'administration et des moeurs*, Source gallica. bnf. fr/ Bibliothèque nationale de France, s.309-338; Mehmet Nuri, "Varaka", *Volkan*, 1 Mart 1325 (14 Mart 1909), Nu.73, s.3-4; Abdülhamid Derviş, *Volkan*, 9 Mart 1325 (22 Mart 1909), Nu.81, s.3-4; Derviş Vahdeti, "Vatandan Bir Feryad", *Volkan*, 10 Mart 1325 (23 Mart 1909), Nu.82, s.3; Ahmet Muhtar, *Volkan*, 10 Mart 1325 (23 Mart 1909), Nu.82, s.4; Fakihzade M. Bedreddin, " Tarik-i Hakka Dâvet", *Volkan*, 17 Mart 1325 (30 Mart 1909), Nu.89, s.1-2; Tark Zafer Tunaya, *İslamcılık Cerayarı*, C. I, Yenigün Haber Ajansı Yay., İstanbul, 1998, s.43.

¹²⁸ Yüzbaşı Mustafa, "Volkan Sâhib-i İmtiyâz-ı Derviş Vahdeti Bey'e", *Volkan*, 8 Mart 1325(21 Mart 1909), Nu.80, s.3;"Harbiye Nezâreti'nin Nazar-ı Dikkatine", *Volkan*, 15 Kânûnisânî 1324 (28 Kânûnisânî 1909), Nu.28, s.3.

¹²⁹ Yüzbaşı Mustafa, "Volkan Sâhib-i İmtiyâz-ı Derviş Vahdeti Bey'e", *Volkan*, 8 Mart 1325(21 Mart 1909), Nu.80, s.2-3.

Vahdeti, İttihat ve Terakki'ye olan muhalefetini Volkan'da açık bir şekilde ifade etmiş, hükümet ve subayları kâfir olarak nitelemiş, İttihatçı subaylara da yakında şeriatı kaldıracakları yönünde suçlamalar yöneltmişti.¹³⁰ İttihat ve Terakki zabitlerin tiyatrolarda, meyhanelerde bulunmaları, cemiyetin tesettüre karşı olması,¹³¹ din ve şeriatı ayaklar altına alması,¹³² konularında cemiyete üye olanların yaşam tarzı da Volkancılar tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmişti.

Volkancılar, ülkede Meşrutiyet ilan edilmesine rağmen ülkenin durumunu içler acısı olarak bulmuş, toplumun sadece ekonomik değil, sosyal ve ahlaki bir çöküş içerisinde bulduklarını belirtmişlerdi: "*Vatan çıplak, biz çıplak, vatan aç, biz de aç.*"¹³³ "*Bir millet ki hâlâ ahlâkî takarrür etmemiş, ekserimizde vaade hulf, yalan yere yemin olagelmış olağitmekte iken, hiç birdenbire asırlardan beri bozulmuş olan ahlâkî umûmiyye matlûb vehile terakkîyât-ı lâzımeyi iktisâb edebilir mi?*"¹³⁴

İttihatçıların Volkancıları istibdat ve irtica istemekle suçlayan söylemlerine karşı Volkan'da, öncelikle şeriatın olması gerektiğine yönelik olarak şu tarzda bir karşılık verilmişti: "*Şerî'at bir ruhtur, vücudu ise Osmanlı hükümetidir. Vücut mahvolursa, ruh da pervâz eder, gider, avdeti ise emr-i muhaldir, emr-i muhal*"¹³⁵ Ayrıca İttihatçıların şeriatı istibdatla özdeşleştirmesinin hatalı bir tutum olduğu belirtilmişti. Bu bağlamda Hüseyin Cahid'e cevap olarak Volkan'da şöyle bir soru ile karşılık verilmişti: "*Kâffe-i anâsır-ı muhtelifenin hukukunu bihakkin te'min eden şer'i-şerîfînme'haz-i kâvânîn ittihâz edilmesini taleb neden istibdad ve anarşiye ric'at demek oluyor?*"¹³⁶ Tanin'e karşı olarak, Volkan'da şeriat savunuculuğu ve taraftarlığı şu

¹³⁰ Yalçın Toker, *İttihatçı ve Nazi Çılgınlıkları*, Toker Yay., İstanbul, 2008, s.218; Marc Baer, "The Double Bind of Race and Religion: The Conversion of the Dönme to Turkish Secular Nationalism", *Comparative Studies in Society and History*, 46, 4 2004, s.682-708.

¹³¹ "Tiyatrolarda, zevk u safâlarda, meyhanelerde, kerhânelerde, rezâlete başladınız. Selmâlarla, muhadderât-ı İslâmiyyenin çarşaflarını bile attıracak neşriyatta bulundunuz. Beyoğullarında çarşafı İslâm kadınlarının, birahânele gitmesine kadar mesâğ-ı hürriyeti teşmil ettiniz. Allah da sille-i şerîatı ensenize indirmek için İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'ni meydana getirdi." Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti- La Türkî Gazetesi ve Bir Zabit Tehdidnâmesi", *Volkan*, 26 Mart 1325 (8 Nisan 1909), Nu.98, s.4.

¹³² "İttihâd ve Terakki din ve şerîatı ayaklar altına alarak, dine hakaret etmeleri ve kendilerine mağrur olmaları sebebiyle şer'i şerîfîn kılıncına hedef oldular. Mahv ü perişan olacaklarına şüphe yoktur. Zerre kadar dine meyl etseler idi dünyevî ve uhrevî saadet-i ebediyeye nâil olacaklar idi. Maatteessîf aksini iltizâm ettiler, rûsvâ-yı âlem oldular ve olacaklardır." Hasan Tahsin, "Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur Bey'e", *Volkan*, 4 Mart 1325 (17 Mart 1909), Nu.76, s.4; Tülbentçi, "Hareket Ordusu", *Vatan Gazetesi*, İstanbul, 1951, *Türk Tarih Kurumu Arşivi* (TTK), Tevfik Paşa Evrakı (TP), Kutu:29, Gömlek No:2.

¹³³ Faruki Ömer, "Bugün Nasıl Mesâiye Muhtacız", *Volkan*, 15 Kânûnisânî 1324 (28 Ocak 1909), Nu.28, s.4.

¹³⁴ Derviş Vahdeti, "Buhrân-ı Vükelâ", *Volkan*, 2 Şubat 1324 (15 Şubat 1909), Nu.46, s.2.

¹³⁵ Derviş Vahdeti, "Volkan", *Volkan*, 20 Şubat 1324 (5 Mart 1909), Nu.64, s.3.

¹³⁶ Abdullah Ziyaüddin, "Aynen", *Volkan*, 25 Şubat 1324 (10 Mart 1909), Nu.69, s.4.

ifadelerle savunulmuştu: “Biz şeriatı isteyenlerin, emin olabilirsiniz ki, sancakdârıyız... Şerî'at istemek hiçbir suretle istibdâd istemek demek olamaz. Tanin'in o kaol-i merdûdu cehâletinden ileriye gelmedir.”¹³⁷

İttihatçıların pek çok başarısının altında aslında şeriatın etkisi olduğunu söyleyen Vahdeti, Meşrutiyet'in ve meclisten çıkan kanunların şeriate uygun olmasını istemişti. İttihatçıların şeriat eksenli suçlamalarına karşılık, Volkan'da İttihatçıların şu anki konumlarını şeriate borçlu olduklarına, vurgu yapılmıştı. Bu bağlamda Volkan'da şeriat fikri savunuculuğu yapan İMC'nin istekleri şu sözlerle ifade edilmişti:¹³⁸

“İnkılâb, inkılâb! Diye kükrediğiniz, muvaffakiyetler, yine Şerîat-i Ahmediyye'nin icrâsını ortaya atarak husûle gelmemiş mi idi? Siz sözünüzden nükûl ettiniz..! Şerîat kelimesini telaffuz edenlere mürteci diyorsunuz Anâsır arasına tefrika sokmak (!!) ma'nâsını veriyorsunuz. Ey zâbit! Ve ey La Türkî! İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin birinci maksadı ve efrâdına vâki olan telkinâtı, meşrûtiyet-i idârenin devamına son derece hizmet etmek, Meclis-i Mebusan'da yapılacak kavânînin şer'i şerîfe muvâfık olmasına gayret etmek ve aynı zamanda da, bicümle bilâd-i İslâmiyyede bulunan ihvân-ı dînimizin faâliyet-i siyasiye ve ictimâiyyelerine ve bunların taarruzdan masûniyetine gayret etmekten ibarettir.”

İttihatçıların Volkancılara Mürteci yakıştırmalarına, Vahdeti sert bir karşılık vermişti. Mürteci diye tabir edilen taraftarlarını da, güçlü ve kuvvetli diye nitelendirmişti.¹³⁹ Bununla alakalı Said Nursi, şunları söylemişti: “Şerîat isteyenlere bâzı müzebzeb olanlar mürteci diyorlar. Bizi de onlar dinsiz ve anarşist demeye mecbur ederler, bunlara deriz: Meşrutiyeti safsata ve hile ile muhafaza edemediniz belki muallâk bıraktınız bizim maksadımız meşrutiyeti şerîat kuvvetiyle muhafaza ve kökleştirmektedir.”¹⁴⁰

Volkan'da İttihatçıların dinsiz olduğuna dair pek çok yazı kaleme alınmıştı. Bunlardan biri 27 Ocak 1909'da “Din” başlıklı olarak kaleme alınan yazı olmuştu. Yazıda, İttihatçılar ve Ahmet Rıza kast edilerek şu açıklama yapılmıştı:¹⁴¹

“Cenâb-ı Hak dinsizlere, düşmanumdır, diyor, biz bir dinsize nasıl olur da emniyet edebiliriz. Bugün Avrupa'da birçokları dinsizliklerini i'lan ediyorlar. Bu i'lanlarıyla iftihar ediyorlar. Bunun içindir ki, kadınlarının birçoğu çıplak denecek mertebe, umûmî

¹³⁷ Derviş Vahdeti, “Volkan”, *Volkan*, 20 Şubat 1324 (5 Mart 1909), Nu. 64, s.2.

¹³⁸ Derviş Vahdeti, “İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti- La Türkî Gazetesi ve Bir Zâbit Tehdidnâmesi”, *Volkan*, 26 Mart 1325 (8 Nisan 1909), Nu.98, s.4.

¹³⁹ Derviş Vahdeti, “İnkılâb-ı Şer'i”, *Volkan*, 2 Nisan 1325 (15 Nisan 1909), Nu.105, s.1.

¹⁴⁰ Bedüzzaman Saîd-i Kürdî, “Lemeân-i Hakikat ve İzâle-i Şübühât”, *Volkan*, 31 Mart 1325(13 Nisan 1909), Nu.103, s.4.

¹⁴¹ A.Şehâbeddin “Din”, *Volkan*, 14 Kânûnisânî 1324 (27 Ocak 1909), Nu.27, s.3.

mahallelerde geziyorlar. Erkeklerinin bir haylisi kumarhanelerde imrâr-ı hayat ediyorlar... Bizim en kestirme sözüümüz, dindâr olalım demekten ibaretti."

Volkancıların bu dönemde taraftar kazandığı ve İttihatçılara karşı kullandığı önemli bir diğer kesim de medrese öğrencileri olmuştu. Medrese öğrencilerinin askerlik yapmaması, ayrıca istibdat döneminden beri kura imtihanları yani mezuniyet imtihanlarının da yapılmaması,¹⁴² birçok kişinin askerlikten kaçmak için medreselere yönelmesine bu da medreselerde ciddi bir yığılmaya ve bozulmaya¹⁴³ neden olmuştu.¹⁴⁴ Ancak Meşrutiyet döneminde bu öğrencilerin askerliğe alınmasına dair Meclise verilen kanun layihası dini kesim tarafından dini eğitime karşı bir darbe olarak görülmüştü.¹⁴⁵

Hükümet ve medrese öğrencilerinin yaşadığı bu çatışmada Volkan medrese öğrencilerinin yanında yer almış, onların yaşadığı zorlukları anlatmış¹⁴⁶, öğrencileri hükümete karşı kışkırtmıştı. Volkan, öğrencilerin kasıtlı hücumlara uğradığını, bu durumu aslında hiç hak etmediklerini ifade etmişti.¹⁴⁷ Sonuç olarak Volkan'da kullanılan hutbe usulü ve nidalı, feryatlı yazılar, başta medrese öğrencileri, askerler ve toplumun diğer kesimlerini büyük ölçüde etkilemiş¹⁴⁸, ilerde 31 Mart İsyanının çıkışında ve gelişiminde gazetenin toplumu İttihatçılara karşı ustalıkla bir şekilde örgütlemesi neden olmuştu.¹⁴⁹

¹⁴² Birinci, *A.g.m.*, s.343.

¹⁴³ Bu bozulmanın farkında olan Vahdeti, medreselerin ıslahı için çok sayıda yazı kaleme almıştı. Derviş Vahdeti, "Volkan", *Volkan*, 15 Mart 1325 (28 Mart 1909), Nu.87, s.1-2. Kal'a-i Sultaniyeli A.T.S., "Bir Sadâ-yı Muhik yâhud Ulemâ ve Talebe-i Ulûm", *Volkan*, 9 Şubat 1324 (22 Şubat 1909), Nu. 53, s.4; "Volkan", *Volkan*, 13 Mart 1325(26 Mart 1909), Nu.85, s.4.

¹⁴⁴ Arı, Ozan, *A.g.m.*, s.228.

¹⁴⁵ Şahin Çoşar, *31 Mart Vakasına Ulemanın Bakışı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018, s.7.

¹⁴⁶ Kesriyeli M.S., "Meşrutiyet İçinde Müsâvâtsizlik", *Volkan*, 2 Şubat 1324 (15 Şubat 1909), Nu.46, s.3-4

¹⁴⁷ Kal'a-i Sultaniyeli A.T.S., "Bir Sadâ-yı Muhik yâhud Ulemâ ve Talebe-i Ulûm", *Volkan*, 9 Şubat 1324 (22 Şubat 1909), Nu. 53, s.4.

¹⁴⁸ Mustafa Baydar, *31 Mart Vakası*, Milli Tesanüt Birliği Yay., İstanbul, 1955, s.14.

¹⁴⁹ Bengül Güngörmez, " Kitle İletişim Araçları, Siyaset ve Propaganda", *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 2002, s.1-12.

Sonuç

II. Meşrutiyet döneminde, Derviş Vahdeti, gazetesi Volkan ve kurduğu İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti vasıtasıyla İttihat ve Terakki'ye karşı oluşan muhalefette son derece etkili bir isim olmuştur. Vahdeti'nin dini siyasal amaçlı olarak kullanmada başarılı bir isim olması, gazeteci kimliğinden dolayı İttihatçılara yönelik yapılan eleştirileri Volkan gazetesinde etkileyici bir üslup kullanarak dile getirmesi, İttihat ve Terakki'ye karşı bir kamuoyunun oluşturulmasında büyük bir etken olmuştur. Vahdeti bu bağlamda İttihatçılara muhalif isimler tarafından kullanılmakla birlikte, kendisi de dini siyasal amaçta kullanarak toplumda özellikle asker, öğrenci ve cahil halk kesimine ulaşarak onları cemiyete karşı kullanmayı amaç edinmiştir.

Vahdeti, hürriyet ortamından faydalanarak insanların temiz ve saf duygularını çıkar ve şöhret temin etmek adına bu gazeteyi çıkarmıştır. İslami bir söylemin kullanıldığı gazetede, İttihat ve Terakki'ye karşı şiddetli bir muhalefet yürütülmüştür. Kısa sürede artan muhalefetle tirajı da artmaya başlayan gazetede özellikle asker ve dini gruplara çağrılar yapılmıştır. Bu çağrılara verilen olumlu karşılıklar kısa sürede gazetenin büyük bir taraftar gücüne sahip olmasına neden olmuştur. İşte bu noktada propaganda gücü fark edilen gazetenin etrafında, İttihat ve Terakki'ye muhalefet eden grupların çoğu yer almaya başlamıştır. Bu muhalefetin 31 Mart sahnesinde meydana gelmesi, Vahdeti ve kurduğu İMC'nin suçlanmasında çok büyük bir etken oluşturmuştur.

Sonuç olarak isyan sürecinde Volkan gazetesinin yayını son bulmuş isyandan sonra Derviş Vahdeti idam edilmiş, cemiyeti İMC kapatılmıştır. İsyana giden süreçte olayları ve isyanın kahramanlarını kıskırtıp teşvik ettiği belgelerle kanıtlanan Vahdeti, 31 Mart İsyanı'nın baş sorumlusu olarak tarihteki yerini almıştır. Vahdeti'nin isyanı bizzat düzenlediği ya da düzenleyenler ile bu isyanı ortaya çıkarmak adına işbirliği kurduğuna dair net bir kanıt ortaya konamamış olsa da isyana giden süreçte isyanı teşvik ettiği bir gerçektir.

Vahdeti'nin, gazetesinde Meşrutiyet, Meclis ve anayasaya dair kullandığı ifadeler, askere itaat çağrısı yaptığı şeklinde söylemler bulunsa da askerleri ve dini grupları isyana teşvik ettiği, onların isyan günü meydanlarda toplanmalarına büyük bir katkı sağladığı belgeler yolu ile ortaya konulmaktadır. Vahdeti ayrıca gazetesinde kullandığı etkili dil sayesinde cemiyete çok sayıda üye kaydederek büyük bir taraftar kitlesi yaratmıştır. Bu bağlamda Vahdeti'nin kendisine dair öne sürülen çelişkili iddialara rağmen belirtilen hususlardan dolayı isyanın ortaya çıkışındaki rolü azımsanmayacak ölçüde bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemî Belgeleri (DH. MKT).

Foreign Office Papers, United Kingdom, National Archives Collections (F.O.)

Türk Tarih Kurumu Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Zabtiye Nezâreti Belgeleri (ZB.)

Resmi Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (MMZC)

Kitaplar

Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, 2.baskı, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul: Kaynak Yay., İstanbul, 1999.

Akşin, Sina, *100 Soruda Jön Türkler İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980.

Akşin, Sina, *31 Mart Olayı*, Sinan Yay., İstanbul, 1972.

Alkan, Necmettin, *Selanik İstanbul'a Karşı (31 Mart Vak'ası ve II. Abdülhamid'in Tahtan İndirilmesi)*, 2.baskı, Timaş Yay., İstanbul, 2014.

Armaoğlu, Fahir, *19.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, TTKY, Ankara, 1997.

Avagyan, Arsen " Ermeni Siyasi Partileri İle Jön Türklerin Meşrutiyet İlan Edildiği Dönemdeki İlişkileri", *Ermeniler İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, 2.baskı, Çev. Ludmilla Denisenko, Aras Yay., İstanbul, 2005.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, C. 1, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, 4.baskı, C. 1, Kısım II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, 65. Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, 3.baskı, İmge Kitabevi, Bty.

Birinci, Ali, *Tarih Yolunda, Yakın Mazînin Siyasî ve Fikrî Ahvâli*, Dergâh Yay., İstanbul, 2001.

Çavdar, Tevfik, *İttihat ve Terakki*, İletişim Yay., İstanbul, 1991.

Danişmend, İsmail Hami, *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası*, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1961.

Duru, Kâzım Nami *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1957.

- Gevgilili, Ali, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk*, 2.baskı, Bağlam Yay., 2. Baskı, 1990.
- Gökhan Atılğan, E.Atilla Aytekin, Ebru Deniz Ozan, Cenk Saraçoğlu, Mustafa Şener, Ateş Uslu, Melih Yeşilbaş, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Yay. Haz. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, İstanbul, 2015.
- Güresin, Ecvet, *31 Mart İsyanı*, Yenigün Haber Ajansı, 1998.
- Hür, Ayşe, *Öteki Tarih I Abdülmecid'den İttihat Terakki'ye*, 8.baskı, Profil Yay., 2013.
- İslamoğlu, Abdullah, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet 1908-1913*, 2. baskı, Gökkuşbe Yay., İstanbul.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908- 1918)*, 2.baskı, C. IX, Ankara: TTKY, Ankara, Baskı, 1996.
- Kocahanoğlu, Osman Selim, *Deroiş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı 31 Mart Vak'ası ve İslamcılık*, Temel Yay., İstanbul, 2001.
- Kutay, Cemal, *31 Mart'ın 90. Yılında Laik Cumhuriyet Karşısında Deroiş Vahdetiler Cephesi*, 2.baskı Aksoy Yay., İstanbul, 1999.
- Mithat, Ali Haydar, *Hâtıralarım (1872-1946)*, Güler Basımevi, İstanbul, 1946.
- Mustafa Baydar, *31 Mart Vakası*, Milli Tesanüt Birliği Yay., İstanbul, 1955, 14.
- Şakir, Ziya, *İttihat ve Terakki Nasıl Yaşadı? C. II*, Akıl Fikir Yay., İstanbul, 2014.
- Tansu, Samih Nafiz, *Teşkilât-ı Mahsusa (İki Devrin Perde Arkası)*, Ed. Ahmet Seyrek, Nokta Kitap, İstanbul, 2012.
- Toker, Yalçın, *İttihatçı ve Nazi Çılgınlıkları*, Toker Yay., İstanbul, 2008.
- Topuz, Hıfzı, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.
- Topuz, Hıfzı, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*, 2.baskı, C. 1, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1988.
- Tunaya, Tarık Zafer, *İslamcılık Cerayanı*, C. I, Yenigün Haber Ajansı Yay., İstanbul, 1998.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, C. III, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1989.
- Volkan Gazetesi 1908-1909 (Deroiş Vahdeti)*, Yay. Haz. M.Ertuğrul Düzdağ, İz Yay., İstanbul, 1992.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, 2.baskı, Kültür Yay., İstanbul, 2000.
- Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, 2.baskı, Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm ve Ticaret Yay., İstanbul, 1997.

Makaleler

“Notes D'une Voyageuse En Turquie (Avrıl- Mai 1909)”, *Revue des deux mondes: recueil de la politique, de l'administration et des moeurs*, Source gallica. bnf. fr/ Bibliotheque nationale de France.

- Arı, Mehmet Salih, Ozan, İbrahim Halil, "Sırât-ı Müsâtkim ve Volkan'a Göre 31 Mart Vakası", "İslam'ı Uyandırmak" Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler, *İslamcı Dergiler Projesi*, Ed. Lütfi Sunar, 1, 2018.
- Aslan, Taner, "31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 28, 28, 2010.
- Aslan, Taner, "Meşrutiyet Aleyhtarlığına Dair Bazı Düşünceler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIV/2 2009.
- Baer, Marc, "The Double Bind of Race and Religion: The Conversion of the Dönme to Turkish Secular Nationalism", *Comparative Studies in Society and History*, 46, 4 2004.
- Bengül Güngörmez, "Kitle İletişim Araçları, Siyaset ve Propaganda", *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 2002, 1-12.
- Birinci, Ali, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 13, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- Çiftçi, Kemal, "Tarih Kimlik ve Türkiye'nin Belleğinin Dış Politikası", *Akademik İncelemeler*, 2,1 2007.
- Dursun, Ahmet, "Meşrutiyet Dönemi Gazetelerinde Bediüzzaman Said Nursi ve Nursi'nin Sebilürreşad Mecmuası ile Münasebetleri", "İslam'ı Uyandırmak" Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler, *İslamcı Dergiler Projesi*, Ed. Lütfi Sunar, 1, 2018.
- Eroğlu, Nazmi, "31 Mart Vakası'nın Oluşumunda İttihatçıların Etkisi ve Bazı Yanılgılar", *Köprü Dergisi*, 78, 2002.
- Hanılçe, Murat, Ak, İlyas, "İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kaleminden 31 Mart Vak'ası Öncesi ve Sonrası", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, 2018.
- Hocaoğlu, Mustafa Celalettin, "Gertrude Bell'in Anılarında Sultan Abdülhamit, 31 Mart Olayı ve Anadolu'ya Yansımaları (1909)", *Academia*.
- Kâni İrtem, Süleyman Kani, "Saray ve Babiâli'nin İç Yüzü", *Akşam Gazetesi*, 18 Haziran 1938, Tefrika No:156.
- Kara, İsmail, *İslâmcılara Göre Meşrutiyet İdaresi 1908-1914*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993.
- Karaman, Mehmet Ali "Yandaşıktan Muhalefete Volkan Gazetesi", C.24, S.4, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2022.
- Kaya, Mehmet, Siklon, Sinem, "Bazı Osmanlı Gazetelerinde Siyasal Reklam ve Propaganda (1908-1918)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16, 2012.
- Kodaman, Bayram, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler Ansiklopedisi*, C.13, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- Murat, Talha, *The Political Ideas Of Derviş Vahdeti As Reflected In Volkan Newspaper (1908-1909)*, Sabancı University, Unpublished Master Of Arts, 2020.
- Özcan, Azmi, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yay., İstanbul, 2001.

- Özkorkut, Nevin Ünal, "Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51, 3, 2002.
- Tamari, Salim, "A Farcical Moment? Nabulsi Exceptionalism and the 1908 Ottoman Revolution", *Jerusalem Quarterly, Institute of Jerusalem Studies*, 60, 2014, s.92-109.
- Turan, İltir, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Öğrenci Siyasal Faaliyeti", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 29, 1-4, 1969.
- Yılmazata, Mehmet, "2. Meşrutiyet, Bosna Hersek İlhak Krizi ve Osmanlı Matbuatı", *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 1, 2018.

Tezler

- Aysal, Necdet, *Türkiye'de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri (31 Mart Olayı'ndan DP'nin İktidara Gelişine Kadar, 1909-1950)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2004, 72.
- Çığman, Muhammed Zahid, *II. Meşrutiyet Türkiye'sinde Siyaset- Yönetim İlişkisi (1908-1914)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Çoşar, Şahin, *31 Mart Vakasına Ulemanın Bakışı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kaan, Nurten, *II. Meşrutiyet Dönemi: Volkan Gazetesi'nde Meşrutiyet Düşüncesi (1908-1909)*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ozan, İbrahim Halil, *II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılarına Göre Sultan Abdülhamid ve Dönemi*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Sevil, Hülya Küçük, *İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005.
- Şen, İsmail, "Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa (1832-1913)", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1995.
- Şimşek, Yusuf Sabri, *II. Meşrutiyet Döneminde Meşrutiyet Karşıtı Toplumsal Hareketler (24 Temmuz 1908-1913)*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Gazeteler

- The Winnipeg
Volkan
Vatan
Akşam

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 14 (2024/Kış), ss. 177-202.

Geliş Tarihi: 13 Aralık 2023

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2024

Araştırma Makalesi/Research Article*

Kıbrıslı Türklerin Dayanışma Çabalarına Bir Örnek: Türkiye’de Yaşanan Depremlere Yapılan Bağışlar (1940-1950)

Duygu YILMAZ**

Öz

1571’de Türkler tarafından fethedilen ve 1878 yılına kadar Türk idaresinde kalan Kıbrıs Adasında yaşayan halk gerek yakın coğrafi konumu gerekse kültürel ve sosyal özellikleri sebebiyle Osmanlıların karakteristik özelliklerini yansıtmış, İngilizlerin ilhakiyla başlayan dönemde dahi anavatan Türkiye ile bağların sıkı tutulması için çalışmıştır. Bunun en güzel örneklerini Millî Mücadele Dönemi’nde anavatanın kurtuluşu için her türlü desteğe hazır olacaklarını bildirmeleri ve Cumhuriyet’in ilanından sonra ise Atatürk inkılaplarıyla başlayan modernleşme sürecini buldukları bölgelere yansıtmak yoluyla benimsemelerinde görmek mümkündür. Kıbrıs Türk halkı bu yöndeki çabalarını basın ve yayın yoluyla göstererek Türkiye için moral kaynağı olmuştur. 1930’lu yıllar boyunca Ada’da baş gösteren karışıklık ve Adanın Yunanistan’a devredilmesini isteyen Kıbrıs Rum kesiminin başlattığı isyanlar karşısında Türkiye, Kıbrıslı Türklerin güvenli bir ortamda bulunmaları için girişimlerde bulunmuş, bu etkileşim Türkiye ile Kıbrıslı Türklerin dostluk bağının güçlenmesine katkı sağlamıştır.

İki kesim arasındaki dostluk ilişkileri sadece siyasi boyutta değil ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda da gelişme göstermiş, bu noktada ziyaretler gerçekleştirilmiştir. İki tarafı sıkça bir araya getiren eğitim alanındaki adımlar dostluğu ebedi kılmıştır. Özellikle Kıbrıslı Türklerin yükseköğrenim konusundaki ihtiyaçları Türkiye’deki üniversite ve enstitülere kabul edilmeleri yoluyla karşılanmıştır. Ayrıca Türkiye’den Kıbrıs’a gönderilen öğretmenler, Adadaki Türklerin eğitim hayatlarını geliştirmelerine katkı sağlamıştır. Kültürel faaliyetlerde ve spor alanında atılan dostluk adımları ve Kıbrıs Türk halkının seslerini duyurmalarının

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr. Öğretim Üyesi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi, Sosyal Bilimler Bölümü, Ankara, (dryilmazduygu@gmail.com), (Orcid: 0000-0002-0205-354X)

en etkili aracı basın ve yayın konusunda Türkiye'nin maddi destekleri iyi ilişkilerin korunmasında rol oynamıştır. Tüm bunların yanında Kıbrıslı Türklerin içinde bulunduğu mali güçlükler Türkiye'nin sunduğu imkanlarla aşılma çalışılmıştır.

Gerek Osmanlı Devleti Dönemi'nde gerekse Cumhuriyet Dönemi'nde Kıbrıs Türk halkının var olma mücadelesine destek olan Türkiye'nin desteklerine karşılık Adadaki Türkler, Türkiye'nin zor zamanlarında yardım elini uzatmayı borç bilmıştır. Türkiye'nin yaşadığı deprem felaketlerinde Kıbrıs Türk halkı, yaşanan kayıpların telafisi için başlattığı yardım kampanyalarını Kızılay'a ulaştırarak anavatana minnet borcunu ödemek istemiştir. Bu çalışmada 1940-1950 yıllarında Türkiye'de meydana gelen depremlerde yaşanan kayıpların telafi edilmesi amacıyla Kıbrıs'tan Türkiye'ye gönderilen bağışlar ele alınmıştır. Çeşitli kurum ve kuruluşlarca gönderilen yardımlar örnekler üzerinden değerlendirilerek hangi coğrafyada yerleşik bulunduğu bakılmaksızın Türkün hayırsever kimliğinin eskimeyen yüzü ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Kıbrıs İlişkileri, Yardımlaşma Faaliyetleri, Hayırseverlik

An Example of Solidarity Efforts of Turkish Cypriots: Donations Made to the Earthquakes in Turkey (1940-1950)

Abstract

The people living on the Island of Cyprus, which was conquered by the Turks in 1571 and remained under Turkish rule until 1878, reflected the characteristic features of the Ottomans due to its close geographical location and cultural and social characteristics, and worked to keep close ties with the motherland Turkey, even during the period that started with the annexation by the British. It is possible to see the best examples of this in their declaration that they would be ready for all kinds of support for the liberation of the homeland during the War of Independence, and in their adoption of the modernization process that started with Ataturk's reforms after the declaration of the Republic, by reflecting it on the regions where they lived. The Turkish Cypriot people have become a source of morale for Turkey by showing their efforts in this direction through the press and publications. During the 1930s, in the face of the turmoil on the Island and the rebellions initiated by the Greek Cypriot side who wanted the island to be handed over to Greece, Turkey took initiatives to ensure that the Turkish Cypriots were in a safe environment, and this interaction contributed to the strengthening of the bond of friendship between Turkey and the Turkish Cypriots.

The friendly relations between the two groups have developed not only in the political dimension but also in the economic, social and cultural fields, and visits have been made at this point. The steps in the field of education, which frequently bring the two sides together, have made the

friendship eternal. Especially the higher education needs of Turkish Cypriots have been met through their admission to universities and institutes in Turkey. In addition, teachers sent from Turkey to Cyprus contributed to the improvement of the educational lives of the Turks on the island. The friendly steps taken in cultural activities and sports, and Turkey's financial support for the press and broadcasting, the most effective tool for the Turkish Cypriot people to make their voices heard, played a role in maintaining good relations. In addition to all these, the financial difficulties of the Turkish Cypriots were tried to be overcome with the opportunities offered by Turkey.

In return for the support of Turkey, which supported the Turkish Cypriot people's struggle for existence both during the Ottoman Empire Period and the Republic Period, the Turks on the island obliged themselves to lend a helping hand in Turkey's difficult times. During the earthquake disasters experienced by Turkey, the Turkish Cypriot people wanted to pay their debt of gratitude to the motherland by sending the aid campaigns they initiated to compensate for the losses to the Red Crescent. In this study, donations sent from Cyprus to Turkey in order to compensate for the losses experienced in the earthquakes that occurred in Turkey in 1940-1950 were discussed. By evaluating the aid sent by various institutions and organizations through examples, the ageless face of the philanthropic identity of Turks, regardless of the geography in which they reside, is revealed.

Keywords: Turkey-Cyprus Relations, Solidarity Activities, Charity

Giriş: Tarihsel Süreçte Kıbrıs'taki Türklerin Var Olma Mücadelesi

Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girdiği 1571 yılından itibaren Türklerin iskân ettiği bölgelerden birisi olan Kıbrıs, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında bölge bütünlüğünün korunması adına geçici olarak İngiltere yönetimine bırakılmış, 1 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan ek sözleşme gereği Rusların Doğu Anadolu'dan çekilmesi durumunda İngiltere'nin de Adadan çekilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak alınan bu kararın uygulanması mümkün olmadığı gibi İngilizler, I. Dünya Savaşı'nın sürdüğü 5 Kasım 1914 tarihinde yayımladıkları beyanname ile Kıbrıs'ın İngiltere'ye ait bir toprak parçası olduğunu ilan etmiştir.¹

---

¹ Hamza Eroğlu, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Yaratan Tarihi Süreç ve Son Gelişmeler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.18, S.54, Kasım 2002, s.739-740.

Millî Mücadele'nin ardından 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 20.maddesiyle Kıbrıs'ın Britanya Hükümeti tarafından ilhakı kabul edilmiştir.² Antlaşmanın imzalanmasının ardından Adadaki İngiliz yönetimi Rumları cesaretlendirmiş Enosis³ planları çerçevesinde Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması için çabalamışlardır. Bu doğrultuda giriştikleri faaliyetler Ada halkı üzerinde yıkıcı etkilere sebep olmuştur.⁴ 1939'da II. Dünya Savaşı'nın başladığı tarihe kadar Rumlar ile Türkler arasındaki çekişme aralıksız devam etmiştir. Savaşın ortalarına gelindiğinde Müttefik Devletlerden İngiltere'nin savaşı kazanacağı yönündeki güçlü tahminler Kıbrıs halkının örgütlenmesine zemin hazırlamış, bu hareketlilikten yararlanan Türk kesim Kıbrıs Türklerinin siyasi, ekonomik ve sosyokültürel haklarını korumak üzere köy ve kasabalarda örgütlenme yoluna girmiştir. Bu örgütlenmelerden birisi 1943 yılında Fadıl Korkut tarafından kurulan KATAK'tır.⁵

II. Dünya Savaşı'nın değiştirdiği güç dengeleri ve savaşın hemen sonra kurulan Birleşmiş Milletler (BM), Yunanistan'ın Kıbrıs sorununu uluslararası gündeme getirmesini kolaylaştırmıştır. 24 Eylül 1954 tarihinde BM Genel Kurulunun gündemine gelen mesele Türkiye tarafından da kabul edilmiştir. Türkiye ile Yunanistan ilişkilerini derinden etkileyen bu mesele 5 Aralık 1958 tarihinde toplanan BM Genel Kurulunda acil çözülmesi gereken bir sorun olarak değerlendirilmiş, Ada'da demokratik bir yönetim kurulması ve barış politikalarının güçlendirilmesi adına 5-11 Şubat 1959 tarihinde Zürih'te bir araya gelecek Türk ve Yunan temsilcilerin anlaşmaları ümit edilmiştir. Londra'da, İngiltere'nin de temsilci bulundurduğu toplantıda, tekrar bir araya gelen taraflar, her iki toplumun yönetimde hak ve yetki sahibi olacakları bir idarenin kurulması planına imza atmışlardır.⁶

² Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, C.2, İstanbul 1993, Yapı Kredi Yayınları, s.7.

³ Rumların Yunanistan'a bağlanmak üzere giriştikleri bir diğer hareket 1921 yılında kurdukları Milli Meclis adlı örgüt yoluyla Rumların kilise etrafında toplanmalarını sağlamaktır. *Kıbrıs'ın Tarihi Gelişimi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti*, Kıbrıs-Türk Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1984, s.15.

⁴ Ahmet Şükrü Esmel, "Kıbrıs Dün, Bugün, Yarın", *Kıbrıs, Dün-Bugün-Yarın*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1975, s. 78.

⁵ Hamza Eroğlu, *a.g.m.*, s.741; Süreç içerisinde 1944 yılında Kıbrıs Türk Milli Halk Partisi, 1945 yılında Kıbrıs Türk Kurumları Birliği ve 1949 yılında Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu gibi örgütler de kurularak Türk kesimin çıkarlarını korumak üzere faaliyet yürütmüşlerdir. Nuri Çevikel, *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası (1570-1960)*, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul 2006, s.343.

⁶ A. Suat Bilge, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye Sovyetler Birliği Münasebetleri", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, C.1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987, s.366. Konuyla ilgili ayrıca bakınız: Fahir Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi (1954-1959) Türk Hükümeti ve Kamuyununun Davranışları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.

Zürich ve Londra'da alınan kararlar doğrultusunda 16 Ağustos 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temelleri atılmıştır. Ancak 1963 yılında şiddetlenerek yeniden başlayan Enosis hareketleri, 1963 yılı Noel'inde Türklerin Adadan çıkarılması hedefiyle silahlı saldırılara dönüşmüş tarihe "Kanlı Noel" adıyla geçen olaylar sonucu birçok Türk hayatını kaybetmiş, olaylarda yaralanan da olmuştur. Boyutu giderek şiddetlenen olaylar neticesinde iki tarafı birbirinden ayıran Yeşil Hat'ın çizilmesine karar verilmiştir.⁷ İngiltere öncülüğündeki Türkiye ve Yunanistan ile Kıbrıslı Türk ve Yunan temsilcilerin 15 Ocak 1964 tarihinde Londra'da bir araya geldiği toplantı Adadaki sorunların çözülmesinde etkili olmamış ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin son bulmasına giden süreç hızlanmışır.⁸ 4 Mart 1964 tarihinde BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan karar gereği Kıbrıs'ta *Barış Gücü* kurulmuş, ancak bu girişim Rum kesimin Türklere karşı saldırısına son verememiştir. Adadaki huzuru sarsan bu olaylar, Türk Silahlı Kuvvetlerinin 14 Ağustos 1974 tarihinde bir harekât başlatmasına yol açmıştır. Kıbrıs'taki bu gerilim, Türk tarafı için 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulması ile hafiflemiştir.⁹

Sosyoekonomik Yardımlar Çerçevesinde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanarak Millî Mücadeleyi zaferle sonuçlandıran Lozan Barış Antlaşması, Kıbrıs üzerinde birtakım hukuksal değişikliklere neden olmuştur. Söz konusu değişiklikler Antlaşmanın, yukarıda da ifade edildiği gibi, Ada'nın idaresinin İngiltere'ye bırakıldığını ilan eden 20. maddesinde açıkça belirtilmiştir. Türkiye, Kıbrıs ile fiziki bağlarını kesmiş olsa da Kıbrıs Adası'nın Türkiye ile yakın coğrafi mesafesi ve Ada'daki yoğun Türk varlığı sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkilerin sürdürülmesi adına önem taşımıştır. 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ve inkılaplar ile Türkiye'nin modernleşme süreci, Kıbrıslı Türkler tarafından yakından takip edilmiştir. Bunun yanında Ada'ya yapılan ziyaretler ve Kıbrıs Türklerinin Türk Hükümet temsilcilerini Kıbrıs'a davet etmeleri dostluk bağının korunması adına önemli adımlar arasındadır.¹⁰

---

⁷ İsmail Bozkurt, "Kıbrıs'ın Tarihine Kısa Bir Bakış", *Avrupa Birliği Kışkırcısında Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını)*, Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayını, Kısım 2, Ankara 2001, s.14

⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1987, s.786.

⁹ Hamza Eroğlu, a.g.m., s.759-760.

¹⁰ 12 Eylül 1931 tarihinde Milliyet gazetesinde yer alan bir haberde; Başvekil İsmet Paşa'nın Kıbrıs'a davet edildiği, İsmet Paşa davete katılamamış olsa da, Kıbrıs Türk halkına hitaben yazdığı mektupta anavatana karşı samimi duygularından dolayı teşekkürlerini ilettiği öğrenilmektedir. *Milliyet*, "Kıbrıs Türkleri Başvekilimizi Davet Ettiler", 12 Eylül 1931.

Kıbrıslı Türklerin Türkiye ile kurduğu temaslarda göç önemli bir husus olarak ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda birtakım yasal düzenlemeler hazırlanmıştır. Bunlardan birisi 2 Aralık 1924 tarihinde yürürlüğe giren bir kararname olup bu düzenleme çerçevesinde Türkiye'ye gelen göçmenlerin iskân meselelerine çözüm niteliğinde uygulamalar yürürlüğe girmiştir. Anadolu'nun güneyindeki Silifke, Anamur, Alanya, Antalya, Konya, Muğla gibi il ve ilçelerdeki nüfusun önemli bir kısmını oluşturan Kıbrıs Türklerinin bu nüfus hareketliliğinde; İngilizleri baskıcı idaresi altında bulunmaları dolayısıyla Türkiye'yi geleceklerinin garantisi olarak görmeleri, Adada yaşanan doğal afetler sebebiyle başta tarım olmak üzere ekonomik etkinliklerin yürütülememesi, Kıbrıslı gençlerin henüz yüksek öğrenim imkanına sahip olmamaları ve anavatan olarak Türkiye'ye duydukları güçlü aidiyet bağı önemli gerekçeler arasındadır.¹¹ Türkiye'ye göç eden Kıbrıslı Türklerin iskân meselesine yönelik uygulamalardan bir diğeri 7 Aralık 1925 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Söz konusu düzenleme doğrultusunda Lozan'ın 21. maddesi uygulamaya geçirilmiş ve Türkiye'ye göç etmek isteyen Kıbrıs Türklerine Türk vatandaşlığına geçmek suretiyle Türkiye'ye yerleşme hakkı tanınmıştır. Ayrıca muhtaç kimselerin göç esnasında karşılaşacakları masrafların Türk hükümeti tarafından karşılanmasına karar verilmiş, söz konusu kimselerin barınmalarını ve geçimlerini sağlayacak arazilerin de Hükümet tarafından karşılanacağı bildirilmiştir.¹²

Türkiye ile Kıbrıslı Türkler arasındaki dostluk bağlarını sıkı tutmak ve Kıbrıslı Türklerin milli kimliklerini koruma çabalarına 10 Temmuz 1925 yılında Lefkoşa'da açılarak dış ilişkileri koruma görev ve sorumluluklarını üstlenen Türkiye Konsolosluğu aracı olmuştur. Lefkoşa'da açılan konsolosluk, Türkiye'de kutlanan milli bayramların coşkusunu Kıbrıslı Türklere aktaran etkili kurumlardan birisi olarak çalışmalar yürütmüş, özellikle Cumhuriyet Bayramı'nda Konsolosluk tarafından düzenlenen etkinlikler, Kıbrıslı Türklerin anavatanına karşı duyduğu gururu dile getirmelerinde önemli rol oynamıştır.¹³ Lefkoşa'daki konsolosluk 1927 yılında kapatılmış 1928 yılında Lakarna'da açılan Türk Konsolosluğu Türkiye'de yaşanan gelişmelerin Kıbrıs'a aktarılması görevini yürütmeye devam etmiştir. Her iki dönemde de Konsolosluga başkanlık eden Ali Asaf Güvenir, Türkiye'de yaşanan modernleşme sürecinin ve süreç içerisindeki

¹¹ Hikmet Öksüz, "Lozan'dan Sonra Kıbrıs Türklerinin Anavatanına Göçleri", *Tarih ve Toplum*, C.32, S.187, 1999, s.36; BCA, 272.0.0.14/77.40.19, 25 Kasım 1925.

¹² Zehra Aslan, "Tek Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikasına Bakışı", *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 11-13 Aralık 2014, Gazimağusa, s.73.

¹³ Mesut Çapa, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Kıbrıs'ta Eğitim Teşkilatı: Kıbrıs Şehbenderi Asaf Bey'in Raporu, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.31, S.1, 2016, s.103; *Türkiye Cumhuriyeti Yılığ*, Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929, İstanbul- Devlet Matbaası, 1929, s.91.

inkılapların Kıbrıslı Türkler tarafından benimsenmesinde etkili isimlerinden birisi olmuştur. Konsolosluk aynı zamanda Kıbrıs'tan Türkiye'ye doğru yapılan göçlerin idaresinde de hizmet vermiştir.¹⁴

Türkiye ile Kıbrıs arasındaki dostluk bağları, sosyal ve kültürel alanlarda Kıbrıslı Türklere yapılan yardımlarla güçlenmiştir. Bu bağlamda eğitim, Kıbrıs Türk kesiminin anavatana aidiyet bağının korunmasında anahtar rol üstlenmiştir. Türkiye'nin Kıbrıs'taki faaliyet yürüten Türk okullarda görevlendirmek üzere gönderdiği öğretmen ve idareciler bunun yanında yüksek öğrenim görmek üzere Türkiye'ye gelen Kıbrıslı Türkler için sağladığı kolaylıklar iyi ilişkilerin devam etmesine katkı sağlamıştır.¹⁵ Kıbrıslı Türklere yönelik hazırlanan eğitim programlarının yetersiz personel sebebiyle uygulanamaması üzerine Türkiye'den Adaya gönderilen eğitimciler, Türk okullarında hizmet vermişler böylelikle Kıbrıslı Türklerin istikrarlı bir eğitim hayatı sürdürmeleri mümkün olmuştur.¹⁶ Bununla birlikte kendilerine tanınan parasız yatılı eğitim doğrultusunda Türkiye'ye gelen lise mezunu Kıbrıslı Türk gençleri, yükseköğrenim imkânı bulmuşlar ve beraberinde mesleki bilgi birikimine sahip olmuşlardır. Kıbrıslı Türklere yükseköğrenim veren okullardan birisi Yüksek Mühendis Mektebi'dir. Bu yöndeki bir diğer uygulama, Kıbrıslı Türk kızların, herhangi bir ücrete tabi olmaksızın, Türkiye'deki Hemşire ve Laborant okullarında eğitim imkanına kavuşturulmalarıdır.¹⁷ Türkiye ile Kıbrıs arasındaki iyi ilişkiler, toplumsal ve kültürel alanlarda da gelişmiş, 1920'ler boyunca Türkiye'den Kıbrıs'a giden sanatçılar Adada çeşitli kültürel etkinliklerde bulunmuşlardır. Bunun yanında Türkiye'deki futbolcular ile Lefkoşa Türk Futbol takımı arasında yapılan maçlar iki Türk toplum arasındaki dostluk bağının kopmadığının somut örnekleri arasındadır.¹⁸

Türkiye'den gönderilen yardımlar, Ada'daki Türklerin buldukları bölgelerde haklılıklarını basın yayın yoluyla duyurmalarına katkı sağlamıştır. 1928-1929 yıllarında Türkiye'den Söz gazetesine gönderilen yardımlar karşısında gazete, yeni Türk harfleri ile baskı yaparak Atatürk inkılaplarına olan bağlılığını göstermiştir.¹⁹ Kıbrıs Türklerinin Türk alfabesini benimsemesi Türkiye ile paylaştığı ortak duyguları ortaya koymasından da önemlidir. 16 Ağustos 1928 tarihinde Söz gazetesinde yer alan bir haber ilkokullardaki eğitimin Latin harfleri

---

¹⁴ Mesut Çapa, *a.g.m.*, s.103.

¹⁵ Sabahattin İsmail-Ergin Birinci, *Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri 1919-1938*, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, İstanbul 1989, s.88.

¹⁶ BCA, 30.18.1.2/124.89.9, 22 Kasım 1950.

¹⁷ BCA, 30.18.1.2/123.73.16, 20 Eylül 1950.

¹⁸ Sibel Akgün, "Atatürk Dönemi Türkiye ve Kıbrıs Türk Toplumları İlişkileri (1923-1938)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, C.5, S.1, 2012, s.6.

¹⁹ BCA, 30.10.0.0/28.159.2, 8 Mart 1927.

ile yapılacağı duyurulmuştur. Yeni alfabenin benimsenip yaygınlaşmasında Kıbrıs Türk Muallimin Cemiyetinin de katkıları olmuştur. Cemiyet, Latin harflerinin kullanılması yanında uluslararası rakamların da okullarda kullanılması şeklinde başlattığı çalışmalar kabul görmüştür.²⁰ 1919 yılından itibaren Lefkoşa'da yayımlanan *Söz* gazetesine yapılan yardımlar uzunca yıllar devam etmiştir.²¹ Millî Mücadele Dönemi'nde Türk bağımsızlık savaşına basın yoluyla destek verildiğini ve Cumhuriyet'in ilanından sonra ise Türk inkılaplarının tanıtılması için çalışmalar yürütüldüğünü ifade eden gazete sahibi Vedia Okan, gazetenin içinde bulunduğu mali sıkıntılar ve Ada'da kâğıt kıtlığı yaşandığından dolayı Türkiye'den yardım talebinde bulduklarını dile getirmiştir.²² Türkiye'nin Kıbrıs'ta yayımlanan *İstiklal* isimli gazeteye de maddi yardımlarda bulunduğu, 9 Mart 1950 tarihinde gazete sahibi M. Necati Özkan tarafından Başbakan Şemsettin Günaltay'a gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır. Buna göre Kıbrıs'taki Türk varlığının sesini duyurmak amacıyla hizmet veren *İstiklal* gazetesinin maddi zorluklar içerisinde bulunduğu, kâğıt fiyatlarının aniden yükselmesi sonucu gazetenin zararının bir kat daha arttığı bildirilmiş, Türkiye'den gazetenin içinde bulunduğu bu mali sıkıntının giderilmesi için yardım talep edilmiştir.²³

Türkiye ile Kıbrıs Türk kesimi arasındaki ekonomik ilişkilerin boyutu, döneme ilişkin raporlarda açıkça görülmektedir. Bunlardan birisi 14 Mayıs 1937 tarihinde Kıbrıs Konsolosluğu tarafından yazılmış bir rapordur. Buna göre Adadaki Türklerin müşkül durumda buldukları ve Kıbrıs'ta yaşamaya devam edebilmeleri için kendilerine yardım elinin uzatılması gerektiği vurgulanmış, Ada'dan Türkiye'ye doğru göçlerin azaltılabilmesi için Türk kesimin yaşadığı bölgelerde ekonomik durumun iyileştirilmesi gerektiği üzerinde önemle durulmuştur. Türkiye'nin Kıbrıs'ta açtığı banka şubeleri yoluyla düşük bir faizle kredi imkânı bulan Kıbrıslı Türkler, sınai girişimlerde bulunabilmişler ayrıca İskenderun'dan Kıbrıs limanlarına sefer yapan Türk vapurları, Ada'daki Türklerin ticari faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. İki tarafı buluşturan iskelelerde yapılan ticaret, Kıbrıs Türk halkına istihdam olanakları yaratmış ve Kıbrıslı Türk gençler için iş alanlarının açılmasına bu sayede mümkün olmuştur. Raporlarda ayrıca Adana ve Mersin gibi yaz aylarında istihdam olanaklarının arttığı tarım şehirlerinde Kıbrıslı Türk gençlerin istihdam edilmesinin işsizliği azaltacağı dile getirilmiş ve bu hususta Türk Hükümetinden işsiz gençlerin söz konusu tarım bölgelerinde çalışmak

²⁰ Fahri Kılıç, "Türkiye'den Kıbrıs'a Yapılan Eğitim Yardımı: Kıbrıs'ta Yeni Türk Alfabesinin Öğretimi", *Turkish Studies*, C.12, S. 9, s.134.

²¹ BCA, 30.10.0.0/83.548.2, 26 Şubat 1929.

²² BCA, 30.10.0.0/85.561.15, 19 Haziran 1944.

²³ BCA, 30.01.0.0/17.98.3, 9 Mart 1950.

üzere Türkiye'ye geçişlerine izin verilmesi talep edilmiştir.²⁴ Bir diğer ekonomik bağ, Kıbrıs'ta meydana gelen başta sel baskını olmak üzere doğal afetler zamanlarında kurulmuştur. Doğal afetlerin yaşandığı dönemlerde yardım ekiplerini Ada'ya gönderen Türkiye, Kızılay aracılığıyla Kıbrıs Türk kesimine yardım elini uzatmıştır. Örneğin Kızılay aracılığıyla afetzedelere 1945 yılında 6.172.82 Türk lirası, 1946 yılında 6.688.16 Türk lirası, 1947 yılında 1.872.06 Türk lirası, 1948 yılında 683.22 ve 1949 yılında 857.10 Türk lirası bağışta bulunulmuştur.²⁵ Ada'da yaşanan depremlerde felaketzedelere maddi yardımlar 1950'li yıllarda da devam etmiştir. Bu yardımlardan birisi 1950 yılında yaşanan sel felaketinde yapılmış, bir diğeri 10 Eylül 1953 tarihinde Ada'da yaşanan deprem sonrası gerçekleşmiştir. Türkiye 40.000 lira tutarındaki nakdi yardımıyla felaketzedelerin yaralarını sarmak istemiştir.²⁶

Türkiye'nin Kıbrıslı Türk kesime karşı yürüttüğü sosyal ve ekonomik yardım politikalar, adadaki Türklerin haklarının korunması adına önem taşıdığı gibi iki taraf arasında dostluk bağlarının korunmasında da rol oynamıştır. Kıbrıslı Türk kesimin Türkiye'ye karşı taşıdığı aidiyet bağı Türkiye'nin felaket zamanlarında belirginleşmiş, maddi açıdan kısıtlı imkanlar içinde varlıklarını sürdürmeye çabalayan Kıbrıslı Türklerin Türkiye'de yaşanan depremlerde afetzedelere gönderdikleri yardımlar, Türk milletinin hayırsever kimliğini dünyaya hatırlatmış, Kıbrıslı Türklerin sergiledikleri sosyal sorumluluk bilinci, dayanışma ve yardımlaşma faaliyetlerine somut örnekler olarak tarihte yerini almıştır.

Kıbrıslı Türklerin Türkiye'deki Depremzedelere Yardımları

Türkiye, jeopolitik yapısı gereği ilkçağlardan günümüze birçok depreme maruz kalmış, bu depremlerde binlerce can kaybı yaşanmış bununla birlikte çok sayıda insan yaralanmıştır. Meydana gelen depremin şiddetine bağlı olarak evler ve işyerleri hasar almıştır. Türkiye'nin 1940'lar boyunca deprem geçmişi incelendiğinde; 1942 yılında Erbaa'da meydana gelen 7.1 büyüklüğündeki depremde 3.000 can kaybının yaşandığı ve 32.000 bina hasar almış olduğu, 1943 yılında Tosya-Ladik'te meydana gelen 7.4 büyüklüğündeki depremde 4.000 can kaybının yaşandığı ve 40.000 bina hasar aldığı ve 1944 yılında Gerede-Çerkeş'te meydana gelen 7.3 büyüklüğündeki depremde 3.959 can kaybı yaşandığı ve 20.865 bina hasar aldığı görülmektedir. Ayrıca 1946 yılında Varto'da yaşanan depremde 839 can

²⁴ BCA, 30.10.0.0/124.887.3, 14 Eylül 1938.

²⁵ Ulvi Keser, *Kızılay Belgeleri Işığında Kıbrıs 1963-1974*, Türk Kızılay Derneği, Ankara 2010, s.21.

²⁶ BCA, 30.01.0.0/61.377.13, 13 Ekim 1953.

kayıbı meydana gelmiş ve 1949'da Karlıova'daki depremde 450 can kaybı yaşanmış ve 3.500 bina hasar almıştır.²⁷

Tüm yurttan derin izler bırakan depremin üzüntüsü Türkiye dışında da hissedilmiş, afettede vatandaşlara yardım eli uzatan ülkeler Kızılay ile iletişime geçerek depremin yaralarını sarmak istemişlerdir. Her ne kadar II. Dünya Savaşı devam ediyor olsa da 1940'lı yılların ilk yarısında meydana gelen depremlere sessiz kalmayan dünya kamuoyunun çağrısına birçok toplumdaki insan kulak vermiştir. Örneğin 1942'de yaşanan Erbaa depreminde yabancı kamuoyu, Türkiye'nin yaşadığı felaketin acısının paylaşılmakta olduğunu duyurmuş, Türkiye'nin acısına ortak olmak isteyen ülkeler Türkiye'ye ziyaretlerde bulunmuşlardır. Bir diğer deprem felaketi 27 Kasım 1943 tarihinde Samsun'da Lâdik merkezli meydana gelmiştir. Çorum, Tokat ve Amasya illerinde de büyük zarara yol açan deprem sonrası yaraları sarmak üzere harekete geçen Türkiye'ye basın ve yayın yoluyla taziye mesajları gönderen dünya kamuoyu Türkiye'nin yabancı devletlerle dostluk ilişkilerinin ortaya konması bakımından önemlidir. Bir diğer felaket, deprem Bolu Gerede'de meydana gelen ve Çankırı Çerkeş başta olmak üzere çevre illerde de yıkıcı etkiler bırakan 1 Şubat 1944 tarihli depremdir. Diğer felaketlerde olduğu gibi dünya kamuoyunda yankı bulan Türkiye'nin bu acısı, birçok yabancı devlet adamı tarafından paylaşılmış ve yardımsever ülkeler afet bölgelerine yardım ulaştırmaya çalışmıştır.²⁸

Türkiye'de yaşanan depremlerin sonuçlarının sosyal açıdan değerlendirilmesinde toplumsal dayanışma pratiklerinin dikkate alınması önemlidir. Ekonomik açıdan uğranan büyük yıkım ve beraberinde bozulan sosyal düzen bireyleri ve toplumları hayırseverlik, yardımlaşma, iş birliği gibi sosyal kimlikler çerçevesinde buluşturmaktadır. Bu bağlamda geçmişten günümüze eskimeyen yüzü ile hayırsever Türk milleti, deprem felaketlerinde yaraların sarılması için kenetlenmiştir. Herhangi bir çıkar gözetmeksizin ve coğrafi uzaklık dikkate alınmaksızın yapılan yardımlar sosyal bir sorumluluğun yerine getirilmesi olarak anılsa da ortak bir geçmişe sahip Türk milletleri için minnet borcu veya kardeşlik bağının içgüdüsel bir sonucu olduğu düşünülebilir.

Hayırsever Türk kimliğinin örneklerinden birisine Hariciye Vekaletinin 14 Ocak 1944 tarihli yazısında rastlamak mümkündür. Yazıda Türkiye'nin maruz

---

²⁷ Celal Şenol, *Türkiye'de Meydana Gelen Büyük Depremlerin Yerleşme ve Demografik Yapı Üzerindeki Etkileri (1927-2020)*, USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi, S.2, 2020, s.626; Özdoğan Sür, "Türkiye'nin Deprem Bölgeleri", *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.2, 1993, s.59.

²⁸ Ümit Bulut, *Cumhuriyet Dönemi Deprem Tarihi*, Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, İstanbul 2020, s.86, 93,105.

kaldığı deprem felaketi sebebiyle Rodos'taki Türk Konsolosluğu aracılığıyla Türkiye'ye gönderilen yardımlar hakkında bilgi verilmiştir. Söz konusu yardımlara ilişkin Türkiye'nin görüşü şöyle ifade edilmiştir: *Hemen hepsi küçük sanat erbabı ve rençberlerden müteşekkil olmalarına ve gündün güne artan gıda sıkıntısı yüzünden derin bir sefalet içinde bulunmalarına rağmen yurttaş ve soydaşlarımızın yaptıkları bağışlar vatanda karşı duydukları derin sevgi ve alakayı bir kere daha göstermelerine vesile teşkil etmiştir.* Yazıda 231.105 lîret tutarında yardım yapıldığı belirtilmiştir. Rodos'taki Türk Konsolosu Salahaddin Ürkmen tarafından dile getirilen şu sözler Türk milletinin hayırsever kimliğini ortaya koyması bakımından önemlidir: *"Ellerindeki birkaç lîreti iane olarak vermek için Konsolosluğa koşan yoksul vatandaşlara alakalarından dolayı teşekkür ederek bu parayı kendileri için saklamalarını söylediğim zaman gözleri yaşlarla dolu oldukları halde "bu yardımdan ne çıkar, vatan için canımızı bile veririz" gibi heyecanlı sözler söylediklerine şahit oldum."*²⁹

Türkiye gerek Millî Mücadele'nin askeri aşamasında gerekse diplomatik aşamasında Türk milletinin tek çatı altında yaşaması için girişimlerde bulunmuş olsa da milletinin bir parçasını Misak-ı Milli sınırları dışında kalan coğrafyalarda bırakmak zorunda kalmıştır. Ancak bu durum ortak tarih ve kültürü paylaşan üstelik sosyal alanda yaşam pratikleri birbiriyle aynı bulunan Kıbrıs'ta yaşayan Türk nüfusu ile kardeşlik bağının güçlü kalmasını engelleyememiştir. Bunun somut örneklerinden birisi yukarıda bahsi geçen ve Türkiye üzerinde derin etkiler bırakan deprem felaketi karşısında Kıbrıs'ta yaşayan Türk nüfusun başlattıkları yardım kampanyalarıdır. Yardımlar, Türk Konsolosluğu organizatörlüğü ve Türkiye'nin Kıbrıs'taki banka şubeleri yoluyla Kızılay'a ulaştırılmıştır. Kıbrıs Türk kesiminin Türkiye'de yaşanan felakete karşı hissettiği üzüntü, Türklerin sosyal kimliklerinden birisi olan hayırseverlik ile birleşmiş, Kıbrıslı Türkler, üstlendiği yardımlaşma sorumluluğu ile anavatanım dediği Türkiye'ye karşı özlemini ve aidiyet bağının gücünü ortaya koymuşlardır.

Tarihsel geçmişin somut kanıtları olarak arşiv belgeleri ve dönem gazeteleri Türkiye'de meydana gelen afetlere ilişkin detaylı bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmanın da şekillenmesini sağlayan söz konusu kaynaklarda Kızılay'ın, ekonomik ve sosyal yaşam pratiklerini felce uğratan depremler karşısında hem yurt çapında hem de yurtdışında yürüttüğü yardım çalışmaları ile zayıflayan sosyal ve ekonomik direncin artırılmasına çabaladığı açıkça görülmektedir. Bu bağlamda Kızılay, ele alınıp incelenen 1940-1950 yılları arasındaki depremlerde Kıbrıs'tan Türkiye'ye gönderilen yardımları da koordine eden ve ihtiyaç sahibi kimselere ulaştıran bir kurum olarak faaliyet yürütmüştür. Aşağıdaki örnekler

²⁹ BCA, 44663-214742-2, 14 Ocak 1944.

1940'lı yıllarda Kıbrıs'tan Türkiye'ye gönderilen yardımların nitelik ve nicelik bakımından değerlendirilmesine yardımcı olacaktır.

1943 yılında Ladik'te meydana gelen deprem, Kıbrıs kamuoyunda derin üzüntü yaratmış afetin hemen sonrasında Kıbrıs Türk kesimi, Türkiye'ye yardım eli uzatmıştır. Hariciye Vekaleti ile Kıbrıs Konsolosluğu arasında resmi yazışmalar, depremedelerin uğradığı zararın derecesi ve gönderilecek yardımın mahiyeti hakkında karşılıklı bilgilendirme yapılması adına önem taşımıştır.³⁰ Bu bağlamda Kıbrıs'taki Türkleri bağış yapmaya teşvik etmek amacıyla radyolar aracılığıyla duyurulan yardım kampanyaları netice vermiş, 1943 yılının aralık ayı itibariyle Kıbrıslı Türkler tarafından Türkiye'deki depremedelere gönderilmek üzere toplanan yardım, 420.12.5 sterlini bulmuştur.³¹

1943 yılında Türkiye'de meydana gelen depremden zarar gören vatandaşlara yardım ulaştırmak üzere Kıbrıs Konsolosluğu ile temasa geçen İngiliz ordusunda görevli 621. Katırcı Müfrezesinden Kıbrıslı Türk ve Rum erler arasında topladıkları 39 İngiliz sterlini 19 şilin tutarındaki yardımı Bağdat'taki Osmanlı Bankası aracılığıyla Türkiye'ye göndermişlerdir.³² Yardımsever erlerin yaptıkları bağışlar karşılığında isimlerinin Türkiye'deki gazete ve radyolarda anılması yönündeki dilekleri, Türk Hükümetini harekete geçirmiş depremedelerinin yanında olduklarını belirten Kıbrıslı erlerin aşağıdaki mektubu Türkiye'de yayımlanarak yardımsever erlere teşekkür edilmiştir:³³

Bu son zamanlarda yer sarsıntısı yüzünden şehit olan Türk kardeşlerimizin hatıralarını saygıyla anar ve selamlarım. Binlerce Türk kardaşlarımızın matemlerine biz Türk askerleri kalben iştirak ederiz ve felaketzedelere başsağlığı diler ve başka defa felaketin tekrür etmemesi için ulu Tanrıya duacıyız. İşte bu münasebetle iztirap çekmekte olan kardaşlarımıza yardım ederken sevinç, iftihar ve gurur duymaktayız. Bunun için bizi huzurunuzla getiren milli borcumuzdur. Bütün Kıbrıs Türkleri sizi saygıyla selamlar ve yeni senenizi kutlarlar.

Hariciye Vekaleti Protokol Dairesi Umum Müdürlüğü tarafından tutulan resmi bir kayıttan Türkiye'deki depremedelere ulaştırılmak üzere İngiliz ordusunda görevli Kıbrıslı Türk ve Rum erler tarafından bir diğer bağışın 39,19 İngiliz lirası tutarında olduğu öğrenilmekte, ayrıca kayıttan bağışın Kızılay Cemiyeti Genel Merkezine gönderildiği anlaşılmaktadır.³⁴ İngiliz ordusunda görevli Rum

³⁰ BCA, 37099-148553-161, 9 Nisan 1943.

³¹ BCA, 37353-150042-13, 28 Aralık 1943; BCA, 37353-150042-12, 14 Ocak 1944; *Ulus*, "Kıbrıs Türklerinin Deprem Kurbanlarına Yaptıkları Yardım", 26 Ocak 1944.

³² BCA, 37353-150042-10, 14 Şubat 1944.

³³ BCA, 37353-150042-11, 19 Ocak 1944.

³⁴ BCA, 37353-150042-9, 4 Mart 1944.

askerlerin Türkiye'ye bağışta bulunmaları, II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda Yunanistan'daki açlık ve hastalıklardan olumsuz etkilenen yaklaşık 1.000 çocuğun Kızılay tarafından Türkiye'ye getirilerek bakımlarının ve tedavilerinin sağlanması ve bunun yanında Yunanistan'a düzenlenen vapur seferleriyle savaş bölgelerine gıda malzemesi taşınması yoluyla iki ülke arasında iyi ilişkiler geliştirilme kapsamında olduğu düşünülmektedir.³⁵

Kıbrıs Konsolosluğu aracılığıyla Türkiye'ye gönderilen yardımlarla ilgili ulaşılan kayıtlardan bir diğeri aşağıdaki gibidir:³⁶

- Limasol Terakki Kulübü tarafından 10 sterlin,
- Lefkoşa'da Fabrikatör Muharrem Sıtkı Bey tarafından 15 sterlin,
- Lefkoşa'da debbağ Mehmet Ürer tarafından 10 sterlin,
- Lefkoşa'da Mehmet Ahmet Kambelli tarafından 2 sterlin,
- Lefkoşa'nın İksarovuna köyü Türk halkı tarafından 6 sterlin
- Mağusa'nın Sinde köyü Türk halkı tarafından 89 sterlin
- Lefkoşa'nın Çamlıköy Türk halkı tarafından 16 sterlin 12 şilin
- Baf Türk Birliği Kulübü tarafından 62 sterlin 12 şilin
- Lefkoşa'da posta memurlarından Sabri Konur tarafından 10 Türk lirası

Yukarıdaki yardım listesinden de görüldüğü üzere 210 sterlin 24 şilin ve 10 Türk lirası tutarındaki nakdi yardımlar, Kıbrıs'ın çeşitli Türk köylerinden gönderilmiş olup Türkiye'ye ulaştırılan yardımlar ya bireysel olarak ya da çeşitli birim ve kuruluşlar tarafından yapılmıştır. Bununla birlikte çeşitli meslek gruplarına mensup kimseler, maddi durumlarından bağımsız olarak, gönüllülük esasıyla bağışta bulunmuşlardır.

Toplu yapılan yardımlar yanında Kıbrıs Konsolosluğuna ulaşan şahsi yardımlarda vardır. Bunlardan birisi Lefkoşa'da yaşayan Hacı Hafız Şefik Bey tarafından dört İngiliz sterlinin Barclays Bankası Lefkoşa şubesi aracılığıyla Türkiye'ye gönderilmesidir.³⁷ Kıbrıs Türk Konsolosluğu aracılığıyla Türkiye'deki depremzedelere gönderilmek üzere yapılan yardımlardan bir diğeri 10 Mart 1944

---

³⁵ Bülent Bakar, "Zor Zamanlarında iyi Komşuluk Örneği: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'den Yunanistan'a Yapılan Yardımlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.24, 2008, s.432-433; *Vakit*, 19 Şubat 1942.

³⁶ BCA, 37353-150042-6, 14 Mart 1944.

³⁷ BCA, 37353-150042-7, 3 Nisan 1944.

tarihinde Barclays Bank'ın Lefkoşa şubesi aracılığıyla Kızılay ve Türk Hava Kurumuna gönderilen nakdi yardımdır. Aynı tarihte Kıbrıs Türklerinden bir şahıs, Konsolosluk aracılığıyla 10 adet Ergani Madeni tahvilini Türkiye'ye göndererek yardımda bulunmuştur.³⁸

23 Mayıs 1944 tarihli resmi yazıda Türkiye'deki depremzedelerin yaralarını sarmak üzere Kızılay'a gönderilen yardımlar hakkında aşağıdaki bilgiler yer almaktadır:³⁹

- Lefkoşa Merkez Hapishanesinde çalışan Türk gardiyanlar tarafından 5 sterlin,
- Lefkoşa Halk Kulübü üyeleri tarafından 9 sterlin,
- Mağusa Türk halkı tarafından 11 sterlin 16 şilin
- Lapta Türk halkı tarafından 6 sterlin 3 şilin
- Lefkoşa Türk Esnaf Ocağının vermiş olduğu "Çetinkaya" başlıklı temsil-den toplanan 41 sterlin 13 şilin
- Lefkoşa Viktorya Kız Okulu tarafından 12 sterlin 2 şilin
- Komikebir köyü Türk halkı tarafından verilen eşyaların KATAK⁴⁰ vasıtasıyla satışından elde edilen 16 sterlin 4 şilin
- Baf kasabasından Talat Taşer tarafından 1 sterlin.

Görüldüğü üzere, toplamda 101 sterlin 38 şilin tutarındaki bu yardım da Kıbrıs Türklerinin çeşitli kesimlerinin kimi kurumsal, kimi bireysel mahiyette gönüllü katkılarının bir başka sonucu olarak kayıtlarda yerini almıştır.

Kıbrıs Konsoloslğunun 1 Temmuz 1946 tarihli resmi yazısında Türkiye'de meydana gelen depremler sebebiyle Kıbrıslı Türkler tarafından yapılan bağışlar hakkında aşağıdaki ayrıntılar verilmiştir:⁴¹

- Lefkoşa'dan Ali oğlu Ürer tarafından 1 sterlin

³⁸ BCA, 37353-150042-5, 3 Nisan 1944.

³⁹ BCA, 37353-150042-2, 23 Mayıs 1944.

⁴⁰ KATAK, Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin haklarını aramak ve korumak, bilimsel, toplumsal, sınıai ve ekonomik düzeylerini yükseltmek ve genel olarak Kıbrıs Türklerinin çıkarlarını sağlamaya çalışmak üzere kurulan Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu'dur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Emrah Balıkcıoğlu, "KKTC Milli Arşiv Belgeleri Işığında Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumunun (KATAK) Kıbrıs Türk Toplumuna Yararına Yürüttüğü Faaliyetler (1943-1946)", *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.1, Bahar 2019, s.33.

⁴¹ BCA, 37353-150040-6, 1 Temmuz 1946.

- Lefkoşa'dan Kemal Rüstem ve kardeşi tarafından 5 sterlin
- Lefkoşa'dan Hüseyin Salih tarafından 15 sterlin
- Lefkoşa'dan Evkaf memurlarından Şevki Işın tarafından 1 sterlin

Yukarıda örnekleri verilen bağışlara ek olarak Hüsnü Derviş, Limasol Türk Spor Kulübü veznedarı ve Limasol Türk halkının ortak olarak bağışladığı 31.14 sterlin toplamda ise 53.sterlin Türkiye'deki felaketzedelere gönderilmiştir. Çeşitli tutarlarda ve gerek şahsi gerekse ortaklaşa yapılan bağışlar, felaket zamanlarındaki önemli dayanışma örnekleridir. Nakdi yardımlar kuşkusuz afetzedelerin ihtiyaçlarının acil olarak karşılanmasına katkı sağlamıştır. Kıbrıs Türklerinin yerine getirmiş olduğu bu sosyal sorumluluk karşısında Türkiye, bağışta bulunanların isimlerini ayrı ayrı yazıldığı makbuzları Kıbrıs Konsolosluğu aracılığıyla hayırsever Kıbrıslı Türklere ulaştırarak teşekkür etmiştir.⁴²

27 Ağustos 1946 tarihinde Kıbrıslı Türkler tarafından Türkiye'deki depremzedelere Lefkoşa Türk Bankası aracılığıyla gönderilen bir diğer yardım hakkındaki ayrıntılı bilgiler aşağıdaki gibidir:⁴³

- Kıbrıs Vakıf üyelerinden Münir Bey tarafından 2 sterlin,
- Halkın Sesi gazetesi tarafından toplanan 18 sterlin 6 şilin,
- Lefkoşa Kızılay Yardım Komitesi sekreterlerinden Doktor Ziver ve Emine Otan tarafından 249 sterlin 8 şilin
- Lefkoşa Türk Bankası tarafından 2 sterlin
- Lefkoşa Türk Bankası Müdürü Orhan Bey tarafından 1sterlin.

Kızılay namına Ankara İş Bankasına gönderilen 272 sterlin 14 şilin tutarındaki yardım, çeşitli kurum ve kuruluşlarca yapılmış olup yukarıda bahsi geçen bağışçıların birçoğu 14 Mart 1942 tarihinde Kıbrıs Türk Toplum lideri Fazıl Küçük tarafından kurulmuş Halkın Sesi⁴⁴ aracılığıyla kampanyadan haberdar

---

⁴² BCA, 37353-150040-21, 24 Temmuz 1946.

⁴³ BCA, 37353-150040-17, 27 Ağustos 1946.

⁴⁴ Halkın Sesi gazetesi ilk sayısında yayın ilkelerini ifade ederken şu ifadelerde bulunmuştur: Türk toplumunun haklarını korumak, toplum derterlerini dile getirmek, bağımsız olmak, sömürge idaresi ve Rum emelleri ile mücadele etmek, anavatan sevgisini ve ona bağlılığı idame ettirmek, memleketteki sanat hareketlerini destekleyip teşvik etmek, okulların kayıtsız şartsız Türk toplumuna devredilmesi, Evkaf'ın kayıtsız şartsız Türk toplumuna bırakılması, müftülük makamının ihdası, İslam kanunları diye yürütülen mahkemelerin, Anavatan'ın kabul ettiği medeni kanunlarla yürütülmesi, miras, vesayet kanunlarının Anavatan'ın kabul ettiği mahkemelerin benzeri olması ile uygulanması... Gazetenin üstlendiği görevlerden bir diğeri, Kıbrıslı Türk gençlerin ortaokul ve lise düzeyinde eğitim hayatlarını sürdürebilmeleri için yaptığı yardım çağrılarını ile Türkiye'den öğretmenlerin Kıbrıs'a gelmelerine aracı olmasıdır. Osman

olmuşlardır. Dolayısıyla gazetenin toplumsal hafızayı dinç tutmak ve Kıbrıslı Türkler ile Türkiye arasındaki güçlü bağı hatırlatmak gibi bir misyon yüklediği söylenebilir.

Kıbrıs Konsoloslğunun 1 Ekim 1946 tarihli resmi yazısında; Mağusa Türk Gücü Sekreterliği ve Mağusa Türk halkının ortaklaşa yaptıkları 31 sterlin 6 şilin, Limasol Yardım Komitesi Sandık Emni M. Köprülü ile Limasol Türk halkının ortaklaşa yaptıkları 59 sterlin 6 şilin toplamda ise 90 sterlin 12 şilin bağış, Kızılay'a ulaştırılmak üzere Türkiye İş Bankası Ankara Şubesine gönderilmiştir.⁴⁵ Bu kapsamda Kıbrıs Konsoloslğuna tarafından Kızılay Derneği Genel Müdürlüğüne gönderilen bir diğer yardım 118 sterlin 17 şilin tutarındadır.⁴⁶

Kıbrıslı hayırsever Türkler tarafından Kızılay'a gönderilmek üzere konsoloslğa yapılan bağışlar hakkındaki bilgilere dönem gazetelerinde de rastlamak mümkündür. Bu gazetelerden birisi olan *İstiklal*'de yayımlanan aşağıdaki liste Kıbrıs'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan Türk kesiminin bağışlarına ilişkin detayları içermektedir:⁴⁷

- Kalavaç'tan Ömer Hasan Sinekçi tarafından 1 sterlin 5 şilin
- Bladanisyo'dan Kadir Hasan Boyacı tarafından 1 sterlin
- Lefkoşa'dan Necati Özkan tarafından 3 sterlin
- Lefkoşa'dan Pertev Zühtü tarafından 1 sterlin
- Lefkoşa'dan Ali Şevki Camgöz tarafından 2 şilin
- Lefkoşa'dan Mustafa Çoronik tarafından 10 şilin
- Lefkoşa'dan Mustafa Naim Terzi tarafından 5 şilin
- Aziz Molla Mehmet tarafından 2 şilin
- Turgut Avkıran tarafından 1 sterlin
- Şafi Alper tarafından 10 şilin
- Sermet Sadık tarafından 10 şilin
- Nazif Süleyman Eboğlu tarafından 10 şilin
- Hazım Remzi tarafından 5 şilin

Güvenir, *Dr. Fazıl Küçük'le Geçen Günlerim Bir Lideri Anlatıyorum*, Selen Offset, Lefkoşa 2016, s.41-46.

⁴⁵ BCA, 37353-150040-9, 1 Ekim 1946.

⁴⁶ BCA, 37353-150040-2, 5 Mayıs 1947.

⁴⁷ *İstiklal*, "Kızılay'a Gelen İaneler", 2 Kasım 1949, s.2.

- Emine Hazım tarafından 10 şilin
- Adnan Hakkı tarafından 5 şilin
- Mustafa Kenan tarafından 5 şilin

Kıbrıs'ta yayımlanan İstiklal gazetesinde yer alan ve yukarıda ayrıntıları verilen bağışların toplamı yaklaşık 9 sterlidir. Gazetenin ilerleyen günlerdeki baskısında; Kızılay'a bağışlanan yardım tutarları hakkında bilgi verilmeye devam edilmiştir. Söz konusu yardım haberlerinde bakkal, kasap, manav, kahveci, tüccar, berber, aşçı, doktor, polis gibi çeşitli meslek gruplarından kimselerin hayırsever birer vatandaş kimliği ile "Kara gün dostu" dedikleri Kızılay'a yardım yaparak insanlık vazifesini yerine getirdikleri ifade edilmiştir.⁴⁸ Gazetelerden 1949 yılının Kasım ayı içerisinde toplanan yardım tutarının 45 sterlin 2 şilin tutarında olduğu anlaşılmakta, toplanan bu yardımlar Kıbrıslı Türklerin Kızılay'a göstermiş olduğu yakın ilgiyi ortaya koymasına bakımından önem taşımaktadır.⁴⁹

Türkiye'de yaşanan deprem felaketine karşı Kıbrıslıların yaşadıklarını derin üzüntüyü ve Türkiye'nin yaşadığı acıyı paylaştıklarını Kıbrıs'ta yayımlanan Türkçe ve Rumca gazetelerde de görmek mümkündür. Örneğin Lefkoşa'da yayımlanan *Tahidromos* gazetesinin 6 Haziran 1946 tarihli sayısında "Şimdi sıra bizimdir" başlığı altında Türkiye'de yaşanan kayıplar karşısında duyulan üzüntü şu sözlerle dile getirilmiştir:⁵⁰

"Dostumuz Türkiye, yüzlerce kurbanla müthiş mal zararı iras eden zelzelelerle tekrar yaralanmıştır. Türkiye Hükümeti halkın tehvini ıstırabına hemen koşmuş ve aynı zamanda evsiz kalan halka mesken teminine ve mecruhların ve ölülerin ailelerine nakdi muavenete çalışmaktadır. Zannederiz ki Kıbrıs'ın Elenleri de bu mukaddes işe iştirakten geri kalmamalı ve teberrüde bulunmalıdırlar. Feci işgal senelerinde Yunanistan'daki kardeşlerimize dostumuz ve müttefikimiz Türkiye'nin biçilmez pahadaki yardımını hepimiz hatırlarız. Bedbaht günlerimizde Türkiye'nin bize karşı yaptıklarına mukabele olarak niçin biz bugün minnettarlığımızı bilfiil göstermek istemeyelim? Halkımızın bugün nakdi müşkülat karşısında bulunduğu kabili inkâr değildir. Fakat takdim edilebilecek her bir şey, velev ki pek cüzi bile olsa takdir edilecek ve manidar olacak, Elen Türk dostluk zincirine bir halka daha ilave edilecektir."

Kıbrıslı Türkler tarafından Türkiye'deki felaketzedelere gönderilmek üzere toplanan yardımlar *Halkın Sesi* gazetesine yansımış, 11 Haziran 1946 tarihli haberde Hoca Salih tarafından Türkün ahlaki fazileti, müşfik kalbi, temiz ve yüksek ruh ve vicdani olduğu vurgulanmış, buna örnek olarak II. Dünya Savaşı sırasında

⁴⁸ *İstiklal*, "Kızılay Haftası", 3 Kasım 1949, s.1.

⁴⁹ *İstiklal*, "Türkiye Kızılay Derneği", 11 Kasım 1949, s.4.

⁵⁰ *BCA*, 37353-150042-114, 12 Haziran 1946.

Yunanistan'ın yardımına koşan Türkiye'nin vapurlar dolusu muhtaç kimseyi Kıbrıs'a taşıyarak birçok hayatın kurtarılma çabası gösterilmiştir.⁵¹ Hoca Salih sözlerinin devamında aşağıdaki ifadelerde bulunmuştur:

İnsanlık namına bu kadar fedakârlık yapan bu anayurt halk ve hükümetinin siyaseten değıil de harsen ve ırkan biz de bir parçasıyız. Onların varlık ve saadeti bizim de varlık ve saadetimiz ve onların felaket ve mahvıyeti bizim felaket ve mahvıyetimiz olduğundan onların daima sağılam bir varlık içinde yaşamalarını candan ve yürekten özlemekteyiz. Gerek fennen iklim itibariyle ve gerek kaza ve kaderi ilahi icabı olarak beş on seneden beri o kutsal topraklara musallat olan yer depremleri sayısız hanümanları söndürmüş birçok ırkdaşlarımızı enkaz altında telef etmiş ve bu acıklı hadise ve felaketler bizim de burada yüreklerimizi parçalamıştır. Bu felaketlerin her defasında saygıdeğıer cemaatimiz azami maddi yardımlarda bulunmuş, binlerce liralara, binlerce giyim eşyası göndererek o zavallıların teessürlerine iştirak etmişlerdir. şimdi yine anayurdun mühim bir kısmı aynı felakete uğramış yıkıntı altında yüzlerce can telef olmuş, büyük küçük birtakım kimseler sakatlanmış, birçoğıu anasız babasız, evlatsız, kardeşsiz, karısız, kocasız kalmıştır... işte ırkdaşlarımızın bu hazin ve elemli levha ve manzarası karşısında biz yine hamiyet kesemizi açarak bu felaketzede kardeşlerimizin yardımına koşmak ve onların yanmış yüreklerine bir miktar su serpmemiz icap ediyor.

Hoca Salih tarafından Halkın Sesi gazetesinde yayımlanan yukarıdaki yazıda vurgulanan esas Kıbrıslı Türklerin Türkiye ile güçlü bağılarıdır. Bunun yanında doğıal afet zamanında Türk kimliğinin öne çıkan özelliklerinden birisi olan hayırseverliğin altı önemle çizilmiştir. Hayırseverlik içgüdüsi ile hareket eden Kıbrıslı Türklerin anavatanım dediğı Türkiye'ye gönderdiğı yardımlar, coğırafi sınırların birbirinden ayırdığı iki Türk kesim arasındaki etkileşimi engelleyemediğini gözler önüne sermektedir. Söz konusu yardımlar ile Türkiye'de afetzedelerin temel ihtiyaçlarının karşılanması adına maddi bir kaynak sağılanmış ve Kızılay aracılığıyla Türkiye'ye yardım elini uzatan Kıbrıslı Türklerin sağıladığı kaynak, gazetelerin köşe yazılarında minnetle anılmıştır.

Sonuç

Türk idaresinde kaldığı uzun yıllar boyunca Kıbrıs, tarihsel ve kültürel karakteriyle Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olmuş, İngiliz idaresine girdiğı tarihler boyunca ise Kıbrıs Türk kesiminin politikaları, anavatanım dediğı Türkiye ile bağılarını korumak üzerine şekillenmiştir. Ortak ve güçlü bir geçmişin iki kesimi olarak Türkiye ile Kıbrıs Türkleri arasındaki baskın karakterlerden birisi hayırseverlik, afet zamanlarında belirgin hale gelmiştir. Bu doğırultuda tarihsel çerçevesi

⁵¹Bülent Bakar, *a.g.m.*, s.433.

1940-1950 yılları arasında çizilen bu çalışmada ele alınan Kıbrıs Türk halkının başlattığı yardım kampanyaları tarihsel ve kültürel bağların güçlü olduğu bir ilişkiyi yansıtmaktadır. Kıbrıs Türk Konsoloslugu yolu ile Kızılay'a ulaştırılan yardımlar, Kıbrıslı Türklerin Türkiye ile derin bir dayanışma bağına ortaya koymaktadır.

Kıbrıs gazeteleri yardım kampanyalarını duyurmak için en etkili kanallar olmuştur. Gazetelerde yer alan Türkiye'ye yardım haberleri, "Anavatana minnet borcumuzu ödemenin zamanıdır" şeklindeki başlıklarla Türkiye ile Kıbrıslı Türklerin tarihi geçmişi oldukça köklü olan kardeşlik bağı ile vurgulanmıştır. Türkiye'ye bağış yapanlar arasında Kıbrıs'ın Rum kesiminden kimselerin bulunduğunu da söylemek gerekir. Özellikle İngiliz ordusunda görevleri Rum erlerin "Şimdi sıra bizde" ifadeleriyle başlayan katkıda bulunma çabaları, II. Dünya Savaşı'nın henüz devam ettiği o yıllarda Türkiye'den Yunanistan'a gönderilen yardım malzemeleri ve savaşta kimsesiz ve bakımsız kalmış çocukların Türkiye'ye getirilmek suretiyle korunmalarının karşılığı olduğu düşünülmektedir. Bu durum aynı zamanda doğal afet zamanlarında Türkiye'ye yardım gönderen devletler ile Türkiye arasında kurulan iyi ilişkilere işaret etmesi bakımından önem taşımaktadır.

Kıbrıslı Türkler tarafından Türkiye'ye gönderilen yardımlar, bireysel veya çeşitli kurum ve kuruluşların çatısı altında toplanmış, bunlar arasında sivil toplum kuruluşları geniş yer tutmuştur. Özellikle Kıbrıs Türk kesiminin Adada siyasi, kültürel ve ekonomik var olma mücadelesinde başrolü oynayan KATAK, Türk Birliği Kulübü, Türk Esnaf Ocağı gibi kuruluşlar yardımlara aracılık etmişlerdir. Kamuda görevli memurlardan fabrikatör Türklere çeşitli alanlarda esnaflık yapanlar kimselerden Kıbrıs'ın Türk köylerindeki vatandaşlara kadar maddi gelirleri bakımından geniş bir yelpaze sunan yardımseverlerin ekonomik durumlarını gölgede bırakan hayırsever kimlikleri ile güçlü bir dayanışma örneği sergilediklerinin altını çizmek gerekir. Kıbrıslı Türklerin maddi desteklerini deprem zamanlarında ortaya koymaları insani yardım politikalarının işler halde olduğunu yansıtmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları ve Resmi Yayınlar

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

“Muğla’da İskân Edilmeleri İçin Gönderilen Kıbrıs Mültecilerine Yardım Yapıldığı”, *BCA*, 272.0.0.14/77.40.19, 25 Kasım 1925.

“Kıbrıs’ta Söz Gazetesi Sahibi Mehmet Ramazan Bey’e Gönderilen Matbaa Harflerinin Teslim Edildiği”, *BCA*, 30.10.0.0/28.159.2, 8 Mart 1927.

“Kıbrıs Lefkoşa’da Çıkan Söz Gazetesine Matbaa Harfleri Gönderildiği” *BCA*, 30.10.0.0/83.548.2, 26 Şubat 1929.

“Kıbrıs’taki Türklerin Durumu Hakkında Kıbrıs Konsolosluğundan Alınan Rapor”, *BCA*, 30.10.0.0/124.887.3, 14 Eylül 1938.

“Kıbrıs’ta Çıkan İstiklal İsimli Günlük Gazete İçin Sahibi M. Necati Özkan’ın Yardım Talebi”, *BCA*, 30.01.0.0/17.98.3, 9 Mart 1950.

“Kıbrıslı Türklerden Her Yıl 5 Kız Öğrencinin Hemşire ve Laborant Okullarında Parasız Olarak Okutturulması”, *BCA*, 30.18.1.2/123.73.16, 20 Eylül 1950.

“12 Öğretmenin Kıbrıs’ta Orta Dereceli Okullarda Görev Almalarına İzin Verilmesi”, *BCA*, 30.18.1.2/124.89.9, 22 Kasım 1950.

“Kıbrıs’taki Zelzele Felaketzedelerine Türkiye’nin Yaptığı 40.000 TL Yardım Dolayısıyla Büyük Britanya Büyükelçisi Sir Alexander Knoks Helm Tarafından Yazılan Teşekkür Mektubu”, *BCA*, 30.01.0.0/61.377.13, 13 Ekim 1953.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomat Arşivi

“Kıbrıs’ta Yaşanan Deprem Sonrası İrkdaşlarımıza Yapılmak İstenen Yardım” *BCA*, 37099-148553-161, 9 Nisan 1943.

“Türkiye’deki Depremzedelere Gönderilmek Üzere Kıbrıs’tan Yapılan Yardımlar”, *BCA*, 37353-150042-13, 28 Aralık 1943

“Türkiye’deki Depremzedelere Gönderilmek Üzere Kıbrıs’tan Yapılan Yardımlar”, *BCA*, 37353-150042-12, 14 Ocak 1944.

“Türkiye’deki Depremzedelere Gönderilmek Üzere İngiliz Ordusunda Görevli Bazı Kıbrıslı Türk ve Rum Erleri Tarafından Yapılan Bağışlar”, *BCA*, 37353-150042-11, 19 Ocak 1944.

“Türkiye’deki Depremzedelere Gönderilmek Üzere İngiliz Ordusunda Görevli Bazı Kıbrıslı Türk ve Rum Erleri Tarafından Yapılan Bağışlar”, *BCA*, 37353-150042-9-10, 14 Şubat 1944.

“Türkiye’deki Depremzedelere Gönderilmek Üzere Kıbrıs’tan Yapılan Yardımlar”, *BCA*, 37353-150042-6, 14 Mart 1944.

- “Türkiye’deki Depremzedelere Gönderilmek Üzere Kıbrıs Türkü Hacı Hafız Şefik Tarafından Yapılan Bağış”, *BCA*, 37353-150042-7, 3 Nisan 1944.
- “Türkiye’deki Depremzedelere Gönderilmek Üzere Kıbrıs’tan Yapılan Yardımlar”, *BCA*, 37353-150042-5, 3 Nisan 1944.
- “Türkiye’deki Depremzedelere Gönderilmek Üzere Kıbrıs’tan Yapılan Yardımlar”, *BCA*, 37353-150042-2, 23 Mayıs 1944.
- “Lefkoşa’da Yayınlanan Söz Gazetesi Sahibi Remzi Okan’ın Yardım Talebi”, *BCA*, 30.10.0.0/85.561.15, 19 Haziran 1944.
- “Türkiye’de Yaşanan Deprem Nedeniyle Kıbrıs’taki Türk ve Rum Gazetelerinde Çıkan Yazılar”, *BCA*, 37353-150042-114, 12 Haziran 1946.
- “Türkiye’de Meydana Gelen Deprem Dolayısıyla Kıbrıslı Soydaşlar Tarafından Kızılay’a Yapılan Para Bağışları”, *BCA*, 37353-150040-6, 1 Temmuz 1946.
- “Türkiye’deki Depremzedelere Kıbrıslı Türklerin Gönderdiği Yardımlar”, *BCA*, 37353-150040-21, 24 Temmuz 1946.
- “Kıbrıslı Türkler Tarafından Kızılay’a Yapılan Bağışlar”, *BCA*, 37353-150040-17, 27 Ağustos 1946.
- “Kıbrıslı Türkler Tarafından Eylül 1946’da Kızılay’a Yapılan Bağışlar”, *BCA*, 37353-150040-9, 1 Ekim 1946.
- “Deprem Felaketine Uğrayan Vatandaşlara Kıbrıslı Soydaşlar Tarafından Gönderilen Yardımlar” *BCA*, 37353-150040-2, 5 Mayıs 1947.
- Türkiye Cumhuriyeti Yıllığı*, Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929, İstanbul- Devlet Matbaası, 1929.

Sürelî Yayınlar

- “Kıbrıs Türkleri Başvekilimizi Davet Etiler”, *Milliyet*, 12 Eylül 1931.
- “Kıbrıs Türklerinin Deprem Kurbanlarına Yaptıkları Yardım”, *Ulus*, 26 Ocak 1944.
- “Kızılay’a Gelen İaneler”, *İstiklal*, 2 Kasım 1949, s.2.
- “Kızılay Haftası”, *İstiklal*, 3 Kasım 1949, s.1.
- “Türkiye Kızılay Derneği”, *İstiklal*, 11 Kasım 1949, s.4.

Kitaplar

- ARMAOĞLU, Fahir, *Kıbrıs Meselesi (1954-1959) Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1987.
- ASLAN, Zehra, “Tek Parti Döneminde Türkiye’nin Kıbrıs Politikasına Bakışı”, *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 11-13 Aralık 2014, Gazimağusa.

- BİLGE, A. Suat, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye Sovyetler Birliği Münasebetleri", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Cilt:1, Ankara 1987.
- BOZKURT, İsmail, "Kıbrıs'ın Tarihine Kısa Bir Bakış", *Avrupa Birliği Kışkırcısında Kıbrıs Me-selesi (Bugünü ve Yarını)*, Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayını, Kısım 2, Ankara 2001.
- BULUT, Ümit, *Cumhuriyet Dönemi Deprem Tarihi*, Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, İstanbul 2020.
- ÇEVİKEL, Nuri, *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası (1570-1960)*, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul 2006.
- ESMER, Ahmet Şükrü, "Kıbrıs Dün, Bugün, Yarın", *Kıbrıs, Dün-Bugün-Yarın*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1975.
- GÜVENİR, Osman, *Dr. Fazıl Küçükle Geçen Günlerim Bir Lideri Anlatıyorum*, Selen Offset, Lefkoşa 2016.
- İSMAİL, Sabahattin- Birinci, Ergin, *Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri 1919-1938*, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, İstanbul 1989.
- KESER, Ulvi, *Kızılay Belgeleri Işığında Kıbrıs 1963-1974*, Türk Kızılay Derneği, Ankara 2010.
- Kıbrıs'ın Tarihi Gelişimi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti*, Kıbrıs-Türk Kültür Derneği Yayınları, Ankara,1984.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, C.2*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.

Makaleler

- AKGÜN, Sibel, "Atatürk Dönemi Türkiye ve Kıbrıs Türk Toplumunu İlişkileri (1923-1938)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, C.5, S.1, 2012, s.6.
- BAKAR, Bülent, "Zor Zamanlarında İyi Komşuluk Örneği: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'den Yunanistan'a Yapılan Yardımlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.24, 2008, s.432-433.
- BALIKÇIOĞLU, Emrah, "KKTC Milli Arşiv Belgeleri Işığında Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumunun (KATAK) Kıbrıs Türk Toplumuna Yararına Yürüttüğü Faaliyetler (1943-1946)", *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.1, Bahar 2019, s.33.
- ÇAPA, Mesut, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Kıbrıs'ta Eğitim Teşkilatı: Kıbrıs Şehbenderi Asaf Bey'in Raporu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.31, S.1, 2016, s.103
- EROĞLU, Hamza, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Yaratan Tarihi Süreç ve Son Gelişmeler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.18, S.54, Kasım 2002, s.739-740.
- KILIÇ, Fahri "Türkiye'den Kıbrıs'a Yapılan Eğitim Yardımı: Kıbrıs'ta Yeni Türk Alfabesinin Öğretimi", *Turkish Studies*, C.12, S.9, s.134.
- ÖKSÜZ, Hikmet, "Lozan'dan Sonra Kıbrıs Türklerinin Anavatana Göçleri", *Tarih ve Toplum*, C.32, S.187, 1999, s.36

SÜR, Özdoğan, "Türkiye'nin Deprem Bölgeleri", *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.2, 1993, s.59.

ŞENOL, Celal, "Türkiye'de Meydana Gelen Büyük Depremlerin Yerleşme ve Demografik Yapı Üzerindeki Etkileri (1927-2020)", *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi*, S.2, 2020, s.626.

EKLER

Ek-1: Kıbrıslı Türkler Tarafından Kızılay'a Bağış Olarak Gönderilen Yardım Karşılığında Düzenlenecek Makbuzlara İlişkin Resmi Yazı

TÜRKİYE
KIZILAY CEMİYETİ
UMUMİ MERKEZİ

TELEKRAF ADRESİ
KIZILAY - ANKARA

TELEFON: 1234 (GÜNÜMÜZ) / 1235 (UMUMİ KATILIM) / 1236 (UMUMİ MERKEZİ)

Ankara, 27.11.46

№ 21132 Muhasebe. Özi bağış makbuzlarının gönderildiği R.

Dağıtıkları Yüksek Bakanlığına

15 Kasım 1946 gün ve 61644/2047 sayılı yazıları karşılığıdır:

1- Lefkoşa'da Kızılay yardım komitesi sekreterleri Dr. Siver ve Bayan Emine Otan adına, Bakanlıklarınca kendilerine gönderildiği bildirilen 405 No.lu 21245.8/3 lık muhasebe makbuzunu ikmalen bu kere yeniden tanzim edilmiş olan 410 No.lu E.1.-/4 lık bir kit'e makbuz ile,

2- Derneğimiz adına aşağıda adresleri yazılı Kıbrıslı İrkağlarımız tarafından Türkiye İq. bankasıyla bağış olarak gönderilen ve maddeliyle alınan toplamca, C.90.12/4 ai karşılığında ayrı ayrı tanzim edilmiş makbuzlara kendilerine gönderilmesi meseleyle ilişik olarak sunulmuştur.

Ancak, ayrıca malfufan gönderildiği bildirilen 20.-Türk Lirasının ödünmesini arz ederiz.

Derin Saygılarımla
TÜRKİYN KIZILAY DERNEĞİ
GENEL MERKEZ BAŞKANİY.
C. Uygur

		Makbuz No.
Dr. Siver ve Bayan Emine Otan:		
Lefkoşa Kızılay yardım komitesi sekreterleri.	£.	1.-/- 410
Magusa Türk gücü sekreterliği	"	31.6/4 411
Limasol yardım komitesi sandık emini M.G.Köprülü...	"	59.6/- 412

27.11.46
Kıbrıs Konsolosluklarına

Profesör İsmail ...
Tarih: 25.11.1946
Mühür: 4444
İmza: Zeynep

Ek-2: Kızılay'a Bağışta Bulunan Kıbrıslı Türkler Adına Düzenlenen Makbuzlara İlişkin Resmi Yazı

TÜRKİYE
KIZILAY CEMİYETİ
UMUMİ MERKEZİ

TELEGRAF ADRESİ
KIZILAY - ANKARA

TELEFON | 1254 HESLER | Ankara, 14 Eylül 1946
| 1250 | UMUMİ KÂTİPLİK | Yayıncılık
| | UMUMİ MÜHÜRLEMEK |

No. Muhasebe.
12051

Dışişleri Yüksek Bakanlığına

9 Eylül 1946 gün ve protokol 56746/1595 sayılı yazıları karşılığıdır:

Derneğimiz adına aşağıda isim ve adresleri yazılı Kıbrıs'daki İrkdaşlarımız tarafından İş bankasıyla bağış olarak gönderilen topluca, £.272.15/- ni memnuniyetle aldık. Karşılığında ayrı ayrı tanzim edilen makbuzları ilişik olarak sunuyoruz.

Bu hususta Yüksek Bakanlıklarınca gösterilen yakın alakadan cesaret alarak makbuzların, keşdilerine gönderilmesinin teminini ve Peşekkürlemlerimizin iblagına delislet buyurulmasını Üstün saygılarımızla rica ederiz.

TÜRKİYE KIZILAY DERNEĞİ
GENEL MERKEZ BAŞKANI

İlişik: boş makbuz

			Makbuz No.
Bay Münür	: Kıbrıs Evkaf mürahhası	£. 2.-	403
Halksesi gazetesi:	Kıbrıs	£. 18.6/6	404
Dr.Ziver ve En.Emine Otanı:	Lefkoşa Kızılay	Yardım komitesi sekreterleri.£.248.8/3	405
Türk Bankası	: Lefkoşa	£. 2.-	406
Bay Orhan	: Lefkoşa Türk Bankası müdürü.	£. 1.-	407
		£.272.15/-	

19.9.46
K.A.
Carap.

Protokol numarası: 56746/1595
Tarih: 12.9.1946
Numarası: 3330
Durumu: Felçek

10.10.2001 tarih ve 32263788 sayılı Karar ile iptal edilmiştir

Ek-3: Türkiye'deki Depremzedelere Kıbrıs'tan Yapılan Yardımlara İlişkin Kızılay'ın Başlıca Gönderdiği Teşekkür Makbuzu

TÜRKİYE KIZILAY CEMİYETİ
UMUMİ MERKEZİ

TELEGRAF ADRESİ: KIZILAY

No: Muhasebe Üzö: Teşekkür mektubu gönderildiği Hk.

1393

K. L. L. Konsolosluğuna Hariciye Yüksek Vekaletine
23 E 1944

Protokol Dairesi Umum Müdürüğü ifadesile aldığımız 3.4.944
sıra ve 3507/488 sayılı yazıları esvebidir:
Zelzele felaketzedelerine yardım maksadile Kıbrıs Başkonsolosluğunuz vasıtasile gönderilen cemen 300 İngiliz ve 14 Şilin için müteberriler namına aynı ayri tanıis kılınan teşekkür mektubları ilişik olarak sunulmuştur.

Kıbrıs Başkonsolosluğunuz vasıtasile kendilerine gönderilmesine müteberrilerini rica ederiz.

Derin Şaygılarımla
Türkiye Kızılay Cemiyeti
Umumi Merkezi Reisi
Rana Karahan

İlişigi: 91

13-10-2021 tarih ve 33363798 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 14, (2024 K1Ş), ss. 203-206.

Geliş Tarihi: 4 Kasım 2023

Kabul Tarihi: 16 Mart 2024

Kitap Tanıtımı/Book Review

Muzaffer Andaç, Die 2000jährige Krise des Abendlandes: Die Suche der Menschen nach Glauben und Liebe, Korza, Ankara 2019, ISBN: 978-605-2453-46-9

Uğur Berk KALELİOĞLU*

Der türkische Naturwissenschaftler, Theologe und Schriftsteller Muzaffer Andaç hat mit einem neuen Werk sein umfangreiches Repertoire, das bereits mehr als 20 Werke umfasst, erweitert. Das Ziel dieser akademischen Buchbesprechung soll eine umfassende und sachliche Analyse von Muzaffer Andaçs Werk *Die 2000jährige Krise des Abendlandes: Die Suche der Menschen nach Glauben und Liebe* sein.

Muzaffer Andaç wurde 1931 in Isparta, Türkei, geboren. Von 1949 bis 1953 studierte er Geologie in Istanbul. Anschließend verbrachte er die Jahre von 1953 bis 1959 in München, wo er seine Dissertation verfasste. Von 1959 bis 1970 leitete er die Abteilung für Urangeologie in der Türkei und erlangte 1973 seine Habilitation in Istanbul. Zwischen 1973 und 1988 war er in Forschung und Lehre am Mineralogischen Institut in Berlin tätig. Im Jahr 1970 wurde Prof. Andaç von der japanischen Regierung nach Japan eingeladen, wo er die Gelegenheit hatte, Atomkraftwerke zu besichtigen. Ein Schlüsselmoment in seinem Leben war der Besuch des Atom museums in Hiroshima. Seit dieser Zeit setzt er sich intensiv für den interreligiösen Dialog ein und engagiert sich in der Evangelischen Akademie sowie im Haus der Kirche. Als Mitbegründer des WRP (World Religions for Peace) in Berlin setzt

---

* Doktorand, Universität Münster, Soziologie, (ukalelio@uni-muenster.de), (Orcid: 0000-0001-5127-8756).

er sich für einen offenen Dialog mit dem Islam als Vertreter einer toleranten und interreligiösen Begegnung ein. Darüber hinaus führte er gemeinsam mit dem Leiter des islamischen Instituts der Humboldt-Universität in Berlin, Herrn Prof. Peter Heine, Forschungsarbeiten zum Thema "Erziehungsmethoden im Islam" durch.

Andaçs neuestes Buch bietet einen Einblick in die persönlichen Erfahrungen und Gedanken des Autors, insbesondere in Bezug auf seine Begegnungen mit Kultur, Religion und der westlichen Weltordnung. Der Autor beschreibt, wie er als Naturwissenschaftler nach Deutschland kam und die Spuren des Zweiten Weltkriegs noch sichtbar waren. Er teilt die schmerzhaften Erinnerungen seiner deutschen Freunde an die Grausamkeiten des Krieges. Der Autor erzählt von seinen frühen Erfahrungen mit dem Islam und der Koranschule, einschließlich eines Vorfalls, bei dem er von einem strengen Koranlehrer bestraft wurde. Dieser Vorfall hinterließ einen bleibenden Eindruck auf ihn. Er reflektiert über seine mangelnde Kenntnis des Christentums und wie er sich in Deutschland in einer zunächst fremden kulturellen Umgebung fühlte. Die Sehnsucht nach Liebe und Anerkennung sowie der Umgang mit einem gewissen Minderwertigkeitskomplex spielen eine wichtige Rolle in seiner Erzählung. Der Autor beschreibt, wie er sich mit anderen türkischen Studenten in Deutschland traf, um gemeinsam zu sprechen, zu lachen und das Gefühl der Einsamkeit und des Heimwehs zu lindern. Diese Zusammenfassung bietet einen Einblick in die persönlichen und kulturellen Herausforderungen, denen der Autor begegnete, und zeigt, wie seine Erfahrungen seine Sicht auf Glauben, Kultur und Identität geprägt haben.

Im zweiten Kapitel des Buches erzählt der Autor von seinen ersten Erfahrungen mit dem Christentum während seiner Zeit in München. Er beschreibt, wie seine deutschen Kommilitonen im Institut und sein Doktorvater Prof. Georg Fischer unterschiedliche Eindrücke von Religion und Glauben vermittelten. Der Autor erwähnt, dass er zu dieser Zeit wenig über das katholische und evangelische Christentum wusste. In einer besonderen Episode zeigt ein Kommilitone dem Autor eine Karikatur in einer Zeitung, die einen christlichen Geistlichen in einem peinlichen Licht zeigt. Der Autor ist schockiert über die Respektlosigkeit gegenüber diesem Geistlichen und versucht zu verstehen, warum seine Kommilitonen darüber lachen. Dieses Ereignis führt ihn dazu, sich mit dem Zölibat im katholischen Glauben

auseinanderzusetzen und zu hinterfragen, ob diese Lehre tatsächlich von Jesus stammt. Andaç erwähnt auch den christlichen Theologen und Arzt Albert Schweitzer, der ihm als Vorbild diente. Schweitzer entschied sich, Medizin zu studieren und half den Bedürftigen in Afrika. Trotz einiger Meinungsverschiedenheiten in Bezug auf den Islam bewundert der Autor Schweitzers humanitäres Engagement. Später im Kapitel beschreibt der Autor, wie er mit Missionaren der Zeugen Jehovas in Kontakt kam, die versuchten, ihn zu bekehren. Er lehnte ihr Angebot ab und fühlte sich in seiner eigenen Religion, dem Islam, bestätigt. Das Kapitel endet damit, dass der Autor nach Deutschland zurückkehrt, um an seiner Habilitation zu arbeiten und in der sich verändernden deutschen Gesellschaft der 1960er Jahre neue Ansichten und Entwicklungen beobachtet.

Das Hauptkapitel des Buches "Keine Erziehungsmethoden im Westen nach einem Maßstab" (S.27-68) behandelt verschiedene Aspekte der Religion, insbesondere des Islam, und unterstreicht die Bedeutung von Gottesvorstellungen und Erziehung. Der Autor argumentiert, dass der Islam eine klare und einfache Vorstellung von Gott bietet, die Menschen dabei helfen kann, den Atheismus zu überwinden. Dabei werden die Eigenschaften Gottes im Islam, wie seine Allwissenheit, Allmacht und Allgegenwart, hervorgehoben. Ebenso wird auf die Bedeutung der Natur und des Naturgeschehens als Zeichen Gottes eingegangen. Zusätzlich wird die Rolle von Erziehung und Liebe im Islam betont, um die psychische und moralische Entwicklung zu fördern. Der Autor kritisiert auch die Vorstellung der Dreifaltigkeit im Christentum und argumentiert, dass sie für viele Menschen schwer verständlich ist.

Des Weiteren beschreibt der Autor die 99 Namen beziehungsweise Eigenschaften Allahs im Islam. Diese Namen sind wichtige Aspekte der göttlichen Natur und werden im Koran und in der islamischen Theologie betont. Sie umfassen Eigenschaften wie Barmherzigkeit (S.7), Allmacht (S.47), Gerechtigkeit (S.50) und Vergebung (S.57). Der Text hebt die Bedeutung des Glaubens und der Hingabe an Gott hervor, um innere Ruhe und Frieden zu finden. Es wird betont, dass terroristische Aktivitäten, die heute im Namen des Islam begangen werden, nicht mit dieser Religion in Verbindung stehen und von der Mehrheit der Muslime abgelehnt werden. Der Text unterstreicht die Wichtigkeit von Vertrauen, Liebe und Hoffnung auf Gott und wie diese Eigenschaften das Leben der Gläubigen beeinflussen.

Der Autor betont, dass Allah mit seinen 99 Eigenschaften das Weltall, die Menschen, Tiere und Pflanzen verwaltet. Dies wird im Koran durch verschiedene Verse vermittelt, um die Menschen dazu zu bringen, ihr Leben mit den Augen Gottes zu betrachten und über seine Existenz nachzudenken. Der Autor kritisiert das moderne Christentum, da es sich stärker auf Jesus als auf Gott konzentriert, und fordert eine direktere Verbindung zu Gott. Ebenfalls wird die Bedeutung von Liebe, Anerkennung und Akzeptanz als angeborene menschliche Bedürfnisse hervorgehoben. Es wird vorgeschlagen, dass die Liebe zu Allah dazu beiträgt, diese Liebe in unseren Seelen zu entwickeln. Der Autor argumentiert auch, dass die Welt sich in Richtung einer Gesellschaft bewegen sollte, die sich auf das Gewissen und die Hilfe für Bedürftige konzentriert, anstatt auf Waffen und Konflikte. Der Text fordert eine gerechtere Verteilung von Ressourcen und einen stärkeren Fokus auf den Dienst an den Armen und Hungernden in der Welt.

Es fällt bedauerlicherweise auf, dass das Buch in Bezug auf die Quellen und Referenzen erhebliche Schwächen aufweist. Obwohl zahlreiche Zitate aus dem Koran und der Bibel verwendet werden, wird versäumt, die Quellen für diese Zitate angemessen anzugeben. Ein weiterer kritischer Punkt betrifft die Thesen bezüglich der Unzufriedenheit und des Anstiegs von Atheismus oder Deismus in Deutschland und Europa. Diese Thesen sind nicht durch aktuelle Forschungsergebnisse oder Verweise auf entsprechende Studien oder Umfragen gestützt. Das Fehlen von Verweisen auf zeitgenössische Forschung und Statistiken schmälert die Glaubwürdigkeit der vorgebrachten Behauptungen und erfordert dringend eine Überarbeitung, um die Qualität und Überzeugungskraft des Buches zu verbessern.

Tarih ve Gnce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 14, (2024 K1), ss. 207-214.

Geliş Tarihi: 11 Mart 2024

Kabul Tarihi: 16 Mart 2024

Kitap Tanıtımı/Book Review

Kemal Arı, Bruno Taut, KitapAna yay., İzmır, 2019, ISBN: 978-6-0595-1557-3

Nurettin KUTLUYUVA*

Prof.Dr. Kemal Arı tarafından bir biyografi olarak 103 kaynaktan istifadeyle kaleme alınan ve yirmi sekiz resim ile birlikte 210 sayfadan oluşan Bruno Taut isimli kitap; Türkiye Cumhuriyeti'nin mimarı Atatürk'ün ölümüyle keien Alman mimar Taut'un yaşamını, mimarlık mesleğindeki gelişimini ve Türkiye günleri ile genç Türkiye Cumhuriyeti'ne kazandırdığı eserleri konu almaktadır.

Alman mimar Bruno Taut'un mezar taındaki ayak izinden hareketle "Yaşam denilen Şey, doğumla ölüm arasındaki aydınlık çizgidir." diye yaşamı tanımlayan yazar, Alman mimarın yaşamı boyunca topluma kazandırdığı eserlerle hayata sağladığı katma değerine vurgu yaparak kitabın satırlarına balamaktadır.

4 Mayıs 1880 tarihinde, İkinci Dünya Savaşından sonra Rusya topraklarına dahil olan Şu an Polonya ile Litvanya arasında Kaliningrad olarak bilinen, zamanın Almanya'sının kuzeyinde Prusya toprakları içinde kalan Königsberg kentinde, dönemin toplumsal yapısına görece toplumsal ve kültürel bilinç düzeyi yüksek olan bir ailenin yesi olarak dünyaya gelen Bruno Taut, kendisinden bir ya küçük olan kardeşi Max ile birlikte büyüyerek aynı eğitimi aldığı ve meslektaş olarak hayata atıldıkları tasvir ediliyor.

---

* Doktora ğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (*nkutluyuva@gmail.com*), (Orcid: 0009-0000-5862-915X).

“Ailenin eğitim düzeyi, aile bireylerinin birbirlerine bağlılık duyguları, dünya görüşleri, yaşanan olaylar, alınan önemli kararlar çocuğun gelişimine yön verir.” tespitinde bulunan yazar, ailede sevgi ve saygı ortamı içinde büyüyen duygusal, düşünceli, yaratıcı özellikleri yüksek bir kişilik olarak ortaya çıkan Taut’un bu derin duygu ve düşünce hali, doğduğu ve kendisinin gelişimine etkisi olmuş kent ile ayrıca evlerinin çok yakınında anıt mezarı olan Alman aydınlanmacı düşünce adamlarından İmmanuel Kant ile buluşunca O’nun zgr ve yaratıcı düşüncelerinde ayrı bir ışık yanmasını sağladığını açıklamaktadır.

Kitabın devamında, Taut’un mimarlık kariyerine yönelik yaşamımdaki önemi kırılma noktaları ve kesitler aşağıda sıralanan paragraflarla aktarılmaktadır.

Çocukluk ve gençlik dönemini kendini değerli hissettirecek bir ortamda geçiren Taut, 1871 yılında birliğini oluşturmuş ve kalkınma çabasına giren genç Almanya’nın bu çabalarına katkı sağlayacak önemli sektörün inşaat olması nedeniyle, 1895 yılında lise eğitimini tamamlamasını müteakip yine aynı kentte bulunan inşaat okuluna girerek gerçek eğitim hayatına başlar. Devamında, kurumsal bilgilerinin pratiğe dönüşmesini sağlamak amacıyla, 1902 yılında Ludwigsburg’daki kilise yapımında görev alır. Daha sonra Almanya’nın Hamburg, Wiesbaden kentlerinde çalışarak yeni deneyimler kazar ve 1903 yılında mimari sanatından istifade ile özellikle resim sanatıyla mesleki becerilerini geliştirdiği Berlin’in ünlü mimarı Mhring’in yanında iş bulur.

Müteakiben Prusya’nın gelenekçi eğitiminin yerine yeni Almanya reform sürecinde çok yönlü eğitimin devreye girdiği ortamda, Taut’un sanatsal ruhu ve devrimci kişiliği birleşince, yeni Almanya’nın kalkınmasına yönelik okullarda sorumluluk alarak öğretmenlik yapmaya başlar. 1904 yılında ise Stuttgart’a giderek daha sonra adı Stuttgart Okulu olarak anılacak kent planlayıcısı Theodor Fischer’in bürosunda yardımcı olarak çalışarak burada da yeni deneyimler elde eder.

Hayatının bu aşamasında 1906 yılında ressamlık ile mimarlık arasında seçim yaparak mimarlığa yönelen Taut; bu arada evliliği içindeki duygu boşluğunu dolduracak bir umut olarak görerek aynı yıl Hedwig Wollgast ile evlenir ve bu evlilikten iki çocuğu olur. Evliliğin yüklediği yeni sorumluklar içinde, üniversitede yüksek uzmanlık eğitimine başlamak üzere 1908 yılında

ailesiyle birlikte Berlin’e gelerek Charlottenburg Teknik Üniversitesinde sanat tarihi ve kentsel planlamaya yönelik projelerde çalışır, Berlin Üniversitesi’nde ise kent planlama bölümünde okumaya başlar ve ardından 1909 yılında da Berlin’de bir mimarlık bürosu açar.

1912 yılından itibaren yeni yapı malzemeleri (çelik, beton, cam) ile yeni tasarımlara yönelen Taut, 1913 yılında, cam, kristal, çelik gibi malzeme esaslı çalışmalarına dayanak oluşturacak Leipzig’deki “Monument des Eisens (Demir Anıt)” adlı proje yarışmasında birincilik ödülü alır.

1914 yılında kendisi gibi mimar olan kardeşi Max ile ortak mimarlık bürosu açar. İki kardeş, kar amacı gütmeyen toplum konutları üzerinde çalışmalar yaparlar.

Almanya’da uygulamalı sanatlarda birlik oluşturma kapsamında teşkil edilmiş ve kendisinin de 1910 yılından beri üyesi olduğu Werkbund’un Crystal Palace’de düzenlediği sergi için, Almanya cam endüstrisinde ses getirecek “Glasshaus (Cam ev)” olarak adlandırılan pavyon yapısını tasarlar. Artık tasarımlarının temel malzemesi olan ışığı insanla buluşturmak için kullandığı camı, yazdığı makale ve kitaplarıyla yapı tasarım dünyasıyla buluşturmaya başlar.

“Demokrasi yanlısı ve savaş karşıtı” kimliği ve devrimci ruhuyla, mimarlık bilgi becerisi ve yaratıcılığın ana etkeni entelektüel düzeyini birleştiren Taut, 19. yüzyılda gelişen teknoloji çağı ortamında, tarihsel birikimler ile teknolojik düşüncüyü dengeleyen mimari felsefesi ile “eski ve yeniyi uyumlu kılacak ve estetik değerlerle donatacak” bir mimarlık anlayışıyla, savaş sonrası Alman mimarisine yeni bir bakış açısı sunar.

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı başlamasıyla birlikte Berlin’den ayrılarak savaş dönemi boyunca değişik kentlerde bulunan Taut, savaşta Almanya ile ittifak içinde olan Osmanlı Devletinin Türk Alman Kültür Evi projesine ilişkin düzenlediği tasarım yarışmasına Alman-Avusturyalı on iki mimardan biri olarak davet edilir; ancak Kasım 1916’da tanıştığı İstanbul’da yarışmada olumlu yanıt alamaz.

Bu arada Taut, 1916 yılında düşüçü yanını ortaya koyan ütöpik eserlerinden “Alpine Architektur (Alpler Mimarlığı)” projesi başta olmak üzere halk kültürü yaratacak birçok kent tasarım projesine imza atar.

Sanat ve yaşam arasında yeni bir bağın kurulduğu ortamda, “dünyayı değiştirmenin mimarların elinde olduğuna inanan” Taut 1918 yılında bu felsefesini “Sanat ve insanlar bir bütün olarak birleşmelidirler. Sanat olacaktır. Kitlelerin mutlu bir yaşam oluşturabilmeleri için seçilmiş bir azınlığın korunması gerekmez. Sanatla insanlık ancak bir mimarlık şemsiyesi altında birleşebilir.” şeklinde ifade eder.

Eşi Hedwig ile uyumlu bir çift olamamış Taut, 1917 yılında resmen değil, ama fiilen eşinden ayrılır ve çok geçmeden O’na çalışmalarında aynı zamanda asistanlık yapacak Erica Wittin ile tanışarak yaşam arkadaşlığına başlar. Erica’dan da bir kız çocuğu olur.

1917 yılında Sovyet Rusya’daki Bolşevik İhtilali ile kendisinin düş hayatında oluşturduğu ütopyanın Rusya’da kominizim ile gerçekleştiği kanısıyla umutlanan Taut, sosyalist devrimin gerçekleşmesine öncülük etme kapsamında insanların konut sorununu çözmeye ilişkin toplu yaşam alanları ile okul mimarisi üzerine çalışmalarda aktif rol alacağı Moskova’ya gider. 1920 yılında Hollanda’da verdiği konferansları müteakip yeniden Berlin’e dönen Taut, Konut İnşaatı Şirketi (GEAG)’nde baş mimar olarak görev alır. Berlin’de inşa edilen 130 bin konutun 12 binini Taut tasarlar.

1930 yılında Berlin Charlottenburg Teknik Yüksek Okunda onursal profesör olarak atanan Taut’un sanatçı ve mimar kimliğine bilim adamlığı eklenir. 1931 yılında ise Berlin Prusya Sanat Akademisi üyesi olur.

Aynı yıl sosyalizmin mimari üzerindeki etkisini incelemek ve kent yönetimi için yeni binalar tasarlamak amacıyla ikinci kez gittiği Moskova’da, düşüncelerinin karşılıksız kalması nedeniyle 1933 yılında tekrar Berlin’e döner.

Avrupa’da radikal siyasi ideolojinin yükselişe geçmesine paralel olarak Almanya’da da Hitler partisi iktidara gelmiş ve baskı rejiminin hâkim olduğu ortamda artık özgür tasarımlar yapılma imkânı kalmamıştır. Bu sırada Japon Mimarlar Birliğinden, Japonya’ya davet alması ile yanında Erica olduğu halde 3 Mayıs 1933 tarihinde Japonya’ya gider.

Japonya’da kaldığı süre içinde iki konut inşa eden Taut, Japonya Meslek Okullarında el sanatları alanında birçok öğrenci yetiştirir ve Japonya

mimari kültürü üzerine yaptığı çalışmaları kitaplaştırarak İngilizce, Almanca, Japonca dillerinde yayımlar.

Kitabın kalan diğer kısmında ise Taut’un Türkiye günleri ile genç Türkiye Cumhuriyeti’ne kazandırdığı eserlerine yer verilmektedir.

Kitapta; Taut’un Moskova ve Japonya’da ütopyasını gerçekleştirmeye çalışırken, yıkılan Osmanlı Devleti yerine Mustafa Kemal Paşa tarafından yeni, modern, özgürlük ülkesi Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu ve köklü bir inşa sürecine geçildiğine; eş zamanlı olarak Nazi Almanya’sının baskı ve şiddet uygulamalarıyla özellikle Musevi kökenli ve solcu sosyalist düşüncede aydınların hedef alınmaya başlandığı ortamda, bilim adamlarının çağdaş dünyanın temellerinin atıldığı yeni devrim ülkesine kendiliğinden ve/veya davetle Türkiye’ye gelerek kurumlarda görev almaya başladığı açıklanmaktadır.

Bu şekilde 1935 yılında Türkiye’ye gelerek İstanbul Güzel Sanatlar Akademisinde öğretim üyesi olarak göreve başlayan mimar Martin Wagner, akademide öğretim üyesi ihtiyacı üzerine eski arkadaşı Taut’u İstanbul’a davet eder. Bu daveti kabul eden Taut, yine Erica ile birlikte 10 Kasım 1936 tarihinde İstanbul’a gelir. Bu meyanda yazar tarafından, Taut’un yirmi yıl önce geldiği bitkin İstanbul’dan şimdi bir eser kalmadığı, devrimin yeni Türkiye İstanbul’unda yaşama nasıl bir ruh verdiği ve canlılık getirdiği betimlenmektedir.

Taut’a, İstanbul’a gelişinden bir ay sonra başkent Ankara’da Milli Eğitim Bakanlığında Cevat Dursunoğlu tarafından, Maarif Vekâleti Mimarlık Şubesinde mimarlık ve yapı uzmanlığı görevi ile Güzel Sanatlar Akademisi öğretim üyeliği olmak üzere iki görev verilir. İki yıllık sözleşme ile iki görevi de memnuniyetle kabul eden Taut’un Türkiye’deki hayatı böylece başlamış olur.

Türkiye Cumhuriyeti’nin önemli mimari projelerine imza atan Taut’un Türkiye’de yaptıkları, yazarın “Taut’un Türkiye’de kendi elinden çıktığı bilinen proje sayısı 24’tür. Bunların 5’i büyük kamu yapısıydı. Ayrıca bir sergi pavyonu ve Ortaköy’de kendi adını taşıyan evi de vardı. Bu dönem içinde bir de ‘Mimarlık Bilgisi’ adıyla kitap yazmıştı.” cümleleriyle özetlenmektedir.

Diğer yandan kalkınmanın işlevsel en önemli alanlarından biri olan mimarlıkta gelecek nesil mimarlarının yetişmesine katkı sağladığı vurgulanmaktadır.

Söz konusu kamu yapı projelerinden, Ankara Dil ve Tarih Fakültesine ait binanın ayrı bir yeri olduğu ve bunun yanında Taut'un Türkiye yapıtları arasında "Trabzon Lisesi, Ankara Hamamönü Ortaokulu, Ankara Kurtuluş Ortaokulu, Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsü, Trabzon Erkek Lisesi, İzmir Kız Enstitüsü, İzmir Kültür Bakanlığı Sergi Binası" bulunduğu açıklanmaktadır.

İstanbul'daki yaptıkları ile mutlu olduğundan arkadaşlarına yazdığı mektuplarından anlaşıldığı belirtilen Taut'un; ancak son zamanlarda yalnızlık hissini ağır bastığı ruh halinin, aklında sürekli eski eşi Hedwig olduğu ve ilk evlilik ve çocuklarıyla geçirdiği zamanı özlemesinden kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Bu ruh hali içindeki Taut'u çocukları Heinrich ve Elizabeth İstanbul'a gelip babalarını ziyaret ederler.

Taut'un insanlardan artık uzak kalmasına neden olan bu ruh halini, diğer kalp ve astım hastalıkları izler ve eve bağımlı şekilde yaşamaya başlar. 1938 Ekim'inde Ankara'ya gelerek inşaatı üçte bir oranında tamamlanan ve Erica'ya göre Taut'un mükemmel çocuğu olarak tanımlanan Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin durumuyla yakından ilgilenir. Taut bu tarihte artık oldukça hastadır.

Ve 10 Kasım 1938 tarihinde yaşama veda eden modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün na'sıyla ve buna bağlı yapılacak tüm işlerin detaylı bir şekilde anlatıldığı kitabın son bölümünde, ilk törenlerin İstanbul'da yapılacağı, sonra Atatürk'ün na'sının başkent Ankara'ya götürüleceği ve Ankara'da 21 Kasım 1938 günü ikinci bir tören ile geçici kabri Etnografya Müzesi'ne taşınacağı belirlenmesini müteakip büyük kültür devrimcisi Atatürk'n Ankara'ya getirildiğinde üzerine konulacağı katafalkın, Bruno Taut tarafından yapılmasına karar verildiği ve Taut'un bu kararı büyük bir gurur ve sevinçle karşıladığı aktarılmaktadır.

Bu işin sekiz-on günde tamamlanması gerekiyordu. Bunun için başkent Bellevie Palace Hotelinin birinci katı hazırlanır. Ağır kronik hastalığına rağmen, işin heyecanı, Atatürk'e yakışır katafalk için tüm gücüyle yaratıcılığını ortaya koyan Taut, 15 Kasım gecesini uykusuz geçirerek katafalkın ana çizgilerini ortaya çıkarır. Türk-Japon tören geleneksel süslemelerinden

oluşan bir sentezle doğayı sanatla birleştiren anıtsal bir bütünlük içinde tasarlanmış, yapımının her aşaması Taut tarafından planlanmış katafalk, O'nun nezaretinde marangozlar, alçı ve mermer ustaları ile terziler tarafından aralıksız çalışılarak Atatürk'ün na'sı daha Ankara'ya gelmeden, beş gün içinde tamamlanır.

Atatürk'ün na'sı 20 Kasım'da sabahın erken saatlerinde Ankara'ya gelir ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin özel yerinde saat 10.30'da Taut'un yaptığı katafalk üzerindeki yerini alır. 21 Kasım Pazartesi günü katafalkın önünde yapılan törenleri müteakip ulu önder Atatürk Etnografya Müzesi'ndeki geçici istirahatgâhına yerleştirilir.

Katafalkın yapımına karşılık Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından Taut'a zarfın içinde 1.000 Türk Lirası takdim edilir. Parayı kabul etmeyen Taut: “Bunu almam imkânsız. Atatürk gibi bir kahramana, bir devlet büyüğüne yapılacak katafalkla, sadece benim görevlendirilmiş olmam bana verilen en büyük mükâfattır.” der ve devamında “Bu emeğin karşılığı olarak, bana küçük bir “Teşekkür Mektubu” yazılırsa, bu benim için büyük bir şereftir. Böyle bir mektubu çocuklarım bırakmam isterim. Bu mektup, onlar için çok değerli bir miras olur.” cümleleriyle sözlerini tamamlar.

Son olarak Atatürk için yapılacak anıt mezar sürecini yürütecek kurulda yer alan Taut, anıt mezarın yeri hakkındaki raporunu 5 Aralık 1938 tarihinde ilgili makama sunar.

Atatürk'ün ölümünden 45 gün sonra 24 Aralık 1938 tarihinde evinde birden rahatsızlanan Taut, Ortaköy'deki evinde 58 yaşında yaşama veda eder; Güzel Sanatlar Akademisinde yapılan töreni müteakip Edirnekapı Şehitliğinde defnedilir. Şehitlikte yatan tek gayr-i müslim kişi olan Taut'un mezarının mermer kapağının üzerinde, mezar bilgileri dışında “Bu dünyada bir iz bıraktı” anlamına gelen çıplak bir ayak izi kazılıdır.

Sonuç olarak dünya çapında değerli bir mimar olan Bruno Taut'un bu biyografisi Türkiye'de kaleme alınmış ve yayımlanmış tek eserdir. Prof.Dr. Kemal Arı'nın kendine özgü tarzı ve öykü akıcılığında kaleme aldığı ve özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin mimarı Atatürk'ün dünyaya gözlerini yumduğu İstanbul Dolmabahçe'den Ankara'daki geçici istirahatgâhı Etnografya Müzesi'ne defnedilmesine kadar yaşanan süreci de detaylı bir şekilde

anlatan bu eseri, ağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin inşa edilmesi sürecinde eğitime verilen öneme ilişkin farkındalığa katkı sağlayacağı kıymetlendirilmektedir.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 14, (2024 Kış), ss. 215-220.

Geliş Tarihi: 18 Aralık 2023

Kabul Tarihi: 16 Mart 2024

Kitap Tanıtımı/Book Review

Kemal Arı, Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak (Atatürk Portresinden Eksik Renkler), KitapAna Yayınları, İzmir, 2017, ISBN 978-605-9515-21-4

Sinan ZORLU*

KitapAna Yayınları tarafından 2017 yılında yayımlanan 328 sayfalık kitabın yazarı Prof. Dr. Kemal ARI, Hülya YAZICI ile yapmış olduğu söyleşide gerçek Atatürk'ün kim olduğu, O'nu hakkıyla tanıyıp tanımadığımız, O'nu tanıma ölçütünün ne olduğu ve üzerinde en çok durulanı, O'na karşı sorumluluklarımızın ne olduğu üzerine düşüncelerini araştırmacılar ve okurlar ile paylaşmışlardır. Yazar, Türk Milleti olarak Gazi Paşa'yı lâıyıkıyla tanımadığımızı, anlayamadığımızı ve gayet tabii tamamlayamadığımızı üzülererek dile getirmektedir. Türk Milleti şüphesiz Atasını çok sevmektedir ve O'na türlü iftiralar atılmasına, aklın kabul edemeyeceği karalamalarda bulunulmasına karşın bu çabalara kıymet vermemiştir. Yazar, Atatürk'ü tanımadan, bilmeden ve anlamadan O'nun çok sevilmesi hususunun ise ayrıca bir çelişki ve merak konusu olduğunu belirterek söz konusu kitabın yazılış amacını da bu tersliği göstermek olarak ifade etmiştir. Şayet Gazi Mustafa Kemâl Atatürk'ü tanımayı, anlamayı ve tamamlamayı başarabilmiş olsaydık, O'nun "en büyük eserim" diye nitelendirdiği, 100. yılını dolduran koca çınar, Türkiye Cumhuriyeti'nin yurttaşları ile beraber muasır medeniyetler seviyesine çıkarıldığına

---

* Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (blacksk1912@hotmail.com), (Orcid: 0000-0002-1363-5019).

tanık olacaktık. Yazar, bu eserinde tüm içtenliği ile Gazi Paşa'yı tanıma konusundaki eksiklikleri ve O'nu niçin tanımak, anlamak, tamamlamak zorunluluğunda olduğumuzu irdelemiştir.

Atatürk, Türk Milleti için tuğlaları birbirine yapıştıran harç gibidir. Yazar, Atatürk'ün Türk toplumu için böyle bir işlevinin olduğu konusunda asla bir tereddüte kapılmamaktadır ve bunu şöyle ifade etmektedir:

*"Ben hep şunu söylerim, 'Atatürk' demek, 'Türkiye' demektir. 'Türkiye' demek de 'Atatürk' demektir."*¹

Atatürk'ün dünyaya bakışı ve fikir hayatı tamamen *"Türkiye sevgisi"*ne odaklanmıştır. Türk Milleti nazarında bu sevgi daha başka anlamlar ifade etmektedir. Bunun sebebi ise tarih boyunca emsali görülmemiş biçimde Türk Yurdu'nu bağımsız kıldığımızdandır. Millet'in bu yurt sevgisi ise *"Türklük"* bilincine dayanmaktadır. Bu sebeple yazar, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan veya dünyanın farklı bir coğrafyasında kendisini Türk olarak nitelendiren ve bunla övünç duyan birinin Atatürk'e gönül ve vefa borcunun olacağını ifade etmektedir. Atatürk, kendisinin de bir ferdi olduğu büyük Türk Milleti'nin gelişmesi için kesinlikle asla küçümsenemeyecek şekilde dünyanın en özgün devrimini gerçekleştirmiştir. Artık Türk Milleti için *"yeni bir hayat"* başlamıştır ve giyim kuşamdan yazıya, ölçü aletlerinden uzunluk ölçülerine, kadın haklarından çocuk haklarına kadar aklınıza ne gelirse her şey yenidir artık. Yazarın deyimiyle:

*"Bir anlamda Atatürk kendi elleriyle, öngörleriyle ve düşünceleriyle bir ulus yaratmıştır. O ulusun, tarihten gelen renkleri vardır, kökler çok eskilere uzanır; ancak O, sanki eline bir fırça almış, Türklüğün onca iniş ve çıkıştan sonra ulaşabildiği yeni dönemde, tepeden turnağa çehresini değiştirmiş; cansız, soluk, unutulmuş, silinmiş renklerin yerini şimdi capcanlı renkler almıştır."*²

Yazarın dikkat edilmesini istediği bir diğer nokta da Gazi Paşa'nın bu millet için yaptığı sayısız fedakarlığa ve hizmete karşın bazı kesimlerin O'nun heykellerine saldırmaları, O'na alenen hakaret etmeleri ve O'nun büyük eserine sağlıklı bir zihnin kabul edemeyeceği ithamlarda bulunmalarının anlaşılabilir olmadığı ve bu hareketler karşısında o kesimler tarafından zan-nolanın aksine Atatürk'ün de içinden geldiği ve çok sevdiği milletinin

¹ Kemal Arı, *Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak*, 1. Baskı, KitapAna yay., İzmir, 2017, s. 17

² A.g.e., s. 19

kalbinde daha çok yer ettiği, adeta kök saldıgıdır. Bir kesim ona darbe indir-diğini düşünürken aslında kazanan her zaman Atatürk olmuştur çünkü O’nun savunduğu değerler ve ortaya koymuş olduğu temel ilkeler tamamen doğru ve gerçektir. Atatürk’ün dünya görüşü aklın, bilimin, vatanperverliğin ve ilkeli duruşun neticesidir ve Türk Milleti’nin tarihi varlığı ile de uyumludur. Bu rekabetten de elbette galip çıkan taraf Gazi Mustafa Kemâl Atatürk ve düşünceleridir. Ne zaman ki devlet yönetiminde Atatürk’ün düşünce sisteminden ve ilkelerinden uzaklaşmış, o zaman Türk toplumunda bir ayrışma ve ötekileştirme süreci başlamıştır. Anlaşılacağı üzere Atatürk ve O’nun düşünce sistemi birleştirici ve yapıcı olmuştur. Yazar neden böyle olduğunu sormakta ve bunu şöyle izah etmektedir:

“Atatürk’ün düşünce dizgesi iki temel eksene oturur: ‘Ulusal egemenlik’ ve ‘tam bağımsızlık’... Yani ‘hâkimiyet-i milliye’ ve ‘istiklâl-i tam’... Hedef ise tektir: ‘Çağdaşlaşmak’... Bunun için de Batılılaşmak yani ‘Garbi olmak’...”³

Yazar, Atatürk’ün Batılılaşmayı soysuzlaşma, özenme ya da taklitçilik olarak algılamadığını; Türk Milleti’ne ait olan değerlerin ve anelerin Batı’nın pozitif ve rasyonel fikirleriyle zenginleştirilmesini desteklediğini belirtmektedir.

Eserde, Atatürk’ü sevmenin aslında bir tercih değil de bir nevi zorunluluk olduğu ifade edilmektedir; açıklayacak olursak, Atatürk demek gerilikten, çağ dışılıktan ve cehaletten kurtulmak anlamına gelmektedir. Tüm bunlar Atatürk’ü tanıyarak, anlayarak ve kavrayarak sevmek ile mümkün olabilir, aksi takdirde O’nu kuru kuruya sevmek riyakârlıktan öteye geçmez. Atatürk’ün kendisinin de yalnız sevimekten bahsetmediği, daha da önemlisi anlaşılmayı istediği yazar tarafından işlenmektedir. Zaten anlaşılmayan bir Atatürk’ün toplum için etkili olduğu tartışmalıdır ve yok edilmiş sayılabilir.

Peki Atatürk’ü tanımak için ne yapmalıyız? O’nu anlamak için sadece yaptıklarına bakmak ve bıraktığı mirası takdir etmek asla kâfi değildir. Yazarın tabiri ile belirtmek gerekirse, Atatürk kendisinin tanınmasını, anlaşılmasını ve derinden duyumsanmasını istemektedir, ancak bunu gerçekleştirmek için Türk Milleti olarak ne kadar yol aldığımız tartışmalıdır. Türkiye’de insanların Atatürk’ün kıymetini dara düşmedikçe ne yazık ki bilmedikleri gibi bir intiba oluşmaktadır. Yazar, Atatürk’ü anlayabilmenin öncü

---

³ A.g.e., s. 39

koşulu olarak O'nun hakkında yazılanları okumak gerektiği üzerinde durmaktadır. Tam da bu noktada çok önemli bir konuya okuyucunun dikkati çekilmektedir; Gazi hangi kaynaklardan okunmalıdır? Yazar, Türkiye'de Tarih Bilimcilerin ve araştırmacıların hâlen bir Atatürk biyografisini bilimsel bakış açısıyla tam olarak kaleme almamış olmalarından dem vurmakta ve O'nu biçimden daha öte, özde anlayan ve anlatan bilimsel biyografilerin yazımına olan acil ihtiyacı vurgulamaktadır. Ayrıca Atatürk biyografileri ile ilgili olarak iki önemli kıstasın bulunduğu ve bunlardan ilkinin bilinmeyi bilinen yapan bilgilerin olup olmadığı, diğerinin ise Atatürk'e eğilme biçiminde, O'nu anlamak ve önemini kavramak açısından farklı perspektiflerin sunulup sunulmadığı şeklinde olduğu belirlenmiştir.

Yazarın nazarında Atatürk ile ilgili biyografilerden, daha Gazi Mustafa Kemâl Atatürk sağlığında iken yazılmış *"Türk'ün Altın Kitabı: Gazi'nin Hayatı"*⁴ isimli çalışmanın diğer biyografilerden farklı yanları bulunmaktadır; Gazi kendisi hayatını anlatmış ve anlatılanların çoğu Gazi'nin kendi dilindedir, ek olarak özgün resimlere de yer verilmiştir, son olarak Gazi'nin basımdan önce kitabı gözden geçirip olur vermesidir. Heyecanlı ve destansı bir anlatımı olan söz konusu kitap, bu alanda yazıların arasında en ünlüsüdür ve sonra yazılan Atatürk biyografilerine de yol gösterici nitelikte bir yapıt olmuştur. Ayrıca Şevket Süreyya Aydemir'in üç ciltlik *"Tek Adam"*⁵ adlı çalışması da çok okunmuştur. Ancak kendisi bir tarihçi değil, bir psikolog ve sosyologdur. Bu eseri verirken elinden gelenin en iyisini yapmıştır şüphesiz, lâkin Atatürk'ün biyografisini bir tarihçiden beklendiği gibi doğal olarak bilimsel bir teknikle ele almamış, dolayısıyla bazı eksiklikler ne yazık ki bulunmaktadır. Yazarın bu konuda sorun olarak gördüğü şey aslında kendi yapıtını kaleme aldığı için Şevket Süreyya Aydemir değil, Türkiye'deki Tarihçilerin bilimsel Atatürk biyografisi yazmak için neden yeterince çaba sarf etmedikleridir.

Yabancı yazarlar da bu çalışma alanında oldukça önemli eserler vermişleridir; hatta bunlardan bazılarında Atatürk biyografisi yazmaları konusunda teklifler de götürülmüştür. Anlatım yeteneği çok kuvvetli ve çok önemli biyografilere imza atmış olan Emile Ludwig bunlardan birisidir. Atatürk'ün de

⁴ Bu konular hakkında daha geniş bilgi için bkz. Naci Kasım, *Türk'ün Altın Kitabı: Gazi'nin Hayatı*, İleri Yayınları, İstanbul, 2005.

⁵ Bu konular hakkında daha geniş bilgi için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020.

sevdiği bir yazardır ve Napolyon adlı yapıtının Türkçe’ye çevrilmesini istemiştir. Ancak kimi kişilerle görüşerek bir durum değerlendirmesi yapmaya çalışan Ludwig, Atatürk’ün biyografisi üzerine ne yazık ki pek çok kişi tarafından yönlendirilmeye çalışılmış, neticede böyle bir atmosferde Atatürk biyografisinin sağlıklı bir şekilde yazılamayacağına kanaat ederek teklifi geri çevirmiştir. Sayın Arı, yabancıların Atatürk biyografisi yazma konusunu son derece faydalı bulmakla birlikte Türk Milleti’nin fertlerinin bu kitaplara yaklaşımlarının temkinli olması gerektiği üzerinde durmuştur. Çünkü yabancıların kendi dillerinde Atatürk’ü ne derece anlayıp, aktarabilecekleri hususunda ciddi soru işaretleri bulunmaktadır; bazı eserlerde ise Atatürk hiç hakemediği halde “diktatör” yakıştırmasına maruz kalmakta ve bu durumun gerçeği yansıtmadığı gibi yabancı ülke vatandaşlarının Atatürk ve dolayısıyla Türk Milleti’ne karşı bazı yanlış önyargılara kapılmalarına sebep olacağı ve yurt içinde herhangi bir eğitim ve öğretim kademesinde kaynak olarak kullanılması halinde ise bir takım olumsuz sonuçların ortaya çıkacağı aşikârdır. Bu gibi durumlara örnek vermek gerekirse, Kut-ül Amare’de Osmanlı’ya esir düşmüş İngiliz asker Armstrong’un “Bozkurt”⁶ adlı çalışması vardır. Armstrong, Türkler’e karşı kendi iç dünyasında derin kırgınlıklar, hatta öfke vardır. Bu yüzdendir ki kitabında Türkler’e ve Atatürk’e karşı acımasız ifadeler, yer yer dalga geçmeler vardır. Sadece bununla da sınırlı değil; İngiliz Lord Kinross, bir Atatürk biyografisi yazmak için Anadolu’ya gelmiştir ve bu kişiye o dönem için Türk araştırmacı ve tarihçilerin girmelerine izin verilmeyen tüm arşivlerin kapıları açılmıştır. Neticede “Atatürk; Bir Ulusun Yeniden Doğuşu”⁷ adlı kitap basılmıştır ve bu kitap Türkiye’de büyük sükse yapmıştır. Bu kişide bir gariplik vardır, Türkiye’de her yere gitmeye başlamıştır; örnek olarak Rize’de çay fidanı yetiştirme denemeleri yapan Zihni Derin’e bile ulaşıp yanına gitmiştir Lord Kinross. Bu kişinin asıl amacı yazdığı ikinci kitap olan “Kutsal Topraklar Diyarı”⁸ ile ifşa olmuştur. Her yeri gezip notlar almış, bir günce oluşturmuş ve bunu yayımlamıştır. Lord Kinross’un tek amacı Atatürk biyografisi değildir; kendisine sunulan imkânlar, hususi onun için açılan tarih arşivleri, Anadolu’nun farklı bölgelerinde özgürce gezebilmesi farklı amaçlara hizmet etmesini kolaylaştırmıştır. Bu kişi aslında İngiliz İstihbarat

⁶ Bu konular hakkında daha geniş bilgi için bkz. Harold C. Armstrong, *Bozkurt*, Dorlion Yayınevi, İstanbul, 2022.

⁷ Bu konular hakkında daha geniş bilgi için bkz. Patrick Kinross, *Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2016.

⁸ Bu konular hakkında daha geniş bilgi için bkz. Patrick Kinross, *Kutsal Anadolu Toprakları*, Nokta Kitap, İstanbul, 2003.

yapılanması içinde aktif görevdedir ve gözlemlerini sürekli ülkesine iletmitir. Anadolu hakkında yazmış olduğu kitabında aslında Türkler'i sevmediğini ve Anadolu'daki Hristiyan halka kötü muamele edildiği hatta Hristiyan halkın Türklerce yok edildiği gibi bazı fikirlerini de itiraf etmiştir. Yazarımız burada, Atatürk'ün bu ve bunun gibi şahısların yazmış olduğu kitaplardan, yaptıkları çalışmalardan mı öğrenileceği ve öğretileceği konusuna Őüpheyle bakmaktadır. Ayrıca bir başka problem ise yabancı dilde verilen bir eserin Türkçe'ye tercüme zorunluluğu ve bunun ne kadar iyi yapılmaya alıılırsa alıılırsın çevrilmiş halinin özgün metinle ne kadar rtseceği ise yazara göre üzerinde düşünülmesi gereken bir başka soru işaretidir.

Atatürk' tanıma ve anlama serüveninde başvurulacak bir diğer önemli kaynak ise Şüphesiz kendisinin kaleme aldığı ve fikirlerini, düşünme Şeklini araya hiçbir Şey konmadan görebilmemize imkn tanıyan kıymetli eserleridir. Gazi'nin kitap formatında basılmış olan on dört adet aseri bulunmaktadır. Bu kitaplara bakıldığında O'nun çok yönlü bir Őahsiyet olduğunu bir defa daha anlıyoruz. Yazmı olduğu eserlerden Őüphesizdir ki en önemlisi Nutuk'tur. O büyük Őahlanıın, zaferlerin, aralıksız devrimlerin hikyesidir Nutuk.

Yazara göre, yabancı araştırmacıların da Atatürk hakkında eser vermeleri çok önemlidir, bu durumu entellektüel bir zenginlik olarak kabul etmek gereklidir. Ancak Türkler olarak, Atatürk biyografisi yazma konusunda ge-liŐme kaydetmemiz gerekmektedir. Ortaya konulan tezler arpıacak, nihayetinde doğru olan Atatürk'e ulaacağız. Yine yazarın ifadesi ile

“Tanımadığımız ve anlamadığımız sürece Atatürk bizden fersah fersah ileride.”⁹

Yazar açısından asıl sorun, Türkiye'de yeteri kadar Atatürk biyografisi yazılmamasından kaynaklanmaktadır, yazılmış olsa yabancı yazarlar bunları incelemek durumunda kalacaklar ve böylelikle yanlış bir tez ne sürdüklerinde, doğrusunu gösterme Őansımız olacaktır.

---

⁹ Kemal Arı, a.g.e., s. 166.